

# ІНВЕСТИЦІЇ: ПРАКТИКА ТА ДОСВІД

ISSN 2306-6814



9 772306 681405

Науково-практичний журнал

№ 9 травень 2021

Головний редактор:

**Ємельянов В.М.,**  
доктор наук з державного управління,  
професор, заслужений діяч науки  
і техніки України

Заступники головного редактора:

**Антонова Л.В.,**  
кандидат економічних наук, доктор наук  
з державного управління, професор  
**Нора Г.А.,**  
доктор економічних наук, професор

Відповідальні секретарі:

**Штиршов О.М.,** кандидат наук з  
державного управління, доцент  
**Тимофеев С.П.,** кандидат наук з  
державного управління, доцент  
**Кучеренко Г.Б.**

Члени редакційної колегії:

**Abbas Mardani, Ph.D. in Philosophy Management**  
(USA)  
**Бартош Гордецьки,** доктор політичних наук, профе-  
сор факультету журналістики й політичних наук  
Університету імені Адама Міцкевича (м. Познань,  
Польща)  
**Беглиця В. П.,** кандидат економічних наук, доктор  
наук з державного управління, професор  
**Гармідер А. Д.,** доктор економічних наук, доцент  
**Гнат'єва Т. М.,** кандидат економічних наук,  
доцент  
**Гришова І. Ю.,** доктор економічних наук  
**Дацій О. І.,** доктор економічних наук  
**Денисенко М. П.,** доктор економічних наук,  
професор  
**Козловський С. В.,** доктор економічних наук,  
професор  
**Кравчук А. О.,** кандидат економічних наук, доцент  
**Кушнір С. О.,** кандидат економічних наук,  
професор  
**Лазарева О. В.,** доктор економічних наук,  
професор  
**Ніколюк О. В.,** доктор економічних наук,  
професор  
**Плеханов Д. О.,** кандидат економічних  
наук, доктор наук з державного  
управління, професор  
**Резнікова Н. В.,** доктор економічних наук,  
професор  
**Сазонець І. А.,** доктор економічних наук,  
професор  
**Сазонець О. М.,** доктор економічних наук, професор  
**Сорока С. В.,** доктор наук з державного управління,  
професор  
**Стоян О. Ю.,** кандидат економічних наук,  
доктор наук з державного управління, доцент  
**Тарасова Т. О.,** доктор економічних наук,  
професор  
**Чвертко Л. А.,** кандидат економічних наук, доцент  
**Яременко Л. М.,** к. е. н., доцент, доцент кафедри  
фінансів, обліку і оподаткування  
**Ярошевська О. В.,** доктор економічних наук,  
професор

# ІНВЕСТИЦІЇ:

## ПРАКТИКА ТА ДОСВІД

№ 9 травень 2021 р.

Журнал засновано у січні 2002 року.  
Виходить 2 рази на місяць

Журнал включено до переліку наукових фахових  
видань України з питань

ЕКОНОМІКИ ТА ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ

Категорія «Б»

(Наказ Міністерства освіти і науки України від  
02.07.2020 № 886)

Спеціальності – 051, 071, 072, 073, 075, 076, 281, 292

ІНДЕКСАЦІЯ ВИДАННЯ В НАУКОМЕТРИЧНИХ БАЗАХ:

— Index Copernicus (IC);  
— SIS;  
— Google Scholar.

Свідоцтво КВ № 23727-13567ПП від 17.12.2018 року  
ISSN 2306-6814

Передплатний індекс: 23892

Адреса редакції:

04112, м. Київ, вул. Дорогожицька, 18, к. 29

Поштова адреса:

04112, м. Київ, вул. Дорогожицька, 18, к. 29

Телефон: (044) 223-26-28, 537-14-33

Тел./факс: (044) 458-10-73

E-mail: [economy\\_2008@ukr.net](mailto:economy_2008@ukr.net)

[www.investplan.com.ua](http://www.investplan.com.ua)

Засновники:

**Чорноморський національний університет  
імені Петра Могили,  
ТОВ "ДКС Центр"**

Видавець:

**ТОВ "ДКС Центр"**

Передрукування дозволяється лише за згодою  
редакції.

Відповідальність за добір і викладення фактів несуть  
автори. Редакція не завжди поділяє позицію авторів  
публікацій.

За зміст та достовірність реклами несе  
відповідальність рекламодавець.

Рекомендовано до друку Вченою Радою  
Чорноморського національного університету  
імені Петра Могили 20.05.21 р.

Підписано до друку 20.05.21 р.

Формат 60x84 1/8, Ум. друк. арк. 27.1.

Наклад — 1000 прим.

Папір крейдований, друк офсетний.

Замовлення № 2005/2.

Віддруковано у ТОВ «ДКС Центр»

м. Київ, пров. Куренівський, 17

Тел. (044) 537-14-34

© ІНВЕСТИЦІЇ: ПРАКТИКА ТА ДОСВІД, 2021

# РОЗМІЩЕННЯ СТАТТІ

## **1. Вимоги щодо змісту наукової статті.**

- 1.1. Високий науковий рівень статті.
- 1.2. Приймаються раніше не опубліковані наукові статті.
- 1.3. Автор несе відповідальність за оригінальність тексту статті (за плагіат відповідає автор).
- 1.4. Стаття повинна бути написана українською, російською або англійською мовою.
- 1.5. Автори опублікованих матеріалів несуть відповідальність за точність наведених фактів, цитат, статистичних даних, власних назв, географічних назв та інших відомостей, а також за те, що в матеріалах не містяться дані, що не підлягають відкритій публікації.
- 1.6. Остаточне рішення про публікацію ухвалюється Редакційною колегією, яка також залишає за собою право на додаткове рецензування, редагування і відхилення статей.

## **2. Вимоги щодо оформлення наукової статті.**

- 2.1. У статті з лівого боку має стояти індекс УДК (Регистр – «ВСЕ ПРОПИСНЫЕ»)
- 2.2. Ініціали та прізвище автора. Через кому після ПІБ зазначається науковий ступінь, вчене звання, посада, науковий заклад. (На мові статті, українською (якщо стаття не україномовна) та англійською мовою). ORCID ID.
- 2.3. Назва статті (Регистр – «Как в предложениях») мовою статті, українською (якщо стаття не україномовна) та англійською мовою.
- 2.4. Анотація.
  - 2.4.1. Мовою статті (обсяг не менш як 100 слів).
  - 2.4.2. Англійською мовою (обсяг не менш як 1800 знаків без пробілів).
  - 2.4.3. У статті не українською мовою обов'язкова анотація українською мовою (обсяг не менш як 1800 знаків без пробілів).
- 2.5. Ключові слова (5—8 слів) мовою статті, українською (якщо стаття не україномовна) та англійською мовою.
- 2.6. Текст статті.

У статті повинні міститись (із виділенням у тексті) такі елементи:

  - постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями;
  - аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор, виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття;
  - формулювання цілей статті (постановка завдання);
  - виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів;
  - висновки з проведеного дослідження і перспективи подальших розвідок у цьому напрямі;
  - список літератури;
  - список літератури (References) в романському алфавіті.

Згідно з новими правилами, які враховують вимоги міжнародних систем цитування, автори статей повинні давати список літератури в двох варіантах: один мовою оригіналу і окремим блоком той же список літератури (References) в романському алфавіті (harvard reference system), повторюючи в ньому в тому ж порядку всі джерела літератури, незалежно від того, чи є серед них іноземні.

Для правильного оформлення, скористайтеся рекомендаціями <http://www.economy.in.ua/d/references.doc> або замовте цю послугу в редакції (див. анкету для автора).

## **3. Технічні вимоги до статті.**

- 3.1. Обсяг рукопису — 20—35 тис. знаків, включаючи рисунки, таблиці.
- 3.2. Стаття повинна бути виконана у форматі А-4 текстового редактора Microsoft Word for Windows (шрифт – Times New Roman). Якщо стаття зроблена в редакторі Microsoft Word (версія 2007) і має розширенням .docx, обов'язково потрібно відправити додатково файли статті Perezberezhneni u format .doc dla Microsoft Word (версія 97-2003) або .rtf. Назва файлу має відповідати прізвищу автора (наприклад: Іванов або Ivanov ).
- 3.3. Кількість табличного матеріалу та ілюстрацій повинна бути доречною. Цифровий матеріал подається у таблиці, що має порядковий номер (наприклад, Таблиця 1.) і назву (друкується над таблицею посередині жирним шрифтом). Ілюстрації також потрібно нумерувати і вони повинні мати назви, які вказуються під кожною ілюстрацією (наприклад, Рис. 2. Переваги ефективної структуризації попиту).
- 3.4. Рисунки, виконані у MS Word, потрібно згрупувати; вони повинні бути єдиним графічним об'єктом. Для рисунків, зроблених у програмі Excel, потрібно додатково до статті відправити файл Excel (2003).
- 3.5. Формули виконуються за допомогою вбудованого редактора формул MS Equation і нумеруються з правого боку.
- 3.6. Посилання на літературу в тексті необхідно подавати в квадратних дужках, наприклад, [3, с. 35; 8, с. 56–59], в яких перша цифра вказує порядковий номер джерела в списку літератури, а друга – відповідну сторінку в цьому джерелі; одне джерело (зі сторінкою) відокремлюється від іншого крапкою з комою.
- 3.7. У статті не повинно бути переносу слів та макросів При наборі слід вимкнути автоматичний «м'який» перенос (заборонені «примусові» переноси – за допомогою дефісу). Абзаци позначати тільки клавішею «Enter», не застосовувати пробіли або табуляцію (клавіша «Tab»).

## **4. Матеріали, які потрібно подати до редакції.**

- 4.1. Стаття, рисунки окремими файлами (якщо потрібно (див. пункт 3.4)).
- 4.2. Анкета (скачати на сайті).
- 4.3. Рецензія на статтю\* (з підписом рецензента та печаткою):
  - якщо автор або один із співавторів не має наукового ступеня (статті українською, російською або англійською мовами);
  - якщо в статті один автор, який не має наукового ступеня доктора наук (статті англійською мовою).

**Матеріали надсилати на електронну адресу [economy\\_2008@ukr.net](mailto:economy_2008@ukr.net)**

\* Рецензію та витяг редакція має право запросити у автора з науковим ступенем.



# ІНВЕСТИЦІЇ: ПРАКТИКА ТА ДОСВІД

№ 9 травень 2021 р.

## У НОМЕРІ:

### Економічна наука

Мацук З. А.

Інформаційне поле ринку цінних паперів ..... 5

Тульчинський Р. В., Кириченко С. О., Ружицький А. В., Салоїд С. В.

Стратегічні аспекти формування системи антикризового управління підприємством ..... 15

Кононенко Ж. А., Грибовська Ю. М., Ходаківська Л. О.

Сучасний стан та перспективи вкладень довгострокових фінансових інвестицій в Україні ..... 20

Морозова О. С.

Сутність дефініції "економічна експертиза" ..... 28

Спринчук Н. А.

Орієнтовна потреба в інвестиціях для забезпечення оптимальних технологій заготівлі та зберігання кормів ..... 33

Прокопишин О. С.

Система антикризового управління як підґрунтя попередження кризових явищ на підприємствах ..... 40

Нараєвський С. В.

Посилення конкурентних позицій країн Азії на світовому автомобільному ринку ..... 46

Тульчинська С. О., Солосіч О. С., Чорний В. В.

Вплив діджиталізації управлінських процесів на систему забезпечення економічної безпеки підприємства ..... 54

Балицька М. В., Бровенко К. С.

Фінансові технології як драйвер розвитку фінансових ринків ..... 59

Гусейнова Э. И.

Оценка влияния международной мобильности трудовых ресурсов на повышение производительности труда ..... 66

Исмаиллы А. Р.

Основные тенденции формирования региональных экономических союзов на геоэкономическом пространстве Европы ..... 76

Бедій Н. І.

Сегментація ринку продукції в контексті сучасних тенденцій споживчої поведінки ..... 84

### Державне управління

Олійник В. В., Казафян Г. Г., Щербата М. Ю.

Публічна політика державних інститутів щодо соціально-економічного забезпечення осіб з інвалідністю ..... 91

Орлова Н. С., Шляхтіна Г. В.

Цифрові компетентності лідера на державній службі ..... 98

Потеряйко С. П.

Проблеми державного управління цивільним захистом щодо забезпечення державної безпеки України ..... 103

Євдокимов В. В., Супрунова І. В., Лисак С. П.

Міжнародна співпраця в сфері запобігання та протидії фінансуванню тероризму ..... 109

Карковська В. Я., Лукашевська У. Т.

Створення інфраструктури фінтех продуктів: чинники, ризики ..... 119

Цимбаленко Я. Ю.

Роль елементів антикорупційного менеджменту в становленні бренду закладів вищої освіти ..... 125

Динник І. П.

Роль громадянського суспільства у протидії пандемії COVID-19 ..... 131

Малонога С. О.

Публічне управління екстреною медичною допомогою в кризових ситуаціях: формування системи реагування ..... 137

Целуйко О. І.

Особливості державного регулювання фінансової безпеки, як фактора забезпечення національних інтересів держави ..... 143

Дейдей Д. М.

Модернізація організаційно-правового механізму реалізації виборчого права громадян в Україні ..... 147

# INVESTYTSIYI: PRAKTYKA TA DOSVID

№ 9 / 2021

## CONTENTS:

### *Economy*

Matsuk Z.

SECURITIES MARKET INFORMATION FIELD ..... 5

Tulchinskiy R., Kyrychenko S., Ruzhytskyi A., Saloid S.

STRATEGIC ASPECTS OF FORMATION OF THE SYSTEM OF ANTI-CRISIS MANAGEMENT  
OF THE ENTERPRISE ..... 15

Kononenko Z., Hrybovska Y., Khodakivska L.

CURRENT STATUS AND PERSPECTIVE OF LONG-TERM FINANCIAL INVESTMENTS IN UKRAINE ..... 20

Morozova E.

THE ESSENCE OF THE DEFINITION "ECONOMIC EXAMINATION" ..... 28

Sprynchuk N.

ESTIMATED INVESTMENT REQUIREMENTS FOR ENSURING OPTIMAL PROCUREMENT TECHNOLOGIES  
AND FEED STORAGE ..... 33

Prokopyshyn O.

SYSTEM OF CRISIS MANAGEMENT AS A BASE FOR PREVENTION OF CRISIS PHENOMENA AT ENTERPRISES ..... 40

Naraievskyi S.

STRENGTHENING THE COMPETITIVE POSITIONS OF ASIAN COUNTRIES IN THE WORLD AUTOMOBILE MARKET ..... 46

Tulchynska S., Solosich O., Chornii V.

THE INFLUENCE OF DIGITALIZATION OF MANAGEMENT PROCESSES ON THE ECONOMIC  
SECURITY SYSTEM OF THE ENTERPRISE ..... 54

Balytska M., Brovenko K.

FINANCIAL TECHNOLOGIES AS A DRIVER OF FINANCIAL MARKETS DEVELOPMENT ..... 59

Huseynova E.

ASSESSMENT OF THE IMPACT OF INTERNATIONAL LABOR MOBILITY ON INCREASING LABOR PRODUCTIVITY ..... 66

Ismaili A.

MAIN TRENDS IN THE FORMATION OF REGIONAL ECONOMIC UNIONS IN THE GEOECONOMIC  
SPACE OF EUROPE ..... 76

Bedii N.

MARKET OF PDOCUTS SEGMENTATION IN THE CONTEXT OF MODERN CONSUMER BEHAVIOR TENDENCIES ..... 84

### *Public administration*

Oliinyk V., Kazarian G., Shcherbata M.

PUBLIC POLICY OF STATE INSTITUTIONS REGARDING SOCIO-ECONOMIC PROVISION OF PERSONS  
WITH DISABILITIES ..... 91

Orlova N., Shliakhtina H.

DIGITAL COMPETENCIES OF A LEADER IN CIVIL SERVICE ..... 98

Poteryaiko S.

PUBLIC ADMINISTRATION'S PROBLEMS OF CIVIL PROTECTION TO PROVIDE THE STATE SECURITY  
OF UKRAINE ..... 103

Yevdokymov V., Suprunova I., Lysak S.

INTERNATIONAL COOPERATION IN THE FIELD OF PREVENTION AND COUNTERACTION  
TO TERRORIST FINANCING ..... 109

Karkovska V., Lukashevskaya U.

CREATION OF FINTECH PRODUCT INFRASTRUCTURE: FACTORS, RISKS ..... 119

Tsymbalenko Ya.

THE ROLE OF ELEMENT'S ANTI-CORRUPTION MANAGEMENT IN FORMATION BRAND  
OF HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS ..... 125

Dynnyk I.

THE ROLE OF CIVIL SOCIETY IN COUNTERING THE COVID-19 PANDEMIC ..... 131

Malonoga S.

PUBLIC MANAGEMENT OF EMERGENCY MEDICAL SERVICES IN CRISIS SITUATIONS: FORMATION  
OF A REACTING SYSTEM ..... 137

Tseluiko O.

PECULIARITIES OF STATE REGULATION OF FINANCIAL SECURITY AS A FACTOR OF SECURING  
NATIONAL INTERESTS OF THE STATE ..... 143

Deydey D.

MODERNIZATION OF THE ORGANIZATIONAL AND LEGAL MECHANISM OF IMPLEMENTATION  
OF THE ELECTORAL RIGHT OF CITIZENS IN UKRAINE ..... 147

З. А. Мацук,  
д. е. н., доцент, професор кафедри фінансів,  
Івано-Франківський національний технічний університет нафти і газу, м. Івано-Франківськ  
ORCID ID: 0000-0002-4303-9875

DOI: 10.32702/2306-6814.2021.9.5

# ІНФОРМАЦІЙНЕ ПОЛЕ РИНКУ ЦІННИХ ПАПЕРІВ

Z. Matsuk,  
Doctor of Economic Sciences, Associate Professor, Professor of the Department of Finance,  
Ivano-Frankivsk National Technical University of Oil and Gas

## SECURITIES MARKET INFORMATION FIELD

**Розвиток ринку цінних паперів обумовлює формування належної інформаційної підтримки, що забезпечує механізм збору, обробки та аналізу інформації. Розгляд інформаційних інституцій як центрів координації ринку цінних паперів, що акумулюють та надають дані стосовно суб'єктів господарювання, дало змогу розкрити їх місце і роль у процесі торгівлі фінансовими активами на ринку цінних паперів.**

**Всесвітньо визнані інформаційні агентства є потужними каталізаторами розвитку торгівлі фінансовими активами, оскільки здатні формувати попит та пропозицію на окремі фінансові інструменти. У цьому контексті розглянуто роль та значення інформаційних агентств Reuters, Bloomberg, Google Finance та Yahoo! Finance в межах інформаційного поля фінансових ринків.**

**Важливою частиною інформаційного поля ринку цінних паперів є діяльність інформаційних підрозділів бірж. Охарактеризовано міжнародні індекси EAFE Index, MSCI World Index MSCI, MSCI All Country World, FTW Index Global Index та SB-RGE Index; національні фондові індекси, а саме: Standard & Poor's Composite 500 Index, Russell 3000 Index, AMEX Composite, NYSE Composite; секторні фондові індекси: NASDAQ 100, Standard & Poor's 100; індекси блакитних фішок - DJIA, FTSE-100, CAC-40, DAX-30.**

**Стосовно України зазначено, що більша частина фондових індексів біржами не розраховуються через локальну сферу застосування. У цьому контексті виділено індекси PFTS та UX, графічно подано їх динаміку з моменту розрахунку індексів. Зроблено висновок, що ріст та падіння фондових індексів відбувається синхронно як в Україні, так і в світі, проте шкала волатильності різна. Це пояснюється передусім тим, що світові ринки цінних паперів є інструментом фінансування розвитку компаній, тоді як в Україні операції на біржових ринках мають переважно спекулятивний характер.**

**Зазначено, що повнота інформаційного поля обумовлює ефективність інвестування на ринку цінних паперів. Це актуалізує необхідність проведення систематизації та ранжування інформації з метою формування якісного інформаційного поля ринку цінних паперів, що стане наступним кроком авторського наукового дослідження.**

**The development of the securities market demands the formation of correct informational support, which can provide the mechanism of collecting processes and analysis information. The research of the informational institutes as the center of securities market coordination, which accumulates and gives dates about the business entities, make it possible to disclose their place and role in the financial trading assets on the securities market.**

*The world-renowned informational agencies are the powerful catalysts of the financial trading assets development. They can form the supply and demand on the financial instruments. In this context we consider the pole and the value of the informational agencies Reuters, Bloomberg, Google Finance and Yahoo! Finance on the financial market information field.*

*The important part of the securities market information field is the activity of the informational departments of the exchanges. We characterize the international indices EAFE Index, MSCI World Index MSCI, MSCI All Country World, FTW Index Global Index and SB-RGE Index; national indices: Standard & Poor's Composite 500 Index, Russell 3000 Index, AMEX Composite, NYSE Composite; sector indices: NASDAQ 100, Standard & Poor's 100; indices of the blue chips - DJIA, FTSE-100, CAC-40, DAX-30.*

*In the Ukraine we admit that the big part of stock indices is not calculated because of the local sphere of using. That's why we highlight the PFTS and UX indices, present graphically the dynamics of the change from their beginning. We do the conclusion that the rise and the fall of the stock indices are synchronous both in Ukraine and in the world, but the volatility is different. We can explain this because the world securities markets are a tool for financing the development of companies, but in Ukraine the operations on the stock markets have a predominantly speculative nature.*

*The completeness of information field determines the efficiency of investing in the securities market. This highlights the need for systematization and ranking of information in order to form a quality information field of the securities market, which will be the next step in our research.*

*Ключові слова: аналіз, інформаційне поле, ринок цінних паперів, торгівля фінансовими активами, фондова біржа, фондовий індекс.*

*Key words: analysis, information field, securities market, financial assets trading, stock market, stock index.*

## ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК З ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

Інформаційне поле ринку цінних паперів відіграє важливу роль у процесі торгівлі фінансовими активами. Учасники торговельних операцій користуються інформаційними послугами, намагаючись одержати максимальну вигоду. Це обумовлено тим, що інформаційні продукти та послуги, в тому числі інформаційні технології, є інструментами формування вартості на фінансові активи та фінансові послуги на ринку цінних паперів. Учасники використовують інформацію ринку цінних паперів як важливе джерело для подальшої аналітичної обробки, необхідної для прийняття управлінських рішень. Інформаційні дані щодо емітентів цінних паперів, статистичні дані щодо цінних паперів, а також дані щодо фондових індексів потрібні для пошуку джерел інвестування, аналізу надійності емітентів цінних паперів тощо. Водночас інформаційні дані в процесі оброблення та аналізу допомагають учасникам ринку цінних паперів орієнтуватися не лише у різновидах фінансових інструментів, а й у діяльності фінансових інституцій на ринку. Інформація на ринку цінних паперів є цінним інструментом в процесі торгівлі фінансовими активами, має свою вартість, тому купується та продається у формі інформаційних послуг.

## АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ, В ЯКИХ ЗАПОЧАТКОВАНО РОЗВ'ЯЗАННЯ ДАНОЇ ПРОБЛЕМИ, ВИДІЛЕННЯ НЕ ВИРІШЕНИХ РАНІШЕ ЧАСТИН ЗАГАЛЬНОЇ ПРОБЛЕМИ, КОТРИМ ПРИСВЯЧУЄТЬСЯ ОЗНАЧЕНА СТАТТЯ

Теоретичні засади становлення, формування та розвитку інформаційного поля на фінансовому ринку розкриті в працях іноземних та вітчизняних науковців.

Вагомий науковий внесок щодо дослідження причин та наслідків інформації в економіці належить лауреатам Нобелівської премії 2001 р., Дж. Акерлофу [1], М. Спенсу [2] та Дж. Стигліцу [3; 4]. Їх праці стали поштовхом до вивчення впливу інформації на економічні операції суб'єктів господарювання.

Серед вітчизняних учених, які досліджували інформаційне поле, слід відзначити наукові праці А. Головка [5], А. Дроб'язко [6], Ю. Коваленко [7], Р. Коробки [8], С. Науменкової [9], І. Рекуненка [10], В. Опаріна та В. Федосова [11; 12] та інших, знайомство з якими дозволило оцінити роль інформації у процесі торгівлі фінансовими активами. Попри значну кількість досліджень у цій сфері, в тому числі й авторських праць [13—17], питання пов'язані з інформаційним полем ринку цінних паперів залишаються відкритими для наукового вивчення.

## МЕТА І ЗАВДАННЯ СТАТТІ

Метою статті є дослідження інформаційного поля ринку цінних паперів та виділення інституцій, що надають інформаційні послуги учасникам торгівлі фінансовими активами.

Досягнення поставленої мети передбачає вирішення таких завдань: виділити та розглянути основні інституції інформаційного поля ринку цінних паперів, охарактеризувати їх роль та значення в процесі торгівлі фінансовими активами.

## ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ ІЗ ОБГРУНТУВАННЯМ ОДЕРЖАНИХ НАУКОВИХ РЕЗУЛЬТАТІВ.

На ринку цінних паперів практичне значення інформації полягає не лише в забезпеченні необхідним обсягом інформації, а й у тому що він є бізнесом цікавим і корисним для його учасників. Охоплюючи діяльність з відбору, обробки, аналізу, підготовки та надання інформаційних продуктів і послуг користувачам [18, с. 205], інформаційні послуги стають привабливими з комерційного боку та трансформують процес виробництва інформації "зі спорадичного явища на відносно самостійну сферу діяльності" [19, с. 313—314]. Значення інформаційних послуг зростає із року в рік поряд із розвитком інформаційного суспільства [20, с. 112—115; 21, с. 112—115].

Для належної інформаційної підтримки ринку цінних паперів потрібні ефективно налагоджені та дієві процеси акумулювання, зберігання, обробки та надання інформації, які постійно вдосконалюються, враховуючи постійний розвиток та прогрес в інформаційних технологіях. Завдяки цьому інституції ринку цінних паперів стають "центрами координації глобальних підприємницьких структур, акумулюючи й надаючи дані про економічне становище, фінансові можливості та плани суб'єктів господарювання" [18, с. 209], емітентів цінних паперів. При цьому підвищується роль саме аналітичної інформації, яка впливає на формування вартості інформаційних послуг. У цьому плані вдалим є висновок Дж. Штіглера, зроблений ним у праці "Економічна теорія інформації" (1961) [22, с. 205], де вказується, що з розвитком ринкової економіки обов'язково з'являються інституції, які спеціалізуються на збиранні та продажу інформації; водночас спостерігається тенденція до монополізації процесів, пов'язаних із наданням інформаційних продуктів та послуг користувачам. Причиною цього є те, що витрати на збирання, опрацювання та аналіз інформації майже не залежать від її використання, тоді як витрати на поширення інформації залежать [18, с. 209].

До інституцій, які на ринку цінних паперів надають інформаційні послуги, належать [18, с. 210—211]:

- міжнародні інформаційні агентства (REUTERS, Bloomberg, Morningstar, Cbonds тощо);
- міжнародні спеціалізовані бізнес-медіа (Financial Times, Wall street Journal CNN, The New York Times, Money, Yahoo.com, SmartMoney.com, Finance.ua, часопис "Фінанси України");
- рейтингові агентства (міжнародні — Fitch, Moody's, Standard & Poor's та українські уповноважені

рейтингові агентства — IBI-Рейтинг, Рюрік, Експерт-рейтинг, Стандарт-рейтинг);

- аудиторські та консалтингові компанії;
- інформаційні підрозділи бірж та інших небанківських фінансових інституцій;
- науково-дослідні установи тощо.

Щодо останньої групи, слід відмітити, що вчені науково-дослідницьких установ у своїх працях досліджують як теоретико-методологічні, так і практичні аспекти торгівлі фінансовими активами, висвітлюють питання функціонування ринку цінних паперів та дають прогнози щодо його розвитку. Це дозволяє інституціям ринку цінних паперів значно зекономити на інформаційних витратах та забезпечити високу якість одержаних досліджень. У цьому напрямі варто згадати сформовані фінансові дослідницькі центри, які є структурними одиницями європейських бізнес-шкіл та проводять науково-дослідну діяльність за фінансової підтримки фінансових інституцій. До слова, слід відмітити створений у 2014 р. Financial Research Centre на базі Corvinus Business School, Corvinus University of Budapest за підтримки Budapest Stock Exchange. Дослідницька діяльність Financial Research Centre здійснюється у трьох напрямках: корпоративні фінанси та оцінка, управління ризиками та мікроструктура фінансового ринку на базі створеної фінансової лабораторії (FinLab). У лабораторії працюють 3 Thomson Reuters, 12 терміналів Bloomberg та широко використовуються професійні торгові ресурси. Натомість в Україні така практика не набула значного поширення. Як виняток — спільний проект державного регулятора НКЦПФР та ДВНЗ "КНЕУ ім. В. Гетьмана", хоча його мета — виключно навчання та сертифікація фахівців ринку цінних паперів, тоді як про ґрунтовні наукові дослідження мова не йде (такі висновки ми робимо виходячи з того, що з боку НКЦПФР на це не передбачалось фінансування).

Розвиток інформаційних технологій обумовлює посилення ролі спеціалізованих інформаційних установ, які акумулюють, обробляють, аналізують інформацію та доносять її до учасників ринку цінних паперів. Визнані світові інформаційні агентства є потужними каталізаторами розвитку торгівлі фінансовими активами, оскільки здатні формувати попит та пропозицію на окремі фінансові інструменти. У цьому контексті вважаємо за необхідне акцентувати увагу на діяльності у сфері інформаційного поля фінансових ринків, яке забезпечується інформаційним агентством REUTERS (штаб-квартира — Великобританія). Будучи частиною Reuters Group plc — компанією із публічною емісією акцій, які знаходяться наразі в обігу на Лондонській фондовій біржі (LSE) та є частиною індексного кошика FTSE 100 Index. Таким чином Reuters, як і інформаційні агентства Bloomberg та Dow Jones, забезпечують надходження на ринок цінних паперів фінансової інформації. Якщо характеризувати продукти Reuters, це: термінали, які дають змогу доступу до електронних торговельних дилингових центрів (Reuters Dealing), а також термінали, які дозволяють клієнтам одержати фінансову інформацію (Thomson Reuters Eikon[en]). Різноманітність цієї інформації вражає: історичні котирування та поточні ціни щодо фінансових активів практично з усіх фондових майданчиків: бірж та позабіржових торговельно-інформаційних систем.



Інформація доступна клієнтам на терміналі Reuters 3000 Xtra дає змогу будувати графіки (за допомогою програми Metastock), а також використовувати елементи програмного забезпечення Microsoft Excel для процесів моделювання. Окрім цього, уся актуальна фінансова інформація є доступною онлайн у стрічні новин "Reuters", подається на сайт англійською мовою та охоплює інформацію щодо політичної ситуації в країнах світу, фінансового стану компаній-емітентів цінних паперів, статистичні макроекономічні показники тощо. Офіси інформаційного агентства у кількості більш як 197 одиниць розміщені сьогодні в 91 країні світу, в яких працює близько 14 тис. осіб. Основна частка доходів інформаційного агентства формується за рахунок забезпечення професійних учасників ринку цінних паперів необхідним обсягом важливої інформації та аналітичних даних щодо товарного та фінансового ринку.

Паралельно із Reuters на ринку інформаційних послуг з 1981 р. працює корпорація Bloomberg PL [23], заснована Майклом Блумбергом. Її головний офіс розташований у Нью-Йорку. Основним продуктом компанії, що приносить їй левову частку доходів є Bloomberg Terminal, який надає змогу забезпечити ринок цінних паперів інформаційною базою щодо: (а) поточних та історичних цін практично з усіх світових бірж та значної кількості торговельно-інформаційних систем; (б) висвітлювати новини агентства Bloomberg, а також інших провідних інформаційних агентств світу; (в) системи електронної торгівлі облігаціями та іншими цінними паперами тощо. Поміж ефективне функціонування системи Bloomberg Terminal, не менш вагомим продуктом є комплекс спеціалізованих телевізійних каналів Bloomberg TV (окремий канал для кожного з основних ринків), журнали Bloomberg Markets, Bloomberg BusinessWeek, сайти Bloomberg.com і BusinessWeek.com, додатки для мобільних пристроїв і радіо Bloomberg Radio [23]. У 1982 році першим клієнтом компанії стала Merrill Lynch, встановивши 22 термінали та інвестувавши в компанію \$30 млн [24]. У 1986 році компанія була перейменована в Bloomberg L. P., і у 1988 році у ній працювало вже 5 тисяч терміналів [23].

Заслуговує на увагу й Google Finance та Yahoo! Finance — Інтернет провайдери фінансової інформації. Компанія Google Inc. у 2006 р. відкрила сервіс Google Finance, на якому стала доступною інформація про валюту і різні сектори ринку, інструмент Google Trends та історичні дані щодо котирувань цінних паперів за понад 40 років. У 2008 р. стали доступні поточні котирування цінних паперів з NASDAQ і Нью-Йоркської фондової біржі в межах партнерських договорів з Google [25]. У 2009 р. був запущений випереджаючий індикатор для інвесторів — Google Domestic Trends, заснований на аналізі пошукових запитів [25].

Важливою частиною інформаційного поля торгівлі фінансовими активами на ринку цінних паперів є діяльність інформаційних підрозділів бірж, які "проводять інформаційно-просвітницьку й аналітично-консультативну роботу, чим забезпечують належну реалізацію основної діяльності" [18, с. 210—211] бірж і сприяють її просуванню на ринку цінних паперів. Важлива роль у процесі торгівлі фінансовими активами належить інформації про фондові індекси, які характеризують рівень

біржової активності (ділової активності на ринку цінних паперів) та загальну динаміку цін на фінансові активи, обіг яких здійснюється на біржі протягом певного періоду часу. Як правило, для інвестора важливою є інформація не стільки щодо абсолютних значень індексів, скільки щодо їх динаміки, завдяки якій можна говорити про напрям руху ринку цінних паперів.

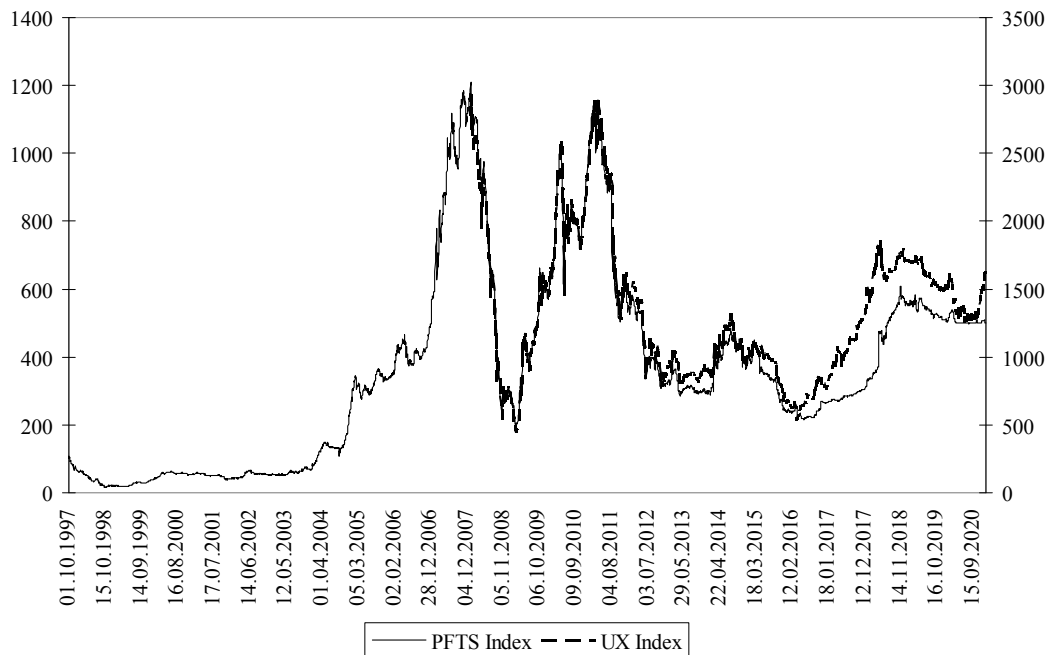
Найбільшим попитом користуються дані щодо динаміки світових та національних фондових індексів. Не менш важливим є розрахунки секторних фондових індексів, а також індексів блакитних фішок. Дані щодо міжнародних фондових індексів використовуються аналітиками для прогнозування та оцінки динаміки руху вартості акцій компаній в майбутньому.

Міжнародний індекс EAFE Index (MSCI EAFE Index) був одним із перших розрахованих індексів. Сьогодні він характеризує активність біржової діяльності на ринках цінних паперів. Цей індекс є комплексним та розраховується на основі таких складових: 21 індекса MSCI європейських фондових бірж, австралійської фондової біржі та бірж країн Близького Сходу. Вперше методику розрахунку цього індексу запропонувала у 1969 р. компанія Morgan Stanley Capital International (MSCI), яка передбачала калькулювання вартості 926 акцій 21 країни світу. Сьогодні ж левову частку в індексі займають акції таких компаній: Nestle, HSBC Holdings, Novartis, Roche Holding Genuss, Toyota Motor Corp., British American Tobacco, Royal Dutch Shell, Total, BP PLC та SAP, які знаходяться в обігу на японських біржових площадках (23,03%); британських біржах (17,82%); біржових платформах Франції (10,77%), німецьких (9,76%) та швейцарських фондових майданчиках (8,24%). Значна частина акцій в індексному кошику належить компаніям сфери фінансових послуг.

Наступним не менш важливим для ринку цінних паперів є індекс MSCI World Index MSCI, методика розрахунку якого також належить компанії Morgan Stanley Capital International Perspective та ґрунтується на використанні для розрахунку даних 1649 акцій, які перебувають в обігу на 23 фондових площадках світу. Дотичний до нього є індекс MSCI All Country World (ACWI), який калькулюється на основі таких акцій, які в обігу на фондових площадках країн, що розвиваються.

Розвиток ринку цінних паперів обумовлює зі сторони інформаційних агентств та фондових бірж пошук нових методик та нових видів індексів, які б дали змогу спрогнозувати майбутній рух ринку та адекватно оцінити його теперішній стан. Тому окрім вище перелічених індексів, британським інститутом актуаріїв разом із Goldman Sachs та Wood Mac Kenzie запропоновано методику для розрахунку FTW Index (The Financial Times World Index); а First Boston Corporation у співпраці з Euromoney калькулюють Global Index; відомі компанії Salomon Brothers і Frank Russel розраховують SB-RGE Index.

Окрім динаміки щодо міжнародних фондових індексів, не менш важливими є дані щодо розвитку національного ринку цінних паперів. Відтак актуалізується потреба в розрахунку національних фондових індексів. Для кожної країни є характерними власні фондові індекси, зокрема, для США — це індекси: 1) Standard & Poor's Composite 500 Index, кошик якого фор-



**Рис. 1. Динаміка зміни вітчизняних фондових індексів ПФТС та Української біржі у 1997–2020 рр.**

Джерело: розроблено автором на основі [27; 28].

мується на основі 400 промислових, 20 транспортних, 40 комунальних та 40 фінансових підприємств. Згідно з вимогами рівень капіталізації цих акцій на Нью-Йоркській фондовій біржі повинен бути досить високим (сьогодні це 80% від загального обсягу капіталізації); 2) Russell 3000 Index калькулюється на основі зміни вартостей акцій 3 тис. компаній США (обсяг капіталізації яких становить 98%); 3) AMEX Composite — індекс який розраховується на основі акцій, які в обігу на American Stock Exchange; 4) NYSE Composite — на базі акцій які котуються на New York Stock Exchange. Натомість на Сході, це індекс — TSE-1100 -Токійської фондової біржі (індексний кошик — 1100 акцій) для японського фондового ринку; на Заході — індекс CAC General (250 акцій Паризької фондової біржі) та індекс DAX 30 (30 найбільш ліквідних акцій на Франкфуртській біржі).

Індекси, які розраховуються на базі фінансових інструментів певних секторів фондового ринку характеризують стан цього сектору та охоплюють сектор акцій, облігацій, похідних фінансових інструментів тощо. Зокрема, це індекс NASDAQ 100, який розраховується на основі вартості 100 наймасштабніших компаній із реального сектору економіки, акції яких є в обігу на біржі NASDAQ. Значення індексу NASDAQ Composite розраховується на основі 3500 акцій, які торгуються на Nasdaq (Nasdaq Market System) та щодня публічно висвітлюється Національною асоціацією фондових дилерів. Методика розрахунку індекс Standard & Poor's 100 є аналогічною до методики розрахунку S&P 500 та базується на даних 100 акцій, на які є опціонні контракти, що в обігу на Чиказькій біржі опціонів [26].

Галузеві індекси характеризують стан ділової активності у певних галузях економіки, тоді як індекси блакитних фішок — поведінку зміни вартості на акції найбільших і найпопулярніших компаній: індекс DJIA (Dow Johns Industrial Average — 30 видів акцій); індекс FTSE-

100 (Financial Times Stock Exchange — 100 видів акцій); індекс CAC-40 (Compagnie des Agents de Cheange — 40 видів акцій); індекс DAX-30 (Deutscher Aktienindex — 30 видів акцій). Загалом у світі на ринках цінних паперів розраховуються понад 2 тис. фондових індексів, оскільки в межах країни існує декілька фондових бірж і на кожній із них розраховуються власні фондові індекси.

Не виняток і Україна, на ринку цінних паперів якої станом на 31.12.2020 р. функціонують п'ять фондових бірж:

— Українська біржа (індекс UX розраховується на основі акцій Райффайзен Банк Аваль (BAVL) — 19,56%; Центренерго (CEEN) — 23,64%; Донбасенерго (DOEN) — 2,95%; Мотор Січ (MSICH) — 23,64%; Турбоатом (TATM) — 4,73%; Укрнафта (CEEN) — 25,48%) [27];

— Фондова біржа "Перша фондова торговельна система" (індекс PFTS — 7 акцій: Райффайзен Банк Аваль (BAVL) 1,72%; Центренерго (CEEN) — 21,71%; Донбасенерго (DOEN) — 14,14%; Крюківський вагонобудівний завод (KVBZ) — 5,00%; Мотор Січ (MSICH) — 20,00%; Укрнафта (UNAF) — 8,00%; Укртелеком (UTEL) — 7,14%) [28];

— Фондова біржа "Перспектива" (індекс акцій та індекс облігацій [29]);

— Українська міжбанківська валютна біржа;

— Фондова біржа "ІННЕКС" (індекс розраховується на основі акцій закритих венчурних недиверсифікованих інвестиційних фондів [30]).

Частина фондових індексів біржами не розраховуються та мають загалом локальну сферу застосування. Тому до уваги можемо брати лише UX index та PFTS index. Динаміка зміни вітчизняних фондових індексів подана на рисунку 1, де чітко відслідковуються періоди зростання (2007, 2010, 2011 рр.) та періоди падіння (2008, 2009, 2012, 2013 рр.).

В усіх розглянутих показниках індекси ще не досягнули докризового рівня 2007 р. Аналіз динаміки зміни індикаторів розвитку вітчизняного та світових ринків цінних паперів свідчить, що незважаючи на сильне взаємопроникнення світових ринків цінних паперів, стверджувати про відсутність кордонів національного ринку цінних паперів ще досить рано. Звичайно ріст та падіння фондових індексів відбувається синхронно як в Україні, так і в світі, але рівні волатильності досить різні. На нашу думку, проблема в тому, що світові ринки цінних паперів є інструментом фінансування розвитку компаній, тоді як в Україні операції на біржових ринках мають переважно спекулятивний характер.

Торгівля фінансовими активами на ринку цінних паперів пов'язана з підвищеним ризиком фінансових втрат у разі невирішення проблеми одержання оперативної та достовірної ринкової інформації про поточні ціни, котирування, короткострокові прогнози кон'юнктури ринку, корпоративні події тощо. Результативна діяльність на ринку потребує не лише інформації про поточні котирування, а й ретроспективного бачення динаміки цін угод за тривалий період часу з можливістю використання технічного аналізу; постійної актуальної інформації про події, які здатні вплинути на ціну фінансового активу (новини макроекономічного та політичного характеру, зміни в системі ринкового регулювання, стан зарубіжних фінансових ринків, матеріали про емітентів тощо). Важливість інформаційної підтримки розуміють не лише брокери, й індивідуальні інвестори, які висувають до бірж відповідні вимоги. З одного боку, послуги великих інформаційних агентств відносно дорогі для широкого кола приватних інвесторів, які володіють невеликими вільними коштами. З іншого боку, у бірж часто не вистачає власних ресурсів для самостійної розробки інформаційних продуктів, які відповідають вимогам ринку. Тому мінімальний набір оперативної ринкової інформації, доступний для більшості інвесторів, вичерпується станом черг заявок та параметрами укладених на поточний день угод з фінансовими активами. Такий сервіс надає більшість вітчизняних біржових систем.

Щодо інформації з питань ринку цінних паперів, яка користується попитом, серед її учасників є дані СРО Української асоціації інвестиційного бізнесу (УАІБ) [31]. УАІБ здійснює розширену інформаційну діяльність: залучає консультантів (у тому числі закордонних) для проведення досліджень і підготовки рекомендацій з актуальних питань розвитку фінансових ринків; здійснює аналітичні та маркетингові роботи; інформує потенційних інвесторів та інших користувачів з усього спектра питань ринку цінних паперів; роз'яснює надану інформацію; організовує видання друкованих матеріалів, проведення прес-конференцій, співпрацю з мас-медіа тощо [18, с. 198]. На офіційному сайті УАІБ у вільному доступі розміщені дані щодо компаній з управління активами (КУА) та інститутів спільного інвестування (ІСІ), а вкладка "ринки у цифрах" викликає інтерес, оскільки містить щоденну, щомісячну, щоквартальну та річну інформацію про діяльність інституційних інвесторів. Ця інформація подана у зручному для користувачів форматі, дані відображаються на вимогу користувача у формі таблиць чи графіків, можуть бути експортовані у

Excel, що робить можливими їх подальшу обробку та аналіз.

Вітчизняний ринок цінних паперів розвивається швидкими темпами та наразі досягнув того рівня, коли ефективна торгівля фінансовими активами є практично неможливою без використання потужних комп'ютерних систем та сучасних засобів телекомунікації. Прогрес у сфері застосування на ринку цінних паперів комп'ютерних технологій обумовлений тим, що нині накопичено масштабний світовий досвід з розробки технологій та впровадження їх на зарубіжних ринках цінних паперів. Автоматизовані системи дозволяють значно збільшити обсяги торгів завдяки зростанню кількості фінансових інструментів на ринку цінних паперів та кількості учасників торгівлі фінансовими активами. Сьогодні інформація відіграє вирішальну роль на ринку цінних паперів, тому методи її оперативної доставки учасникам ринку повинні непинно удосконалюватись та розвиватись. Комп'ютеризований аналіз дозволяє глибше аналізувати набір даних, бере на себе рутинні розрахунки та дає інвестору більше часу на роздуми. Торгівля фінансовими активами все більше стає схожою на гру з інформацією, тоді як комп'ютер уможливорює оброблення значного обсягу інформації та сприяє кращій підтримці інвестиційних рішень учасника ринку цінних паперів. Надзвичайно важливе значення для комп'ютеризованого аналізу ринку цінних паперів має вибір програмного забезпечення. Відтак питання комп'ютеризації ринку цінних паперів слід досліджувати у двох аспектах: використання на ринку комп'ютерних систем та інформаційне поле роботи інституцій ринку цінних паперів.

Успішна робота більшості великих компаній залежить від їх сучасних, надійних та продуктивних ІТ-розробок. До 30% співробітників провідних світових бірж — це ІТ-фахівці, які розробляють торговельні платформи та супроводжують їх існування. Біржа — це торговельний майданчик, основне завдання якого — щоб кінцевий клієнт купив або продав необхідний йому обсяг фінансового активу за обумовленою ним ціною, у визначений ним момент часу і гарантовано отримав цей актив на свій рахунок у цінних паперах або грошові кошти від його продажу на свій розрахунковий рахунок. Усі ці процедури сьогодні існують в електронному вигляді. Іншими словами, будь-якому інвестору потрібно всього лише укласти договір на обслуговування з компанією-брокером, що надає доступ до біржі. Всі його подальші взаємодії з біржою і брокером відбуваються виключно в ІТ-площині. До такого формату відносин зі своїми клієнтами біржа прийшла в кінці ХХ ст. Тоді була розроблена і впроваджена перша схема віддаленого доступу до біржі, з'явився Інтернет-трейдинг, який миттєво зробив біржову торгівлю доступною для будь-якої категорії інвесторів.

Однією з найвідоміших систем електронної торгівлі є американська система NASDAQ (National Association of Securities Dealers Automated Quotations), розроблена Національною асоціацією дилерів США NASD (National Association of Securities Dealers), яка характеризується трьома рівнями доступу до інформації: 1) інформація про котирування цінних паперів, які перебувають в обігу на біржі (доступна для усіх користувачів); 2) інформація щодо пропозицій на купівлю та

продаж цінних паперів (доступна для дилерів та дозволяє їм вносити власні пропозиції на купівлю чи продаж); 3) інформація про усі пропозиції, які знаходяться в черзі, деталі угод, які укладаються, дані щодо максимальних і мінімальних цін протягом дня за усіма видами цінних паперів (доступна лише учасникам біржі).

Вітчизняний біржовий ринок цінних паперів характеризується помітними зрушеннями в процесі освоєння новітніх інформаційних технологій, які кардинально змінюють підходи до ведення бізнесу, відкриваючи нові можливості щодо його розвитку [32, с. 6]. Формування та розвиток в Україні електронних технологій біржової діяльності свідчить про прогрес у технічному рівні торгівлі фінансовими активами. Відповідно до основних положень Закону України "Про депозитарну систему України" поняття "електронна торговельна інформаційна мережа" охоплює комплекс програмних та технічних засобів для можливості проведення угод з цінними паперами, які застосовуються у діяльності фондових бірж чи позабіржових торговельних систем [33]. Сьогодні існування та діяльність фондових бірж є неможливою без ефективного функціонування електронної торговельної системи, яка забезпечує процеси акумулювання, аналізу та передачі інформації про заявки купівлі-продажу фінансових активів між її учасниками; формування інформації, яка в подальшому використовуватиметься в процесі виконання контрактів; забезпечення належного рівня захисту електронної інформації щодо характеристик біржових контрактів від несанкціонованого доступу третіх осіб; забезпечення відповідальності інформації вимогам чинного законодавства щодо документообігу електронних форм ведення обліку та убезпечення можливої утилізації, блокування чи витоку інформації; обіг інформації між учасниками електронних торговельних систем та її безперервний обмін шляхом формування, направлення, одержання, зберігання, аналіз, користування та кінцева утилізація електронних документів; створення та подальше підтримання баз даних щодо процесу та результатів біржових торгів із фіксуванням часу подання учасниками торговельних систем заявок, а також часу здійснення угоди; можливість проведення біржових угод паралельно і в документарній і в бездокументарній формах із подальшою можливістю відтворення документів у документарній формі та зберігання оригіналів контрактів у межах фондової біржі [34].

На вітчизняному біржовому ринку електронна технологія торгівлі цінними паперами пропонується на Позабіржовій фондовій торговельній системі (ПФТС), ПАТ "Українська біржа" та ПАТ "Фондова Біржа "Перспектива". Першою на біржовому ринку цінних паперів Інтернет-торгівля стала доступною на ПФТС. Сьогодні, щоб одержати статус online-брокера, члену біржі ПФТС (виключно професійний учасник ринку цінних паперів, який здійснює торгівлю цінними паперами) слід підключитись до торговельної системи, отримати електронний числовий підпис та зареєструвати клієнтські рахунки на біржі. Одним із пріоритетних завдань ПФТС є своєчасне та вичерпне розкриття інформації. Усі зацікавлені сторони, звернувшись до ПФТС, мають можливість одержати достовірну та повну інформацію про торги на ПФТС (основна інформація поширюється на офіційному сайті

ПФТС, а також завдяки інформаційно-аналітичним "Звіт-1" та "ПФТС Online". "Звіт-1" — офіційна інформація про результати торгів у ПФТС, яка поширюється в електронній формі на щоденній основі українською та англійською мовами, а наприкінці тижня клієнтам розсилається файл із тижневими результатами торгів. "ПФТС Online" забезпечує доступ до внутрішньоденної торговельної інформації та історичної торговельної інформації [28]. Для непрофесійних учасників ринку діє режим "віртуальних торгів" (демоверсія).

Українська біржа запустила ринок заявок, Інтернет-трейдинг, онлайн-розрахунок індексу та механізм торгівлі цінними паперами через центрального контрагента шляхом створення ТОВ "Український центральний контрагент". Термінал встановлюється на робочому комп'ютері клієнта та надає йому можливість постійного обміну інформацією щодо котирувань та угод із цінними паперами. Програма RTS Plaza та чотири брокерські торговельні системи дозволяють успішно здійснювати торгівлю цінними паперами, тоді як підключення до торгівлі системи GL NET всесвітньо відомої компанії SUN Gard дозволяє зарубіжним інвесторам працювати на вітчизняному ринку, а також українським брокерам давати глобальним інвесторам можливість торгувати акціями вітчизняних підприємств та мати доступ до торгівлі на всіх електронних ринках світу.

Торговельна електронна платформа ФБ "Перспектива" являє собою комплекс організаційно-технологічних та технічних методів, які застосовуються нею з метою можливості фіксації угод з фінансовими активами. Обіг інформації в електронній торговельній системі реалізується завдяки наявного документообігу. Для того щоб потенційний учасник мав змогу взяти участь у біржовій торгівлі чи слідкувати за станом біржової діяльності йому слід звернутись із запитом про доступ до біржової системи у торговому чи інформаційно-оглядовому режимах. Сьогодні ФБ "Перспектива" у своєю розпорядженні користується наступними видами терміналів: "... BIT eTrade — торговий термінал брокера фондового ринку, BIT eTrade Future — торговий термінал брокера строкового ринку, BIT eTrade IPO — торговий термінал емітента/андерайтера при первинному розміщенні, аукціоні, BIT eTrade Mail — система електронної пошти" [29]. Відтак Інтернет-технології дозволяють інвестору мати цілодобовий доступ до біржових ринків світу, забезпечувати ефективну ліквідність ринку за рахунок значної кількості учасників торгівлі фінансовими активами.

Інформаційна робота на ринку цінних паперів, зокрема, його технічна частина, виконується за допомогою спеціального програмного забезпечення. Сьогодні є безліч програм, але усі вони належать до однієї з трьох категорій: набір інструментів, "чорних" та "сірих шухляд". Набір інструментів дозволяє користувачу обчислювати безліч індикаторів та будувати графіки: середнього руху курсу, каналів, MACD, MACD-гістограм, стохастики, індексу відносної сили тощо. Якісний пакет дозволяє створити власний індикатор та додати його до системи. Програми з "чорної шухляди" дають поради інвестору, який фінансовий актив та коли купувати чи продавати, проте не пояснюють, чому слід діяти саме так. Ці рішення обумовлюються виключно історичними

даними з минулого, тому в умовах нестабільності розвитку ринку цінних паперів не спрацювають на користь інвестора. Пакети типу "сіра шухляда" інформують користувача, яким чином здійснюються розрахунки, та є дотичними до пакета технічного аналізу.

На сучасному етапі оперативну фінансову інформацію можна аналізувати за допомогою статистичних методів, еволюційного програмування, методу "дерева рішень", генетичних алгоритмів, нейромереж, апарату нечіткої логіки, хвильового аналізу та технічного аналізу. Статистичні методи (кореляційний, регресійний аналізи тощо) потребують спеціальних знань та умінь як у розрахунках, так і в процесі їх інтерпретації, тому не завжди є зручними у використанні неспеціалістами. Еволюційне програмування дозволяє мовою програмування записувати попередні гіпотези, після чого система шукає залежність та із усіх модифікованих програм вибирає ту, яка найкраще описує таку залежність. Генетичні алгоритми використовуються в процесі розв'язання комбінаторних завдань та пошуку оптимальних варіантів. Нейромережі являють собою мережу нейронів, які згруповані між собою у шари. На вхідний шар подається інформація, тоді як з вихідного шару знімається результат. Технічний аналіз використовується для аналізу щоденної оперативної інформації та завдяки його простоті у використанні найчастіше використовується аналітиками. Значна частина теоретичних методів аналізу фінансової звітності знайшла своє практичне використання у різноманітних програмних продуктах, зокрема, найпоширенішими з них є пакети прикладних програм [35, с. 278—318]:

- технічного аналізу (MetaStock for Windows; Smart Dowloader — 32 v. 4.0, 5.0 Std for MetaStock 6.5; Trade station Real Time 4.0; Omega Research ProSuite; SuperCharts; EuroCharts тощо);

- штучного інтелекту (PolyAnalyst; GeneHunter 2.0; Genetic Training Option; Evolver, AI Trilogy; NeuroShell; Neuro Windows; Brain Maker Professional; Braincel; Neuralyst; The OWL);

- нечітких множин (CubiCalc; FuziCalc; MESA);

- імітаційного моделювання (Ithink Analyst 5.0; Powersim Enterprise Kit).

Сьогодні технічний аналіз є одним із найважливіших методів аналізу біржових ринків. На вітчизняному ринку цінних паперів його використовує переважна більшість торговців. Вміння практично застосовувати теоретичні основи технічного аналізу є свого роду перепусткою на ринок. Проте в нестабільних умовах розвитку ринку цінних паперів спрогнозувати рух цінової динаміки фінансових активів вкрай важко, а це ставить під сумнів ефективність практичного застосування технічного аналізу. Основними проблемами вітчизняного ринку цінних паперів, які перешкоджають результативному застосуванню технічного аналізу, можна вважати його незначний обсяг капіталізації, високу концентрацію обороту виключно з акціями обмеженого кола емітентів, незначну кількість індивідуальних інвесторів, недостатній розвиток недержавних пенсійних фондів та страхових компаній, які є потенційними довгостроковими внутрішніми інвесторами, а також високу залежність українського ринку від міжнародних ринків капіталу.

## ВИСНОВКИ З ПРОВЕДЕНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ І ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК У ЦЬОМУ НАПРЯМІ

Розвиток інформаційного поля ринку цінних паперів обумовлюється тим наскільки воно відповідає потребам учасників ринку. Уся наявна інформація повинна бути корисною та враховуватись в процесі торгівлі фінансовими активами при прийнятті фінансових рішень. Від рівня достовірності та повноти інформаційного поля залежить ефективність інвестування. Оскільки на практиці неможливо керувати тим, що не можна виміряти, тому актуалізується питання не лише ідентифікації інформації, а й її систематизації та ранжування, що характеризує якість інформаційного поля ринку цінних паперів, та стане наступним кроком нашого наукового дослідження.

### Література:

1. Akerlof G. The Market for 'Lemons': Quality Uncertainty and the Market Mechanism / G. 1. Akerlof // The Quarterly Journal of Economics. — 1970. — № 84. — С. 488—500.
2. Spence M. Job Market Signaling. Michael Spence / M. Spence. // The Quarterly Journal of Economics. — 1973. — № 87. — С. 355—374.
3. Grossman S. On the Impossibility Efficient Markets / S. Grossman, J. Stiglitz // American Economic Review. — 1980. — № 70. — С. 393—408.
4. Stiglitz J. Credit Rationing in Markets with Imperfect Information / J. Stiglitz, A. Weiss // American Economic Review. — 1981. — № 71. — С. 393—410.
5. Головка А.Т. Ринки фінансових інструментів та їх інфраструктура: монографія / А.Т. Головка, С.М. Лаптев, В.Г. Кабанов. — К.: Університет економіки та права "КРОК", 2009. — 560 с.
6. Дроб'язко А. Інфраструктура банківського сектору: питання визначення, структуризації та розвитку / А. Дроб'язко // Вісник Національного банку України. — 2012. — № 7. — С. 14—17.
7. Коваленко Ю.М. Інституціалізація фінансового сектору економіки: монографія / Ю.М. Коваленко. — НУДПСУ. — Ірпін, 2013. — 608 с.
8. Коробка Р.В. Розвиток інфраструктури фондового ринку як складової фінансової системи України: дис. канд. ек. наук: 08.00.08 / Р.В. Коробка. — Суми, 2013. — 189 с.
9. Науменкова С.В. Розвиток фінансового сектору України в умовах формування нової фінансової архітектури: монографія / С.В. Науменкова, С.В. Міщенко. — К.: Університет банківської справи НБУ, ЦНД НБУ, 2009. — 384 с.
10. Рекуненко І.І. Інфраструктура фінансового ринку України: сучасний стан та перспективи розвитку: монографія / І.І. Рекуненко. — Суми: ДВНЗ "УАБС НБУ", 2013. — 411 с.
11. Фінансова інфраструктура України: стан, проблеми та перспективи розвитку: монографія / [В. Опарін, В. Федосов, С. Львовичкін та ін.]; за заг. ред. В. Опаріна, В. Федосова. — К.: КНЕУ, 2016. — 695 с.
12. Інновації у фінансовій сфері: монографія / Т.В. Паєнтко та ін.; за ред. В.М. Опаріна. К.: КНЕУ, 2013. 444 с.



13. Мацук З.А. Фінансові послуги на ринку цінних паперів України: теорія та практика: монографія / З.А. Мацук. — Київ: КНЕУ, 2018. — 367 [1] с.

14. Мацук З.А. Інсайдерська інформація на фондовому ринку: спекулятивний ефект / З.А. Мацук // Економічний часопис-XXI. — 2015. — № 7—8 (1). — С. 90—93.

15. Мацук З.А. Інформаційно-аналітична підтримка фінансових послуг на ринку цінних паперів / З.А. Мацук // Актуальні проблеми розвитку економіки регіону. — 2018. — Т. 1 (Вип. 14). — С. 65—75.

16. Мацук З.А. Явище асиметрії інформації та напруги її зниження на ринку цінних паперів / З.А. Мацук // Ринок цінних паперів України. — 2019. — № 7—8. — С. 61—66.

17. Мацук З.А. Глобальні виклики та тенденції розвитку ринку цінних паперів в Україні / З.А. Мацук, А. Хайнеманн // Міжнародна економічна політика. — К.: КНЕУ, 2020. — № 1—2 (32—33). — С. 153—173. DOI 10.33111/ierp.2020.32\_33.07

18. Рязанова Н. Інститут фінансового рахівництва інформаційного суспільства: сутність та сучасна парадигма розвитку: монографія / Н. Рязанова. — Київ: КНЕУ, 2017 — 337 с.

19. Чухно А.А. Постіндустріальна економіка: теорія, практика та їх значення для України / А.А. Чухно. — К.: Логос, 2003. — 631 с.

20. Уобстер Ф. Теория информационного общества / пер. с англ. М.В. Арапова, М.В. Мальхиной; под ред. Е.Д. Вартаковой. — М.: Аспект Пресс, 2004. — 400 с.

21. Хасбулатов Р.И. Мировая экономика: В 2-х т. (Т. 1). — М.: ЗАО "Издательство "Экономика". — 2001. — 598 с.

22. Stigler G. The Economics of Information / G. Stigler // Journal of Political Economy. — 1961. — № 69.

23. Bloomberg [Електронний ресурс] — Режим доступу до ресурсу: <http://www.bloomberg.com/europe>.

24. Loomis Carol. Bloomberg's money machine / Loomis Carol., 2007.

25. Webware — Google Finance gets real-time NYSE ticker updates — Josh Lowensohn. June 24, 2008 [Електронний ресурс]. — Режим доступу до ресурсу: [https://uk.wikipedia.org/wiki/Google\\_Finance](https://uk.wikipedia.org/wiki/Google_Finance)

26. Фондовый рынок: підручник: у 2 кн. (Кн. 1) / В.М. Шелудько та ін.; за ред. В.Д. Базилевича. — К.: Знання — 2015. — 621 с.

27. Українська біржа [Електронний ресурс]. — Режим доступу до ресурсу: <http://fs.uk.ua/files/59>.

28. Перша фондова торговельна система [Електронний ресурс]. — Режим доступу до ресурсу: <http://pfts.ua/trade-info/indexes/shares-indexes>

29. Фондова біржа "Перспектива" [Електронний ресурс]. — Режим доступу до ресурсу: <http://fbp-com.ua/EMS.aspx>

30. Фондова біржа "Іннекс" [Електронний ресурс]. — Режим доступу до ресурсу: [http://www.innex-group.com/index.php?option=com\\_content&task=view&id=2734](http://www.innex-group.com/index.php?option=com_content&task=view&id=2734)

31. Аналітичний огляд ринку управління активами в Україні. Українська асоціація інвестиційного бізнесу [Електронний ресурс]. — Режим доступу до ресурсу: <http://www.uaib.com.ua>

32. Солодкий М.О. Стан та шляхи розвитку електронної біржової торгівлі на фондових та товарних біржах країни / М.О. Солодкий // Агросвіт. — 2010. — № 20. — С. 5—7.

33. Про депозитарну систему в Україні: Закон України від 06.07.2012 р. № 5178-VI [Електронний ресурс]. — Режим доступу до ресурсу: <https://zakon.help/law/5178-VI/noragination>

34. Положення про функціонування фондових бірж: Рішення НКЦПФР від 22.11.2012 № 1688 [Електронний ресурс]. — Режим доступу до ресурсу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z2082-12?nreg=z2082-12&find=1&text=%E7%E0%F5%E8%F1%F2&x=6&y=10#w11> (дата звернення: 31.03.2018).

35. Орленко Н.С. Інформаційні системи фондового ринку: навчальний посібник / Н.С. Орленко, В.М. Гужва. — К.: КНЕУ, 2006.

#### References:

1. Akerlof, G. (1970), "The Market for "Lemons": Quality Uncertainty and the Market Mechanism", The Quarterly Journal of Economics, vol. 84, no. 3, pp. 488—500.

2. Spence, M. (1973), "Job Market Signaling. Michael Spence", The Quarterly Journal of Economics, vol. 87, no. 3, pp. 355—374.

3. Grossman, S. and Stiglitz, J. (1980), "On the Impossibility Efficient Markets", American Economic Review, vol. 70, no. 3, pp. 393—408.

4. Stiglitz, J. and Weiss, A. (1981), "Credit Rationing in Markets with Imperfect Information", American Economic Review, vol. 71, no. 3, pp. 393—410.

5. Holovko, A. T. Laptiev, S. M. and Kabanov, V. H. (2009), Rynky finansovoykh instrumentiv ta yikh infrastruktura [Financial instruments markets and their infrastructure], Universytet ekonomiky ta prava "KROK", Kyiv, Ukraine.

6. Drobiazko, A. (2012), "Infrastructure of the banking sector: issues of definition, structuring and development", Visnyk Natsionalnoho banku Ukrainy, vol. 7, pp. 14—17.

7. Kovalenko, Yu. (2013), Instytutstyalizatsiia finansovoho sektoru ekonomiky [Institutionalization of the financial sector of the economy], NUDPSU, Irpin, Ukraine.

8. Korobka, R. (2013), "Development of the stock market infrastructure as a component of the financial system of Ukraine", Abstract of Ph.D. dissertation, Money, finance and credit, Universytet bankivskoi spravy NBU, Sumy, Ukraine.

9. Naumenkova, S. V. and Mishchenko, S. V. (2009), Rozvytok finansovoho sektoru Ukrainy v umovakh formuvannia novoi finansovoi arkhitektury [Development of the financial sector of Ukraine in terms of forming a new financial architecture], Universytet bankivskoi spravy NBU, Kyiv, Ukraine.

10. Rekunen, I. I. (2013), Infrastruktura finansovoho rynku Ukrainy: suchasnyi stan ta perspektyvy rozvytku [Infrastructure of the financial market of Ukraine: current status and prospects of development], Universytet bankivskoi spravy NBU, Sumy, Ukraine.

11. Oparin, V. and Fedosov, V. (2016), Finansova infrastruktura Ukrainy: stan, problemy ta perspektyvy rozvytku [Financial infrastructure of Ukraine: state, problems and prospects of development], KNEU, Kyiv, Ukraine.

12. Oparin, V. and Fedosov, V. (2013), *Innovatsii u finansovii sferi* [Innovations in the financial sphere], KNEU, Kyiv, Ukraine.

13. Matsuk, Z. (2018), *Finansovi posluhy na rynku tsinnykh paperiv Ukrainy: teoriia ta praktyka* [Financial services in the market of securities of Ukraine: theory and practice], KNEU, Kyiv, Ukraine.

14. Matsuk, Z. (2015), "Insider information in the stock market: speculative effect", *Ekonomicnyi chasopys-XXI*, vol. 7—8, no. 1, ph. 90—93.

15. Matsuk, Z. A. (2018), "Information and analytical support of financial services in the securities market", *Aktualni problemy rozvytku ekonomiky rehionu*, vol. 14, no. 1, pp. 65—75.

16. Matsuk, Z.A. (2019). "The phenomenon of information asymmetry and directions of its reduction in the securities market", *Rynok tsinnykh paperiv Ukrainy*, vol. 7—8, pp. 61—66.

17. Matsuk, Z. A. (2020), "Global challenges and trends in the securities market in Ukraine", *Mizhnarodna ekonomichna polityka*, vol. 1—2, pp. 153—173.

18. Riazanova, N. (2017), *Instytut finansovoho rakhivnytstva informatsiinoho suspilstva: sutnist ta suchasna paradyhma rozvytku* [Institute of financial accounting of information society: essence and modern paradigm of development], KNEU, Kyiv, Ukraine.

19. Chukhno, A. (2003), *Postindustrialna ekonomika: teoriia, praktyka ta yikh znachennia dlia Ukrainy* [Post-industrial economy: theory, practice and their significance for Ukraine], Lohos, Kyiv, Ukraine.

20. Uobster, F. (2004), *Teoriia ynformatsyonnoho obshchestva* [Theory of the information society], Aspekt Press, Moscow, Russia.

21. Khasbulatov, R. (2001), *Myrovaia ekonomika* [World economy], Yzdatelstvo "Ekonomika", Moscow, Russia.

22. Stigler, G. (1961), "The Economics of Information", *Journal of Political Economy*, vol. 69.

23. Bloomberg (2021), available at: <http://www.bloomberg.com/europe> (Accessed 4 March 2021).

24. Carol, L. (2007), *Bloomberg's money machine*, Loomis Carol, USA.

25. Lowensohn, J. (2008), "Webware — Google Finance gets real-time NYSE ticker updates", available at: [https://uk.wikipedia.org/wiki/Google\\_Finance](https://uk.wikipedia.org/wiki/Google_Finance) (Accessed 4 March 2021).

26. Bazylevych, V. D. (2015), *Fondovyi rynek* [Stock market], KNU, Kyiv, Ukraine.

27. Ukrainian stock exchange (2021), available at: <http://fs.ux.ua/files/59> (Accessed 4 March 2021).

28. The first stock trading system (2021), available at: <http://pfts.ua/trade-info/indexes/shares-indexes> (Accessed 4 March 2021).

29. Stock exchange "Perspektyva" (2021), available at: <http://fbp.com.ua/EMS.aspx> (Accessed 4 March 2021).

30. Stock exchange "Inneks" (2021), available at: [http://www.innex-group.com/index.php?option=com\\_content&task=view&id=2734](http://www.innex-group.com/index.php?option=com_content&task=view&id=2734) (Accessed 4 March 2021).

31. Ukrainian association of business investment (2020), "The analytical review of assets management market in Ukraine", available at: <http://www.uaib.com.ua> (Accessed 4 March 2021).

32. Solodkyi, M. (2010), "Status and ways of development of electronic exchange trade on stock and commodity exchanges of the country", *Ahrosvit*, vol. 20, pp. 5—7.

33. The Verkhovna Rada of Ukraine (2021), The Law of Ukraine "On the depository system in Ukraine", available at: <https://zakon.help/law/5178-VI/nopagination> (Accessed 29 March 2021).

34. National Commission of Securities and Stock Market (2021), The Position "On the function of the stock markets", <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z2082-12?nreg=z2082-12&find=1&text=%E7%E0%-F5%E8%F1%F2&x=6&y=10#w11> (Accessed 29 March 2021).

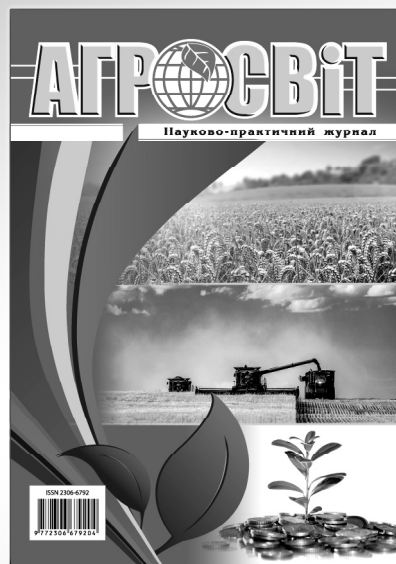
35. Orlenko, N. (2006), *Informatsiini systemy fondovoho rynku* [Stock market information systems], KNEU, Kyiv, Ukraine.

*Стаття надійшла до редакції 29.04.2021 р.*

## АГРОСВІТ

**www.agrosvit.info**

Передплатний індекс: 23847



**Виходить 24 рази на рік**

**Журнал включено до переліку  
наукових фахових видань України  
з ЕКОНОМІЧНИХ НАУК (Категорія «Б»)**

**Спеціальності – 051, 071, 072, 073, 075, 076, 292**

*Р. В. Тульчинський,  
д. е. н., професор, завідувач кафедри менеджменту та публічного адміністрування,  
ЗВО "Міжнародний науково-технічний університет імені академіка Юрія Бугая", м. Київ  
ORCID ID: 0000-0003-1605-1403*

*С. О. Кириченко,  
к. е. н., доцент, доцент кафедри економіки і підприємництва, Національний технічний  
університет України "Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського", м. Київ  
ORCID ID: 0000-0001-7801-0181*

*А. В. Ружицький,  
к. е. н., доцент кафедри менеджменту та публічного адміністрування,  
ЗВО "Міжнародний науково-технічний університет імені академіка Юрія Бугая", м. Київ  
ORCID ID: 0000-0002-5626-0616*

*С. В. Салоїд,  
к. е. н., доцент кафедри менеджменту, Національний технічний університет України  
"Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського", м. Київ  
ORCID ID: 0000-0002-3294-2671*

DOI: 10.32702/2306-6814.2021.9.15

# СТРАТЕГІЧНІ АСПЕКТИ ФОРМУВАННЯ СИСТЕМИ АНТИКРИЗОВОГО УПРАВЛІННЯ ПІДПРИЄМСТВОМ

R. Tulchinskiy  
Doctor of Economic Sciences, Professor, Head of the Department of Management and Public Administration, IHE "Academician Yuri Bugay International Scientific and Technical University", Kyiv  
S. Kyrychenko,  
PhD in Economics, Associate Professor of the Department of Economics and Entrepreneurship, National Technical University of Ukraine "Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute"  
A. Ruzhytskyi,  
PhD in Economics, Associate Professor of the Department of Management and Public Administration, IHE "Academician Yuri Bugay International Scientific and Technical University", Kyiv  
S. Saloid,  
PhD in Economics, Associate Professor of the Department of Management, National Technical University of Ukraine "Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute"

## STRATEGIC ASPECTS OF FORMATION OF THE SYSTEM OF ANTI-CRISIS MANAGEMENT OF THE ENTERPRISE

**У статті досліджуються стратегічні аспекти формування системи антикризового управління підприємством. Доведено, що організації системи стратегічного антикризового управління підприємством — це комплексна система забезпечення стабільного функціонування та розвитку організації в умовах мінливого зовнішнього середовища та дії об'єктивного фактору економічної невизначеності, що передбачає налагодження ефективної системи прогнозування, нейтралізації та протидії існуючим або потенційним загрозам у різних часових перспективах. Визначено етапність здійснення стратегічного антикризового управління підприємством, що включає: проведення загальної діагностики поточного фінансово-господарського стану;**

здійснення постійного моніторингу чинників внутрішнього та зовнішнього джерел походження; оцінку поточного господарського потенціалу підприємства; формування стратегічних цілей та завдань антикризового управління; організація процесів оперативного та тактичного планування у відповідності до визначених стратегічних завдань; впровадження запланованих заходів та налагодження ефективної системи контролю за їх виконанням; здійснення динамічного регулювання впроваджуваних заходів та коригування відповідних цільових показників. Визначена етапність процесу стратегічного антикризового управління має циклічний та безперервний характер, тобто здійснюється протягом усього життєвого циклу організації у відповідності до представленої етапності. Обґрунтовано базові функціональні аспекти стратегічного антикризового управління, якісна розробка та належне узгодження яких є універсальним інструментом у побудові антикризової стратегії для будь-якого підприємства, до яких відноситься: фінансово-економічний аспект; виробничий аспект, маркетинговий аспект; інноваційно-інвестиційний аспект; інформаційно-комунікаційний аспект та соціальний аспект.

*The article investigates the strategic aspects of the formation of the crisis management system of the enterprise. It is proved that the organization of the system of strategic anti-crisis management of the enterprise requires going beyond the traditional understanding of anti-crisis management as a system of measures aimed at overcoming unstable conditions in the short term in crisis conditions of a particular enterprise in a specific period of time. stable functioning and development of the organization in a changing environment and the action of an objective factor of economic uncertainty, which involves the establishment of an effective system of forecasting, neutralization and counteraction to existing or potential threats in different time perspectives. The stages of implementation of strategic anti-crisis management of the enterprise are determined, which includes: general diagnostics of the current financial and economic condition; constant monitoring of factors of internal and external sources of origin; assessment of the current economic potential of the enterprise; formation of strategic goals and objectives of crisis management; organization of operational and tactical planning processes in accordance with the defined strategic objectives; implementation of planned measures and establishment of an effective system of control over their implementation; implementation of dynamic regulation of implemented measures and adjustment of relevant targets. The defined stages of the process of strategic crisis management is cyclical and continuous, ie carried out throughout the life cycle of the organization in accordance with the presented stages. The basic functional aspects of strategic anti-crisis management are substantiated, the qualitative development and proper coordination of which is a universal tool in building an anti-crisis strategy for any enterprise, which includes: financial and economic aspect; production aspect, marketing aspect; innovation and investment aspect; information and communication aspect and social aspect. For the strategic aspects of the functional orientation of strategic crisis management, it is important to adequately prioritize them in accordance with the current economic situation, the main area of activity and the specific features of the enterprise.*

*Ключові слова: система антикризового управління підприємством, економічна криза, етапність антикризового управління, функціональні аспекти антикризового управління.*

*Key words: system of anti-crisis management of the enterprise, economic crisis, stages of anti-crisis management, functional aspects of anti-crisis management.*

## ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Стратегія підприємства є однією із основоположних складових управлінської діяльності організації, від якості та сутнісного наповнення якої напряду залежить ефективність діяльності підприємства, потенційні можливості та перспективи його подальшого розвитку.

Однак в умовах наявності низки хронічних структурних проблем розвитку національної економіки та динамічного наростання загроз глобальної нестабільності актуалізується широке коло питань пов'язаних із стратегічними аспектами антикризового управління підприємством в умовах несприятливих та подекуди деструк-

тивних впливів зовнішніх факторів. Адже саме в умовах передкризового стану більшості економічних систем різних рівнів, управлінський апарат підприємницьких структур, має бути зорієнтований на вироблення конкретної антикризової стратегії, яка б дозволила знизити потенційні ризики економічної невизначеності зовнішнього середовища та у перспективі мінімізувати негативні економічні наслідки для кожного функціонального напрямку діяльності підприємства, окреслити можливі сценарії відновлення найбільш вразливих до кризових явищ векторів розвитку підприємства.

## АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ ТА ПУБЛІКАЦІЙ

Дослідження питань організації ефективних систем управління підприємством у стратегічному розрізі, зокрема, основних принципів, цілей, базових стратегій та напрямків їх реалізації набули широкого висвітлення у працях вітчизняних дослідників. Водночас відзначимо, що особливу науково-практичну вагу несуть у собі напрацювання таких вчених як Я. Алмашій, Т. Булович, Я. Вознюк, Н. Гетманцева, Г. Дудукало, Л. Зверук, Т. Конзерська, І. Кордонець, О. Потишняк, Н. Сапельнікова, В. Шконда, Л. Янковська.

Водночас, пропри наявність глибоких теоретичних напрацювань вітчизняних науковців у сфері стратегічного управління підприємством, актуальною площиною наукових пошуків залишаються теоретико-прикладні аспекти забезпечення системи, власне, антикризового управління організацією.

## МЕТА ДОСЛІДЖЕННЯ

Метою дослідження є обґрунтування організації системи стратегічного антикризового управління підприємством. Для досягнення поставленої мети у процесі дослідження було вирішено такі завдання:

- обґрунтовано необхідність стратегічного антикризового управління підприємством;
- визначено етапність здійснення стратегічного антикризового управління підприємством;
- виокремлено базові функціональні аспекти стратегічного антикризового управління, узгодження яких виступає універсальним інструментом у побудові антикризової стратегії для будь-якого підприємства.

## ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Криза як явище є невід'ємним етапом у розвитку економічних систем усіх рівнів організації, однак у контексті розгляду цього поняття у рамках підприємницьких структур, його варто визначити як проміжний процес у розвитку підприємства, який характеризується піковим загостренням наявних суперечностей у структурі та ефективності організації господарських процесів, як у внутрішньоорганізаційному розрізі, так і в контексті зовнішніх взаємодій організації, що може слугувати причиною різкого погіршення показників фінансово-економічного стану та банкрутства підприємства.

Сутність кризи як економічного явища полягає передусім у його діалектичній природі, що вимагає розширеного розуміння цього поняття, уникаючи його по-

милкового ототожнення з негативними фінансово-економічними наслідками та обмеженнями у функціонуванні організації. Адже криза слугує одним з базових стимулів розвитку організації, інструментом якісної трансформації її організаційної структури та оптимізації непродуктивних ланок діяльності.

Водночас слід зазначити, що розглядаючи кризу як оптимізаційний інструмент, необхідно брати до уваги необхідність існування в цьому випадку стабільних умов зовнішнього економічного середовища, оскільки наявність деструктивних впливів екзогенних чинників лише інтенсифікує внутрішні кризові процеси і може призвести до зупинки підприємства та його подальшої ліквідації.

Саме тому розгляд питання організації системи стратегічного антикризового управління (далі — САУ) підприємством вимагає виходу за рамки традиційного розуміння антикризового управління як системи заходів націлених на подолання нестабільних станів у короткостроковій перспективі в кризових умовах функціонування конкретного підприємства в конкретний період часу, до більш розширеного поняття, а саме як комплексної системи забезпечення стабільного функціонування та розвитку організації в умовах мінливого зовнішнього середовища та дії об'єктивного фактору економічної невизначеності, що передбачає налагодження ефективної системи прогнозування, нейтралізації та протидії існуючим або потенційним загрозам у різних часових перспективах.

Для найбільш результативного управління в конкретному проміжку часу необхідно виділити основні цілі. Кожна з цих цілей буде служити важливим орієнтиром у разі подальшого прийняття управлінських рішень. Водночас ці цілі не повинні перетинатися, оскільки в іншому випадку зрівнюються тимчасові обмеження на їх реалізацію [3, с. 93; 6].

Ознайомлення з роботою вітчизняних підприємств свідчить про те, що антикризове управління на нинішньому етапі є більшою мірою ситуативним, орієнтованим на подолання конкретних кризових ситуацій [4, с. 46].

Далі пропонуємо визначити етапність здійснення стратегічного антикризового управління підприємством, у відповідності до окресленої вище сутнісної характеристики такої системи, що представлена нижче.

1. Проведення загальної діагностики поточного фінансово-господарського стану задля своєчасного виявлення та попередження можливих проблем та потенційних загроз стабільного функціонування підприємства, адже залежно від ступеня загострення тої чи іншої проблеми залежить можливості та ефективності застосування відповідного антикризового інструментарію.

2. Здійснення постійного моніторингу чинників внутрішнього та зовнішнього джерел походження, а саме тих з них, динаміка розвитку яких знаходить своє відображення у зміні показників ефективності окремих напрямів діяльності підприємства. Додамо, що за умови ідентифікації конкретних проблем протягом реалізації попереднього етапу, у рамках цього передбачається здійснення ґрунтовного дослідження причинно-наслідкових зв'язків та реальних джерел виникнення виявленої проблеми.



3. Оцінка поточного господарського потенціалу підприємства, з метою виявлення можливостей до належного ресурсного забезпечення антикризових заходів, можливого виявлення та мобілізації потенційних резервів їх фінансування.

4. Формування стратегічних цілей та завдань антикризового управління, які формуються у вигляді конкретних абсолютних показників та динаміки їх кількісних та якісних змін у прив'язці до конкретних термінів та часової послідовності їх досягнення.

5. Організація процесів оперативного та тактичного планування у відповідності до визначених стратегічних завдань, що передбачає залучення відповідного аналітичного апарату для здійснення прогнозування перспективних показників, підбір відповідного інструментарію антикризового управління (релевантного виявленням проблемам та поставленим цілям), доведення та узгодження цих планів на кожному рівні організаційної структури підприємства задля забезпечення їх належного сприйняття та подальшої реалізації.

Антикризовий план заходів представляє собою таку систему, в якій розвинені механізми моніторингу та передбачення спаду, аналізу природи його виникнення, ознак, ймовірності. В рамках якого передбачено ефективні методи зниження негативних наслідків критичної ситуації і використання результатів для формування більш сталого режиму розвитку в майбутньому [7, с. 39; 8, с. 27].

6. Впровадження запланованих заходів та налагодження ефективної системи контролю за їх виконанням, що передбачає розробку ефективних управлінських методик моніторингу виконання завдань та мотивування їх своєчасної та якісної реалізації. Більш того, у якості контрольних заходів можуть бути залучені зовнішні агенти у вигляді аудиторських або консалтингових організацій задля більш повного та об'єктивного представлення наявного прогресу та можливого пришвидшення реалізації поставленої мети.

7. Здійснення динамічного регулювання впроваджуваних заходів та коригування відповідних цільових показників, що пов'язане, насамперед, з необхідністю вироблення високих адаптивних можливостей організаційної структури для забезпечення швидкої та гнучкої реакції менеджменту підприємства на результати різних контрольних оцінок реалізації антикризових заходів та непередбачуваного впливу окремих факторів зовнішнього середовища.

Варто зазначити, що представлений процес стратегічного антикризового управління має циклічний та безперервний характер, тобто здійснюється протягом усього життєвого циклу організації у відповідності до представленої етапності.

Таким чином, головною метою антикризового управління є рання діагностика передбачуваної кризи, відновлення рівноваги підприємства і забезпечення сприятливих умов для подальшого його розвитку [2, с. 52].

Окрему увагу варто приділити стратегіям антикризового управління підприємства. Не може бути стратегії, придатної для всіх підприємств, як не існує єдиного

універсального стратегічного антикризового управління [5, с. 211].

Саме тому, враховуючи їх широке різноманіття та важливість врахування конкретних організаційних умов для їх імплементації, пропонуємо розглянути базові функціональні аспекти стратегічного антикризового управління, якісна розробка та належне узгодження яких є універсальним інструментом у побудові антикризової стратегії для будь-якого підприємства.

Фінансово-економічний аспект включає в себе застосування широкого спектру заходів з підтримки ключових індикаторів фінансового стану організації та передбачає реалізацію таких заходів: оптимізація структури дебіторської та кредиторської заборгованостей та структури капіталу загалом; стимулювання оборотності основних активів підприємства; вдосконалення поточної системи управління виробничими запасами; використання ряду фінансових інструментів у якості додаткового засобу хеджування окремих видів ризиків.

Виробничий аспект охоплює питання оптимізації витратних параметрів технічних та технологічних складових виробничої діяльності підприємства, що може виявлятися як у ґрунтовній оцінці поточної структури собівартості продукції та подальшої ідентифікації і ліквідації, понесених непродуктивних витрат, так і в контексті запровадження ощадливих технологій виробництва з метою скорочення або повного уникнення формування кінцевих відходів разом із зниженням вартості сировинних матеріалів.

Маркетинговий аспект передбачає здійснення критичної оцінки щодо прийнятого комплексу маркетингу для асортиментних груп товарів підприємства, може включати в себе оптимізацію наявного рівня каналів розподілу товару та організації збутової системи загалом.

Інноваційно-інвестиційний аспект загальної антикризової стратегії орієнтований на виключання низькорентабельних активів у структурі капіталу підприємства, їх продаж, оптимізацію інвестиційного портфеля, вкладання фінансових ресурсів у перспективні інноваційні напрямки зростання підприємницької структури.

Інформаційно-комунікаційний аспект набуває особливої ваги в сучасних умовах господарювання, оскільки передбачає здійснення заходів у двох важливих напрямках, а саме: забезпечення інформаційної безпеки підприємства (захищеність інтелектуальної власності, підтримка та захист іміджевої складової, оперативна робота легальних механізмів економічної розвідки) та організація ефективної системи зворотного зв'язку у різних напрямках, зокрема маєтись на увазі комунікація зі споживачем, персоналом підприємства та у рамках належного функціонування інформаційних каналів у системі організаційної структури підприємства.

Для запобігання кризовим ситуаціям підприємство постійно має вивчати тенденції змін показників і прогнозувати їх; вести систематичний управлінський облік виробництва і реалізації готової продукції.

Саме тому виникає необхідність розробки програмного забезпечення для обліку витрат, готової продукції;

створення баз даних надійних і ненадійних партнерів (обробка дебіторської заборгованості) та споживачів, створення і підтримки інфраструктури трансферу інноваційних технологій виробництва якісної і конкурентоспроможної продукції [1, с. 54].

Соціальний аспект включає в себе заходи з оптимізації структурних та кількісних параметрів штату підприємства, критеріїв ефективності оцінки трудової ефективності, зміни підходів у мотивуванні праці, прийняття та дотримання засадничих положень концепції соціально-відповідального бізнесу.

Додамо, що в контексті представлених вище стратегічних аспектів функціональної орієнтації стратегічного антикризового управління важливим є їх адекватна пріоритезація відповідно до поточного господарського стану, основної сфери діяльності та специфічних особливостей самого підприємства.

## ВИСНОВКИ

У результаті проведеного дослідження було розглянуто ключові стратегічні аспекти формування системи антикризового управління підприємством. Доведено, що організації системи стратегічного антикризового управління підприємством — це комплексна система забезпечення стабільного функціонування та розвитку організації в умовах мінливого зовнішнього середовища та дії об'єктивного фактору економічної невизначеності, що передбачає налагодження ефективної системи прогнозування, нейтралізації та протидії існуючим або потенційним загрозам у різних часових перспективах.

Запропоновано послідовність здійснення стратегічного антикризового управління та описано ключові функціональні аспекти побудови даної системи, зокрема, фінансово-економічний, виробничий, маркетинговий, інноваційно-інвестиційний, інформаційно-комунікаційний та соціальний; разом із відповідними їм заходами стратегічного антикризового управління. Виділено ключові чинники, які обмежують можливості вітчизняних підприємств до формування стратегій антикризового управління як на макrorівні, так і на рівні окремих підприємств.

Подальших досліджень вимагає обґрунтування концептуальних засад організації системи антикризового управління підприємством, що містить: виокремлення об'єкту та суб'єктів управління, обґрунтування принципів системи антикризового управління підприємством, а також загальних й специфічних функцій системи антикризового управління підприємством.

## Література:

1. Белоусов В.А., Гончаров В.Н. Совершенствование информационного обеспечения антикризисного управления деятельностью предприятий. E-Management. 2019. Т. 2. № 1. С. 52—59.
2. Гринько Т. Стратегія як інструмент антикризового управління на підприємстві. Економіст. 2013. № 8. С. 51—53.
3. Дударева А.Б. Совершенствование системы антикризисного управления предприятием. Вестник сельского развития и социальной политики. 2018. № 2. С. 37—40.

4. Ковбас Г.І. Стратегічні аспекти антикризового управління у контексті усунення загроз мотивації персоналу підприємств. Scientific notes of Lviv University of Business and Law. 2019. Т. 21. С. 45—50.

5. Костецький В. Формування стратегії антикризового управління підприємством. Економічний аналіз. 2011. № 8. С. 208—211.

6. Кривда О.В., Кириченко С.О., Дубенець В.П. Концептуальні засади стратегічного управління зовнішньоекономічною діяльністю підприємства. Ефективна економіка. 2019. Вип. 5. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=7078> (дата звернення 27.05.2020).

7. Ощепкова С. А., Рушицкая О. А. Разработка стратегии антикризисного управления. Молодежь и наука. 2017. № 4. С. 38—40.

8. Тульчинська С.О., Солосіч О.С., Тульчинський Р.В. Дослідження напрямів мінімізації впливу ризик-факторів на діяльність комунальних підприємств соціальної сфери м. Києва на прикладі комунального підприємства "Промінь". Агросвіт. 2020. Вип. 5. С. 25—30.

9. Тульчинська С.О., Чорний Б.П. Діагностика основних компонентів стратегічного потенціалу підприємств розподілення електроенергії. Економічний вісник НТУУ "КПІ", 2016. Вип. 13 С. 85—93.

## References:

1. Belousov, V.A. and Goncharov, V.N. (2019), "Improving information support for crisis management of enterprises", E-Management, vol. 1, pp. 52—59.
  2. Grinko, T. (2013), "Strategy as a tool for crisis management in the enterprise", Ekonomist, vol. 8, pp. 51—53.
  3. Dudareva, A.B. (2018), "Improving the crisis management system of the enterprise", Vestnyk sel'skoho razvytyia y sotsyal'noj polytyky, vol. 2, pp. 37—40.
  4. Kovbas, G.I. (2019), "Strategic aspects of crisis management in the context of eliminating threats to the motivation of personnel of enterprises", Scientific notes of Lviv University of Business and Law, vol. 21, pp. 45—50.
  5. Kostetsky, V. (2011), "Formation of crisis management strategy of the enterprise", Ekonomichnyj analiz, vol. 8, pp. 208—211.
  6. Kryvda, O.V., Kirichenko, S.O. and Dubenets, V.P. (2019), "Conceptual principles of strategic management of foreign economic activity of the enterprise", Efektyvna ekonomika, vol. 5, available at: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=7078> (Accessed 27 May 2020).
  7. Oschepkova, S.A. and Ruschitskaya, O.A. (2017), "Development of crisis management strategy, Molodezh' y nauka, vol. 4, pp. 38—40.
  8. Tulchynska, S.O. Solosich, O.S. and Tulchynsky, R.V. (2020), "Research of directions of minimization of influence of risk factors on activity of the municipal enterprises of social sphere of Kiev on an example of the municipal enterprise "Ray"", Ahrosvit, vol. 5, pp. 25—30.
  9. Tulchynska, S.O. and Chorniy, B.P. (2016), "Diagnosis of the main components of the strategic potential of electricity distribution companies", Ekonomichnyj visnyk NTUU "KPI", vol. 13, pp. 85—93.
- Стаття надійшла до редакції 28.04.2021 р.

Ж. А. Кононенко,

к. е. н., доцент, доцент кафедри економічної теорії та економічних досліджень,  
Полтавський державний аграрний університет, м. Полтава

ORCID ID: 0000-0003-0074-8249

Ю. М. Грибовська,

к. е. н., доцент, доцент кафедри бухгалтерського обліку та економічного контролю,  
Полтавський державний аграрний університет, м. Полтава

ORCID ID: 0000-0001-5205-9045

Л. О. Ходаківська,

к. е. н., доцент, доцент кафедри бухгалтерського обліку та економічного контролю,  
Полтавський державний аграрний університет, м. Полтава

ORCID ID: 0000-0002-6758-697X

DOI: 10.32702/2306-6814.2021.9.20

# СУЧАСНИЙ СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ ВКЛАДЕНЬ ДОВГОСТРОКОВИХ ФІНАНСОВИХ ІНВЕСТИЦІЙ В УКРАЇНІ

Z. Kononenko,

PhD in Economics, Associate Professor of the Department of Economic Theory  
and Economic Research, Poltava State Agrarian University, Poltava

Y. Hrybovska,

PhD in Economics, Associate Professor of the Department of Accounting  
and Economic Control, Poltava State Agrarian University, Poltava

L. Khodakivska,

PhD in Economics, Associate Professor of the Department of Accounting  
and Economic Control, Poltava State Agrarian University, Poltava

## CURRENT STATUS AND PERSPECTIVE OF LONG-TERM FINANCIAL INVESTMENTS IN UKRAINE

**Стаття узагальнює стан та стратегію розвитку вкладень довгострокових фінансових інвестицій в економіку України. Основною метою проведеного дослідження є удосконалення методики визнання, класифікації та аналітичного забезпечення управління довгостроковими фінансовими інвестиціям суб'єктами господарювання з метою прийняття ефективних управлінських рішень. Систематизація літературних джерел та підходів до вирішення проблеми управління довгостроковими фінансовими інвестиціям засвідчила, що відсутній єдиний підхід до їх класифікаційних ознак і групувань з метою управління та проведення економічного аналізу, що вимагає подальших наукових досліджень. Актуальність вирішення цієї наукової проблеми полягає в тому, що стратегія управління підприємством на основі використання довгострокових фінансових інвестицій є конкретним механізмом збільшення вартості необоротних активів. Дослідження питань сучасного стану і стратегії розвитку довгострокових фінансових інвестицій у статті здійснено в логічній послідовності: з'ясовано значення даних активів в господарській діяльності суб'єктів господарювання та вивчено джерела інформації для проведення їх економічного аналізу. Аналіз динаміки й структури довгострокових фінансових інвестицій проведено на основі зібраної інформації за запитами авторів у Державній службі статистики України. Методичним інструментарієм проведеного дослідження стали прийоми читання фінансової звітності, зокрема горизонтальний та стратегічний аналіз, періодом дослідження обрано 2010–2019 роки. Об'єктом дослідження обрано Україну та її регіони. Авторами статті проведено аналіз**

динаміки довгострокових фінансових інвестицій за обсягами вкладень в області України, що дозволило визначити регіони з найбільшим і найменшим залученням таких активів та встановити причини, що вплинули на такі зміни. Результати дослідження підтвердили, що лідерами в освоєнні довгострокових фінансових інвестицій в Україні є Донецька, Дніпропетровська, Київська, Харківська та Одеська області. Зменшення довгострокових інвестиційних надходжень характерне для Луганської, Чернівецької, Запорізької та Тернопільської областей. У статті виокремлено напрями фінансового стимулювання інноваційної діяльності підприємств з метою залучення довгострокових фінансових інвестицій. Запропоновано створення Державної агенції з питань довгострокового фінансування в сфері національної економіки, що забезпечить гарантовані асигнування з боку держави у перспективні галузі та сфери діяльності в Україні.

*The article summarizes the status and strategy of the long-term financial investments development in the Ukrainian economy. The main objective of the paper is improving of the methods of recognition, classification and analytical support for the management of long-term financial investments by entities in order to make effective management decisions. Systematization of literary references and approaches to address the problem of long-term financial investment management has shown that there is no standard approach to their classification and grouping to manage and implement economic analysis, which requires further scientific studies. The relevance of the solution of this scientific problem is that the strategy of enterprise management based on the use of long-term financial investments is a specific mechanism for increasing the value of non-current assets. The study of the current state and strategy of long-term financial investments in the article is carried out in a logical sequence: the importance of these assets in the economic activity of economic entities is clarified and the sources of information for their economic analysis are studied. On the basis of the data received on demand of the authors at the State Statistics Service of Ukraine the analysis of the dynamics and structure of long-term financial investments was conducted. The methodological tools of the study are the methods of reading financial statements, including horizontal and strategic analysis, for the period 2010–2019. Research subject is Ukraine and its regions. The dynamics of long-term financial investments in terms of investments in Ukraine was analyzed by the authors of the article, allowing to identify the regions with the largest and smallest attraction of such assets and to identify the reasons that had the most impact on such changes. The study confirmed that Donetsk, Dnipropetrovsk, Kyiv, Kharkiv and Odessa regions are the leaders in the development of long-term financial investments in Ukraine. The reduction in long-term investment income is typical for Luhansk, Chernivtsi, Zaporizhia and Ternopil regions. The article highlights the areas of financial incentives for innovation of enterprises in order to attract long-term financial investments. It is proposed to establish a state agency for long-term financing in the national economy, which will ensure guaranteed allocations by the State in promising industries and fields of activity in Ukraine.*

*Ключові слова: довгострокові фінансові інвестиції, абсолютний приріст, темп приросту, динаміка та структура вкладень, перспектива вкладень довгострокових фінансових інвестицій.*

*Key words: long-term financial investments, an absolute increase, growth rate, dynamics and patterns of investments, perspective of long-term financial investments.*

## ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Україна знаходиться на шляху всебічних економічних перетворень. На сьогодні для економічного розвитку держави обсяг внутрішніх фінансових ресурсів є недостатнім, у зв'язку з чим, привабливими стають кошти інвесторів. Збільшення обсягу інвестицій в економіку України забезпечить прискорення соціально-економічного розвитку регіонів та пріоритетних галузей виробництва. Важливим та визначальним фактором при прийнятті інвесторами рішення щодо інвестування в конкрет-

ну країну є її інвестиційний клімат, який забезпечує поліпшення умов діяльності інвесторів, розширення механізмів та інструментів здійснення інвестицій і реалізації інвестиційних проєктів.

Для забезпечення росту і розвитку економіки України необхідне залучення довгострокових фінансових інвестицій, поліпшення інвестиційного клімату та підвищення ефективності інвестиційних процесів, що є одним із основних напрямів державної політики на сучасному етапі.

## АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Відповідно до визначення Зві Боді інвестиції — це витрачання в конкретний час грошових чи інших коштів в очікуванні отримання майбутніх вигод [1].

К.Р. Макконнелл та С.Л. Брю під інвестиціями розуміли витрати на виробництво і накопичення засобів виробництва і збільшення матеріальних запасів [5].

Французький економіст П. Массе вважає, що узгайнене визначення інвестиції, яке можна надати факту вкладання капіталу, зводиться до того, що "інвестування є фактом отримання переваг у майбутньому від поточних інвестиційних благ" [6].

Згідно з визначенням Г. Савицької, "фінансові інвестиції — це довгострокові фінансові вкладення в цінні папери (акції, облігації, сертифікати, векселі тощо); у спільні підприємства, які забезпечують гарантовані доходи тощо" [7, с. 383—384].

Попри значну кількість публікацій з визнання і класифікації фінансових інвестицій, необхідними та актуальними є подальші дослідження стану, тенденцій, структурних змін, оцінки ефективності вкладень довгострокових фінансових інвестицій в національну економіку.

## МЕТА СТАТТІ

Метою статті є проведення статистичного аналізу динаміки та структури довгострокових фінансових інвестицій, виявлення особливостей і тенденцій вкладень в економіку України; удосконалення аналітичного забезпечення управління довгостроковими фінансовими інвестиціями з метою прийняття ефективних управлінських рішень.

## ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Інвестиції — це вкладення, які забезпечують фінансове зростання і розвиток економіки країни.

Класифікація інвестицій здійснюється на підставі ознак (чи критеріїв), яка дозволяє об'єднати інвестиції в однорідні за ознакою групи. У економічній літературі є безліч підходів до класифікації інвестицій [9, с. 265].

За терміном вкладення капіталу фінансові інвестиції поділяються на короткострокові та довгострокові:

— короткострокове інвестування здійснюється на строк до одного року;

— довгострокове інвестування — понад 1 рік.

Залежно від об'єкта інвестування в економічній літературі традиційно розрізняють реальні (синоніми — капітальні, капіталоутворюючі) та фінансові інвестиції. Реальними інвестиціями є вкладення капіталу у відтворення основних засобів, в інноваційні нематеріальні активи та інші об'єкти інвестування, пов'язані зі здійсненням операційної діяльності або покращенням умов праці та побуту персоналу. Фінансові інвестиції характеризують вкладення капіталу в різноманітні фінансові інструменти інвестування, головним чином в цінні папери, з метою отримання доходу.

Довгострокові фінансові інвестиції — це фінансові інвестиції, які підприємство утримує більше року і які не можуть бути реалізовані в будь-який момент часу. Їх відображають у складі необоротних активів Балансу (Звіту про фінансовий стан) підприємства.

На сьогодні, довгострокові фінансові інвестиції виступають важливим засобом забезпечення умов становлення ринкової економіки, певних структурних зрушень у господарському комплексі країни, забезпечення технічного прогресу, підвищення якісних показників господарської діяльності підприємств. Без довгострокових фінансових інвестицій неможливі підготовка та запуск у виробництво нових видів продукції (робіт, послуг), підвищення якості та дизайну товарів, використання нових видів матеріалів тощо [3; 4].

В умовах низького рівня державної підтримки бізнесу, дестабілізації національного банківського сектора та зниження ефективності діяльності вітчизняних підприємств істотно зростає потреба у додатковому капіталі, найбільш оптимальним з позиції термінів залучення та вартості якого є використання інструментів довгострокових фінансових інвестицій, тобто залучення/розміщення інвестицій у цінні папери шляхом їх придбання в процесі емісії чи обігу.

З метою забезпечення конкурентоспроможності підприємницької діяльності важливим є орієнтація на довгострокову перспективу, що стосується всіх сторін економічного середовища та суспільного життя. Можливість отримати економічні, організаційні та технічні переваги, бути привабливим та затребуваним підприємством на ринку, утримувати високі позиції забезпечує прорахована інвестиційна політика, яка працює не лише на поточний період, але і розрахована на стратегічну перспективу.

Мета дослідження полягає у визначенні управлінських векторів й аналізі основних показників наявності та використання довгострокових фінансових інвестицій в Україні, що забезпечує можливість оцінити сучасний стан розвитку інвестиційної діяльності і надати рекомендації щодо розробки необхідних заходів для пошуку перспективних напрямів залучення довгострокових фінансових інвестицій.

Завданнями для вирішення поставленої мети дослідження є:

— визначення рівня забезпеченості України довгостроковими фінансовими інвестиціями за допомогою використання аналітичних статистико-економічних методів (рядів динаміки, середніх величин, індексного методу та екстраполяції);

— розробка рекомендацій щодо подальшого залучення довгострокових фінансових інвестицій в економіку України.

Розрахунки та отримані результати дослідження базуються на методах статистичних порівнянь, середніх величин, вибіркового спостереження, що дозволяє проаналізувати динамічні зміни у складі та структурі довгострокових фінансових інвестицій в Україні за десятирічний період (2010—2019 рр.), провести аналітичну оцінку сучасного стану забезпеченості довгостроковими фінансовими інвестиціями галузей України на регіональному рівні.

Методика аналізу довгострокових фінансових інвестицій. Пошук ефективних управлінських рішень є важливою складовою управління фінансовими інвестиціями, з метою уникнення непередбачуваних форс-мажорів та забезпечення подальшого зростання економіки країни.



**Таблиця 1. Динаміка довгострокових фінансових інвестицій в Україні за 2010 — 2019 рр., тис. грн (станом на кінець року)**

Показник ряду	Роки									
	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
А	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Рівень довгострокових фінансових інвестицій	334246712	382928037	396996230	447181052	469342717	806295414	889612881	872238817	814802660	755972169
Абсолютний приріст										
базисний	x	48681325	62749518	112934340	135096005	472048702	555366169	537992105	480555948	421725457
ланцюговий	x	48681325	14068193	50184822	22161665	336952697	83317467	-17374064	-57436157	-58830491
Коефіцієнт зростання										
базисний	x	1,146	1,188	1,338	1,404	2,412	2,662	2,610	2,438	2,263
ланцюговий	x	1,146	1,037	1,126	1,050	1,718	1,103	0,980	0,934	0,928
Темп зростання, %										
базисний	x	114,6	118,8	133,8	140,4	241,2	266,2	261,0	243,8	226,3
ланцюговий	x	114,6	103,7	112,6	105,0	171,8	110,3	98,0	93,4	92,8
Темп приросту, %										
базисний	x	14,6	18,8	33,8	40,4	141,2	166,2	161,0	143,8	126,3
ланцюговий	x	14,6	3,7	12,6	5,0	71,8	10,3	-2,0	-6,6	-7,2
Абсолютне значення одного відсотка приросту	x	3334337,3	3802214,3	3982922,4	4432333	4692934,5	8089074,5	-8687032	-123454948,5	-8170901,5

Джерело: побудовано авторами [2; 8].

Отримання позитивного ефекту в результаті своєї діяльності є стратегічною ціллю кожного суб'єкта господарювання. Взаємовідносини в системі формування фінансово-економічної політики потребують чіткого формулювання планів на перспективу. Самостійність в такому випадку посідає першочергове значення. Але не завжди суб'єктам господарювання вдається відповідати вимогам і тенденціям сучасного ринку без допомоги або додаткового залучення коштів. У сучасних умовах розрахувати потребу в довгострокових фінансових інвестиціях на перспективу досить складно. Тому питання завоювання місця в ринковому середовищі потребує додаткових інвестиційних сил для досягнення поставленої мети в короткостроковій перспективі.

Система факторів, що визначають фінансову привабливість, вигідні інвестиційні вкладення в підприємницьку діяльність, виявляються настільки вагомими та значними, що неможливо використовувати лише один підхід чи одну методологію у дослідженні довгострокових фінансових інвестицій.

Застосування статистичного та стратегічного аналізу довгострокових фінансових інвестицій обумовлює методологію даного дослідження та дозволяє сформулювати інформацію про їх динаміку в Україні за 2010 — 2019 рр.

Вкладаючи капітал у будь-який інвестиційний проєкт, підприємство планує не тільки відшкодувати вкладений капітал, але й отримати певну суму прибутку.

Кожне інвестиційне рішення ґрунтується на оцінці:

- фінансового стану підприємства і доцільності участі його в інвестиційній діяльності;
- розміру інвестиції та джерел її фінансування;
- вигідності різних інвестиційних проєктів.

Підприємства можуть вкладати інвестиції в дочірні та спільні підприємства, інші організації, надавати позики іншим господарюючим суб'єктам і державі і т. д.

Ефективність використання довгострокових фінансових інвестицій на підприємствах характеризує такий показник діяльності, як вартість довгострокових фінансових інвестицій на дату подання фінансової звітності.

Значення показника формується на основі суми справедливої вартості довгострокових фінансових інвестицій, що збільшується або зменшується на частку інвестора в фінансових результатах підприємств або в результаті переоцінки, знецінення таких інвестицій.

Під методикою інвестиційного аналізу розуміють сукупність способів і правил найбільш доцільного виконання аналітичних досліджень в області інвестиційної діяльності підприємств. Методика аналізу інвестицій являє собою методологічні поради щодо поетапного виконання аналітичних досліджень [11, с. 12].

З його допомогою розробляється стратегія й тактика розвитку інвестиційної діяльності підприємства, обґрунтовуються плани й управлінські рішення в цій сфері, здійснюється контроль за їхнім виконанням, виявляються резерви підвищення ефективності інвестицій, оцінюються результати реальних і фінансових інвестиційних проєктів у цілому й за окремими їх видами [10, с. 376].

У процесі аналізу за допомогою методу середніх величин встановлюють відхилення розрахованого середнього значення від фактичного результату, що є дійсним у цих умовах (табл. 1).

За даними таблиці 1 розраховано середні значення аналітичних показників за методом середньої простої арифметичної, використовуючи спосіб розрахунку ланцюговим методом:

1) середнє значення інтервального ряду:  $6169616689 / 10 = 616961669$  тис. грн;

2) середній абсолютний приріст:  $421725457 / 9 = 46858384$  тис. грн;

3) середній коефіцієнт зростання:  $\sqrt[9]{2,262} = 1,093$ ;

4) середній темп зростання:  $1,093 \times 100 = 109,3$  %;

5) середній темп приросту:  $109,3 - 100 = 9,3$  %.

Аналіз проведених розрахунків свідчить, що за період дослідження динаміка довгострокових фінансових інвестицій мала позитивну тенденцію до зростання, проте у 2018—2019 рр. їх величина почала зменшуватися. У середньому за 2010—2019 рр. величина довгострокових фінансових інвестицій склала 616961669 тис. грн.

**Таблиця 2. Динаміка вкладень довгострокових фінансових інвестицій в окремі сфери діяльності України за 2010 — 2019 рр., тис. грн (станом на кінець року)**

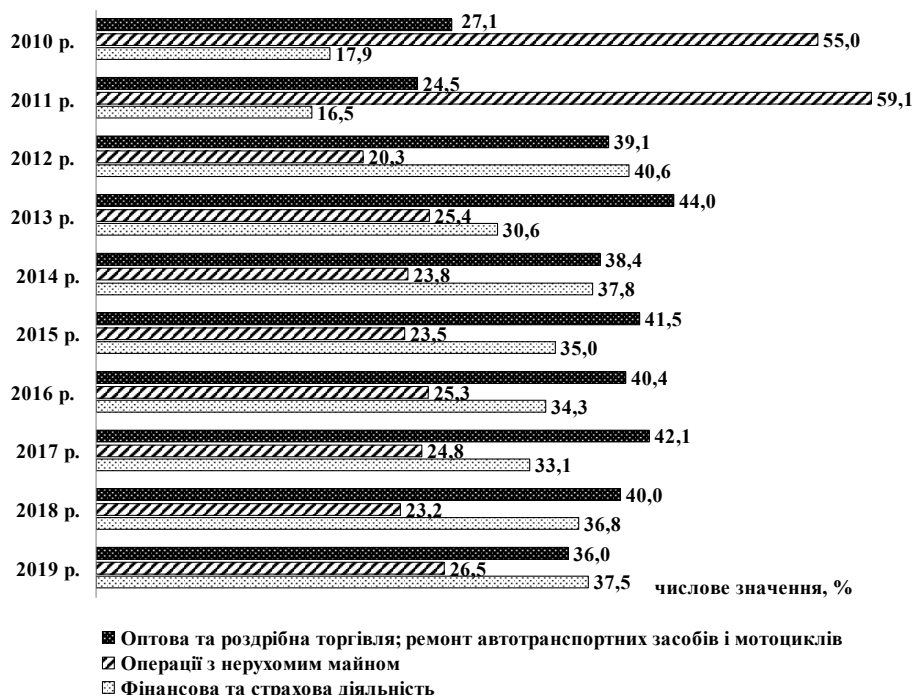
Роки	Оптова та роздрібна торгівля; ремонт автотранспортних засобів і мотоциклів	Фінансова та страхова діяльність	Операції з нерухомим майном
2010	71437810,3	47026554,6	144943417
2011	73769115,5	49559083,2	177922504
2012	69291729,1	72082785,4	36068370,6
2013	79825649,3	55495954,1	45989684,1
2014	68726156,6	67747605,8	42593956,9
2015	74959066,3	63325315	42478507,9
2016	73018714	61938283,3	45726800,8
2017	85005529	66654606,4	50014555,2
2018	90055650,6	82940015,2	52341623,9
2019	81559563,7	84963021,1	60083160,6

Джерело: побудовано авторами [2; 8].

Показник перевищує середнє значення майже в 1,5 рази з 2015 р. по 2019 р. Величина середнього темпу зростання свідчить про 9,3 % зростання довгострокових фінансових інвестицій у середньому за рік. Позитивна тенденція в зростанні сум довгострокових фінансових інвестицій вказує на стабільні відносини в економічній середовищі країни.

Довгострокові фінансові інвестиції України у звітах щорічної інформації Державної служби статистики України представлені за такими складовими:

- сільське господарство, лісове господарство та рибне господарство;
- промисловість;
- будівництво;



**Рис. 1. Динаміка структури вкладень довгострокових фінансових інвестицій в окремі сфери діяльності України за 2010—2019 рр. (станом на кінець року)**

Джерело: побудовано авторами [2; 8].

- оптова та роздрібна торгівля; ремонт автотранспортних засобів і мотоциклів;
- транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність;
- тимчасове розміщення й організація харчування;
- інформація та телекомунікації;
- фінансова та страхова діяльність;
- операції з нерухомим майном;
- професійна, наукова та технічна діяльність;
- діяльність у сфері адміністративного та допоміжного обслуговування;
- освіта;
- охорона здоров'я та надання соціальної допомоги;
- мистецтво, спорт, розваги та відпочинок;
- надання інших видів послуг.

Фінансові інвестиції передбачають використання наявного капіталу для придбання (купівлі) акцій, облігацій та інших цінних паперів, що їх випускають підприємства або держава. Вкладення в окремі сфери діяльності в Україні наведено в таблиці 2.

Можна констатувати, що з 15 наведених складових довгострокових фінансових інвестицій, у статистичних інформаційних джерелах під час проведення дослідження нами було обрано три види, які мають у сумі структурного співвідношення переважаючий характер.

Відсоткове співвідношення окремих видів довгострокових фінансових інвестицій у загальній їх вартості за 2010—2019 рр. представлено на рисунку 1.

За наведеними на рисунку 1 видами вкладень довгострокових фінансових інвестицій в окремі сфери діяльності України можна стверджувати, що найвагоміше місце в 2010—2011 рр. займають операції з нерухомим майном, питома вага яких збільшилася з 55,0 % до 59,1 %.

Починаючи з 2012 р., вкладення в нерухоме майно скоротилися майже в два рази і на кінець 2019 р. становили 26,5 %, тоді як на кінець 2010 р. — 55,0 %. Тенденція вкладень в оптову та роздрібну торгівлю, ремонт автотранспортних засобів і мотоциклів за досліджуваний період коливається від 24,5 % (2011 р.) до 44,0 % (2013 р.) і станом на кінець 2019 р. склала 36,0 %. Вкладення у фінансову та страхову діяльність мали також коливаючий характер: найменше значення 16,5 % відповідає 2011 р., найбільше — 40,6 % у 2012 р., на кінець 2019 р. значення складало 37,5 %.

Важливим під час проведення аналізу є вивчення регіонального стану забезпеченості фінансовими довгостроковими інвестиціями в розрізі областей, (табл. 3).

Дані таблиці 3 засвідчили, що найбільше зосередження

**Таблиця 3. Динаміка довгострокових фінансових інвестицій  
за областями України за 2010 — 2019 рр., тис. грн  
(станом на кінець року)**

Область	Роки					
	2010	2011	2012	2013	2014	2015
А	1	2	3	4	5	6
Вінницька	2045237,6	3386171,6	12811370,3	12844003,7	2089377,4	3063305,2
Волинська	980592,0	1245365,8	2284096,8	2707236,3	1678873,4	2359799,7
Дніпропетровська	18799268,1	17467723,5	20653794,5	22846336,9	40536581,6	41718529,7
Донецька	77425323,9	78857978,4	81623867,6	83621368,7	68893867,7	66290408,7
Житомирська	892103,4	678356,9	873335,8	1094387,4	1294578,0	1447363,1
Закарпатська	707973,0	903246,3	2313485,6	2607185,1	2862783,8	1192294,2
Запорізька	10490863,6	10437855,5	9285272,8	8811291,1	8430433,8	7701540,2
Івано-Франківська	5225124,1	6326277,5	7100670,7	7225756,9	9815727,4	8235756,2
Київська	9920214,4	10254876,0	12541181,3	15434863,7	18918596,4	19922058,2
Кіровоградська	1437702,8	1658825,4	1844302,8	3174796,4	3539231,2	2339636,7
Луганська	1966815,2	2357111,4	2401237,4	2997052,4	884808,2	1097499,6
Миколаївська	1042263,9	822936,4	786134,5	1279358,8	1522518,0	1432508,9
Одеська	8315039,7	9760989,1	9170232,4	10028407,0	8732344,7	10590318,0
Полтавська	4577565,9	4668656,8	5177297,8	6651538,1	7555289,5	8147908,6
Рівненська	886070,3	578130,9	556431,4	737511,9	2662045,5	3325799,5
Сумська	1199500,8	1546827,0	1347035,6	2097491,2	1989582,5	3097509,7
Тернопільська	596734,4	1215699,5	1244744,5	2277751,6	3458999,0	1534563,2
Харківська	9238749,9	10194732,3	10678413,4	14241644,4	14377113,3	17629655,0
Херсонська	1013810,7	1338417,7	1993928,0	1818923,0	2014334,2	1917716,4
Хмельницька	629560,3	758778,8	931967,0	1830811,8	3134536,8	988216,6
Черкаська	1499960,0	2387249,7	2969351,4	3391577,2	3577079,8	3320531,7
Чернівецька	1942011,5	864293,9	1170161,4	2142375,5	2065947,3	182897,5
Чернігівська	1056816,2	2270691,1	2597783,2	2443179,0	2739052,6	2745761,0

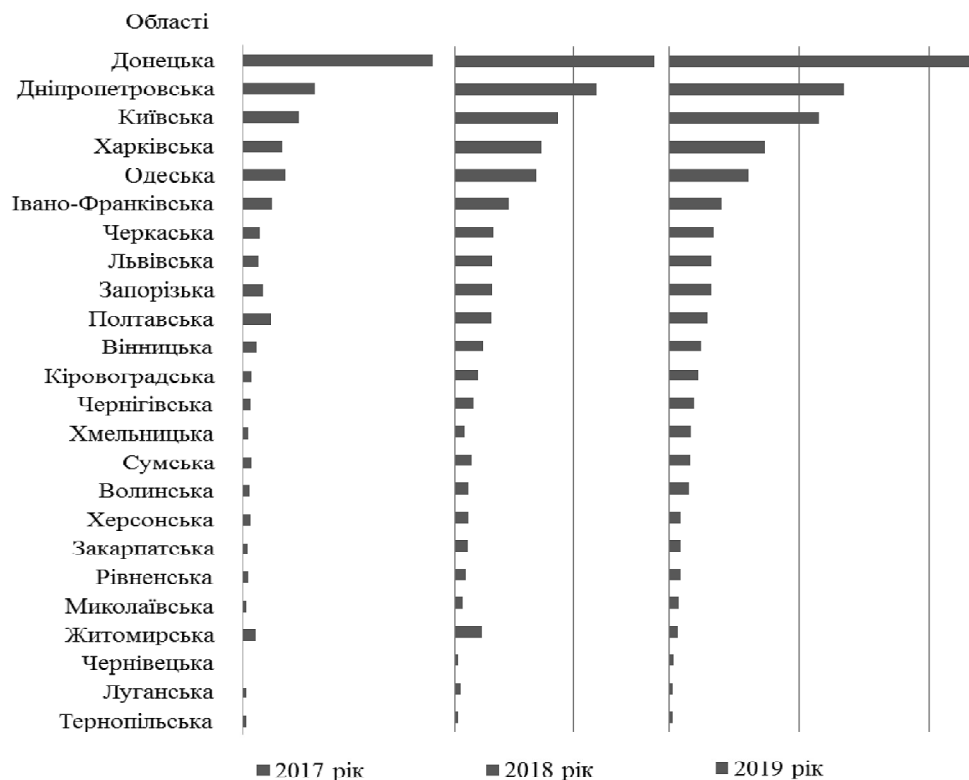
Джерело: побудовано авторами [2; 8].

Продовження табл. 3

**Динаміка довгострокових фінансових інвестицій  
за областями України за 2010 — 2019 рр., тис. грн  
(станом на кінець року)**

Область	Роки				Відхилення (+;-) 2019 р. від 2010 р.	
	2016	2017	2018	2019	Абсолютне (2019 р. від 2010 р.), тис. грн	Відносне (2019 р. до 2010 р.), %
А	7	8	9	10	11	12
Вінницька	3319478,7	4737183,7	4728184,5	4919814,7	+2874577,1	у 2,4 р. б.
Волинська	2079804,3	2342776,1	2385559,8	2964332,7	+1983740,7	у 3 р. б.
Дніпропетровська	41674208,5	23893403,1	23902761,4	26715755,4	+7916487,3	+42,1
Донецька	64742877,8	62719869,2	52834945,6	48174078,0	-29251245,9	-37,8
Житомирська	1010250,0	4269901,8	4611167,1	1298816,6	+406713,2	+45,6
Закарпатська	1227956,5	1432496,8	2165094,0	1721655,0	+1013682	у 2,5 р. б.
Запорізька	7415150,2	6588594,7	6240960,7	6466438,5	-4024425,1	-38,4
Івано-Франківська	5415197,3	9688775,5	9117622,5	8046407,7	+2821283,6	+53,9
Київська	18133022,2	18351006,6	17259979,8	23041366,2	+13121151,8	у 2,73 р. б.
Кіровоградська	2341959,4	3070425,7	3911998,5	4380873,1	+2943170,3	у 3 р. б.
Луганська	1813952,5	1214140,8	1016902,6	593405,1	-1373410,1	-69,9
Львівська	8611185,7	5221447,5	6258248,7	6558661,7	+1934731,8	+41,8
Миколаївська	1477861,7	1416257,5	1233816,0	1475521,0	+433257,1	+41,6
Одеська	10710955,4	14241796,3	13734701,8	12235585,7	+3920546	+47,2
Полтавська	8419442,4	9252878,7	6032128,3	5924277,5	+1346711,6	+29,4
Рівненська	1576453,4	1817527,0	1736999,0	1720379,9	+834309,6	+94,2
Сумська	3259247,2	3059807,3	2756900,0	3213444,3	+2013943,5	у 2,7 р. б.
Тернопільська	1251135,5	1380725,2	523743,8	474285,0	-122449,4	-20,6
Харківська	12632736,8	13162773,8	14477557,4	14692976,4	+5454226,5	+59,3
Херсонська	2603350,6	2609196,4	2248252,0	1825732,3	+811921,6	+80,1
Хмельницька	2096453,5	1925981,2	1673548,4	3323873,2	+2694312,9	у 5,3 р. б.
Черкаська	3357807,9	5683931,5	6476901,3	6781675,6	+5281715,6	у 4,5 р. б.
Чернівецька	172752,8	218203,4	523302,6	595696,1	-1346315,4	-69,3
Чернігівська	2188126,2	2713895,3	3230265,7	3873645,8	2816829,6	у 3,7 р. б.

Джерело: побудовано авторами [2; 8].



**Рис. 2. Рейтинг областей України за динамікою вартості довгострокових фінансових інвестицій за 2017—2019 рр. (станом на кінець року)**

Джерело: побудовано авторами [2; 8].

довгострокових фінансових інвестицій у 2019 р. характерне для таких областей: Донецька область (25,2 %), Дніпропетровська (14 %), Київська (12,1 %), Харківська (7,7 %), Одеська, (6,4 %). В межах 2—4 відсотків мають такі області: Івано-Франківська (4,2 %), Черкаська (3,6%), Львівська (3,4 %), Запорізька (3,4 %), Полтавська (3,1 %), Кіровоградська (2,3%), Чернігівська (2,0 %). Области з відсотковим значенням менше 2 %: Хмельницька (1,7 %), Сумська (1,7%), Волинська (1,6 %), Херсонська (1,0 %), Закарпатська (0,9 %), Рівненська (0,9 %), Миколаївська (0,8%), Житомирська (0,7 %), Чернівецька (0,3 %), Луганська (0,3 %), Тернопільська (0,2 %).

Порівняльний аналіз динаміки довгострокових фінансових інвестицій підтвердив, що найбільше зростання за аналізований період мали такі регіони: на першому місці Хмельницька область (у 5 разів), на другому — Черкаська область (у 4,5 рази), на третьому — Чернігівська область (у 3,7 рази), Кіровоградська та Волинська області (у 3 рази). Значно менше зростання довгострокових фінансових інвестицій характерне для ряду областей: Київська (у 2,73 рази), Сумська (у 2,7 рази), Закарпатська (у 2,5 рази). У п'яти областях України за 2010—2019 рр. спостерігався спад довгострокових інвестиційних надходжень: в Луганській (на 69,9 %), Чернівецькій (на 69,3 %), Запорізькій (на 38,4%), Донецькій (на 37,8 %), Тернопільській (на 20,6%).

На рисунку 2 продемонстровано лідируючі регіони України на основі даних таблиці 3 щодо фактичного забезпечення довгостроковими фінансовими інвестиціями в усіх сферах національної економіки.

Аналізуючи рисунок 2, можна побачити, що лідерами в освоєнні довгострокових фінансових інвестицій в Україні впродовж трьох років залишаються Донецька, Дніпропетровська, Київська, Харківська та Одеська області.

Зовнішнє середовище, фактори його впливу на виробничий процес виступають невід'ємною складовою, що підлягає постійному аналізу та моніторингу. Для формування власних та залучення зовнішніх інвестиційних ресурсів у системі стратегічного управління підприємством необхідно чітко розуміти і мати інформацію про ситуацію в країні та за її межами, що забезпечує розуміння ризиків, пов'язаних із зовнішнім середовищем, з метою спрямування зусиль на координацію управлінських рішень щодо ефективності інвестування. Менеджери та аналітики в своїй діяльності все частіше звертаються до різноманітних джерел інформації в пошуку найточніших, ширших та детальніших даних, проводять порівняння даних та їх прогнозування. В інвестиційній сфері — це невід'ємна складова, що є центром відліку точки беззбитковості та стабільності.

Інвестиційний клімат формується, в першу чергу, на державному рівні. Приватні інвестиції не мають великомасштабних можливостей через відсутність стимулюючих факторів захищеності.

Держава приймає найбільш активну участь в інноваційній політиці країни, визначає порядок залучення довгострокових фінансових інвестицій з урахуванням стратегічних цілей як сукупність інструментів та механізмів, направлених на підсилення активності державних та приватних підприємств.

Отже, основними перспективними напрямками в утриманні високих позицій вкладень довгострокових фінан-

сових інвестицій в галузі економіки та сфери діяльності в Україні є:

- фінансове стимулювання інноваційної діяльності підприємств з метою залучення довгострокових інвестицій;
- розвиток інноваційної інфраструктури з допомогою державних програм на довгострокову перспективу;
- розширення міжнародних партнерських угод через державні довгострокові програми;
- стимулювання економіки через механізм інвестиційної підтримки довгострокових вкладень;
- забезпечення сприятливих умов для отримання необхідної інформаційної підтримки щодо ефективності довгострокового інвестування;
- створення механізмів для підвищення довгострокових фінансових вкладень у підприємництво для розвитку новітніх технологій;
- впровадження ефективних інструментів підтримки довгострокових інвестиційних проєктів.

Втілення перелічених заходів сприятиме підвищенню не тільки конкурентоспроможності, а й інвестиційної привабливості суб'єктів господарювання, оскільки довгострокові фінансові інвестиції — це реальна потенція на та перспективна спроможність підприємства проєктувати та виготовляти нову, адаптовану під вимоги сучасності продукцію, що користується більш пріоритетним попитом у споживачів в умовах сьогодення.

З метою підвищення конкурентоздатності національної економіки, вагомою підтримкою з боку держави стало б створення державної агенції з питань довгострокового фінансового інвестування в різні сфери національної економіки. Рекомендовані вектори її діяльності:

- забезпеченість гарантованих асигнувань з боку держави у перспективні галузі економіки та сфери діяльності України;
- підсилення довірчих відносин між державою та підприємницьким сектором;
- оздоровлення інвестиційних програм на довгострокову перспективу та гарантування страхування ризиків для національних підприємств;
- стимулювання вкладень довгострокових фінансових інвестицій для розвитку середнього та великого бізнесу;
- сприяння отримання високого прибутку від вкладень довгострокових фінансових інвестицій в державні проєкти.

#### Література:

1. Боди Зви, Кейн Алекс, Маркус Алан Дж. Принципы инвестиций. Пер. с англ. 4-е изд. М.: Вильямс, 2008. 984 с.
2. Дані Державної служби статистики України, що надані за письмовим зверненням авторів статті (дата звернення: 23.04.2021).
3. Классификация инвестиций или как обеспечить финансовую независимость. URL: <http://pasprofit.ru/ponjatje-sushhnost-vidy-formy-klassifikacija-investicij.html> (дата звернення: 23.04.2021).
4. Любар О. О. Організація обліку довгострокових інвестицій та джерел їх фінансування. Ефективна економіка. URL: [http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/4\\_2019/59.pdf](http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/4_2019/59.pdf) (дата звернення: 05.04.2021).

5. Макконнелл К.Р., Брю С.Л. Экономикс: принципы, проблемы и политика. Пер. с 14-го англ. изд. М.: ИНФРА-М, 2003. 972 с.

6. Массе П. Критерии и методы оптимального определения капиталовложения [Текст]. М., 1971. 27 с.

7. Савицька Г. Економічний аналіз діяльності підприємства. К.: Знання, 2005. С. 383—384.

8. Сайт Державної служби статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua> (дата звернення: 23.04.2021).

9. Сириченко Н.С. Економічна сутність і класифікація інвестицій в умовах глобальних трансформацій. Науковий вісник Мукачівського державного університету. Серія Економіка. Вип. 2 (4). Ч. 1. 2015. С. 263—269.

10. Спільник І. Аналіз інвестиційної діяльності підприємства [Текст]. Економічний аналіз: збірник наукових праць. Вип. 10. Ч. 4. Тернопіль: Економічна думка, 2012. С. 376.

11. Яришко С. Я. Теоретичні аспекти аналізу інвестиційних проєктів. Інвестиції: Практика та досвід. 2009. № 5. С. 12.

#### References:

1. Body, Z. Kane, A. and Marcus, A. (2008), *Pryntsyppy investytsii [Investment Principles]*, Vil'jams, Moscow, Russia.

2. State Statistics Service of Ukraine (2021), "Data of the State Statistics Service of Ukraine, provided at the written request of the authors of the article", available at: <http://www.ukrstat.gov.ua> (Accessed 23 April 2021).

3. Pasprofit (2021), "Classification of investments or how to ensure financial independence", available at: <http://pasprofit.ru/ponjatje-sushhnost-vidy-formy-klassifikacija-investicij.html> (Accessed 23 April 2021).

4. Lyubar, O. O. (2019), "Organization of accounting for long-term investments and sources of their financing", *Efficient economy*, available at: [http://www.economy-nayka.com.ua/pdf/4\\_2019/59.pdf](http://www.economy-nayka.com.ua/pdf/4_2019/59.pdf) (Accessed 05 April 2021).

5. McConnell, K. and Brew, S. (2003), *Ekonomiks: pryntsyppy, problemy i polityka [Economics: principles, problems and policies]*, INFRA-M, Moscow, Russia.

6. Masse, P. (1971), *Kryterii i metody optymalnoho vyznachennia kapitalovkladen [Criteria and methods for optimal determination of investment]*, Moscow, Russia.

7. Savitskaya, G. (2005), *Ekonomichnyi analiz diialnosti pidpryiemstva [Economic analysis of the enterprise]*, Znannia, Kyiv, Ukraine.

8. Website of the State Statistics Service of Ukraine (2021), available at: <http://www.ukrstat.gov.ua> (Accessed April 2021).

9. Syrychenko, N. S. (2015), "Economic essence and classification of investments in the conditions of global transformations", *Scientific Bulletin of Mukachevo State University*, vol. 2 (4), no. 1, pp. 263—269.

10. Spilnyk, I. (2012), "Analysis of investment activity of the enterprise", *Economic analysis: a collection of scientific papers*, vol. 10, no. 4, p. 376.

11. Salyha, S. Ya. Yaryshko, O. V. and Tkachenko, Ye. Yu. (2009), "Theoretical aspects of the analysis of investment projects", *Investments: Practice and experience*, vol. 5, pp. 12—14.

*Стаття надійшла до редакції 29.04.2021 р.*



О. С. Морозова,

к. е. н., судовий експерт-економіст, докторант кафедри міжнародних економічних відносин, Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника  
ORCID ID: 0000-0003-0334-0580

DOI: 10.32702/2306-6814.2021.9.28

## СУТНІСТЬ ДЕФІНІЦІЇ "ЕКОНОМІЧНА ЕКСПЕРТИЗА"

E. Morozova,

PhD in Economics, forensic economist, Doctoral candidate of the Department of International Economic Relations, Vasyl Stefanyk Precarpathian National University

### THE ESSENCE OF THE DEFINITION "ECONOMIC EXAMINATION"

**У статті проаналізовано дефініції категорії "економічна експертиза", розглянуто існуючі підходи до визначення їх змісту. Подано власне бачення сутності економічної експертизи як призначений судом аналіз, який проводиться експертом-економістом, котрий має спеціальні знання з веденням бухгалтерського і податкового обліку, фінансово-кредитних операцій, фінансово-господарської діяльності суб'єктів господарювання. Вивчені основні завдання економічної експертизи, які передбачають зводяться до документальної обґрунтованість здійснених операцій та відповідності нормативно-правовим актам. Розглядаючи сутність економічної експертизи також розкрито її специфіку, яка передбачає забезпечує отримання висновку експерта як джерела доказів про факти, що мають значення для розслідуваної справи та застосування експертних знань з економічною специфікою обов'язкове в ході дослідження фактів господарської діяльності, явищ, бізнес-процесів, засобів господарюючого суб'єкта та джерел фінансування. Вивчено різні групи методів економічної експертизи: загальнонаукові; спеціальні розрахунково-аналітичні; спеціальні документальні методи.**

**The article analyzes the definitions of the category "economic expertise", considers existing approaches to determining their content. The own vision of the essence of economic expertise is presented as a court-appointed analysis conducted by an expert economist who has special knowledge of accounting and tax accounting, financial and credit operations, financial and economic activities of economic entities. The main tasks of economic expertise are studied, which include: documentary substantiation of the amount of shortage or surplus of inventory and cash, period and place of their formation; documentary substantiation of registration of operations on reception, storage, manufacturing, realization of inventory items, including money, fixed assets, rendering of services; documentary validity of reflection in the accounting of cash, securities; documentary substantiation of reflection in the accounting of operations on accrual and payment of wages, other payments; compliance with regulatory legal acts of reflection in tax accounting of income and expenses on financial and economic transactions subject to income tax; compliance**

*with regulatory legal acts of reflection in tax accounting of tax liabilities and tax credit for value added tax.*

*Considering the essence of economic expertise, it is necessary to reveal its specifics, which is manifested in the following: economic expertise provides an expert opinion as a source of evidence of facts relevant to the case under investigation. Different groups of methods of economic examination are studied: general scientific methods (analysis, synthesis, induction, deduction and others); specific scientific methods: a) calculation and analytical, economic analysis, statistical calculations, economic and mathematical methods); b) documentary (information modeling, examinations of various kinds, research of documents, normative-legal regulation); c) generalization and implementation of examination results, grouping of shortcomings by periods of occurrence, analytical groupings, systematized presentation of results in the expert's opinion, implementation of examination results.*

*Ключові слова: економічна експертиза, діяльність, дослідження, бухгалтерський облік, податковий облік, завдання, метод.*

*Key words: economic expertise, activity, research, accounting and tax accounting, tasks, method.*

## ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

У сучасних нестабільних умовах соціально-економічної, а також політичної ситуації необхідно посилювати державний контроль за діяльністю всіх господарюючих суб'єктів. Одне із ключових місць у економічних процесах, котрі відбуваються в нашій країні, посідає економічна експертиза діяльності суб'єктів господарювання. З кожним роком роль економічної експертизи збільшується, це пов'язано із посиленням боротьби конкурентної і складнощами процесів глобалізаційних. Вищенаведене доводить актуальність досліджуваної тематики.

## АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Оцінювання рівня розвитку економічної експертизи є неможливим без наукових досліджень фахівців у цій галузі, передусім в галузі теорії і практики, із врахуванням безперервних політичних, а також економічних змін в країні. Значний внесок у дослідження сутності економічної експертизи зробили такі науковці: В. Вавілова, І. Голяш, Д. Дема, В. Дерій, Л. Дікань, Н. Клименко, О. Кожушко, О. Колісник, А. Костров, І. Перевозова, В. Понікаров, В. Понікаров, С. Романів, В. Федчишина та інші.

## МЕТА СТАТТІ

Метою статті є розкриття сутності дефініції "економічна експертиза", визначення її основних завдань, розкриття специфіки та вивчення різні групи методів.

## ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

До недавнього часу економічна експертиза мала назву бухгалтерської. Але з розширенням кола економічних завдань, що ставилися перед експертами-бухгалтерами, виникла нагальна необхідність зміни назви цього виду експертизи. Згодом Президія науково-консультативної і методичної ради із проблем судової експертизи при Міністерстві юстиції України перейменувала "бухгалтерську експертизу" на "економічну".

Економічна експертиза виступає одним із найпоширеніших видів судових експертиз. Потреба у експертизі економічній виникає в ході судового розгляду справ цивільних з питань майнових, розгляду справ щодо адміністративних правопорушень у сфері фінансів і діяльності підприємницької, а також у ході розслідуванні справ кримінальних відносно злочинів у галузі діяльності господарської. В ході здійснення економічних експертиз проводиться аналіз виробничої і фінансово-господарської діяльності підприємств, установ та організацій, котрі отримали збитки, понесли втрати, відбулося привласнення цінностей, порушення фінансової, бюджетної і платіжної дисципліни, безгосподарність, та встановлюється розмір матеріальної відповідальності за шкоду заподіяну.

Особливість економічної експертизи ґрунтується на дослідженні діяльності фінансово-господарської суб'єктів господарювання, котрі в межах діючого законодавства реалізуються особою, яка володіє знаннями спеціальними у галузі економіки, з ціллю надання ви-

## ЗАВДАННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ ЕКСПЕРТИЗИ

- документальна обґрунтованість розміру нестачі або надлишків товарно-матеріальних цінностей і грошових коштів, періоду і місця їх утворення;
- документальна обґрунтованість оформлення операцій з одержання, зберігання, виготовлення, реалізації товарно-матеріальних цінностей, у тому числі грошових, основних засобів, надання послуг;
- документальна обґрунтованість відображення в обліку грошових коштів, цінних паперів;
- документальна обґрунтованість відображення в обліку операцій з нарахування та виплати заробітної плати, інших виплат;
- відповідність нормативно-правовим актам відображення в податковому обліку доходів та витрат за фінансово-господарськими операціями, що підлягають оподаткуванню податком на прибуток;
- відповідність нормативно-правовим актам відображення в податковому обліку податкових зобов'язань та податкового кредиту з податку на додану вартість.

Рис. 1. Основні завдання економічної експертизи

сновку відносно переліку питань, котрі були визначені органами дізнання, досудового слідства або суду.

Питання проведення економічної експертизи на даному етапі розвитку суспільства вимагають уваги як у науковому, так і в практичному аспектах. Становлення категорії "економічної експертизи" неможливо уявити без досліджень фахівців у цій сфері, а саме в галузі теорії та практики, з врахуванням політичних, соціальних, правових та економічних змін, які відбулися в нашій державі.

Свій внесок у дослідження дефініції "економічної експертизи" здійснили не тільки науковці галузі економіки, а й юридичної галузі. Наукова література переважно свідчить про експертизу судово-бухгалтерську (судово-економічну). Цей вид експертизи здійснюється за порученням судово-слідчих органів із метою встановлення істини відносно законності та чіткості висвітлення у системі обліку фінансового і управлінського фактів діяльності господарської; порушень ключових вимог відносно формування фінансової, статистичної, податкової звітності; проведення кредитних та розрахункових операцій, і ще операцій з капіталом власним і позиченим.

У практиці української експертизи економічної період розквіту та становлення давно закінчився, і в сучасних умовах усі види судово-економічної експертизи є переліком різноманітних досліджень, в яких вітчизняні фахівці досягли певного рівня професіоналізму.

Відповідно до "Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень" до ключових видів експертизи відносяться: "криміналістична; інженерно-технічна; економічна; товарознавча; експертиза у сфері інтелектуальної власності; психологічна; мистецтвознавча; екологічна; військова; геологічна. Згідно з цією Інструкцією "економічна експертиза — це експертиза: бухгалтерського та податкового обліку; фінансово-господарської діяльності; фінансово-кредитних операцій" [4].

Як ключовий інструмент захисту законних інтересів громадян та суб'єктів господарювання, експертиза економічна реалізує цілу низку завдань конкретних, котрі представлені на рисунку 1.

Дікань Л.В., Понікаров В.Д., Кожушко О.В. вважають, що під терміном "економічна експертиза треба розуміти процесуальну форму дослідження на основі спеціальних знань у різних сферах економіки, господарського аналізу, ревізії та контролю первинних облікових документів, бухгалтерських та податкових регістрів та фінансової звітності суб'єктів господарювання різних форм власності з метою вирішення широкого кола питань, що виникають при розслідуванні економічних злочинів та судовому розгляді господарських суперечок" [3].

На думку І. Перевозової, "економічна експертиза дуже потрібна для обґрунтування впевненості щодо управлінських рішень, котрі ухвалюються підприємствами. Авторка вважає, що доцільно використовувати саме економічну експертизу як найдієвішу форму фінансового контролю підприємства. Суть економіко-експертного дослідження тут може зводитися до завдання виявлення найбільш економічного напрямку реалізації запропонованого заходу щодо функціонування певної ділянки економічної діяльності. Або навпаки — для обґрунтування впевненості щодо достовірності функціонування цієї ділянки на вже проведений захід" [8].

В.В. Вавілова визначає економічну експертизу як "експертне дослідження матеріальних об'єктів (документів бухгалтерського, податкового обліку та звітності), що містять інформацію про обставини справи та підлягають дослідженню у суді за їх змістом та формою і допомагають суду досягти об'єктивності у доказуванні, дотримуватися принципів рівних можливостей у процесі, презумпції невинуватості, забезпечення змагальності у доведенні дійсного стану фактів та захисту прав і свобод" [1].

С.Р. Романів і І.Д. Голяш зазначають, що "відсутність єдиного підходу у чинних законодавчо-нормативних, процесуальних та інструктивних документах до змісту економічної експертизи призвело до хаотичності трактування її сутності за назвами у різних наукових джерелах (наприклад, державна економічна експертиза, незалежна економічна експертиза, судово-економічна експертиза, експертно-економічне дослідження, експертно-економічна оцінка та ін.), підміни одних форм економічного контролю іншими (в окремих випадках не су-

дово-економічна експертиза, а аудит трактується як засіб доведення істини), невизначеності рівня фахових спеціальних знань, якими слід обов'язково володіти експерту-економісту, і т. д." [10].

Понікаров В.Д. у своєму навчальному посібнику наголошує, що "економічна експертиза — це дослідження на основі спеціальних знань у різних сферах економіки, господарського аналізу, ревізії та контролю первинних облікових документів, бухгалтерських і облікових регістрів та фінансової звітності суб'єктів господарювання різних форм власності з метою вирішення широкого кола питань, які виникають під час розслідування економічних злочинів і судового розгляду господарських спорів" [9].

Колісник О. визначає, що "економічна експертиза — це процесуальна дія, яка виявляється в проведенні дослідження експертом за допомогою вивчення, аналізу звітності та документів бухгалтерського, податкового та фінансово-економічного характеру з метою надання висновку стосовно кола питань, які були поставлені перед початком роботи" [6].

Російський вчений Костров А. наголошує на тому, що "економічна експертиза — це спеціальна комплексна дисципліна, в якій теоретичні та практичні знання з галузі економічної науки розглядаються в площині права. В результаті проведення експертизи мають бути проведені аналіз інформації економічного характеру та висунення висновків щодо подальшого вирішення питань, які стояли перед експертом перед початком проведення експертизи" [7]. Дане тлумачення відображає сутність економічної експертизи, але потребує деякого уточнення, а саме в частині вивчення завдань і мети економічної експертизи.

Дослідники Н.І. Клименко і В.В. Федчишина акцентують увагу на тому, що "проведення економічної експертизи зумовлене потребою у спеціальних економічних знаннях із бухгалтерського обліку, оподаткування, аналізу результатів фінансово-господарської діяльності для забезпечення повноти, всебічності й об'єктивності дослідження фактичних обставин справи" [5].

Здійснення експертизи економічної є складний і трудомісткий процес. У дослідницькій частині експертного висновку під час вивчення об'єктів дослідження експерт вдається до використання різних методик, які складаються з методів, характерних в основному для всіх видів економічних експертиз. Під методами економічної експертизи слід розуміти сукупність застосовуваних експертом методичних прийомів (сформованих на основі загальнонаукових методів і методів інформаційно-аналітичних наук) дослідження інформації про факти фінансово-господарської діяльності господарюючих суб'єктів, зафіксованої на матеріальних носіях представлених на експертне дослідження.

Досліджуючи сутність експертизи економічної, варто розкрити також її специфіку, котра проявляється в такому:

1) економічна експертиза передбачає формування висновку експерта котрий є джерелом доказів стосовно фактів, котрі мають значення для справи розслідуваної. Важливо зауважити, що процесуально-правова форма експертизи економічної обґрунтовується та-

кими ознаками: регламентоване призначення законодавством процесуальним; експертний висновок у галузі економіки виступає процесуальним доказовим джерелом;

2) використання результатів експертизи із специфікою економічною обов'язкове в процесі аналізу фактів діяльності господарської, явищ, бізнес-процесів, засобів господарюючого суб'єкта і фінансування джерел.

Така специфічна особливість пояснюється тим, що переважну частину експертиз економічних становлять знання обліково-економічні, котрі використовуються експертом при аналізі фактів діяльності господарської, явищ, видів та сегментів діяльності, бізнес-процесів, котрі привернули увагу до себе та перебувають у матеріалах справи (кримінального, цивільного, адміністративного, арбітражного). Дану інформацію експерт може отримати із документів первинних, регістрів облікових, звітності фінансової за умов підтвердження її точності. Документація облікова, котра генерується суб'єктом господарювання, має інформацію, котра виникає, реєструється, існує, переробляється та перетворюється у різноманітні показники економічні.

У науковій літературі автори виділяють різні групи методів економічної експертизи. До таких відносяться: загальнонаукові методичні прийоми (аналіз, синтез, індукція, дедукція та інші); конкретні наукові методичні прийоми: а) розрахунково-аналітичні, економічний аналіз, статистичні розрахунки, економіко-математичні методи; б) документальні (інформаційне моделювання, експертизи різних видів, дослідження документів, нормативно-правове регулювання); в) узагальнення і реалізація результатів експертизи (угруповання недовіків по періодах виникнення, аналітичні угруповання, систематизований виклад результатів у висновку експерта, реалізація результатів експертизи.

В інших джерелах виділяють три групи методів: загальнонаукові; спеціальні розрахунково-аналітичні (економічний аналіз, статистичні розрахунки, економіко-математичні методи); спеціальні документальні методи (перевірка арифметичних розрахунків (перерахунок), перевірка дотримання правил обліку окремих господарських операцій тощо).

## ВИСНОВКИ І ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК

Отже, під економічною експертизою, на нашу думку, слід розуміти призначений судом аналіз, який проводиться експертом-економістом, котрий має спеціальні знання з веденням бухгалтерського і податкового обліку, фінансово-кредитних операцій, фінансово-господарської діяльності суб'єктів господарювання.

Економічна експертиза виконує певні завдань, які направлені на захист законних інтересів громадян і суб'єктів господарювання.

Специфіка експертизи економічної ґрунтується у забезпеченні одержання висновку експерта як джерела доказів відносно фактів, котрі мають значення для справи розслідуваної і застосуванні експертних знань з економічною специфікою обов'язкове в ході дослідження фактів господарської діяльності. Основними групами методів економічної експертизи є загальнонаукові

спеціальні розрахунково-аналітичні та спеціальні документальні методи.

Перспективним напрямом дослідження в подальших наукових роботах стане вивчення процедур економічної експертизи підприємств.

## Література:

1. Вавілова В.В. Судова економічна експертиза: її види та можливості. Будні експерта. Журнал "Незалежного інституту судових експертиз. 2013. № 2. URL: <https://nise.com.ua/content/files/budni-experta-may.pdf> (дата звернення: 17.04.2021).

2. Дерій В.А., Дема Д.І. Економічна експертиза діяльності підприємств. Економіка та суспільство. 2017. № 11. С. 508—514. URL: [https://economyandsociety.in.ua/journals/11\\_ukr/82.pdf](https://economyandsociety.in.ua/journals/11_ukr/82.pdf) (дата звернення: 15.04.2021).

3. Дікань Л.В., Понікаров В.Д., Кожушко О.В. Судово-економічна експертиза: навчальний посібник. Харків: Вид ХНЕУ ім. С. Кузнеця, 2014. 432 с.

4. Інструкція про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень: затверджено Наказ Міністерства юстиції України 08.10.1998 № 53/5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98#Text> (дата звернення: 18.10.2021).

5. Клименко Н.І., Федчишина В.В. Судово-економічна експертиза: сучасний стан і актуальні питання. Криміналістичний вісник. 2016. № 1. С. 56—61. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/krvis\\_2016\\_1\\_117](http://nbuv.gov.ua/UJRN/krvis_2016_1_117) (дата звернення: 14.04.2021).

6. Колісник О.П. Теоретичні основи судово-бухгалтерської експертизи. Фінанси, облік і аудит. 2009. № 14. С. 256—263.

7. Костров А.И. Судебная бухгалтерия: учебно-методический комплекс. Минск: Изд-во МИУ, 2007. 240 с.

8. Перевозова І. Економічна експертиза як пріоритетна форма фінансового контролю на підприємствах нафтогазової галузі України при вирішенні питань стосовно проведення природоохоронних заходів. Економіст. 2013. № 7. С. 54—55. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/econ\\_2013\\_7\\_15](http://nbuv.gov.ua/UJRN/econ_2013_7_15) (дата звернення: 15.04.2021).

9. Понікаров В.Д. Судово-економічна експертиза: навч. посіб. Харків: ВД "ІНЖЕК", 2005. 232 с.

10. Романів С.Р., Голяш І.Д. Основні напрямки удосконалення правового регулювання судово-економічної експертизи в Україні. Економіка та суспільство. 2017. № 10. С. 796—801. URL: [http://economyandsociety.in.ua/econrch\\_2017\\_5\\_10](http://economyandsociety.in.ua/econrch_2017_5_10) (дата звернення: 17.14.2021).

## References:

1. Vavilova, V.V. (2013), "Forensic economic expertise: its types and possibilities", Budni eksperta. Zhurnal "Nezalezhnogo instytutu sudovykh ekspertyz, [Online], vol. 2, available at: <https://nise.com.ua/content/files/budni-experta-may.pdf> (Accessed 17 April 2021).

2. Derij, V.A. and Dema, D.I. (2017), "Economic examination of enterprises", Ekonomika ta suspil'stvo, [Online], vol. 11, pp. 508—514, available at: [https://economyandsociety.in.ua/journals/11\\_ukr/82.pdf](https://economyandsociety.in.ua/journals/11_ukr/82.pdf) (Accessed 15 April 2021).

3. Dikan', L.V. Ponikarov, V.D. and Kozhushko O.V. (2014), Sudovo-ekonomichna ekspertyza [Forensic economic examination], KhNEU im. S. Kuznetsia, Kharkiv, Ukraine.

4. Ministry of Justice of Ukraine (1998), Instructions "on the appointment and conduct of forensic examinations and expert studies", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98#Text> (Accessed 18 April 2021).

5. Klymenko, N.I. and Fedchyshyna, V.V. (2016), "Forensic economic examination: current status and current issues", Kryminalistychnyj visnyk, [Online], vol. 1, pp. 56—61, available at: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/krvis\\_2016\\_1\\_117](http://nbuv.gov.ua/UJRN/krvis_2016_1_117) (Accessed 14 April 2021).

6. Kolisnyk, O.P. (2009), "Theoretical foundations of forensic accounting", Finansy, oblik i audyt, vol. 14, pp. 256—263.

7. Kostrov, A.I. (2007), Sudebnaja buhgalterija [Forensic accounting], MIU, Minsk, Belarus.

8. Perevozova, I. (2013), "Economic expertise as a priority form of financial control at the enterprises of the oil and gas industry of Ukraine in resolving issues related to environmental protection measures", Ekonomist, [Online], vol. 7, pp. 54—55, available at: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/econ\\_2013\\_7\\_15](http://nbuv.gov.ua/UJRN/econ_2013_7_15) (Accessed 15 April 2021).

9. Ponikarov, V.D. (2005), Sudovo-ekonomichna ekspertyza [Forensic economic examination], VD "INZhEK", Kharkiv, Ukraine.

10. Romaniv, S.R. and Holias, I.D. (2017), "The main directions of improving the legal regulation of forensic economic expertise in Ukraine", Ekonomika ta suspil'stvo, [Online], vol. 10, pp. 796—801, available at: [http://economyandsociety.in.ua/econrch\\_2017\\_5\\_10](http://economyandsociety.in.ua/econrch_2017_5_10) (Accessed 17 April 2021).

Стаття надійшла до редакції 28.04.2021 р.

[www.economy.nayka.com.ua](http://www.economy.nayka.com.ua)

Електронне фахове видання

Ефективна  
**ЕКОНОМІКА**

**Виходить 12 разів на рік**

**Журнал включено до переліку наукових фахових видань України з ЕКОНОМІЧНИХ НАУК (Категорія «Б»)  
Спеціальності – 051, 071, 072, 073, 075, 076, 292**

e-mail: [economy\\_2008@ukr.net](mailto:economy_2008@ukr.net)

тел.: (044) 223-26-28

(044) 458-10-73

Н. А. Спринчук,  
к. е. н., с. н. с., старший науковий співробітник лабораторії економічних досліджень  
та маркетингу, Інститут кормів та сільського господарства Поділля НААН України  
ORCID ID: 0000-0002-3118-2009

DOI: 10.32702/2306-6814.2021.9.33

## ОРІЄНТОВНА ПОТРЕБА В ІНВЕСТИЦІЯХ ДЛЯ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ОПТИМАЛЬНИХ ТЕХНОЛОГІЙ ЗАГОТІВЛІ ТА ЗБЕРІГАННЯ КОРМІВ

N. Sprynchuk,  
PhD in Economics, s. r., Senior Researcher of the Laboratory of economic research and marketing,  
Institute of feed research and agriculture of Podillya of the National Academy of Agrarian Sciences of Ukraine

### ESTIMATED INVESTMENT REQUIREMENTS FOR ENSURING OPTIMAL PROCUREMENT TECHNOLOGIES AND FEED STORAGE

**У статті обґрунтовано орієнтовний обсяг інвестицій, здійснено порівняння інвестиційних витрат на заготівлю та зберігання кормів за умови використання різних технологічних схем.**

**Встановлено групи інвестиційних витрат, визначено орієнтовний обсяг інвестицій на заготівлю та зберігання силосу. Проведено розрахунки за умови зберігання силосу в траншеях; силосній башті; у полімерних рукавах. За проведеними розрахунками встановлено, що обсяги інвестицій на заготівлю та зберігання силосу нижчі під час використання технології його консервування в полімерних рукавах. Для вже існуючих підприємств зберігання силосу в траншеях і силосних баштах може бути економічно доцільним лише у випадках наявності капітальних споруд для зберігання (траншеї, силосні башти) і необхідної сільськогосподарської техніки. Для новоутворених господарств більш економічно доцільним є застосування технології зберігання силосу в полімерних рукавах. Ще один зі способів заготівлі високоякісних кормів — заготівля сінажу. Розрахунок обсягу інвестицій у разі застосування цієї технології наведено в статті (зберігання сінажу в траншеях; сінажній башті; полімерних рукавах). Також у товарному кормовиробництві найбільшого розповсюдження набула заготівля сіна з пресуванням у паки та рулони, але якщо сіно використовується лише як сировина для виробництва готових комплексних кормів, то воно може зберігатися і в скиртах, або ж у сараях.**

**З'ясовано, що залежно від планових обсягів виробництва кормів, їх різновидів (сухі, соковиті, концентровані) та наявних фінансових ресурсів для заготівлі та зберігання кормів можна використовувати різні технології, як за рахунок інвестування у капітальні споруди і техніку, так шляхом використання безспорудних технологій зберігання (у полімерних рукавах) та використання сільськогосподарської техніки на умовах лізингу або оренди. В свою чергу ці технології є варіантами економії інвестиційних витрат для новоутворених підприємств, лізинг — на придбання техніки; використання послуг по завантаженню та вивантаженню полімерних рукавів без придбання спеціалізованої техніки — додатковий варіант зменшення інвестиційних витрат при заготівлі та зберіганні силосу в полімерних рукавах.**

**The article substantiates the approximate volume of investments, compares the investment costs for the procurement and storage of feed by providing the usage of various technological schemes.**

**The groups of investment costs have been determined, the approximate amount of investment for the procurement and storage of silage has been calculated. Calculations have been made in case of storing the silo in trenches; silo towers; polymeric sleeves. According to the calculations, it was**



*established that the amount of investment for the procurement and storage of silage is lower by using the technology of its conservation in polymeric sleeves. For already existing enterprises, storage of silage in trenches and silo towers can be economically feasible only in cases of availability of the capital storage facilities (trenches, silo towers) and the necessary agricultural equipment.*

*For newly formed farms, it is more economically feasible to use the technology of silage storage in polymeric sleeves. Another way to procure a high quality feed — silage procurement. The calculation of the amount of investment by using this technology is given in the article (silage procurement in trenches; silage tower; polymeric sleeves). Also, in commercial fodder production, the most widespread has become a hay procurement with pressing into bales and rolls, but if the hay is used only as a raw material for the production of finished complex feed, then it can be stored in stacks or sheds.*

*It has been found out that, depending on the planned amounts of feed production, their varieties (dry, juicy, concentrated) and the available financial resources for the procurement and storage of feed, various technologies can be used, by investing in capital structures and equipment, as well as, by using unconstructed storage technologies (in polymeric sleeves) and by exploiting of agricultural machinery on base of the lease or rent. In its turn, these technologies are options for saving investment costs for newly formed enterprises, leasing — for the purchase of equipment; the usage of services for loading and unloading of polymeric sleeves without purchasing of specialized equipment — an additional option to reduce investment costs by procuring and storing silage in polymeric sleeves.*

*Ключові слова: товарне кормовиробництво, інвестування, розвиток, досвід, світова практика.  
Key words: commercial fodder production, investment, development, experience, world practice.*

## ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

В Україні ринок кормів недостатньо сформований і характеризується нагальною потребою в інвестуванні. Плановий обсяг інвестицій у заготівлю та зберігання кормів залежить, передусім від виду кормів і від запланованого обсягу виробництва та зберігання готової продукції, адже це визначає необхідну кількість основних засобів — кількості сільськогосподарської техніки для заготівлі кормів, а також об'єм кормосховищ для їх зберігання.

## АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Велика кількість досліджень, присвячена вивченню проблем функціонування сільського господарства загалом, зокрема галузі тваринництва, кормовиробництва, інноваційному та інвестиційному розвитку вищезгаданих галузей, висвітлені в наукових працях вчених: В.Г. Андрійчука, О.М. Бородіна, В.І. Власова, М.В. Гладія, М.Я. Дем'яненко, М.І. Кісіля, О.В. Корнійчука, М.Ф. Кропивка, М.Й. Маліка, В.Я. Месель-Веселяка, М.І. Пугачова, П.Т. Саблука, П.А. Стецюка, О.В. Ульянченка, В.В. Юрчишина та ін. Однак галузь товарного кормовиробництва особливості її інвестування дослідженні не достатньо. Обґрунтування орієнтовного обсягу інвестицій, порівняння інвестиційних витрат на заготівлю та зберігання кормів за умови використання різних технологічних схем залишається актуальною задачею.

## ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

Основними завданнями дослідження визначено: встановити орієнтовний обсяг інвестицій необхідний для забезпечення сучасних технологій заготівлі та зберіган-

ня кормів. А саме: визначити інвестиційні затрати на заготівлю та зберігання силосу; сінажу; зберігання сіна без пресування та з пресуванням у паки та рулони. Здійснити аналіз розрахунків та встановити технології, що вимагають менших інвестиційних витрат.

## ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Інвестування галузі товарного кормовиробництва — один із сучасних напрямів розвитку кормовиробництва в цілому. Основну групу об'єктів інвестування у кормовиробництві складають об'єкти сільського господарства, зокрема спеціальні будівлі для зберігання та переробки кормів, а також сільськогосподарська техніка — для посіву і обробки кормових культур, для їх збирання та переробки. Окрім того для розвитку галузі важливо забезпечити оптимальні технології заготівлі та зберігання кормів, оскільки саме ці процеси передусім впливають на якість товарних кормів. Головною особливістю товарного кормовиробництва є те, що продукція виготовляється з метою реалізації шляхом обміну або продажу, орієнтована на ринкову економіку.

Технології заготівлі кормів, їх зберігання значно відрізняються залежно від виду кормів, що зумовлює, відповідно, різні обсяги інвестицій. Концентровані корми зберігають у критих складських приміщеннях, розміщених поряд з кормоцехом або заблокованих з ним. Коренебульбоплоди зберігають у буртах, траншеях. Силос та сінаж закладають у бетонні наземні чи заглиблені траншеї або в башти, полімерні рукави. Грубі корми в розсипному чи пресованому стані, а також підстилку зберігають у скиртах або спеціальних критих сховищах (сараї, навіси).

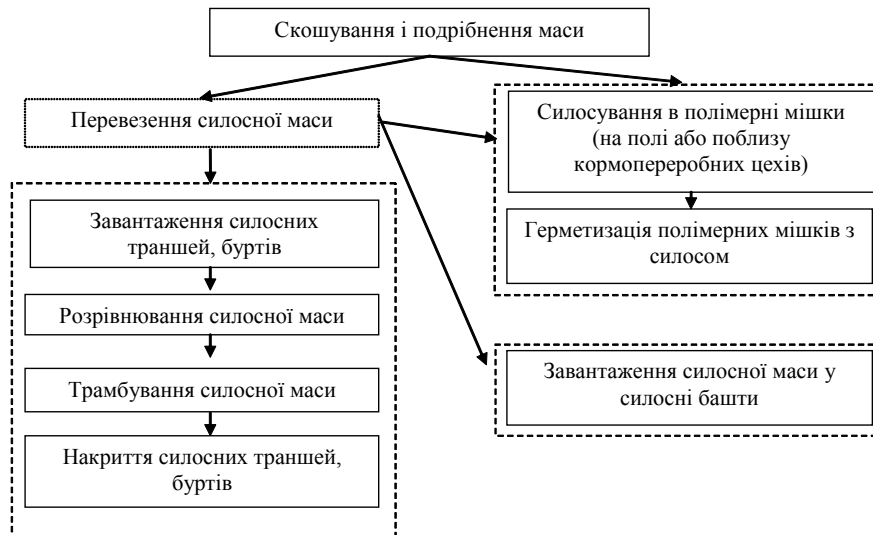


Рис. 1. Технологія заготівлі і зберігання силосу

На тваринницьких комплексах місткість та кількість кормосховищ визначають залежно від поточних потреб та величини резервного запасу того чи іншого корму. Щодо окремих видів кормів (наприклад, силос, сінаж, кореневульбоплоди) практикують створення запасу на весь стійловий період, тривалість якого залежить від зональних умов господарства. Для інших кормів він може бути зменшений і створюватися в межах від 10—30 добових потреб (концентровані корми) до 15—25% річних потреб (грубі корми) [1]. [32].

На підприємствах кормопереробної галузі, що реалізують готову продукцію на ринку, об'єм кормосховищ визначають, виходячи з обсягів виробництва.

Плановий обсяг інвестицій у заготівлю та зберігання кормів залежить, передусім від виду кормів і від запланованого обсягу виробництва та зберігання готової продукції, адже це визначає необхідну кількість основних засобів — кількості сільськогосподарської техніки для заготівлі кормів, а також об'єм кормосховищ для їх зберігання.

Розглянемо для початку технології заготівлі та зберігання силосу — соковитого корму, що виготовляється зі скошеної, подрібненої, свіжої зеленої маси та інших кормів шляхом консервування та ущільнення сировини зі створенням анаеробних умов. Силос є поширеним кормом для ВРХ. Процес заготівлі силосу складається з декількох основних етапів, що залежать від обраної технології (рис. 1).

Отже, залежно від обраної технології заготівлі та зберігання силосу обсяг інвестицій буде різним.

Слід зазначити, що важливе значення мають політика та інвестиції, які збільшують продуктивність тварин, як-от: складання адекватних раціонів і акцент на мінеральні добавки в області кормів і харчування, а також інвестиції, пов'язані з генетикою і поліпшенням здоров'я. Однак у деяких областях підвищення ефектив-

Таблиця 1. Інвестиційні затрати на заготівлю та зберігання силосу

Етапи заготівлі та зберігання	Основні засоби			
	В траншеях (буртах)	В полімерних рукавах		В силосних баштах
		На полі	Біля кормоцеху	
Збір сільгоспкультур	Силосозбиральні комбайни (КСК-100П, GLAASJAGUAR)			
Транспортування скошених культур	Бортові і самоскидні автомобілі, причеми	-	Бортові і самоскидні автомобілі, причеми псе-12,5, псе-30, псе-40, 2птс-4-887а, птс-ф-60 та ін.	
Розрівнювання і утрамбування силосної маси в траншеях	Бульдозер, гусеничний трактор	-	-	-
Завантаження силосної маси в башти	-	-	-	Кормороздавачі ПТУ-10, КТУ-10, конвеєри ТПК-30, ТЕБ-30, розподільники РМБ-9,15 або розподільники-розвантажувачі РРС-Ф-50-6
Завантаження силосної маси в полімерні рукави	-	Пакувальники силосної маси в полімерний рукав		-
Зберігання кормів	Облаштування траншеї (ТП 811-29)	-	-	Будівництво силосної башти (БС-9,15)
Консервування кормів	Плівка для укріття	Полімерні рукави		Плівка для укріття

Таблиця 2. Орієнтовний обсяг інвестицій на заготівлю силосу та зберігання його в траншеях

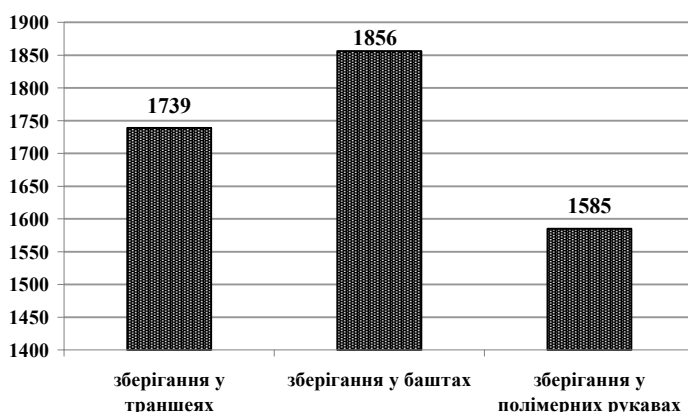
Інвестиційні витрати	Орієнтовний обсяг інвестицій, тис. грн
Силосозбиральний комбайн КСК-100П	860
Автомобіль СА3-3507	250
Бульдозер Sinomach T160-5	260
Гусеничний трактор ХТ3-181	240
Будівництво траншеї	108
Плівка для укріття	21
Разом	1739

**Таблиця 3. Орієнтовний обсяг інвестицій на заготівлю силосу та зберігання його у силосній башті**

Інвестиційні витрати	Орієнтовний обсяг інвестицій, тис. грн
Силосозбиральний комбайн КСК-100П	860
Автомобіль САЗ-3507	250
Кормороздавач ПТУ-10	190
Конвеєр ТПК-30	220
Розподільник РМБ-9	120
Будівництво башти	210
Плівка для укріття	6
Разом	1856

**Таблиця 4. Орієнтовний обсяг інвестицій на заготівлю силосу та зберігання його в полімерних рукавах**

Інвестиційні витрати	Орієнтовний обсяг інвестицій, тис. грн
Силосозбиральний комбайн КСК-100П	860
Автомобіль САЗ-3507	250
Пакувальник силосної маси в полімерний рукав УСМ-1	440
Полімерний рукав	35
Разом	1585

**Рис. 2. Орієнтовний обсяг інвестицій на заготівлю та зберігання силосу за умови застосування різних технологій зберігання кормів**

ності (виробництво того ж самого при меншій кількості тварин або більше при тій же кількості тварин) також може бути досягнуто за допомогою систем стимулювання, як-от: оплата екологічних послуг [2].

Основні інвестиційні затрати при різних технологіях представлені в табл.

Виходячи з вищенаведених груп інвестиційних витрат, визначимо орієнтовний обсяг інвестицій на заготівлю та зберігання силосу. Спочатку проведемо розрахунки за умови зберігання силосу в траншеях (табл. 2).

Розрахунки необхідного обсягу інвестицій на заготівлю та зберігання силосу за умови його зберігання у силосній башті представлено в таблиці 3.

Розрахунки необхідного обсягу інвестицій на заготівлю та зберігання силосу за умови його зберігання у полімерних рукавах представлено в таблиці 4.

Проведені розрахунки свідчать, що обсяги інвестицій на заготівлю та зберігання силосу нижчі на 271 тис. гривень під час використання технології його консервування в полімерних рукавах. Це пов'язано з тим, що при такій технології зберігання силосу затрати на придбання сільськогосподарської техніки значно нижчі. Також відсутні інвестиції на спорудження капітальних споруд — траншей або силосних башт. Основну долю інвестиційних витрат складають затрати на придбання силосозбирального комбайна.

Порівняння інвестиційних витрат на заготівлю та зберігання силосу при умові використання різних технологічних схем демонструє рисунок 2.

Отже, для вже існуючих підприємств зберігання силосу в траншеях і силосних баштах може бути економічно доцільним лише у випадках наявності капітальних споруд для зберігання (траншей, силосні башти) і необхідної сільськогосподарської техніки. Для новоутворених господарств більш економічно доцільним є застосування технології зберігання силосу в полімерних рукавах. Зі спеціалізованої техніки для такого зберігання силосу потрібен лише пакувальник силосної маси в полімерний рукав. Але нові підприємства можуть зменшити інвестиційні витрати на перших етапах, якщо будуть використовувати лізинг для придбання даної техніки. Ще один варіант зменшити інвестиційні витрати під час за-

**Таблиця 5. Інвестиційні затрати на заготівлю та зберігання сінажу**

Етапи заготівлі та зберігання	Основні засоби		
	в траншеях	в полімерних рукавах	в сінажних баштах
Скошування трав	Косарки		
Ворушіння скошеної маси	Ворушилки та валкоутворювачі, трактор		
Підбирання та подрібнення маси	Кормозбиральні комбайни		
Перевезення з поля подрібненої трави	Бортові і самоскидні автомобілі, причепи псе-12,5, псе-30, псе-40, 2пс-4-887а, пс-ф-60 та ін.		
Закладка сінажу в траншеї, башти або полімерні рукави	Бульдозери. Гусеничні трактори	Пакувальники силосної маси в полімерний рукав усм-1	Кормороздавачі пту-10, кту-10, конвеєри тпк-30, теб-30, Розподільники рмб-9,15
Зберігання кормів	Облаштування траншеї	-	Будівництво башти
Консервування кормів	Плівка для укріття	Полімерні рукави	Плівка для укріття

готівлі та зберіганні силосу в полімерних рукавах — використання послуг по завантаженню та вивантаженню полімерних рукавів без придбання спеціалізованої техніки. Так, наприклад, реалізацію полімерних рукавів та послуги завантаження/розвантаження рукавів надає сьогодні ТОВ "Планета Пластик", що має свої представництва в основних аграрних областях України.

Також одним із способів заготівлі високоякісного корму з низькими втратами поживних речовин є заготівля сінажу. Сінаж — це консервованій у герметичних умовах корм, виготовлений із трав, прив'ялених до вологості 50—55 % [3, с. 76].

Технологія заготівлі сінажу включає такі етапи:

- скошування трав;
- ворущіння скошеної маси, формування і обертання валків;
- підбирання та подрібнення маси;
- перевезення з поля подрібненої трави;
- закладка сінажу в траншеї, башти або полімерні рукави.

Залежно від обраної технології заготівлі та зберігання сінажу обсяг інвестицій також буде різним. Основні інвестиційні затрати за різних технологій представлено в таблиці 5.

Виходячи з вищенаведених груп інвестиційних витрат, визначимо орієнтовний обсяг інвестицій на заготівлю та зберігання сінажу. Спочатку проведемо розрахунки за умови зберігання сінажу в траншеях (табл. 6).

Розрахунки необхідного обсягу інвестицій на заготівлю та зберігання сінажу за умови його зберігання у сінажній башті представлено в табл. 7.

Розрахунки необхідного обсягу інвестицій на заготівлю та зберігання сінажу за умови його зберігання у полімерних рукавах представлено в таблиці 8.

Проведені розрахунки свідчать, що обсяги інвестицій на заготівлю та зберігання сінажу також нижчі під час використання технології його консервування в полімерних рукавах. Це пов'язано з тим, що за такої технології зберігання сінажу не потрібні інвестиції у придбання сільгосптехніки для заповнення траншей або башт, вирівнювання та утрамбовування сінажу в них. Також не потрібні інвестиції на спорудження капітальних споруд — траншей або ж сінажних башт. Порівняння інвестиційних витрат на заготівлю та зберігання сінажу за умови різних технологій демонструє рисунок 3.

**Таблиця 6. Орієнтовний обсяг інвестицій на заготівлю сінажу та зберігання його у траншеях**

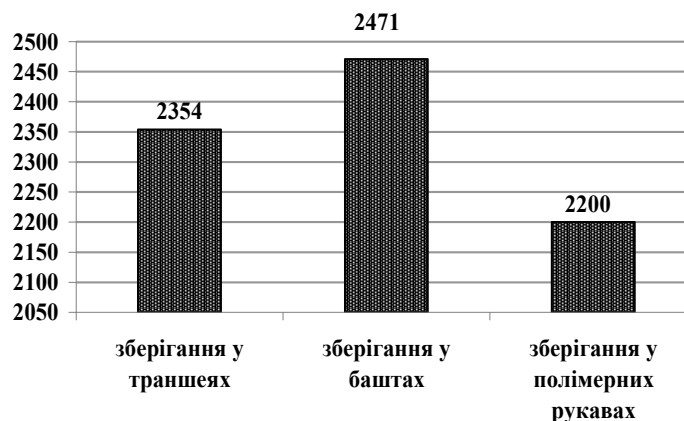
Інвестиційні витрати	Орієнтовний обсяг інвестицій, тис. грн
Косарка	120
Граблі-ворушилка	45
Валкоутворювач	170
Трактор МТЗ	240
Кормозбиральний комбайн	900
Автомобіль САЗ-3507	250
Бульдозер Sinomach T160-5	260
Гусеничний трактор ХТЗ-181	240
Будівництво траншеї	108
Плівка для укріття	21
Разом	2354

**Таблиця 7. Орієнтовний обсяг інвестицій на заготівлю сінажу та зберігання його в башті**

Інвестиційні витрати	Орієнтовний обсяг інвестицій, тис. грн
Косарка	120
Граблі-ворушилка	45
Валкоутворювач	170
Трактор МТЗ	240
Кормозбиральний комбайн	900
Автомобіль САЗ-3507	250
Кормороздавач ПТУ-10	190
Конвеєр ТПК-30	220
Розподільник РМБ-9	120
Будівництво башти	210
Плівка для укріття	6
Разом	2471

**Таблиця 8. Орієнтовний обсяг інвестицій на заготівлю силосу та зберігання його у полімерних рукавах**

Інвестиційні витрати	Орієнтовний обсяг інвестицій, тис. грн
Косарка	120
Граблі-ворушилка	45
Валкоутворювач	170
Трактор МТЗ	240
Кормозбиральний комбайн	900
Автомобіль САЗ-3507	250
Пакувальник силосної маси у полімерний рукав УСМ-1	440
Полімерний рукав	35
Разом	2200



**Рис. 3. Орієнтовний обсяг інвестицій на заготівлю та зберігання сінажу за умови застосування різних технологій зберігання кормів**

**Таблиця 9. Орієнтовний обсяг інвестицій на заготівлю та зберігання сіна без пресування**

Інвестиційні витрати	Орієнтовний обсяг інвестицій, тис. грн
Косарка	120
Граблі-ворушилка	45
Валкоутворювач	170
Трактор МТЗ	240
Скиртоукладач СПТ-60	170
Автомобіль САЗ-3507	250
Навантажувач (ПФ-0,5; ПКУ-0,8; ПС-0,5/0,8)	150
Разом	1145

**Таблиця 10. Орієнтовний обсяг інвестицій на заготівлю та зберігання сіна з пресуванням у паки та рулони**

Інвестиційні витрати	Орієнтовний обсяг інвестицій, тис. грн
Косарка	120
Граблі-ворушилка	45
Валкоутворювач	170
Трактор МТЗ	240
Прес-підбирач (ПР-1,2 рулонний, ПРП-750М рулонний, ППТ-1,6 тюковий)	240
Автомобіль САЗ-3507	250
Навантажувач (ПФ-0,5; ПКУ-0,8; ПС-0,5/0,8)	150
Разом	1215

**Таблиця 11. Орієнтовний обсяг інвестицій у заготівлю та зберігання коренеплодів**

Інвестиційні витрати	Орієнтовний обсяг інвестицій, тис. грн
Комбайн для збирання коренеплодів	740
Автомобіль САЗ-3507	250
Будівництво кормосховища	120
Разом	1110

Також важливою групою кормів для сільськогосподарських тварин є сіно. Нині застосовується декілька технологій заготівлі сіна: розсипне, подрібнене, пресоване. У товарному кормовиробництві найбільшого розповсюдження набула заготівля сіна з пресуванням у паки та рулони, але якщо сіно використовується лише як сировина для виробництва готових комплексних кормів, то воно може зберігатися і в скиртах, або ж у сараях (наприклад, ТП 811-36, ТП 811-56).

Загальна технологія заготівлі сіна включає такі етапи: скошування; ворущіння; згрібання в валки; обертання валків, здвоювання (підбирання валків з копнуванням; підбирання валків з подрібненням; підбирання валків з пресуванням маси у паки та рулони). На етапі хімічного консервування після підбирання валків з копнуванням слід звести до місця скиртування та скиртування; після етапу підбирання валків з подрібненням — зведення до місця зберігання та завантаження в склад; щодо підбирання валків з пресуванням маси у паки та рулони, наступним і слідують етапи: завантаження в транспортні засоби та зведення до місця зберігання та скиртування. Завершує технологію заготівлі сіна — активне вентилявання (досушування) [3, с. 36].

Сіно, висушене до вологості 15—17%, укладають у скирти або стоги. У вологих районах на дно їх кладуть хмиз чи жердини. Спочатку укладають грубостебле, а потім дрібнотравне. Вивершують скирту сіном низької якості або соломою. Під час укладання в скирти і стоги добре утрамбовують. У районах, де багато вологи, найкраще зберігати сіно в сіносховищах.

Розрахунок орієнтовного обсягу інвестицій на заготівлю та зберігання сіна проведено в таблиці 9.

У випадку пресування сіна у паки та рулони інвестиції будуть дещо більшими (табл. 10), але водночас покращується здатність сіна до зберігання та його транспортабельність.

У структурі кормів сільськогосподарських тварин значну роль також відіграють коренеплоди. Технологія їх заготівлі включає декілька етапів:

- зрізування гички коренеплодів;
- доочищення головок коренеплодів від залишків гички з їх до обрізкою;
- викопування коренеплодів з одночасним подальшим очищенням вороху від домішок або укладання їх у валок з подальшим підбиранням і очищенням;
- завантаження і транспортування коренеплодів і гички.

Як правило, для заготівлі коренеплодів використовують відповідну техніку, наприклад, бурякозбиральні машини, комбайни РУРА 1500, РУРА 3000, Воiko, Lockwood тощо — для збирання картоплі та інших овочів. Для зберігання коренеплодів можуть використовуватися коренебульбосховища різного об'єму. Основні інвестиції у заготівлю та зберігання коренеплодів представлено в таблиці 11.

Основну долю кормів у сучасних раціонах ряду сільськогосподарських тварин та особливо птиці складають концентровані корми. Для їх виробництва використовуються зерно. Зерно може зберігатися у зерносховищах, елеваторах, а також у полімерних рукавах. Відповідно, будуть відрізнятися й витрати на зберігання зерна. Так, під час будівництва власного елеватора інвестиції будуть дуже високими. Якщо ж власний елеватор не планується, то значними будуть поточні витрати за послуги елеваторів. Альтернативою таких способів зберігання зерна є їх консервація у полімерних рукавах. Водночас додатковими інвестиційними витратами буде придбання завантажувачів зерна у полімерних рукавах. Альтернативою, що може скоротити необхідний обсяг інвестицій, може бути використання послуг спеціалізованих компаній по завантаженню/розвантаженню зерна в полімерні рукави / з рукавів.

Таким чином, залежно від планових обсягів виробництва кормів, їх різновидів (сухі, соковиті, концентровані) та наявних фінансових ресурсів для заготівлі та зберігання кормів можна використовувати різні технології, як за рахунок інвестування у капітальні споруди і техніку, так шляхом використання безспорудних технологій зберігання (у полімерних рукавах) і використання сільськогосподарської техніки на умовах лізингу або оренди.

#### Література:

1. Скляр Р.В. Основи проектування потокових технологічних ліній і процесів: Лекція № 4 / Р.В. Скляр, ТДАТУ ім. Дмитра Моторного, 2019 р. [Електронний ре-

супс]. — Режим доступу: <http://www.tsatu.edu.ua/tstt/wp-content/uploads/sites/6/lekciya-4-osnovy-proektuvannja-potokovyh-tehnologichnyh-linij-i-procesiv-z-dyscypliny-mashyny-obladnannja-ta-yih-vykorystannja-v-tvarynnyctvi.pdf>

2. Identifying Investment Opportunities for Ruminant Livestock Feeding in Developing Countries. Featured Articles from The Cattle site, 2013. URL: <https://www.thecattlesite.com/articles/3442/identifying-investment-opportunities-for-ruminant-livestock-feeding-in-developing-countries/>

3. Технологія кормів та кормових добавок: навчальний посібник / К.М. Сироватко, М.О. Зотько. — Вінниця: ВНАУ, 2020. — 263 с. (С.76)

4. Спринчук Н.А. Методика розрахунку потреби в інвестиціях у товарне кормовиробництво // Ефективна економіка. — 2018. № 1 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=>

5. Петриченко В.Ф., Корнійчук О.В. Стратегії інноваційного розвитку кормовиробництва України в умовах сучасних викликів. — № 1. — Т. 96. — 2018. — С. 11—17.

6. Спринчук Н.А., Сучасний стан інвестування розвитку товарного кормовиробництва як синтетичної галузі // Спринчук Н.А., Воронецька І.С., Жуков В.П. — Агросвіт. — 2019. — 98 с.

7. Зберігання вологого і сухого зерна на кормові, продовольчі цілі та для виробництва спирту [Кулик М.Ф., Петриченко В.Ф., Корнійчук О.В. та ін.]; за ред. М.Ф. Кулика. — Вінниця: ФОП Данилюк В.Г., 2012. — 302 с.

8. Кісіль М.І. Сучасні виклики, стратегічні пріоритети та завдання щодо інвестиційного забезпечення розвитку сільського господарства / М.І. Кісіль // Інноваційна економіка. — 2014. — 50, С. 14.

#### References:

1. Skliar, R.V. (2019), "Fundamentals of designing flow technological lines and processes: Lecture № 4", TDATU im. Motornoho D., available at: <http://www.tsatu.edu.ua/tstt/wp-content/uploads/sites/6/lekciya-4-osnovy-proektuvannja-potokovyh-tehnologichnyh-linij-i-procesiv-z-dyscypliny-mashyny-obladnannja-ta-yih-vykorystannja-v-tvarynnyctvi.pdf> (Accessed 7 April 2021).

2. Featured Articles from The Cattle site (2013), "Identifying Investment Opportunities for Ruminant Livestock Feeding in Developing Countries", available at: <https://www.thecattlesite.com/articles/3442/identifying-investment-opportunities-for-ruminant-livestock-feeding-in-developing-countries/> (Accessed 7 April 2021).

3. Syrovatko, K.M. and Zotko, M.O. (2020), Tehnologiiia kormiv ta kormovyh dobavok: navchalnyi posibnyk [Feed and feed additive technology: a tutorial], VNAU, Vinnitsia, Ukraine.

4. Sprynchuk, N.A. (2018), "Methods for calculating the need for investment in commodity feed production", Efektyvna ekonomika, [Online], vol. 1, available at: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=> (Accessed 7 April 2021).

5. Petrychenko, V.F. and Korniihuk, O.V. (2018), Stratehii innovatsiinoho rozvytku kormovyrobnystva Ukrainy v umovah suchasnyh vyklykiv [Strategies of innovative development of fodder roduction of Ukraine in the conditions of modern challenges], Visnyk ahrarnoi nauky [Bulletin of Agricultural Science], vol. 96, no. 1, pp. 11, available at: <https://doi.org/10.31073/agrovisnyk201801-02> (Accessed 7 April 2021).

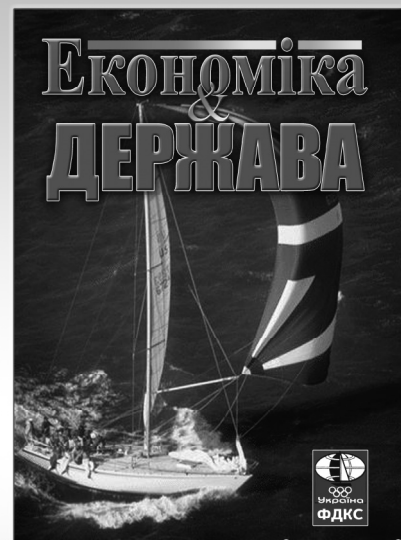
6. Sprynchuk, N., Voronetska, I. and Zhukov, V. (2019), "The current state of investing in the development of commodity fodder production as a synthetic industry", Agrosvit, vol. 5, pp. 18—24. DOI: 10.32702/2306-6792.2019.5.18

7. Kulyk, M.F. Petrychenko, V.F. and Korniihuk O.V. (2012), Zberigannia vologogo i suhogo zerna na kormovi, prodovolchi tsili ta dlia vyrobnystva spyrtu [Storage of wet and dry grain for feed, food purposes and for the production of alcohol], FOP Danyliuk, Vinnitsia, Ukraine

8. Kisil, M.I. (2014), Suchasni vyklyky, strategichni priorytety ta zavdannia shchodo snvestitsiinoho zabezpechennya rozvytku silskoho hospodarstva [Modern challenges, strategic priorities and tasks for investment support for the development of agriculture], Innovatsiina ekonomika, Kyiv, Ukraine.

Стаття надійшла до редакції 19.04.2021 р.

### Науково-практичний журнал «ЕКОНОМІКА ТА ДЕРЖАВА»



**Виходить 12 разів на рік**

**наукове фахове видання України**

**З ПИТАНЬ ЕКОНОМІКИ**

**(Категорія «Б»)**

Наказ Міністерства освіти і науки України від 28.12.2019 №1643

Спеціальності — **051, 071, 072, 073, 075, 076, 292.**

**www.economy.in.ua**

e-mail: [economy\\_2008@ukr.net](mailto:economy_2008@ukr.net)

тел.: (044) 223-26-28

(044) 458-10-73

Передплатний індекс: 01751



О. С. Прокопишин,  
к. е. н., доцент, доцент кафедри обліку та оподаткування,  
Львівський національний аграрний університет, м. Дубляни  
ORCID ID: 0000-0002-7027-3499

DOI: 10.32702/2306-6814.2021.9.40

# СИСТЕМА АНТИКРИЗОВОГО УПРАВЛІННЯ ЯК ПІДГРУНТЯ ПОПЕРЕДЖЕННЯ КРИЗОВИХ ЯВИЩ НА ПІДПРИЄМСТВАХ

O. Prokopyshyn,  
PhD in Economics, Associate Professor, Associate Professor of the Department  
of Accounting and Taxation, Lviv National Agrarian University, Dublyany

## SYSTEM OF CRISIS MANAGEMENT AS A BASE FOR PREVENTION OF CRISIS PHENOMENA AT ENTERPRISES

**У статті досліджено рівень прибутковості вітчизняних підприємств, на основі чого зроблено висновок, що сьогодні більшість українських підприємств перебуває у кризовому стані, що проявляється передусім у збитковості їхньої економічної діяльності. Розглянуто категорію "кризовий менеджмент" та відзначено, що ця категорія — специфічний різновид управлінської діяльності в умовах істотного погіршення ситуації на підприємстві, що загрожує подальшому його існуванню. Визначено, що антикризове управління, або кризовий менеджмент — це насамперед процес порятунку організації (об'єкта управління) від руйнівних впливів і створення умов для розвитку. На основі дослідження поняття "криза" зазначено, що це поняття науковці інтерпретують по-різному. Окреслено дві основні причини виникнення криз та узагальнено типи кризового менеджменту залежно від причини появи кризи на підприємстві. Автор поділяє думку дослідників стосовно того, що під кризовим станом підприємства розуміють сукупність кризових явищ, яка є критичною та може призвести до ліквідації підприємства. Спираючись на сучасні дослідження, автор розкрив та обґрунтував три послідовні цілі кризового менеджменту, ключові кроки процесу управління проблемами, що можуть призвести до виникнення критичних ситуацій. На основі дослідження запропоновано авторську систему антикризового управління з виділенням типів кризових менеджерів.**

**The article is devoted to investigation of the opportunities to survive for the economic entities of different forms of ownership in the conditions of the Global financial crisis 2020, which is currently in the active phase and is the most urgent problem. It is confirmed that in the conditions of globalization processes, economies of the developing countries are getting more vulnerable to different kinds of crisis. Crisis phenomena and cyclic character of the world economy development cause financial and political instability in those countries due to different crisis processes in economic entities' activities. The works supplies analysis of the level of efficiency (profitability) of the financial and economic activities of domestic enterprises. The analysis confirms that due to the Global financial crisis 2020, most Ukrainian enterprises currently experience different effects of crisis situations, which influence their financial and economic activity and are revealed in their unprofitability. The research considers the category of "crisis management" and notes that the mentioned category is a**

*specific kind of managerial activity in the conditions of sufficient deterioration of the situation at the enterprise, threatening its further performance. It is stressed that crisis management is first the process of the organization (object of management) salvage from the destructive impacts and creation of the appropriate conditions for its development. Basing on the conducted research on the concept of "crisis", it is mentioned that the notion is variously interpreted by scientists. The article defines two reasons for the crisis appearance and makes consolidation of the types of crisis management depending on the cause of the crisis appearance at the enterprise. The author of the research agrees to the scientists' opinion that crisis conditions of the enterprise should be considered as a complex of crisis phenomena, which are critical and can result in the enterprise liquidation. Referring to the modern researches, the author reveals and substantiates three sequential goals of crisis management, key steps of the process of managing the problems that can cause appearance of crisis situations. The conducted research has served as a base for shaping the author's system of crisis management with specification of the types of crisis managers.*

*Ключові слова: криза, кризові ситуації, типи кризового менеджменту, система антикризового управління, причини виникнення криз.*

*Key words: crisis, crisis situations, types of crisis management, system of crisis management, reasons of crisis appearance.*

## ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ЧИ ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

Проблема дослідження можливостей виживання суб'єктів господарювання різних форм власності в умовах активної фази Глобальної фінансової кризи 2020 року (криза виникла в лютому й березні 2020 року під час спаду світового фондового ринку, поштовхом до якого став коронавірус SARS-CoV-2, що вразив Китай, а відтак і решту світу), на сьогодні — одна з найбільш актуальних.

В умовах поширення процесів глобалізації економіки країн, що розвиваються, стають дуже вразливими під час виникнення різних криз. Кризові явища та циклічність розвитку світової економіки призводять до фінансової й політичної нестабільності в таких країнах і, як наслідок, до різних кризових процесів у діяльності суб'єктів господарювання.

В Україні сьогодні більшість українських підприємств унаслідок Глобальної фінансової кризи 2020 року перебуває в різних за масштабами впливу на фінансово-господарську діяльність кризових ситуаціях. Це проявляється у збитковості економічної діяльності, низькому запасі фінансової міцності, браку ліквідних обігових коштів, значній заборгованості перед бюджетом і кредиторами. Тож за сучасного стану вітчизняної економіки актуальне питання впровадження в діяльність українських підприємств на постійній основі кризового менеджменту, що дасть змогу сформувати ефективну підсистему управління підприємством у кризових ситуаціях.

## АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ, В ЯКИХ ЗАПОЧАТКОВАНО РОЗВ'ЯЗАННЯ ДАНОЇ ПРОБЛЕМИ І НА ЯКІ СПИРАЄТЬСЯ АВТОР, ВИДІЛЕННЯ НЕ ВИРІШЕНИХ РАНІШЕ ЧАСТИН ЗАГАЛЬНОЇ ПРОБЛЕМИ, КОТРИМ ПРИСВЯЧУЄТЬСЯ ОЗНАЧЕНА СТАТТЯ

Проблематиці кризового менеджменту (антикризового управління) присвячені дослідження сучасних на-

уковців, в яких розкрито низку проблем. Сутність, класифікація та причини виникнення криз у діяльності підприємств висвітлені в наукових публікаціях Денисюк О.Г., Дерев'янко О.Ю. [8], Луцик І.Б., Юрій Е.О. [12]; визначення кризового стану підприємства обґрунтовано у дослідженні Даніч В.М., Пархоменко Н.О. [6]; проблеми формування системи антикризового управління, функціонування механізму кризового менеджменту ґрунтовно досліджено в наукових працях Тимошенко О.В., Буцька О.Ю., Сафарі Ф.Х. [2], Шапунова О.О. [3], Шевчук В.В. [9], Масловської Л.Ц., Головач К.С. [10], Пухальської Я.П. [11].

Утім, недостатньо повно розглянуто типи кризового менеджменту залежно від причин виникнення кризових явищ та процесів на підприємстві. Це гальмує впровадження у практичну діяльність підприємств системи антикризового управління з обґрунтованою послідовністю реагування на кризові явища.

## МЕТА СТАТТІ

Мета дослідження — оцінка рівня прибутковості (збитковості) вітчизняних підприємств, визначення та наукове обґрунтування типів кризового менеджменту (антикризового управління) залежно від причин настання кризи на підприємстві, а також обґрунтування та розробка системи антикризового управління, що дасть змогу сформувати ефективну підсистему управління підприємством у кризових ситуаціях.

## ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ З ПОВНИМ ОБґРУНТУВАННЯМ ОТРИМАНИХ НАУКОВИХ РЕЗУЛЬТАТІВ

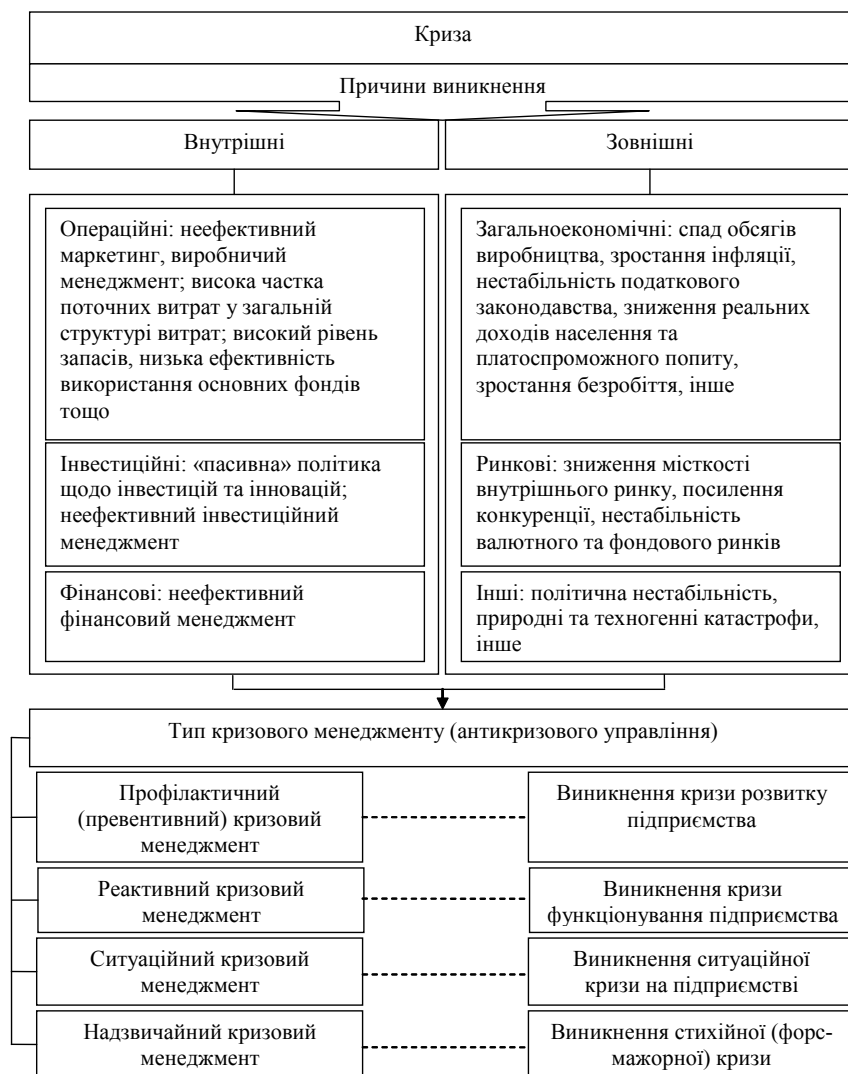
На сьогодні стан більшості українських підприємств залишається кризовим, що виявляється передусім у збитковості їхньої економічної діяльності (табл. 1).

Аналіз даних Державної служби статистики свідчить, що протягом останніх років в Україні зростає частка підприємств, які зазнають збитків. Оскільки на сайті Державної служби статистика на сьогодні є дані щодо отриманого чистого прибутку (збитку) великих та се-

**Таблиця 1. Чистий прибуток (збиток) великих та середніх підприємств України**

Рік	Усього				
	чистий прибуток (збиток), тис. грн	підприємства, які одержали прибуток		підприємства, які зазнали збитків	
		до загальної кількості підприємств, %	фінансовий результат, тис. грн	до загальної кількості підприємств, %	фінансовий результат, тис. грн
2015	-373516013,2	73,3	352980433,4	26,7	726496446,6
2016	29705020,1	73,0	396745355,6	27,0	367040335,5
2017	168752792,7	72,4	515460600,5	27,6	346707807,8
2017 (січень-березень)	68006,1	63,4	116017,1	36,6	48011,0
2018	288305468,1	73,9	584358002,5	26,1	296052534,4
2018 (січень-березень)	112948,1	67,9	150400,8	32,1	37452,7
2019 (січень-березень)	74785,5	71,8	113656,0	28,2	38870,5
2020 (січень-березень)	-118408,4	58,5	74854,7	41,5	193263,1

Джерело: [1].

**Рис. 1. Типи кризового менеджменту (антикризового управління) залежно від причин настання кризи**

Джерело: розроблено автором на основі [4; 7, с. 122; 8, с. 82; 9, с. 265; 10, с. 15—16].

редніх підприємств України лише за січень — березень 2020 року, то для порівняння взято аналогічні періоди за 2017—2019 роки. Отже, протягом січня-березня 2017—2019 років спостерігали зменшення кількості підприємств, які зазнали збитку. У січні — березні 2020 року спостерігали суттєве зростання кількості збиткових підприємств — 41,5% порівняно з 28,2% за аналогічний період 2019 року.

Така ситуація негативно впливає на формування власного капіталу і знижує фінансову стійкість підприємств, оскільки саме прибуток — основне внутрішнє джерело фінансування суб'єктів господарювання. Зростання збитковості характерне для підприємств, що працюють у таких галузях, як промисловість, транспорт, операції з нерухомим майном та складське господарство. Отже, фінансовий стан близько 30% підприємств України за сучасних умов господарювання можна діагностувати як кризовий.

У зв'язку з цим актуальною стає проблема вивчення сутності кризового менеджменту, а також розробки системи його реалізації.

Появу й використання терміна "антикризове управління", що в зарубіжній фаховій літературі трактують як "кризовий менеджмент" (crisis management), відносять до середини дев'яностих років минулого століття [2, с. 190].

Кризовий менеджмент — специфічний різновид управлінської діяльності в умовах істотного погіршення ситуації на підприємстві, що загрожує подальшому його існуванню [3, с. 36].

Антикризове управління, або кризовий менеджмент — це процес порятунку організації (об'єкта управління) від руйнівних впливів і створення умов для її розвитку [4].

Поняття "криза" науковці інтерпретують по-різному. У загальному визначенні криза (від грецького krisis — поворотний пункт, рішення) — це вирішальна ситуація, поворотний момент. Саме "поворотний момент" у значенні слова "криза" вказує, що ситуацію можна змінити з руйнування на відновлення і розвиток, якщо ухвалити відповідні рішення [4; 5].

Дослідники Даніч В.М. та Пархоменко Н.О. під кризовим станом підприємства розуміють сукупність кризових явищ, яка є критичною та може призвести до ліквідації

підприємства. У свою чергу під кризовим явищем вони розуміють погіршення певних показників функціонування підприємства, які мають негативний вплив на процеси його життєдіяльності. Кризові явища в діяльності підприємства стають моментом загострення протиріч, що виникають у процесі взаємодії окремих елементів підприємства як системи між собою та із зовнішнім середовищем [6, с. 211].

Отже, є дві основні причини виникнення криз: внутрішні та зовнішні (рис. 1).

Профілактичний (превентивний) кризовий менеджмент — це сукупність взаємопов'язаних важелів та інструментів впливу на фактори, причини і наслідки кризи для поліпшення, стабілізації або досягнення якісно нового стану суб'єкта діяльності (бізнес-процесу). Об'єктом є система загалом.

Суб'єктом — постійний керівник. Мета профілактичного кризового менеджменту — зниження ризиків. Характер дій і тривалість — постійна планова діяльність. Основним інструментом превентивного управління є розробка антикризових програм. Програма антикризового управління охоплює комплекс взаємопов'язаних і взаємообумовлених управлінських рішень щодо запобігання появи та подолання кризи на підприємстві, окреслених у просторі та часі, узгоджених за виконавцями, предметом, наповненістю змісту і забезпеченням ресурсами. Результативність антикризових програм багато в чому залежить від адекватності й практичної значущості сформованого комплексу антикризових заходів [4; 10, с. 15].

Реактивне антикризове управління передбачає підтримку життєдіяльності підприємства та поліпшення ситуації у його внутрішньому середовищі за допомогою важелів управління, що відновлюють діяльність, а також спрямоване на забезпечення ліквідності, збереження капіталу та чинників виробництва для досягнення мети організації [10, с. 15].

Ситуаційне управління покликане реагувати в режимі реального часу на несподівані відхилення у бізнес-процесах та в організаційному процесі з використанням релевантної інформації як про стан окремих процесів, так і про стан системи загалом. Водночас ефективними інструментами впливу на кризові явища мають бути експрес-аналіз, самоконтроль, профілактика, розробка (коригування чинної стратегії), санація, реструктуризація.



**Рис. 2. Система антикризового управління та типи кризових менеджерів**

Джерело: розроблено автором на основі [2, с. 190; 4; 10, с. 13, 15—16; 11, с. 109; 12, с. 86].

Надзвичайний кризовий менеджмент — це сукупність дій, спрямованих на недопущення розвитку кризи, стабілізацію ситуації й усунення негативних наслідків, через непередбачувані, стихійні природні чинники й такі, що враховують інтереси окремих осіб, політичні та інші. Об'єктом є кризова ситуація. Суб'єктом — кризовий менеджер. Мета надзвичайного кризового менеджменту — врятувати систему. Характер дій і тривалість — короткочасна (проектна) діяльність із мобілізацією всіх доступних ресурсів і методів [4].

Мета кризового менеджменту (crisis management) — три послідовні цілі: якщо можливо — попередити кризу; якщо криза трапилася — зменшити її негативний вплив на компанію або продукцію, що виробляється; долаючи кризу — створити передумови для розвитку компанії в майбутньому (рис. 2).

Отже, автор погоджується з дослідниками О.В. Тимошенко, О.Ю. Буцькою, Ф.Х. Сафарі щодо сформульованого ними визначення: антикризове управління підприємством —

**Таблиця 2. Ключові методи роботи з попередження кризових явищ на підприємстві**

Назва методу	Характеристика
Фінансово-аналітичне дослідження	Процес дослідження фінансового стану й основних результатів фінансової діяльності підприємства з метою виявлення резервів підвищення його ринкової вартості та забезпечення ефективного розвитку
Забезпечення економічної безпеки підприємства	Забезпечує такий стан суб'єкта господарювання, обумовлений найбільш ефективним використанням його корпоративних ресурсів, яке дає йому змогу здійснювати стійку динаміку, досягати поставлених цілей бізнесу в умовах негативного впливу сукупності факторів внутрішніх і зовнішніх загроз
Управління (мінімізація) ризику з боку підприємства	Процес оптимального розподілу витрат на зниження різних видів ризику в умовах обмеженості економічних ресурсів, що обумовлює досягнення максимального в заданих умовах рівня економічної безпеки підприємства. Підприємницька діяльність у ринковій економіці здійснюється в умовах невизначеності, тож основним завданням підприємства є правильна оцінка можливого ризику, виявлення факторів, що підсилюють його, і вибір методів управління ним. Тому метою управління ризиком для підприємства є досягнення безпеки функціонування в рамках створеної ним структури на основі формування системи економічної безпеки
Превентивна санація	Направлена на відновлення платоспроможності та налагодження нормальної виробничої діяльності підприємства
Аудит менеджменту і маркетингу підприємства	Дає змогу перевірити стан маркетингової діяльності, вчасно виправити помилки та якісно розвиватись. Маркетинговий аудит полягає у вивченні діяльності підприємства, розробці плану коригувальних і запобіжних дій для збільшення ефективності управління маркетинговою діяльністю

Джерело: систематизовано автором на основі [9, с. 267—268].

це система заходів передкризового (превентивного) характеру, спрямованих на проведення діагностики загрози банкрутства; реактивного характеру — пошук шляхів виходу підприємства з кризового стану; післякризового характеру, що містять оцінку посткризового стану підприємства та розробку й реалізацію дій щодо усунення підприємством негативних наслідків фінансової кризи. Виходячи з необхідності завжди бути готовою до виникнення критичних ситуацій, організація повинна проводити відповідну попереджувальну роботу ще на етапі зародження проблеми.

Процесом управління проблемами передбачено п'ять послідовних кроків, а саме [6, с. 211; 11, с. 108]:

- ідентифікацію проблем, на які організація має звернути особливу увагу;
- аналіз і визначення меж кожної проблеми з точки зору її впливу на місцеві групи громадськості;
- виявлення та опрацювання альтернативних варіантів стратегії;
- реалізацію програми дій, спрямованої на поширення позиції організації та вплив на сприйняття проблеми;
- оцінку результатів виконання програми з позиції досягнення мети організації.

Для впровадження в діяльність українських підприємств на постійній основі кризового менеджменту (системи антикризового управління) у штаті мають бути фахівці з управління ризиками та фінансовий аналітик. Залежно від масштабів проєкту це може бути кілька людей за типами ризику: фінансові, технологічні, поставок, законодавчі, регуляторні тощо.

Для фінансових, страхових, лізингових компаній, банків тощо фінансовий моніторинг ризиків — один із ключових факторів успіху діяльності.

Тож у штаті таких компаній зазвичай є фахівці, які займаються фінансовими ризиками. Їх не називають кризовими менеджерами, але вони виконують цю роль.

Для компаній, що здійснюють інвестиційну діяльність та проєкти в будь-якій сфері, потрібні штатні фахівці, які здійснюють моніторинг ризиків, специфічних для заданих галузі й компанії. Назва посади може відрізнятися від компанії до компанії, але роль має бути чітко визначеною.

З метою профілактики проблем або за початкових їх ознак, не чекаючи очевидної кризи, можна залучати траблшутера (зовнішнього експерта) для миттєвого виявлення зон ризиків, неясних загроз і конфліктів інтересів. Траблшутер — це експерт для вирішення проблем у компанії, зумовлених зовнішніми кризами. Особливість діяльності — виявлення ключової, базової ланки, що і є причиною проблеми. Зазвичай такі проблеми перебувають на стику роботи систем і роботи людей, міжгалузевих взаємодій, особистісних якостей. Вони не очевидні, і їх важко виявити. Траблшутер знаходить рішення проблеми або план виходу з кризи [4].

У разі неможливості підприємством самостійно подолати наслідки кризи арбітражний суд із представників організації арбітражних керуючих для проведення процедури банкрутства організації або громадян призначає арбітражного керуючого. Діяльність арбітражного керуючого — приватна практика, його повноваження мають публічно-правовий характер. Рішення арбітражного керуючого обов'язкові для виконання і спричиняють правові наслідки для широкого кола осіб.

Зовнішній галузевий кризовий менеджер — це експерт із досвідом вирішення проблем і подолання криз у компаніях конкретної галузі. Знання специфічних особливостей і тонкощів галузі дає змогу максимально швидко й ефективно виявити кризу та відновити систему [4].

До методів попереджувальної (превентивної) роботи можна віднести такі (табл. 2).

Основний інструмент превентивного управління — розробка антикризових програм. Програма антикризового управління передбачає комплекс взаємопов'язаних і взаємообумовлених управлінських рішень щодо запобігання появі та подолання кризи на підприємстві, окреслених у просторі й часі, узгоджених за виконавцями, предметом, наповненістю змісту і забезпеченням ресурсами.

Результативність антикризових програм багато в чому залежить від адекватності й практичної значущості сформованого комплексу антикризових заходів. Реактивне антикризове управління передбачає підтримку життєдіяльності підприємства та поліпшення ситуації у його внутрішньому середовищі за допомогою важелів управління, що відновлюють діяльність. Реактивне управління спрямоване на забезпечення ліквідності, збереження капіталу та чинників виробництва для досягнення цілей організації [10, с. 15].

Типові для кризової ситуації два варіанти виходу із неї: подолання кризи або повна ліквідація суб'єкта господарювання.

На етапі подолання кризи потрібно мобілізувати всі ресурси підприємства. Резерви, що є у суб'єктів господарю-

вання, виснажуються. Потенціал щодо подолання гострої кризи є, але він дуже обмежений. Водночас суттєво зростають вимоги до якості управлінських рішень, а заходи щодо подолання кризи повинні дати ефект за дуже незначний проміжок часу. Це можливо лише за наявності постійно діючої системи антикризового управління на підприємстві.

### ВИСНОВКИ З ПРОВЕДЕНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ І ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК У ЦЬОМУ НАПРЯМІ

Узагальнивши теоретичні та практичні надбання вітчизняних учених і практиків з проблем кризового менеджменту, автор запропонувала систему антикризового управління. Необхідність упровадження такої системи в діяльність сучасного підприємства зумовлена веденням його фінансово-господарської діяльності в умовах невизначеності й високої ймовірності кризових явищ, що є наслідками процесів глобалізації й циклічності розвитку світової економіки. Підприємства в умовах трансформаційних змін економіки країни відчувають певні проблеми з активізацією внутрішніх потенційних можливостей для адаптації із зовнішнім середовищем. Передусім це пов'язано з недоопрацьованістю системного підходу, який застосовують сучасні підприємства до антикризового управління. Система антикризового управління має охоплювати поле цілеспрямованої діяльності фахівців підприємства (фінансових аналітиків, спеціалістів з управління ризиками та інших), і у процесі її застосування її треба доповнювати конкретними методами й прийомами попередження та подолання кризових ситуацій, а також інформаційно. Це дасть змогу підприємствам гнучко реагувати на зміни як у внутрішньому, так і в зовнішньому середовищі, активно контролювати перебіг виробничих процесів, сприяти мінімізації наслідків впливу різних кризових ситуацій.

#### Література:

1. Економічна статистика / Економічна діяльність / Діяльність підприємств. URL: [http://ukrstat.gov.ua/operativ/menu/menu\\_u/sze.htm](http://ukrstat.gov.ua/operativ/menu/menu_u/sze.htm) (дата звернення: 30.03.2021).
2. Тимошенко О.В., Буцька О.Ю., Сафарі Ф.Х. Антикризове управління як передумова підвищення ефективності діяльності підприємства. Економічний аналіз. 2016. Т. 23, № 2. С. 187—192.
3. Шапуров О.О. Формування концепції антикризового управління на основні взаємодії системи латентних процесів та системи діагностики явних загроз. Інвестиції: практика та досвід. 2013. № 23. С. 35—40.
4. Хто такий кризовий менеджер і чим він займається. Онлайн-консультант. Безпека. URL: [https://bezpeka.isu.net.ua/sites/default/files/pdf/khto\\_takiy\\_krizoviy\\_menedzher\\_i\\_-1831-511532.pdf](https://bezpeka.isu.net.ua/sites/default/files/pdf/khto_takiy_krizoviy_menedzher_i_-1831-511532.pdf) (дата звернення: 02.04.2021).
5. Міждисциплінарний словник з менеджменту: навч. посіб. / Д.М. Черваньов та ін.; ред.: Д. Черваньов, О. Жилінської. Київ: Нічлава, 2011. 624 с.
6. Даніч В.М., Пархоменко Н.О. Визначення кризового стану підприємства. Маркетинг і менеджмент інновацій. 2013. № 4. С. 208—218.
7. Комеліна О.В., Чайкіна А.О. Сутність і причини виникнення кризових процесів на підприємстві в сучасних умовах господарювання. Науковий вісник Полтавського

університету економіки і торгівлі. 2012. № 1. С. 120—124.

8. Денисюк О.Г., Дерев'янко О.Ю. Сутність, класифікація та причини виникнення криз у діяльності підприємств. Вісник ЖДТУ. 2015. № 1. С. 80—88.
9. Шевчук В.В. Використання превентивного антикризового управління для стабілізації ринкової позиції підприємства. БізнесІнформ. 2015. № 5. С. 264—268.
10. Масловська Л.Ц., Головач К.С. Формування системи антикризового управління сільськогосподарських підприємств. Агросвіт. 2017. № 9. С. 12—17.
11. Пухальська Я.П. Особливості функціонування механізму кризового менеджменту. Вісник Хмельницького національного університету. 2015. Т. 2, № 4. С. 108—111.
12. Луцик І.Б., Юрій Е.О. Головні причини виникнення кризових явищ на підприємствах та можливі шляхи їх подолання. Проблеми системного підходу в економіці. 2017. № 2. С. 83—88.

#### References:

1. State Statistics Service of Ukraine (2021), "Economic statistics / Economic activity / Activity of enterprises", available at: [http://ukrstat.gov.ua/operativ/menu/menu\\_u/sze.htm](http://ukrstat.gov.ua/operativ/menu/menu_u/sze.htm) (Accessed 30 March 2021).
2. Tymoshenko, O.V. Butska, O.Yu. and Safari, F.Kh. (2016), "Crisis management as a precondition for efficient activity of enterprises", *Ekonomichniy analiz*, vol. 23, no. 2, pp. 187—192.
3. Shapurov, O.O. (2013), "Establishment of the concept of crisis management on the base of interaction of the system of latent processes and the system of diagnostics of obvious threats", *Investytsii: praktyka ta dosvid*, vol. 23, pp. 35—40.
4. Bezpeka (2021), "Who is a crisis manager and what he does. Online consultant. Safety", available at: [https://bezpeka.isu.net.ua/sites/default/files/pdf/khto\\_takiy\\_krizoviy\\_menedzher\\_i\\_-1831-511532.pdf](https://bezpeka.isu.net.ua/sites/default/files/pdf/khto_takiy_krizoviy_menedzher_i_-1831-511532.pdf) (Accessed 02 April 2021).
5. Chervaniyov, D. and Zhylynska, O. (2011), *Mizhdysyplinarnyi slovnyk z menedzhmentu: navch. posibn. [Interdisciplinary vocabulary on management: manual]*, Nichlava, Kyiv, Ukraine.
6. Danich, V.M. and Parkhomenko, N.O. (2013), "Determination of the crisis conditions of an enterprise", *Marketynh i menedzhment inovatsii*, vol. 4, pp. 208—218.
7. Komelina, O.V. and Chaikina, A.O. (2012), "Essence and causes of crisis phenomena at the enterprise in the modern economic conditions". *Naukovyi visnyk Poltavskoho universytetu ekonomiky i torhivli*, vol. 1, pp. 120—124.
8. Denysyuk, O.H. and Derevianko, O.Yu. (2015), "Essence, classification and causes of crises in the activity of enterprises", *Visnyk ZhDTU*, vol. 1, pp. 80—88.
9. Shevchuk, V.V. (2015), "Use of preventive crisis management to stabilize the market positions of an enterprise", *BiznesInform*, vol. 5, pp. 264—268.
10. Maslovska, L.Ts. and Holovach, K.S. (2017), "Establishment of the system of crisis management of agricultural enterprises", *Ahrosvit*, vol. 9, pp. 12—17.
11. Pukhalska, Ya.P. (2015), "Peculiarities of performance of the crisis management mechanism", *Visnyk Khmelnytskoho natsionalnoho universytetu*, vol. 2, no. 4, pp. 108—111.
12. Lutsyk, I.B. and Yurii, E.O. (2017), "Main reasons for appearance crisis phenomena at enterprises and ways to handle them", *Problemy systemnoho pidhodu v ekonomitsi*, vol. 2, pp. 83—88.

Стаття надійшла до редакції 28.04.2021 р.

С. В. Нараєвський,  
к. е. н., доцент кафедри міжнародної економіки, Національний технічний університет  
України "Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського"  
ORCID ID: 0000-0001-5527-893X

DOI: 10.32702/2306-6814.2021.9.46

# ПОСИЛЕННЯ КОНКУРЕНТНИХ ПОЗИЦІЙ КРАЇН АЗІЇ НА СВІТОВОМУ АВТОМОБІЛЬНОМУ РИНКУ

S. Naraievskyi,  
PhD in Economics, Associate Professor of the Department of International Economics,  
National Technical University of Ukraine "Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute", Kyiv

## STRENGTHENING THE COMPETITIVE POSITIONS OF ASIAN COUNTRIES IN THE WORLD AUTOMOBILE MARKET

*У статті проаналізовано ситуацію у автомобілебудуванні країн Азіатсько-Тихоокеанського регіону у XXI ст. Країни цього регіону розбиті на окремі групи за географічним принципом: Південно-Західна Азія, Центральна Азія, Південна Азія, Східна Азія, Південно-Східна Азія, Тихоокеанський регіон. Визначено, що зростання виробництва автомобілів у світі протягом XXI ст. відбувалося, насамперед, за рахунок нарощування виробничих потужностей у країнах Азії. Зазначено, що країни Східної Азії досягли найбільших успіхів у розвитку власного автовиробництва та сукупно забезпечують майже половину загальносвітового виробництва автомобілів за підсумками 2020 р. Наступні позиції у розвитку виробництва автомобілів серед країн Азіатсько-Тихоокеанського регіону займають країни Південної Азії та Південно-Східної Азії. У інших країнах Азіатсько-Тихоокеанського регіону виробництво автомобілів відбувається переважно завдяки роботі філій транснаціональних корпорацій з Японії, країн Європи, США та Південної Кореї, або за рахунок складання автомобілів місцевими виробниками за ліцензійними угодами з провідними автомобільними концернами світу. У Тихоокеанському регіоні виробництво автомобілів, навпаки, майже припинено.*

*Проаналізовано підходи, які використовувалися окремими країнами Азії у розвитку власних автомобільних ринків. Так, Японія була зорієнтована на залучення новітніх технологій, але не допускала іноземних виробників та власну територію. Такий підхід дозволив їх розвинути потужну власну автомобільну промисловість, а завдяки іноземним філіям японських компаній контролювати до третини загальносвітового виробництва автомобілів. Південна Корея повторювала японський підхід, але під час кризової ситуації в економіці країни, окремі виробники автомобілів перейшли під контроль іноземних компаній. Китай дозволив іноземним компаніям розміщувати виробничі потужності на своїй території, але лише у вигляді спільних підприємств з вітчизняними виробниками автомобілів. Такий підхід дозволив Китаю стати найбільшим виробником автомобілів у світі.*

*Обґрунтовано, що у подальшому технологічному переході на виробництво електромобілів конкуренція на світовому автомобільному ринку буде посилюватися, оскільки до традиційних виробників автомобілів додаються компанії з інших секторів економіки.*

*The article analyzes in the automotive industry in the Asia-Pacific region in the XXI century. The countries of this region are divided into separate groups according to the geographical principle: Southwest Asia, Central Asia, South Asia, East Asia, Southeast Asia, the Pacific region. It is*



*determined that the growth of car production in the world during the XXI century occurred primarily by increasing production capacity in Asian countries. It is noted that the countries of East Asia have achieved the greatest success in the development of their own car production and together provide almost half of global car production in 2020. The countries of South Asia and Southeast Asia occupy the next positions in the development of automotive industry in the Asia-Pacific region. In other countries in the Asia-Pacific region, car production is largely due to the work of branches of multinational corporations from Japan, countries of Europe, the United States and South Korea, or through the assembly of cars by local manufacturers under license agreements with leading automakers in the world. In the Pacific region, on the other hand, car production has almost stopped.*

*The approaches used by some Asian countries in the development of their own automotive markets are analyzed. Japan was focused on attracting the latest technology, but not allowing foreign manufacturers place production its own territory. This approach allowed them to develop their own powerful automotive industry, and thanks to foreign affiliates of Japanese companies to control up to a third of global car production. South Korea repeated the Japanese approach, but during the crisis in the country's economy, some carmakers came under the control of foreign companies. China has allowed foreign companies to locate production facilities on its territory, but only in the form of joint ventures with domestic car makers. This approach has allowed China to become the world's largest carmaker. India is taking a Chinese approach to developing its own car market, but this happens with a certain delay in time.*

*It is substantiated that in the further technological transition to the production of electric vehicles, competition in the global automotive market will intensify, as companies from other sectors of the economy are added to traditional car manufacturers.*

*Ключові слова: автомобілебудування, країни Азіатсько-Тихоокеанського регіону, країни Азії, транснаціональні корпорації, частка ринку, обсяги виробництва.*

*Key words: automotive industry, countries of Asia-Pacific region, countries of Asia, transnational corporations, market share, production volumes.*

## ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Темпи розвитку економіки країн Азії в другій половині ХХ ст. та у ХХІ ст. у переважно перевищували середньосвітові показники. Завдяки більш високим темпам розвитку економіки, а також великій площі території, чисельності населення та іншим складовим економічного потенціалу, Азії вдалося вийти на перше місце у світі за потужністю економіки, у порівнянні окремих континентів чи частин світу. Так, за оцінками Міжнародного валютного фонду (International Monetary Fund — IMF) у 2020 р. Азіатсько-Тихоокеанський регіон (країни Азії, Австралія, Нова Зеландія та острівні території у Тихому океані) мав сукупний ВВП (за обмінним курсом) 31,63 трлн дол., що становило 37,4 % загальносвітового показника (84,54 трлн дол.), а окремо країни Азії — 30,03 трлн дол. (35,5 %). Для порівняння, сукупний ВВП (обмінний курс) країн Європи становив 20,81 трлн дол. (24,6 % загальносвітового показника), Північної Америки — 23,75 трлн дол. (28,1 %), а окремо США — 20,93 трлн дол. (24,75 %). Якщо розраховувати ВВП за паритетом купівельної спроможності (ПКС), то частка країн Азіатсько-Тихоокеанського регіону буде ще більшою. Так, їхній ВВП (ПКС) у 2020 р. становив 58,68 трлн дол. (44,6 % загальносвітового показника у 131,66 трлн дол.), а лише країн Азії 57,09 трлн дол. (43,4 %). Сукупний ВВП (ПКС) країн Європи становив 28,78 трлн дол. (21,9 % загальносвітового показника), країн Північної Америки — 25,34 трлн дол. (19,2 %), а окремо США — 20,93 трлн дол. (15,9 %) [1].

Основою розвитку економіки країн Азії, переважно був розвиток промисловості, яка в структурі ВВП цих країн, займає більшу частку, ніж у країнах Європи чи Північної Америки. Так, цей показник у окремих країн Східної Азії, що забезпечують значний обсяг виробництва промислової продукції, насамперед машинобудування, становив: Китай — 40,5 %, Південна Корея — 39,3 %, Тайвань — 36,0 %, Японія — 30,1 %. У провідних країн Європи він складав: Німеччина — 30,7 %, Італія — 23,9 %, Великобританія — 20,2 %, Франція — 19,5 %; а у США — 19,1 % [2].

Автомобілебудування відноситься до провідних галузей машинобудування. Його розвиток сприяє створенню нових робочих місць у суміжних галузях промисловості, продукцію яких воно використовує: металургія, хімічна промисловість, скляна промисловість, електротехніка, електроніка, комп'ютерна техніка та ін. Також розвиток автомобілебудування впливає на розвиток сфери послуг та транспортної інфраструктури, оскільки автомобілі є основним видом транспорту у більшості країн світу. Країни Азії, у ХХІ ст. суттєво збільшили свою частку у загальносвітовому виробництві автомобілів. Але серед окремих регіонів Азії розміщення виробничих потужностей відбувається нерівномірно. Також, окремим країнам Азії вдалося створити потужних вітчизняних виробників автомобілів, а іншим лише залучити до себе провідні транснаціональні корпорації (ТНК), що діють у автомобілебудуванні. Це свідчить про доцільність проведення аналізу з розвитку автомобіле-

будування в країнах Азії, загалом, та в окремих регіонах і країнах Азії, зокрема.

## АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Найбільш детальну інформацію стосовно розвитку автомобілебудування у різних країнах та статистичну інформацію з виробництва автомобілів наводить Міжнародна асоціація виробників автомобілів (International Organization of Motor Vehicle Manufacturers — OICA) [3]. Вона включає 36 національних асоціацій виробників автомобілів, окремі з яких представляють країни Азії. Найстарішою з існуючих галузевих організацій, що діють у автомобілебудуванні серед країн Азії є Товариство індійських автовиробників (Society of Indian Automobile Manufacturers — SIAM), яке засновано у 1960 р. Ця організація наводить статистичну інформацію стосовно виробництва автомобілів, триколісних транспортних засобів та двоколісних транспортних засобів (мотоциклів, мопедів, скутерів) [4]. Наступною, у 1967 р., була заснована Японська асоціація виробників автомобілів (Japan Automobile Manufacturers Association — JAMA). Окрім Японії (Токіо) має офіси в Китаї (Пекін), Європі (Брюссель, Бельгія), США (Вашингтон). Також, окрім статистики по виробництву та експорту автомобілів, наводить статистичну інформацію з виробництва та експорту мотоциклетної техніки [5]. У Туреччині у 1974 р. була створена Асоціація автомобільних виробників (The Automotive Manufacturers Association — OSD) [6]. Корейська асоціація виробників автомобілів (Korean Automobile Manufacturers Association — KAMA) була заснована у 1980 р. [7]. Китайська асоціація виробників автомобілів (China Association of Automobile Manufacturers — CAAM) заснована у 1987 р. [8]. Автомобільний портал "Auto.Verciti" надає статистику за період 2005—2020 рр. з виробництва автомобілів по країнам та по окремим маркам автомобілів [9]. Фінансово-економічні показники найбільших автомобілебудівних ТНК можна відслідкувати починаючи з 1995 р. у рейтингу Global 500 американського ділового видання Fortune, що публікує дані п'ятиста найбільших компаній світу за доходом [10].

## МЕТА І ЗАВДАННЯ СТАТТІ

Метою статті є аналіз динаміки виробництва автомобілів у країнах Азії, загалом, та в окремих регіонах і країнах Азії, зокрема. Завданнями є виділення окремих груп країн, з поділом їх на такі, яким вдалося створити власні автомобілебудівні компанії та на ті, що залучили на свою територію провідні автомобілебудівні ТНК. Також доцільно буде проаналізувати, які підходи до розвитку автомобільного виробництва застосовували різні країни Азії.

Методологічну основу дослідження становлять методи статистичного дослідження, порівняльного аналізу, факторного аналізу, логічного узагальнення.

## ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

У XXI ст. світове автомобілебудування розвивалося досить швидкими темпами, хоча було зафіксовано декілька періодів зі скорочення загальних обсягів ви-

робництва автомобілів. Зростання виробництва автомобілів з 2000 р. (58,4 млн шт.) до 2020 р. (76,1 млн шт.) становило 30,3 %. Скорочення виробництва автомобілів у XXI ст. було у 2001 р. (56,3 млн шт.); у 2008—2009 рр. (2007 р. — 73,3 млн шт., 2008 р. — 70,7 млн шт., 2009 р. — 61,8 млн шт.); починаючи з 2018 р. (2017 р. — 97,3 млн шт., 2018 р. — 95,6 млн шт., 2019 р. — 91,8 млн шт., 2020 р. — 76,1 млн шт.). Отже, найнижчий рівень виробництва автомобілів у світі був зафіксований у 2001 р., а найвищий у 2017 р. Зростання загальних обсягів виробництва протягом цього періоду становило 72,8 %. Основна частина зростання загальносвітового виробництва автомобілів була забезпечена за рахунок збільшення виробничих потужностей у країнах Азії. Так, у 2000 р. у країнах Азіатсько-Тихоокеанського регіону було виготовлено 18,7 млн шт. автомобілів, а у 2020 р. — 45,9 млн шт., що забезпечило зростання у 2,45 рази. Мінімальний та максимальний обсяги виробництва автомобілів у країнах Азіатсько-Тихоокеанського регіону були зафіксовані у 2001 р. (18,1 млн шт.) та у 2017 р. (55,6 млн шт.), що відповідало загальносвітовій тенденції та забезпечило зростання виробництва протягом цього періоду у 3,07 рази. Частка країн Азіатсько-Тихоокеанського регіону у загальносвітовому виробництві автомобілів у 2000 р. становила 32,0 %, у 2009 р. вперше перевищила 50,0 % і становила 53,1 %, а за підсумками 2020 р. досягла значення у 60,4 %. Якщо брати лише країни Азії (без Австралії, Нової Зеландії та острівних територій у Тихому океані), то темпи зростання будуть ще вищими, оскільки в Австралії у 2000 р. було вироблено 347 тис. шт. автомобілів і вона була потужним регіональним виробником. У 2017 р. в Австралії були закриті останні заводи з виробництва легкових автомобілів, а виробництво вантажних автомобілів є незначним за обсягами, про що буде зазначено нижче [3; 9].

У 2020 р., насамперед, через запровадження у багатьох країнах світу епідеміологічних обмежень, виробництво автомобілів у світі скоротилося з 91,8 млн шт. у 2019 р. до 76,1 млн шт. у 2020 р. Скорочення становило 15,7 млн шт. (-17,1 % до попереднього року). У країнах Азіатсько-тихоокеанського регіону це скорочення було значно меншим. Воно становило близько 5,3 млн шт., з 51,2 млн шт. у 2019 р. до 45,9 млн шт. у 2020 р. (-10,4 % до попереднього року), що свідчить про кращі можливості країн цього регіону до подолання кризових ситуацій [3; 9].

Країни Східної Азії досягли найвищого рівня у розвитку автомобілебудування серед усього Азіатсько-Тихоокеанського регіону. Обсяги виробництва автомобілів країнами Азіатсько-Тихоокеанського регіону наведені у таблиці 1. Попри те, що частка країн Східної Азії у виробництві автомобілів цим регіоном зменшилася з 84,1 % у 2000 р. до 80,6 % у 2020 р., але у загальносвітовому виробництві вона майже подвоїлася з 26,9 % у 2000 р. до 48,7 % у 2020 р. У 2000 р. країни Східної Азії займали перші три позиції за виробництвом автомобілів у Азіатсько-Тихоокеанському регіоні: Японія (10 141 тис. шт., перше місце в Азії та 2-ге місце у світі), Південна Корея (3 115 тис. шт., 2-ге місце в Азії та 5-те в світі), Китай (2 069 тис. шт., 3-є місце в Азії та 8-ме місце у світі). Китай у XXI ст. продемонстрував високі темпи

**Таблиця 1. Обсяги виробництва автомобілів у країнах Азіатсько-тихоокеанського регіону у 2000—2020 рр.**

Країни	Обсяги виробництва автомобілів, тис. шт.					
	2000	2005	2010	2015	2019	2020
Китай	2 069	5 718	18 265	24 503	25 721	25 225
Японія	10 141	10 780	9 629	9 278	9 684	8 068
Південна Корея	3 115	3 699	4 272	4 556	3 951	3 507
Тайвань	373	446	303	351	251	246
<b>Східна Азія</b>	<b>15 698</b>	<b>20 643</b>	<b>32 469</b>	<b>38 688</b>	<b>39 607</b>	<b>37 046</b>
Індія	801	1 639	3 557	4 126	4 516	3 394
Пакистан	39	153	109	230	187	117
<b>Південна Азія</b>	<b>840</b>	<b>1 792</b>	<b>3 666</b>	<b>4 356</b>	<b>4 703</b>	<b>3 511</b>
Таїланд	412	1 123	1 644	1 915	2 014	1 427
Індонезія	293	501	703	1 099	1 287	691
Малайзія	283	563	568	615	572	485
В'єтнам	7	32	33	172	250	166
Філіппіни	39	64	64	112	95	67
М'янма	0	0	0	0	15	11
<b>Південно-Східна Азія</b>	<b>1 034</b>	<b>2 283</b>	<b>3 012</b>	<b>3 913</b>	<b>4 233</b>	<b>2 847</b>
Туреччина	431	879	1 095	1 359	1 461	1 298
Іран	278	1 077	1 599	982	821	881
Азербайджан	0	0	0	0,4	2,5	2
<b>Південно-Західна Азія</b>	<b>709</b>	<b>1 956</b>	<b>2 694</b>	<b>2 341,4</b>	<b>2 284,5</b>	<b>2 181</b>
Узбекистан	32	96	157	185	271	280
Казахстан	0	0	3	14	49	75
<b>Центральна Азія</b>	<b>32</b>	<b>96</b>	<b>160</b>	<b>199</b>	<b>320</b>	<b>355</b>
Австралія	347	395	244	173	6	5
<b>Азіатсько-тихоокеанський регіон загалом</b>	<b>18660</b>	<b>27165</b>	<b>42245</b>	<b>49670,4</b>	<b>51153,5</b>	<b>45945</b>
<b>Світ загалом</b>	<b>58374</b>	<b>66720</b>	<b>77584</b>	<b>90781</b>	<b>91787</b>	<b>76075</b>

Джерело: розраховано на основі [3; 9].

розвитку автомобілебудування, завдяки чому він випередив у 2002 р. Канаду та Іспанію, у 2003 р. Південну Корею та Францію, у 2006 р. Німеччину, у 2008 р. США, у 2009 р. Японію і вийшов у загальносвітові лідери за кількістю вироблених автомобілів та продовжує утримувати цю позицію з понад двократним відривом від другого місця. У 2020 р. ці ж самі країни Східної Азії продовжували займати три перші позиції в Азіатсько-Тихоокеанському регіоні за виробництвом автомобілів: Китай (25 225 тис. шт., перше місце в Азії та перше місце у світі), Японія (8 068 тис. шт., 2-ге місце в Азії та 3-є в світі), Південна Корея (3 507 тис. шт., 3-є місце в Азії та 5-те місце у світі) [3; 9].

До розвитку автомобільної промисловості країни Східної Азії (Японія, Південна Корея, Китай) підходили по-різному, та й зараз ситуація в автомобілебудуванні у цих країнах суттєво відрізняється. Першою країною Азії, якій вдалося розвинути власну потужну автомобільну промисловість, була Японія. Найвищі темпи зростання виробництва автомобілів у Японії були зафіксовані у 70-х та 80-х рр. XX ст. Також протягом цього періоду починається зростання експорту японських автомобілів. На початку пріоритетним для експорту був обраний ринок США як найбільший за кількістю проданих автомобілів та з найвищим рівнем доходності. Надалі, експорт охопив країни Європи та інші регіони світу. Найвищий рівень виробництва автомобілів на території Японії був досягнутий у 1990 р. на рівні 13 487 тис. шт. Протекціоністські заходи захисту власних авторинків зі сторони США та окремих країн Європи призвели до певного скорочення вироб-

ництва автомобілів на території Японії, але вони ж сприяли перенесенню виробничих потужностей японськими компаніями на закордонні ринки. Наразі японські компанії Honda Motor та Nissan Motor понад 80,0 % автомобілів виробляють за межами Японії на своїх закордонних підприємствах. У інших японських автовиробників цей показник знаходиться в межах 35,0—75,0 %, а на автомобілі японських марок припадає третина загальносвітового виробництва. Особливостями розвитку автомобілебудування у Японії були й залишаються певні, здавалося б протиріччя. З одного боку — це залучення технологій з інших країн, а з другого боку — це недопущення іноземних виробників на власну територію. Наразі жодна іноземна компанія автомобілів у Японії не виробляє. Обсяги продажу автомобілів закордонних брендів у Японії також мінімальні [3; 5].

У розвитку власного автомобілебудування Південна Корея намагалася копіювати японський підхід, але після кризової ситуації у 1998—1999 рр., окремі місцеві виробники автомобілів зазнали банкрутства і перейшли під контроль закордонних компаній. Так, американська компанія General Motors викупила більшість активів збанкрутілої компанії Daewoo Motors і у Південній Кореї виробляються автомобілі під марками: Opel (224 тис. шт., 3-є місце за обсягами виробництва у Південній Кореї у 2019 р.), Chevrolet (179 тис. шт., 4-те місце), Daewoo (6 тис. шт., 9 місце). Компанія Samsung Motors, яка також зазнала банкрутства перейшла під контроль французької компанії Renault, отримавши назву Renault Samsung Motors. Вона виробляє на території

Південної Кореї автомобілі під марками: Samsung (94 тис. шт., 6-те місце у 2019 р.), Nissan (70 тис. шт., 8-ме місце), Renault (1 тис. шт., 10-те місце). Південнокорейська компанія SsangYong була придбана індійською компанією Mahindra & Mahindra та продовжує виробляти автомобілі під власною маркою SsangYong (133 тис. шт., 5-те місце у 2019 р.), хоча її фінансово-економічний стан залишається нестабільним, що не виключає чергового перепродажу, чи навіть ліквідації. Компанія Kia Motors була викуплена Hyundai Motor. Ці корейські компанії залишаються найбільшими виробниками автомобілів у Південній Кореї, де ними у 2019 р. вироблялися автомобілі під марками: Hyundai (1 172 тис. шт., перше місце), Kia (1 450 тис. шт., 2-ге місце), Genesis (74 тис. шт., 7-ме місце) [7; 9].

Уряд Китаю підійшов до розвитку власного автомобілебудування іншим шляхом. На ввезення готових автомобілів до Китаю у 80-х рр. XX ст. накладалося імпортерне мито у розмірі 260,0 % від їхньої вартості. Проте іноземні ТНК отримали можливість будувати власні заводи в Китаї, але лише у вигляді спільного підприємства з однією з китайських компаній. З одного боку, такий підхід посприяв залученню до Китаю більшості провідних світових автовиробників та найсучасніших технологій з виробництва автомобілів. За підсумками 2019 р. перші три позиції за обсягом виробництва автомобілів у Китаї зайняли закордонні компанії: Volkswagen — 3 010 тис. шт., Honda Motor — 1 554 тис. шт., Toyota Motor — 1 402 тис. шт. [8; 9]. З другого боку, це сприяло динамічному розвитку власних автомобільних компаній. У 2020 р. у рейтингу Global 500 (500 найбільших компаній світу за доходом), американського ділового видання Fortune було сім китайських виробників автомобілів. Найбільша китайська автомобілебудівна компанія (SAIC Motor) у цьому рейтингу займала 52-ге місце, а серед виробників автомобілів — 7-ме місце у світі з доходом у 122 млрд дол. [10].

Виробництво автомобілів на о. Тайвань переважно орієнтовано на задоволення власних потреб. Найбільший обсяг виробництва автомобілів був зафіксований у 2005 р. на рівні 446 тис. шт. [1]. Відбувається складання автомобілів японських (Toyota — 97 тис. шт. у 2019 р., Mitsubishi — 49 тис. шт., Nissan — 34 тис. шт., Honda — 30 тис. шт., Hino — 8 тис. шт.), американських (Ford — 17 тис. шт.), корейських (Hyundai — 10 тис. шт., Kia — 0,7 тис. шт.), нідерландських (DAF — 1,1 тис. шт.) марок. Найбільший місцевий виробник автомобілів, компанія Yulon складає за ліцензією автомобілі Nissan та володіє власним преміальним брендом, Luxgen (3,7 тис. шт. у 2019 р.) [9].

Північна Корея володіє потужностями для складання 40—50 тис. шт. автомобілів на рік, але через кризову ситуацію в економіці виготовляє лише декілька тисяч автомобілів протягом року та не оприлюднює статистику з їх реального виробництва.

Країни Південної Азії займають наступну позицію за обсягами виробництва автомобілів у Азіатсько-Тихоокеанському регіоні. Частка цих країн у загальних обсягах виробництва автомобілів Азіатсько-Тихоокеанського регіону зросла з 4,5 % у 2000 р. (840 тис. шт.) до 7,6 % у 2020 р. (3 511 тис. шт.), а у загальносвітовому виробництві вона зросла з 1,4 % у 2000 р. до 4,6 %

у 2020 р. Автомобілі в країнах Південної Азії виробляють у Індії (3 394 тис. шт. у 2020 р.) та Пакистані (117 тис. шт. у 2020 р.). Найбільше автомобілів у цих країнах у XXI ст. було вироблено у 2018 р.: в Індії 5 175 тис. шт., у Пакистані — 270 тис. шт. Частка країн Південної Азії, у цьому ж 2018 р., була найвищою у загальних обсягах виробництва автомобілів у Азіатсько-Тихоокеанському регіоні (10,0 %) та у загальносвітовому виробництві (5,7%) [1; 9].

Індія намагалася використовувати підхід подібний до китайського, залучаючи іноземні компанії до розвитку автомобілебудування та сприяючи розвитку власних. У 2019 р. найбільшими виробниками автомобілів в Індії були: японська компанія Suzuki Motor — 1 633 тис. шт., південнокорейська компанія Hyundai Motor — 682 тис. шт., індійська компанія Tata Motors — 551 тис. шт. [9]. Також, індійська компанія Tata Motors входить до рейтингу Global 500 з доходом 37,2 млрд дол. займаючи там 337-ме місце та 26-те місце серед виробників автомобілів та комплектуючих [10]. Враховуючи низький рівень платоспроможності більшості населення країни, в Індії залишається популярним виробництво триколісних (1 134 тис. шт. у 2019 — 2020 фінансовому році) та двоколісних транспортних засобів (21 036 тис. шт.) [4].

Наступну, третю, позицію за виробництвом автомобілів у Азіатсько-Тихоокеанському регіоні займають країни Південно-Східної Азії. Їхня частка у загальному виробництві автомобілів у Азіатсько-Тихоокеанському регіоні зросла з 5,5 % у 2000 р. (1 034 тис. шт.) до 6,2 % у 2020 р. (2 847 тис. шт.), а у загальносвітовому виробництві зростання за відповідний період становило з 1,4 % до 4,6 %. Найвищі обсяги виробництва автомобілів у XXI ст. були зафіксовані у 2013 р. на рівні 4 357 тис. шт., що складало 9,2 % загального виробництва автомобілів у Азіатсько-Тихоокеанському регіоні та 5,0 % загальносвітового виробництва. У 2020 р. обсяги виробництва автомобілів у країнах Східної Азії були такі: Таїланд — 1 427 тис. шт., Індонезія — 691 тис. шт., Малайзія — 485 тис. шт., В'єтнам — 166 тис. шт., Філіппіни — 67 тис. шт., М'янма — 11 тис. шт. Найбільших обсягів виробництва автомобілів у країнах Південно-Східної Азії було досягнуто в різні роки, що обумовлено певною спеціалізацією: Таїланд у 2013 р. — 2 457 тис. шт., Індонезія у 2018 р. — 1 344 тис. шт., Малайзія у 2015 р. — 615 тис. шт., В'єтнам у 2019 р. — 250 тис. шт., Філіппіни у 2016 р. — 136 тис. шт., М'янма у 2019 р. — 15 тис. шт. Провідні позиції в регіоні займають філії японських автовиробників. Також є виробничі потужності компаній з Південної Кореї, США, країн Європи. Таїланд спеціалізується на виробництві пікапів, займаючи за обсягами їхнього виробництва 2-ге місце у світі після США, а за обсягами виробництва малих пікапів (вантажопідйомністю до 1 т) перше місце у світі. Місцеві виробники найбільш потужно представлені у Малайзії. У 2019 р. вони виробили: Perodua — 244 тис. шт. (перше місце в Малайзії), Proton — 73 тис. шт. (3-є місце). Другу позицію за обсягами виробництва автомобілів у Малайзії займала японська компанія Honda Motor (89 тис. шт.) [1; 9].

Країни Південно-Західної Азії збільшили свою частку у виробництві автомобілів Азіатсько-Тихоокеанським регіоном з 3,8 % у 2000 р. до 4,7 % у 2020 р., а у

**Таблиця 2. Виробники автомобілів та комплектуючих з країн Азії у рейтингу Global 500 у 2000 р.**

Компанія <sup>1</sup>	Країна	Сфера діяльності	Дохід, млн дол.
8 (4). Toyota Motor	Японія	Автомобілебудування	115 670,9
34 (6). Honda Motor	Японія	Автомобілебудування	54 773,5
36 (7). Nissan Motor	Японія	Автомобілебудування	53 679,9
113 (12). Mitsubishi Motors	Японія	Автомобілебудування	29 951,3
202 (14). Hyundai Motor	Південна Корея	Автомобілебудування	20 566,3
224 (15). Mazda Motor	Японія	Автомобілебудування	19 413,0
268 (17). Denso	Японія	Автомобільні комплектуючі	16 914,8
353 (21). Suzuki Motor	Японія	Автомобілебудування	13 661,8
359 (22). Isuzu Motor	Японія	Автомобілебудування	13 351,1
414 (25). Fuji Heavy Industries	Японія	Автомобілебудування	11 945,8

Примітка: <sup>1</sup> Номер показує місце компанії у рейтингу Global 500, а номер в дужках місце цієї компанії серед представників галузі автомобілебудування.

Джерело: розраховано на основі [10].

загальносвітовому виробництві, за відповідний період їхня частка зросла з 1,2 % до 2,9 %. У 2020 р. у Туреччині було вироблено 1 298 тис. шт. автомобілів, а в Ірані 881 тис. шт. авто. Найбільші обсяги виробництва автомобілів у Туреччині були зафіксовані у 2017 р. (1 696 тис. шт.), а в Ірані у 2011 р. (1 649 тис. шт.) [1; 9]. Виробництво автомобілів у Туреччині представлено іноземними компаніями: американською (Ford Motor), французькими (Renault та PSA, що виробляє автомобілі марок Peugeot і Citroen), італійською (Fiat), японськими (Toyota Motor Honda Motor), південнокорейською

(Hyundai Motor) [6]. В Ірані є потужні місцеві виробники: Saipa та Iran Khodro. Вони переважно за ліцензіями складають автомобілі європейських, японських чи корейських марок, іноді суттєво переробляючи їх до вимог місцевого ринку [9].

Країни Центральної Азії хоча й збільшили свою частку з 0,17 % у 2000 р. (32 тис. шт.) до 0,77 % у 2020 р. (355 тис. шт.) у загальному виробництві автомобілів у Азіатсько-Тихоокеанському регіоні та з 0,05 % до 0,47 % у загальносвітовому виробництві, але вона залишається незначною [1; 9].

**Таблиця 3. Виробники автомобілів та комплектуючих з країн Азії у рейтингу Global 500 у 2020 р.**

Компанія <sup>1</sup>	Країна	Сфера діяльності	Дохід, млн дол.
10 (2). Toyota Motor	Японія	Автомобілебудування	275 288,0
39 (5). Honda Motor	Японія	Автомобілебудування	137 332,0
52 (7). SAIC Motor	Китай	Автомобілебудування	122 071,0
83 (9). Nissan Motor	Японія	Автомобілебудування	90 863,0
84 (10). Hyundai Motor	Південна Корея	Автомобілебудування	90 740,0
89 (11). China FAW Group	Китай	Автомобілебудування	89 417,0
100 (13). Dongfeng Motor	Китай	Автомобілебудування	84 049,0
134 (15). Beijing Automotive Group	Китай	Автомобілебудування	72 554,0
206 (17). Guangzhou Automobile Industry Group	Китай	Автомобілебудування	53 622,0
229 (18). Kia Motors	Південна Корея	Автомобілебудування	49 894,0
243 (20). Zhejiang Geely Holding Group	Китай	Автомобілебудування	47 886,0
247 (21). Denso	Японія	Автомобільні комплектуючі	47 400,0
337 (26). Tata Motors	Індія	Автомобілебудування	37 242,0
359 (27). Aisin Seiki	Японія	Автомобільні комплектуючі	34 810,0
385 (28). Hyundai Mobis	Південна Корея	Автомобільні комплектуючі	32 649,0
387 (29). Bridgestone	Японія	Автомобільні шини	32 340,0
390 (30). Suzuki Motor	Японія	Автомобілебудування	32 086,0
400 (31). Mazda Motor	Японія	Автомобілебудування	31 551,0
405 (32). Subaru	Японія	Автомобілебудування	30 758,0
445 (33). Sumitomo Electric Industries	Японія	Автомобільні комплектуючі	28 578,0

Примітка: <sup>1</sup> Номер показує місце компанії у рейтингу Global 500, а номер в дужках місце цієї компанії серед представників галузі автомобілебудування.

Джерело: розраховано на основі [10].

Якщо розглядати Тихоокеанський регіон, що включає в себе Австралію, Нову Зеландію та острівні території у Тихому океані, то тут виробництво автомобілів майже повністю припинено. У Новій Зеландії максимальний обсяг виробництва автомобілів було зафіксовано ще у 1982 р. на рівні 123 тис. шт. Їх виготовляли на чотирнадцяти заводах, що належали європейським, американським та японським компаніям, але усі ці підприємства протягом 80-х та 90-х рр. XX ст. були закриті. У Австралії максимальний обсяг виробництва автомобілів був досягнутий у 1974 р. на рівні 498 тис. шт. У XXI ст. найбільше автомобілів у Австралії було виготовлено у 2003 р. (413 тис. шт.). Але, не витримуючи конкуренцію з виробниками автомобілів з інших країн, насамперед країн Азії, до 2017 р. включно, закрились усі підприємства, що виготовляли легкові автомобілі. Наразі в Австралії залишилось виробництво лише вантажних автомобілів компаніями Iveco Australia та Kenworth Australia з обсягом близько 5 тис. шт. у 2020 р. В інших країнах Тихоокеанського регіону автомобілі не виробляються [1; 9].

Економічна потужність ТНК з країн Азії, що займаються виробництвом автомобілів та комплектуючих у XXI ст. також суттєво зросла. У 2000 р. у рейтингу Global 500 було десять представників з країн Азії (табл. 2), з яких дев'ять компаній представляли Японію та одна (Hyundai Motor) Південну Корею. З десяти ТНК дев'ять займалися безпосередньо виробництвом автомобілів, а одна (Denso) виробництвом комплектуючих. До першої десятки найбільших світових виробників автомобілів та комплектуючих входило три японські компанії: Toyota Motor (8-ме місце у загальному рейтингу та 4-те місце серед автовиробників), Honda Motor (34-те та 6-те місця), Nissan Motor (36-те та 7-ме місця). Це свідчить, що на межі XX та XXI ст. автомобільна промисловість у країнах Азії досягла високого рівня розвитку лише в Японії та почала виходити на провідні світові позиції у Південній Кореї. В інших країнах Азії автомобільна промисловість, якщо й досягла певного рівня розвитку, то суттєво поступалася провідним ТНК з Японії, США та країн Європи як за технічним рівнем продукції, так і за рівнем концентрації капіталу. Також найбільші виробники автомобілів з країн Азії, за виключенням Японії та Південної Кореї, в цей період концентрували свою увагу на власних автомобільних ринках і експортом продукції фактично не займалися [10].

У 2020 р. у рейтингу Global 500 було уже двадцять ТНК з країн Азії (табл. 3), десять з яких представляли Японію, шість — Китай, три — Південну Корею, одна — Індію. За сферами діяльності п'ятнадцять ТНК займалися виробництвом автомобілів, чотири виробництвом комплектуючих, а одна виробництвом автомобільних шин. До першої десятки провідних автовиробників входило п'ять ТНК з країн Азії: Toyota Motor (10-те місце у загальному рейтингу та 2-ге місце серед автовиробників), Honda Motor (39-те та 5-те місця), SAIC Motor (52-ге та 7-ме місця), Nissan Motor (83-є та 9-те місця), Hyundai Motor (84-те та 10-те місця) [10].

Якщо порівнювати ситуацію з 2000 р., то автовиробники з Японії, окрім компаній Toyota Motor та Honda Motor, до певної міри, послабили свої конкурентні позиції у рейтингу Global 500 та світовому автомобілебу-

дуванні, загалом. Японські компанії Mitsubishi Motors та Isuzu Motor, які були присутні у цьому рейтингу 2000 р., у 2020 р. уже не входили до п'ятиста найбільших ТНК світу. Компанія Fuji Heavy Industries змінила назву на Subaru (марка під якою вона випускає автомобілі) і залишилась приблизно на тому ж рівні, що і у 2000 р. Чотири марки японських виробників автомобілів входили до першої десятки найбільш популярних авто у загальносвітовому рейтингу за підсумками 2019 р. Так, марка Toyota (8 561 тис. шт.) займала перше місце у світі, Honda (4 865 тис. шт.) — 4-те місце, Nissan (4 452 тис. шт.) — 5-те місце, Suzuki (2 743 тис. шт.) — 8-ме місце. У виробництві комплектуючих виробники з Японії у 2020 р. вже були представлені трьома компаніями замість однієї у 2000 р., а також додалась японська компанія Bridgestone, як один з найбільших виробників автомобільних шин у світі. Китайські автомобільні компанії окрім власного автомобільного ринку почали експортувати автомобілі в окремі країни Азії, Східної Європи, Латинської Америки, Африки. Південна Корея збільшила своє представництво з однієї компанії у 2000 р. до трьох у 2020 р. Окрім компанії Hyundai Motor, додалися її дочірня компанія Kia Motors та компанія Hyundai Mobis, яка займається виробництвом автомобільних комплектуючих. За обсягом вироблених автомобілів за окремими марками у 2019 р. південнокорейські компанії займали: Hyundai (4 215 тис. шт.) — 6-те місце у світі, Kia (2 720 тис. шт.) — 9-те місце. Також у рейтингу з'явилась найбільша автомобілебудівна компанія з Індії, Tata Motors [10].

Поступовий перехід із виробництва автомобілів з двигунами внутрішнього згорання на електромобілі відкриває нові можливості для перерозподілу світового автомобільного ринку. Наразі найуспішнішим виробником електромобілів можна вважати американську компанію Tesla, якій у 2020 р. вдалося виробити та реалізувати понад 500 тис. шт. автомобілів. У 2019 р. наймасовішим електромобілем у світі була Model 3 від компанії Tesla, яку виробили у кількості 292 тис. шт. Серед виробників з країн Азії наймасовішим електромобілем є модель Leaf японської компанії Nissan Motor, яка була вироблена у 2019 р. у кількості 91 тис. шт. Статистика з виробництва автомобілів за окремими моделями у 2020 р., наразі ще відсутня [9].

Традиційні виробники автомобілів до переходу на електромобілі відносяться більш стримано, ніж нові компанії, оскільки швидкий перехід змусить їх зупинити власні заводи з виробництва двигунів внутрішнього згорання, коробок перемикачів, елементів трансмісії та інші виробництва, а також проводити масове скорочення працівників, або їх часткову перекваліфікацію, що є дуже непопулярними і затратними заходами. Проте більшість провідних світових виробників автомобілів уже анонсують терміни, коли вони планують зупинити виробництво автомобілів з двигунами внутрішнього згорання та повністю перейти на електротранспорт. Також виробники традиційних автомобілів, окрім створення електричних версій відомих моделей автомобілів, починають виробляти повністю нові моделі електромобілів. Китайські автовиробники починають масово виготовляти електромобілі низького цінового сегменту. Отже, конкуренція на автомобільному

ринку буде посилюватися за рахунок приходу на нього нових учасників.

## ВИСНОВКИ

Країни Азіатсько-Тихоокеанського регіону у XXI ст. активно розвивали виробництво автомобілів, що дозволило їм збільшити частку у загальносвітовому виробництві з 32,0 % у 2000 р. до 60,4 % у 2020 р. Країни Східної Азії досягли найбільших успіхів у розвитку власного виробництва автомобілів, що забезпечило їм 48,7 % загальносвітового виробництва у 2020 р. Транснаціональні корпорації з країн Азії подвоїли свою присутність у рейтингу Global 500 з десяти компаній у 2000 р. до двадцяти компаній у 2020 р. Японські автовиробники перенесли більшість власних виробничих потужностей закордон, а іноземні ринки (Китай, США та ін.) забезпечують їм основний рівень доходу. Південнокорейські компанії (Hyundai Motor та Kia Motors) повторюють японський шлях, нарощуючи загальні обсяги виробництва та активно освоюючи закордонні ринки. Автовиробники з Китаю, співпрацюючи з провідними світовими виробниками автомобілів, конкурують на власному ринку та просувають свою продукцію на ринки окремих країн Азії, Східної Європи, Латинської Америки та Африки. Виробники автомобілів з Індії повторюють китайський шлях, але з певною затримкою у часі. У більшості інших країн Азії, що займаються виробництвом автомобілів діють філіали японських, південнокорейських, європейських чи американських ТНК. За наявності власних виробників автомобілів у цих країнах, вони здійснюють складання авто за ліцензіями і, переважно концентрують увагу на власному ринку.

Перехід на виробництво електромобілів буде призводити до поступового загострення конкуренції на світовому автомобільному ринку, оскільки до традиційних виробників автомобілів додаються нові компанії, що раніше виробництвом авто не займалися.

У подальших дослідженнях доцільним буде зосередити увагу на розвитку провідних ТНК галузі з визначенням пріоритетних ринків (країн) для окремих компаній, а також проаналізувати плани найбільших автовиробників стосовно їхнього переходу на виробництво електромобілів та змін у розвитку транспортної інфраструктури, які мають це виробництво супроводжувати.

## Література:

1. World Economic Outlook (April 2021). International Monetary Fund (IMF). URL: <https://www.imf.org/external/datamapper/datasets/WEO>
2. The World Fact Book. Central Intelligence Agency (CIA). URL: <https://www.cia.gov/the-world-factbook/>
3. International Organization of Motor Vehicle Manufacturers (OICA). URL: <https://www.oica.net/>
4. Society of Indian Automobile Manufacturers (SIAM). URL: <https://www.siam.in>
5. Japan Automobile Manufacturers Association (JAMA). URL: <http://www.jama-english.jp>
6. The Automotive Manufacturers Association (OSD). URL: <http://www.osd.org.tr/homepage>
7. Korean Automobile Manufacturers Association (KAMA). URL: <http://www.kama.or.kr/MainController>
8. China Association of Automobile Manufacturers (CAAM). URL: <http://en.caam.org.cn>

9. Статистика производства новых автомобилей 2005 — 2020. Auto.Vercity. URL: <https://auto.vercity.ru/statistics/production/>

10. The Fortune Global 500. URL: <https://fortune.com/global500/>

## References:

1. International Monetary Fund (IMF) (April 2021), "World Economic Outlook", (2021), available at: <https://www.imf.org/external/datamapper/datasets/WEO> (Accessed 23 April 2021).
  2. Central Intelligence Agency (CIA) (2021), "The World Fact Book", available at: <https://www.cia.gov/the-world-factbook/> (Accessed 23 April 2021).
  3. International Organization of Motor Vehicle Manufacturers (OICA) (2021), available at: <https://www.oica.net/> (Accessed 23 April 2021).
  4. Society of Indian Automobile Manufacturers (SIAM) (2021), available at: <https://www.siam.in> (Accessed 24 April 2021).
  5. Japan Automobile Manufacturers Association (JAMA) (2021), available at: <http://www.jama-english.jp> (Accessed 24 April 2021).
  6. The Automotive Manufacturers Association (OSD) (2021), available at: <http://www.osd.org.tr/homepage> (Accessed 24 April 2021).
  7. Korean Automobile Manufacturers Association (KAMA) (2021), available at: <http://www.kama.or.kr/MainController> (Accessed 24 April 2021).
  8. China Association of Automobile Manufacturers (CAAM) (2021), available at: <http://en.caam.org.cn> (Accessed 24 April 2021).
  9. Auto.Vercity (2021), "Statistics of new car production 2005—2020", available at: <https://auto.vercity.ru/statistics/production/> (Accessed 23 April 2021).
  10. The Fortune Global 500 (2021), available at: <https://fortune.com/global500/> (Accessed 24 April 2021).
- Стаття надійшла до редакції 29.04.2021 р.

[www.economy.nayka.com.ua](http://www.economy.nayka.com.ua)

Електронне фахове видання

Ефективна  
**ЕКОНОМІКА**

**Виходить 12 разів на рік**

**Журнал включено до переліку наукових фахових видань України з ЕКОНОМІЧНИХ НАУК (Категорія «Б»)  
Спеціальності – 051, 071, 072, 073, 075, 076, 292**

e-mail: [economy\\_2008@ukr.net](mailto:economy_2008@ukr.net)

тел.: (044) 223-26-28

(044) 458-10-73



УДК 658.5

С. О. Тульчинська,

д. е. н., професор, професор кафедри економіки та підприємництва,

НТУУ "КПІ імені Ігоря Сікорського"

ORCID ID: 0000-0002-1409-3848

О. С. Солосіч,

магістрант факультету менеджменту та маркетингу, НТУУ "КПІ імені Ігоря Сікорського"

ORCID ID: 0000-0003-0057-463X

В. В. Чорний,

к. е. н., старший викладач кафедри менеджменту, НТУУ "КПІ імені Ігоря Сікорського"

ORCID ID: 0000-0002-4460-0759

DOI: 10.32702/2306-6814.2021.9.54

## ВПЛИВ ДІДЖИТАЛІЗАЦІЇ УПРАВЛІНСЬКИХ ПРОЦЕСІВ НА СИСТЕМУ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ПІДПРИЄМСТВА

S. Tulchynska,

Doctor of Economic Sciences, Professor, Professor of the Department of Economics and Entrepreneurship, National Technical University of Ukraine "Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute"

O. Solosich,

Master's student, National Technical University of Ukraine "Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute"

V. Chornii,

PhD in Economics, Senior Lecturer of the Department of Management, National Technical University of Ukraine "Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute"

### THE INFLUENCE OF DIGITALIZATION OF MANAGEMENT PROCESSES ON THE ECONOMIC SECURITY SYSTEM OF THE ENTERPRISE

**Статтю присвячено аналізу впливу процесів цифровізації економічних відносин на особливості організації системи економічної безпеки підприємства у межах її основних структурно-функціональних складових. Визначено економічний зміст діджиталізації в сучасних умовах ведення господарської діяльності та ключових її проявів у діяльності підприємств, зокрема у частині впливу на рівень безпекових параметрів діяльності. Проведено аналіз основних впливів процесів розвитку цифрових технологій на відповідні структурно-функціональні складові економічної безпеки підприємства, а саме: фінансову, інтелектуально-кадрову, техніко-технологічну, політико-правову, інформаційну, екологічну, силову та ринкову. Виділено ключові форми реалізації досліджуваних процесів на стан та можливості розвитку таких напрямів забезпечення економічної безпеки. Досліджено особливості забезпечення відповідних безпекових параметрів в умовах активних процесів цифровізації економічних відносин.**

**The article is devoted to the analysis of influence of processes of digitalization of economic relations on features of the organization of system of economic safety of the enterprise within its basic structural and functional components. The economic content of digitalization in modern conditions of economic activity and its key manifestations in the activities of enterprises, in particular in terms of the impact on the level of security parameters of activity. The analysis of the main influences of digital technologies development processes on the corresponding structural and functional components of economic security of the enterprise, namely financial, intellectual and personnel, technical and technological, political and legal, information, ecological, power and market are carried out. The key forms of realization of the researched processes on a condition and possibilities of development of the given directions of maintenance of economic safety are identified. It is established: within the financial component, digitalization affects the level of funding for relevant activities in the field of information support, as well as the introduction of automated accounting and analysis systems in the field of financial management; intellectual and personnel component is characterized by the intensification of the use of digital technologies in personnel management and protection of intellectual property; digitalization of technical and technological aspects of economic security is manifested in the expansion of production control and**

*optimization; political and legal aspects manifest themselves in changing the features of legal interactions between the enterprise and the state; within the information component, issues of data protection and the formation of the necessary methodological apparatus of analysis become especially important; environmental aspects of digitalization allow to expand the scope of environmental control and assessment of potential environmental impacts; the power component in the era of digitalization is characterized by the emergence of new forms of illegal force; market aspects of digitalization emphasize the company's need to take into account the new digital conditions of its operation in the external environment.*

*Ключові слова: економічна безпека, діджиталізація, цифровізація економіки, система економічної безпеки, забезпечення економічної безпеки.*

*Key words: economic security, digitalization, digitalization of the economy, the system of economic security, ensuring economic security.*

## ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Господарський механізм функціонування підприємства включає в себе велику кількість управлінських систем та підсистем різного рівня та функціональної спрямованості, націлених на підтримку життєздатності підприємства і забезпечення реалізації основного виду його діяльності. Однією з таких систем є система забезпечення економічної безпеки, що представлена сукупністю функцій, інструментів та заходів покликаних на формування захищеного середовища функціонування підприємства та найбільш безпечного розвитку, здатного забезпечити максимальну перспективну віддачу. Водночас одними з ключових властивостей даної системи є її гнучкість та адаптивність, слугуючи невід'ємною складовою будь-яких безпекових елементів управління. Враховуючи динамізм економічного середовища функціонування сучасних підприємств саме ці якості потрапляють у фокус управлінської уваги в контексті забезпечення економічної безпеки, зокрема, щодо врахування тих впливів та міри потенційних наслідків відповідних динамічних процесів на стан різних функціональних складових діяльності організації.

Однією з найбільш впливових тенденцій сучасності є активний розвиток інновацій та сучасних інформаційних технологій, що поступово набувають статусу ключового рушія розвитку економічних відносин, відповідним чином позначаючись на особливостях забезпечення економічної безпеки не лише в контексті перспектив розвитку, але й напроці, щодо необхідності формування належних систем попередження та захисту від цифрових загроз. Водночас варто наголосити, що протікання таких процесів відбувається у середовищі глобальної економічної нестабільності, жорстких постковідних реаліях та системних проблем у сфері державного управління, починаючи з загальних макроекономічної нестабільності та стримуючих структурних асиметрій розвитку, закінчуючи специфічністю вітчизняного інституціонального ландшафту, формально інтегрованого у ринкову парадигму розбудови економічних відносин з паралельно функціонуючими практиками регулювання економічних відносин квазіринкового характеру.

Виходячи з цього, дослідження безпекової проблематики підсилюється не лише актуальністю в контексті існування підприємницьких суб'єктів за наявних макроекономічних умов, але й тими процесами цифровізації економічних відносин, які можуть слугувати джерелом

додаткових конкурентних переваг і водночас вагомим загрозою розвитку.

## АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ ТА ПУБЛІКАЦІЙ

Розвиток теорії економічної безпеки підприємств у межах вітчизняної наукової спільноти бере свій початок з моменту переходу національної економіки до ринкових практик організації господарських відносин і представлений широким спектром досліджень системних характеристик цього поняття і їх відповідних проявів у практичній діяльності підприємств. Особливе теоретичне та практичне значення відповідних наукових напрацювань представляють роботи таких вчених: Б.М. Андрушків, З.С. Варналій, О.В. Васильєв, Н.Ю. Гічкова, Я.А. Жаліло, А.О. Захаров, С.Н. Іляшенко, Г.В. Козаченко, Л.Я. Малюта, І.І. Нагорна, Є.А. Олейніков, В.П. Пономарьов, Б.О. Язлюк.

Проте, враховуючи наявність потужних трансформаційних змін у особливостях побудови та організації управління безпекових систем сучасних підприємств, викликаних процесами цифровізації економіки, більш ґрунтовного розгляду потребує вплив відповідних тенденцій на особливості забезпечення економічної безпеки підприємств.

## МЕТА СТАТТІ

Метою статті є дослідження впливу процесів діджиталізації економічних відносин на зміст та особливості забезпечення економічної безпеки підприємства у межах кожної із її функціональних складових.

## ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Сучасні тенденції розвитку економічних систем характеризуються динамічним переходом та структурною перебудовою провідних економік світу згідно сформованої парадигми постіндустріального розвитку, ядром якої виступає інтелектуальний капітал та сукупність продуктованих його розвитком, економічних відносин та технологічних інновацій, які в свою чергу виступають ключовим рушієм процесів розширеного відтворення та інтенсивного зростання сучасних економічних систем. Одним з невід'ємних елементів постіндустріального устрою є домінування процесів діджиталізації у якості основи здійснення будь-яких трансформаційних про-

цесів розвитку як на рівні підприємницького сектору, так і в контексті заходів макроекономічного характеру у рамках національної економіки.

Спочатку діджиталізація в тому чи іншому вигляді застосовувалася у період 70-тих років минулого століття, проте масово вона стала використовуватися лише в 90-ті роки, як наслідок появи Інтернету та широкого розповсюдження комп'ютерів і мобільних пристроїв, різних додатків серед населення [1, с. 47].

Діджиталізація з позиції економічного виміру формулювання дефініції даного поняття представляє собою сукупність процесів інноваційного розвитку, які знаходять своє вираження у відповідних техніко-технологічних новаціях, націлених на здійснення цифровізації ключових економічних процесів та явищ (тобто забезпеченні їх максимальної автоматизації та винесення людського фактору поза межі управлінського фокусу з метою зменшення, потреб у відслідковуванні керованості таких процесів та уникненні, породжених цим фактором помилок), які за своїм змістовим наповненням зазвичай представляють певний набір повторюваних ітерацій, у межах якого людська праця набуває механічного, позбавленого інтелектуальної складової процесу, слугуючи тим самим додатковим резервом зростання продуктивності праці.

Фундамент цифрової економіки становлять великі дані, технологія блокчейн, квантові технології, штучний інтелект, туманні (хмарні) обчислення, віртуальна реальність та інші прогресивні технології, які постійно удосконалюються та впроваджуються [2, с. 169]. Досліджуючи вплив діджиталізації на діяльність підприємницьких суб'єктів, варто зазначити, що здебільшого, дане явище виражається у широкому розповсюдженні цифрових систем управління підприємством, розвитком Big Data (технології структурування та аналізу надвеликих масивів даних), електронної комерції, робототехніки та поступовій дифузії технологій штучного інтелекту (зокрема, нейромереж) у господарську практику підприємств різного розміру та сфер діяльності.

Діджиталізація створює важливі переваги для підприємств в частині реалізації обраної стратегії, зміцнення їх економічної безпеки, досягнення прозорості ведення бізнесу [3, с. 71].

Поширення новітніх технологій та систем управління позитивно впливає на якість послуг, систему сервісного обслуговування клієнтів, інформаційне забезпечення учасників ринкових відносин [4, с. 743].

Беззаперечним є той факт, що активізація процесів діджиталізації чинить позитивний вплив на фінансово-економічні результати підприємств залучених до використання тих чи інших її інструментів, та інноваційний потенціал держави загалом. Проте рівним за своєю важливістю до ефективності таких процесів є питання забезпечення безпекових аспектів функціонування як суб'єктів господарювання, так і державної інституційно-правової інфраструктури в умовах загострення проблем захисту інформації, кібертероризму, повної неконтрольованості окремих інформаційних зон глобальної мережі (та взаємодій, які чиняться в їх межах, у т.ч. кримінального характеру) і т.д.

Тобто описана ситуація формує ряд викликів, пов'язаних із необхідністю ґрунтовного аналізу впливу про-

цесів діджиталізації на можливості підприємств до підтримки достатнього рівня економічної безпеки. Варто додати, що така проблематика посилюється на фоні загальної актуалізації питань безпечного функціонування підприємств в умовах нестабільності фінансово-економічних та кон'юнктурних умов і епоху постковідної економіки, а саме: яким чином ці проблеми повинні знайти своє відображення у системі забезпечення економічної безпеки підприємств.

Система економічної безпеки підприємства, виходячи із її функціонального призначення, представляє собою організовану сукупність взаємопов'язаних елементів (суб'єктів, об'єктів, функціональних складових, умов та критеріїв) управлінської інфраструктури підприємства націлених на реалізацію основної мети управління економічною безпекою підприємства, вираженою у забезпеченні стабільного та ефективного розвитку підприємства, нейтралізації та елімінації ключових загроз внутрішньоорганізаційного та зовнішнього джерел походження.

У межах представленого дослідження було здійснено аналіз ключових аспектів впливу процесів діджиталізації на систему економічної безпеки підприємства у розрізі її базових функціональних складових, що дозволяє сформувати найбільш повне розуміння характеру впливу цього процесу на окремі напрями діяльності підприємства у їх безпековому розрізі. Далі розглянемо ключові впливи, які здійснюють процеси цифрового розвитку економічних систем (у їх стимулюючому та дестимулюючому характері впливу) на функціональні складові економічної безпеки підприємства у їх класичному розподілі.

Фінансова складова є однією з системоутворюючих складових безпекового управління, охоплюючи широкий спектр питань з організації ефективного руху та використання грошових ресурсів на підприємстві, що значною мірою відчуває вплив процесів діджиталізації, починаючи з номінального зростання витратних складових бюджетів підприємства на додаткове інформаційне забезпечення, закінчуючи безпосередньою цифровізацією облікових та аналітичних функцій у сфері управління фінансами.

Серед них до найбільш важливих вважаємо за доцільно віднести такі:

- по-перше, зниження обсягу непродуктивних витрат часу та матеріальних ресурсів за рахунок автоматизації виробничих та управлінських операцій;

- по-друге, спрощення процедур проведення банківських операцій;

- по-третє, зростання витрат на забезпечення інформаційної захищеності підприємства;

- по-четверте, цифровізація фінансового ринку;

- по-п'яте, популяризація послуг у сфері фінансових технологій; активний розвиток криптовалют (складає загрозу тінізації та легалізації незаконно отриманих коштів, що лише підсилює конфлікт національних банківських регуляторів та власне самої ідеї існування самих криптовалют).

Інтелектуально-кадрова складова включає в себе сукупність господарсько-правових відносин, які виникають між підприємством та його трудовим колективом, а також охоплює сферу управління нематеріальними

активами, представленим як інтелектуальним потенціалом працюючих, так і сукупністю нематеріальних активів, зокрема тих, що відносяться до об'єктів інтелектуальної власності підприємства. Процеси цифровізації не минули й даний функціональний напрям, активно впливаючи на інструментарій кадрового управління та загалом підвищуючи економічну цінність інтелектуального потенціалу.

До ключових впливів діджиталізації у межах цього напрямку віднесемо такі:

по-перше, виникнення електронних систем управління персоналом (E-HRM) [4, с. 8];

по-друге, зміни кон'юнктури ринку праці у бік інтелектуалізації вимог до працівників та посилення конкурентних взаємодій, як між працедавцями, так і серед найманих працівників;

по-третє, посилення впливу профільних соціальних мереж та рекрутингових платформ; трансформація традиційних форм зайнятості у бік поєднання офлайн-зайнятості та віддаленої роботи;

по-четверте, інтенсифікація інтелектуальної праці, зростання відповідних форм навантаження на працівників;

по-п'яте, розширення можливостей до використання інтелектуального потенціалу організації;

по-шосте, актуалізація проблематики захисту прав інтелектуальної власності.

Техніко-технологічна складова охоплює сукупність безпекових параметрів, що мають місце у процесі реалізації виробничої діяльності, а саме: щодо результативних показників продукуюваною роботою технічного устаткування, а також безпосередньо ефективністю використовуюваної технології, порівняно з наявними аналогами. Варто зазначити, що одні з найбільш помітних позитивних впливів діджиталізації спостерігаються саме у рамках цієї складової, серед яких слід відзначити такі:

по-перше, застосування інформаційних технологій з метою оптимізації та автоматизації виробничих процесів;

по-друге, скорочення частки виробничого персоналу;

по-третє, отримання розширених можливостей у сфері управління виробництвом (зокрема, контролю);

по-четверте, можливості до створення нових цифрових продуктів (додатків, електронних послуг, віртуальних продуктів тощо).

Політико-правова складова представлена сукупністю легальних взаємодій підприємства та держави, характеризуючи можливості організації (у розрізі як засобів, так і конкретних процедур) до захисту своїх законних інтересів. Цифровізація процесів у межах цієї складової виявляє себе у таких впливах:

по-перше, цифровізація відносин у форматі "держава-підприємство";

по-друге, посилення ролі правових аспектів регламентації відносин у сфері інтелектуальної власності;

по-третє, неформальна інституціоналізація транснаціональних корпоративних утворень, основною сферою діяльності яких є інформаційні технології, зокрема, створення глобальних масових програмних або технічних продуктів, віртуальних онлайн-платформ, що обумовлює володіння ними великою кількістю персональ-

них даних власних користувачів, яка має конфіденційний характер.

Інформаційна складова за визначенням представляє собою одну з ключових сфер прояву процесів цифровізації, адже базується на забезпеченні організованого руху інформаційних потоків у межах підприємницької структури згідно з її безпековими потребами. Найбільш відчутні прояви згаданих процесів знаходять своє вираження у таких явищах:

по-перше, загострення проблематики захисту інформації та розбудови ефективної системи віртуальної та реальної інформаційної інфраструктури підприємства;

по-друге, розширення можливостей методичного апарату інформаційно-аналітичної діяльності;

по-третє, зростання швидкості розповсюдження інформації в інформаційному полі (як у межах підприємства, так і стосовно ринкового середовища);

по-четверте, поступове становлення інформації як одного з ключових безпекових ресурсів підприємства.

Екологічна складова на сьогодні набуває особливого значення у діяльності підприємства, виступаючи однією з базових характеристик останнього як відповідального суб'єкта ринкових відносин, водночас сукупність безпекових параметрів, що характеризують цю складову варіюються починаючи від показників оцінки шкідливих впливів на природне середовище, закінчуючи комплексним дослідженням характеру впливу діяльності підприємства на сукупність відповідних контактних суб'єктів.

Основні впливи діджиталізації у межах екологічної складової є такими [6; 7]:

по-перше, поширеність використання технологій електронного документообігу знижує ступінь негативного впливу підприємства на природне середовище за рахунок заміни традиційних паперових носіїв інформації електронними;

по-друге, застосування цифрових технологій у сфері утилізації та переробки виробничих відходів; збільшення каналів комунікації як фактору культивування екологічно відповідальної поведінки суб'єктів господарювання та споживачів;

по-третє, зростання загальної чутливості інформаційного середовища до питань екологічності діяльності економічних суб'єктів.

Силова складова слугує основою фізичної захищеності підприємства від негативних зовнішніх впливів, часто криміногенного характеру, відповідаючи захищеності виробничого устаткування, персоналу, інформації від можливих неправомірних дій конкурентів або інших зацікавлених осіб. Слід зазначити, що процеси діджиталізації сприяли появі ряду нових викликів пов'язаних з силовою безпекою, зокрема:

по-перше, поява нових форм рейдерства, які базуються на використанні інформаційних технологій;

по-друге, розширення можливостей до здійснення шантажу посадових осіб підприємства за рахунок використання персональних даних конфіденційного або особистого характеру;

по-третє, поява нових форм промислового та управлінського шпіонажу;

по-четверте, поширеність використання соціальних мереж та Інтернет-ЗМІ (замовні статті, фото- та відеоматеріали, бот-ферми і т.д.) для здійснення цілеспрямованих PR-атак, які мають на меті підрив іміджевих позицій організації.

Ринкова складова є однією з найважливіших елементів безпечного функціонування підприємства в умовах конкурентного середовища, відповідаючи за захищеність ринкового потенціалу підприємства його статус як самостійного конкурентного гравця. Відзначимо такі впливи діджиталізації на процеси забезпечення ринкової безпеки підприємства:

по-перше, активний розвиток електронної комерції;

по-друге, посилення конкуренції на ринку за рахунок збільшення частки онлайн-продажів;

по-третє, зростання ролі ефективності використання інструментів цифрового маркетингу у загальній маркетинговій політиці підприємства;

по-четверте, розвиток логістичних технологій у частині можливостей оперативного відслідковування походження та місцезнаходження товару;

по-п'яте, зростання ризику монополізації ключових ринкових гравців IT-галузі.

Підсумовуючи вищевикладене, можна зробити висновки, що розгляд проблематики впливу процесів діджиталізації на забезпечення безпекових параметрів функціонування підприємств варто здійснювати у двох напрямках — напрямі потенційних загроз, які продукуються активним розвитком цифрових технологій та напрямі можливостей, породжених ними водночас економічна безпека підприємства може бути забезпечена лише за умови збалансування, означених аспектів, що знаходить свою практичну реалізацію у побудові ефективної динамічної системи інформаційного захисту підприємства (починаючи від питань віртуальної безпеки, закінчуючи іміджевими аспектами у сфері PR) разом із формуванням системи моніторингу ринку цифрових новацій на предмет потенційної ефективності та можливостей до їх імплементації у господарську практику підприємства.

## ВИСНОВКИ

У результаті проведеного дослідження було здійснено аналіз впливу процесів діджиталізації на систему економічної безпеки підприємства у розрізі її функціональних складових. Визначено сутність діджиталізації як окремого економічного процесу та специфіку його впливу на особливості здійснення управлінської діяльності у сфері економічної безпеки. Розглянуто основні прояви цих процесів, що виникають у межах фінансової, інтелектуально-кадрової, техніко-технологічної, політико-правової, інформаційної, екологічної силової та ринкової складової економічної безпеки. Встановлено, що значний вплив цих процесів на ступінь захищеності підприємства вимагає реалізації ними активних заходів щодо розбудови внутрішньої інформаційної інфраструктури з метою реалізації можливостей та своєчасному реагуванню на виклики, які несуть у собі процеси цифровізації.

Перспективними напрямками подальших досліджень є формування механізму забезпечення економічної безпеки в умовах діджиталізації та розробки системи заходів щодо його практичної реалізації на базі вітчизняних підприємств.

## Література:

1. Вафина А.С., Лю Ц. Пандемия как фактор диджитализации бизнес-процессов. 2020. URL: <https://dSPACE.kpfu.ru/xmlui/handle/net/161623>
2. Паршина О.А., Паршин Ю.И., Савченко Ю.В. Економічна безпека в умовах діджиталізації: сучасний стан та перспективи розвитку інформаційного суспільства. Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. 2019. № 2. С. 167 — 174.
3. Король С.Я., Польовик Є.В. Діджиталізація економіки як фактор професійного розвитку. Modern Economics. 2019. №. 18. С. 67 — 73.
4. Гуренко А.В., Гашутіна О.Е. Напрями розвитку систем управління в умовах діджиталізації бізнесу в Україні. Економіка і суспільство. 2018. №. 19. С. 739 — 745.
5. Zeebaree S. R. M., Shukur H.M., Hussan B.K. Human resource management systems for enterprise organizations: A review. Periodicals of Engineering and Natural Sciences. 2019. vol. 7. №. 2. pp. 660 — 669.
6. Тульчинська С.О., Солосіч О.С. Актуальні проблеми підвищення прибутковості комунальних підприємств як фактору економічної безпеки. Агросвіт. 2019. № 22. С. 54 — 59.
7. Тульчинська С.О., Солосіч О.С. Теоретичні та прикладні аспекти організації рейдерської діяльності як ключова загроза забезпеченню силової економічної безпеки підприємства. Ефективна економіка. 2020. Вип. 12. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=8392>

## References:

1. Vafina, A.S. and Lju, C. (2020) "Pandemic as a factor in the digitalization of business processes", available at: <https://dSPACE.kpfu.ru/xmlui/handle/net/161623> (Accessed 2 April 2021).
2. Parshyna, O.A. Parshyn, Yu.I. and Savchenko, Yu.V. (2019), "Economic security in digital conditions: current state and prospects of the information society development", Naukovyj visnyk Dnipropetrovs'koho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav, vol. 2, pp. 167 — 174.
3. Korol', S.Ya. and Pol'ovik, Ye.V. (2019), "Digitization of the economy as professional development factor", Modern Economics, vol. 18, pp. 67 — 73.
4. Hurenko, A.V. and Hashutina, O.E. (2018), "The directions of the management systems development in the conditions of the digitalization of business in Ukraine", Ekonomika i suspil'stvo, vol. 19, pp. 739 — 745.
5. Zeebaree, S.R.M. Shukur, H.M. and Hussan, B.K. (2019), "Human resource management systems for enterprise organizations: A review", Periodicals of Engineering and Natural Sciences, vol. 7, no. 2, pp. 660 — 669.
6. Tul'chyn'ska, S.O. Solosich, O.S. (2019), "Actual problems of increasing the profitability of utilities as a factor of economic security", Ahrosvit, vol. 22. pp. 54 — 59.
7. Tul'chyn'ska, S.O., Solosich, O.S. (2020), "Theoretical and applied aspects of the organization of raiding activities as a key threat to ensuring the economic security of the enterprise", Efektyvna ekonomika, vol. 12. available at: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=8392> (Accessed 10 April 2021).

Стаття надійшла до редакції 03.05.2021 р.

УДК 336.7

М. В. Балицька,  
к. е. н., асистент, Київський національний університет імені Тараса Шевченка  
ORCID ID: 0000-0002-7129-4232  
К. С. Бровенко,  
магістр, Київський національний університет імені Тараса Шевченка  
ORCID ID: 0000-0002-3063-9521

DOI: 10.32702/2306-6814.2021.9.59

## ФІНАНСОВІ ТЕХНОЛОГІЇ ЯК ДРАЙВЕР РОЗВИТКУ ФІНАНСОВИХ РИНКІВ

М. Balytska,  
PhD in Economics, Assistant, Taras Shevchenko National University of Kyiv  
К. Brovenko,  
Master's degree, Taras Shevchenko National University of Kyiv

### FINANCIAL TECHNOLOGIES AS A DRIVER OF FINANCIAL MARKETS DEVELOPMENT

**У статті визначено ключові тенденції розвитку FinTech-галузі, досліджено роль фінансових технологій у подальшому розвитку фінансової сфери, проаналізовано динаміку обсягу інвестицій у розрізі основних сфер FinTech-напрямку, наведено приклади учасників ринку та окреслено їх характер та тенденції розвитку. Охарактеризовано стан вітчизняного банківського сектору в аспекті використання фінансових технологій. Визначено, що фінансові технології позитивно впливають на розвиток банківської галузі та покращують якість та характер обслуговування клієнтів, автоматизують способи управління, покращують рівень захисту від кібератак і шахрайства. Виокремлено вагому роль Національного банку України у сприянні у розвитку фінансових технологій та взаємної кооперації банків і FinTech-компаній. На основі аналізу було розкрито тенденції та наслідки впровадження фінансових технологій в Україні та надано характеристику та перспективи їх розвитку в умовах пандемічної кризи.**

**The financial services sector is increasingly using new technologies and tools to perform its functions and implement fundamentally new solutions in which service consumers are interested.**

**The article identifies key trends in FinTech industry, explores the role of financial technologies in the further development of the financial sector, analyzes the dynamics of investment in terms of key areas of FinTech, gives examples of market participants and outlines their nature and development trends. The state of the domestic banking sector in terms of the use of financial technologies is described. The characteristic and prospects of development of financial technologies in the conditions of pandemic crisis are given.**

**In contrast to global international trends, Ukrainian fintech remains underdeveloped due to the weakness of the financial segment and lack of investment in Ukraine. Instead, given the full potential of Ukraine, the emergence and evolution of innovative technologies, even greater dynamic development of the fintech sector in Ukraine is expected. The key to this is investment, the introduction of sustainable requirements and regulation of the industry, as well as the permanent development of the financial market in general.**

**Technologies generate new opportunities to accumulate financial resources, accelerate cash flows, increase the efficiency of risk management, capital and liquidity of economic entities, which in turn ensures the growth of welfare.**

**Financial technologies have significant potential for expanding the inclusiveness of financial services for both individuals and businesses. They also help increase the effectiveness of government programs, which in turn provides confidence in the regulatory system and helps to avoid various risks that cause financial instability.**

**Financial globalization transforms the conditions for the functioning of the financial sector, and innovation, the emergence of new products and services, improving the risk management system give a new impetus to the process of financial globalization and act as a driver of its development.**

***The results of the study showed that most experts in the FinTech industry believe that the impact of innovative financial technologies on the global economy is significant. Recent developments and global challenges of humanity show the importance of flexibility and efficiency in the provision of services in any field, which is facilitated by the development of digital technologies.***

*Ключові слова: фінансові технології, FinTech, штучний інтелект, FinTech-компанії, необанк, блокчейн.*  
*Key words: financial technologies, FinTech, artificial intelligence, fintech companies, neobank, blockchain.*

## ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Бурхливий розвиток фінансових технологій спричинений збільшенням кількості банківських операцій, числа укладених фінансових угод у різних сегментах, зростанням рівня проникнення інтернету, появою різноманітних цифрових технологій тощо. Це все характеризується серйозними змінами і в пропозиції фінансових послуг, і в попиті на них. Наслідком таких трендів є вихід на нові ринки, поява додаткових бізнес-можливостей для підприємств з інноваційними ідеями, зростання конкуренції і невизначеності у фінансово-технологічних сферах. У зв'язку з чим є необхідність вдосконалення інструментів фінансового ринку та розробки таких моделей та технологій, які дозволять моментально реагувати на зміни фінансового ринку і застосовувати технологічні можливості для найшвидшого вирішення завдань.

## АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Проблеми розвитку фінансових технологій знаходять теоретичне та аналітичне обґрунтування в публікаціях вітчизняних та зарубіжних експертів, проєктах та звітах Світового банку, USAID, компаній McKinsey, KPMG, Ernst & Young, PWC, CB Insights, Організації економічного співробітництва і розвитку тощо. Перспективи розвитку фінансових технологій, їх взаємодія з іншими секторами економіки особливо детально розглянуті у працях Бражнік Л.В. [1], Варцаби В.І. [8], Дорошенко О.О. [1], Дроботі Я.А. [1], Дудинець Л.А. [2], Заславської О.І. [8], Овчаренко В. [7] та інших.

## МЕТА СТАТТІ

Метою статті є дослідження сучасних фінансових технологій, розкриття основних тенденцій їх розвитку, проблематики їх впровадження та перспектив використання.

## ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

FinTech (галузь, яка застосовує інноваційні технології для удосконалення й оптимізації надання та отримання фінансових послуг) розвивається надзвичайно швидкими темпами, порушує та трансформує фінансову сферу, з метою скорочення витрат, покращення якості фінансових послуг (а також їх інклюзивності) та створення більш різноманітного та стабільного фінансового ландшафту. Такі зміни сприяють технологічним інноваціям у фінансових послугах, які призводять до

появи нових бізнес-продуктів, процесів, додатків, що суттєво впливають на фінансові ринки та надання фінансових послуг.

Пандемічна криза COVID-19 призвела до того, що всі країни почали активніше видозмінювати традиційно застосовані моделі та більше покладатися на технології, у зв'язку з чим у 2020 році весь світ спостерігав такі ключові тенденції (за даними Pulse of FinTech H2 2020) [10; 11]:

- прискорення цифрового прийняття, включаючи попит на рішення для електронних платежів та безконтактні банківські послуги.

- кардинальна зміна поведінки клієнтів, включаючи використання платформ електронної комерції, цифрових каналів обслуговування клієнтів та електронних гаманців.

- зростання інвестицій у FinTech та партнерства з боку корпорацій, які прагнуть пришвидшити свої зусилля щодо трансформації фінансової системи.

- зростаюча увага з боку урядів та регуляторних органів щодо того, як розвивається FinTech та що потрібно зробити для підтримки змін.

Із завершенням пандемії COVID-19 більшість технологічних рішень та змін, які відбулись, продовжать існувати та розвиватись, адже в усьому світі населення та бізнес усвідомлюють важливість FinTech-змін.

З огляду на розвиток фінансових технологій, існують ще деякі важливі наслідки для фінансових ринків.

По-перше, фінансові технології видозмінюють реалізацію функцій фінансової системи фінансовими інституціями, змінюють як структуру, так і можливості, традиції й правила. Це проявляється насамперед у зміні методології роботи інституцій, у зміні традиційних навичок і звичок споживачів, у переважній зміні інструментів фінансових регуляторів, певних вимог і правил тощо. Тобто з'являються нові можливості та нові бізнес-моделі для економічних суб'єктів.

Так, технології, від яких залежить індустрія надання фінансових послуг, стали набагато дешевшими. Інтернет робить непотрібними багато процедурних кроків та економить кошти на оплату праці, дозволяючи відмовитися від необхідності їх витрачання на утримання відділень та філій. Окрім того, з'явилися нові канали розповсюдження послуг, вартість пошуку для клієнтів суттєво знизилася.

По-друге, переваги та наслідки розвитку фінансових технологій можна прослідкувати у сферах децентралізації, фінансової інклюзивності, прозорості та



ефективності функціонування. У процесі децентралізації і перерозподілі централізованих фондів технологічні досягнення збільшують відстеження фінансових потоків і ефективності їх використання.

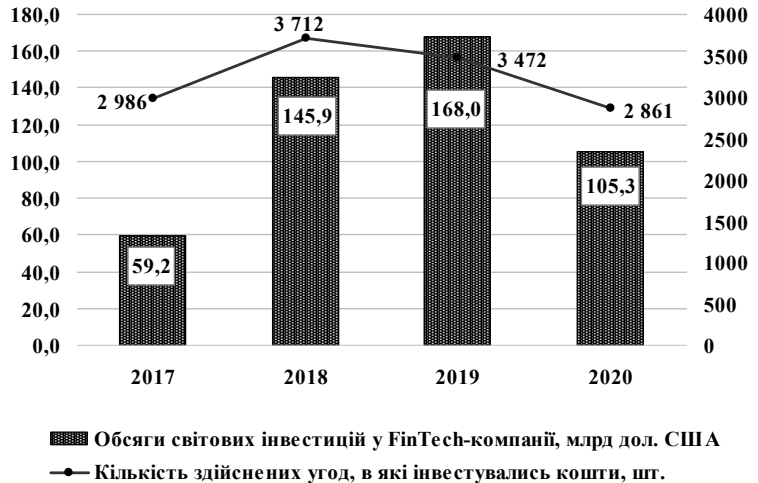
Більша ефективність і оперативність виконання транзакцій зменшують ризики за рахунок скорочення часу розрахунків, через що збільшується час, протягом якого можна прийняти зважене рішення. Більша швидкість розрахунків звільняє капітал для інших необхідних цілей, що має позитивний ефект для фінансової системи та економіки в цілому.

По-третє, фінансові технології покращують доступ до безмежного числа фінансових послуг у всіх сегментах та галузях фінансової системи. Завдяки фінансовій інклюзивності це можливо і в найвіддаленіших та найдепресивніших регіонах, де проживає суттєва частка населення без доступу здійснення миттєвих, оперативних фінансових операцій. У таких областях частка населення, що володіє мобільними телефонами може перевищувати частку населення, що має фізичний доступ до банку та банківського рахунку. І в такому випадку мобільний банкінг дозволяє користувачам оперативно та миттєво одержати кредит чи здійснити покупку тощо.

Наслідки розвитку фінансових технологій відрізняються для різних країн за ступенем доступу до таких послуг, їх якістю та асортиментом тощо. Так, наприклад, для країн з перехідними економіками, де рівень доступу до фінансових послуг є низьким, а якість цих послуг невисокою, електронні фінанси та процеси глобалізації відкривають нові широкі та важливі перспективи. Електронні фінанси володіють значним потенціалом підвищення якості та розширення асортименту фінансових послуг, а також містять перспективні можливості скорочення торгівельних ризиків; їм також під силу забезпечити доступ до отримання фінансових послуг значно більшої кількості індивідуальних та корпоративних клієнтів завдяки більш дешевій доставці таких послуг [8].

Фінансові технології ґрунтуються на алгоритмах хмарних обчислень, штучного інтелекту, Інтернету речей, Великих даних та інших програмних механізмів. Цей чинник знижує вплив і вагу експертних оцінок у прийнятті FinTech-рішень. На жаль, у сучасному світі ще є місце інноваціям та технологіям, де людський фактор може мати вагомішу роль у прийнятті виваженого рішення як управлінського так і виробничого з урахуванням усієї сукупності існуючих та можливих ризиків.

Фінансова інклюзія та достатній рівень користування новітніми фінансовими послугами визначає відповідний рівень фінансової освіти, який у наш час ще відсутній у значної частини українців (переважно в сільській місцевості). Системи з можливістю цілковитого контролю за бюджетом на місцевому рівні не завжди можуть забезпечити необхідну оптимальну взаємодію з населенням. Оскільки недостатній обсяг знань та навичок у фінансових питаннях може досить суттєво зменшити загальну ефективність застосування фінансових технологій.



**Рис. 1. Сукупні обсяги інвестицій у FinTech-компанії за 2017–2020 рр., млрд дол.**

Джерело: [11, с. 8].

Нові технології по своїй суті змінили не тільки історично сформований ландшафт з надання фінансових послуг, надавши йому свіжість, динаміку і нові фарби, а й змінили ставлення до такого поняття, як "гроші", реалізуючи в досить короткий проміжок часу перехід від готівки до віртуальних коштів. Дистанційне банківське обслуговування, мобільний банкінг, інтернет-банкінг, миттєві платежі, віддалена ідентифікація, NFC технології, електронна комерція — далеко не повний список новацій останнього часу у фінансовій сфері.

Тенденції зростання популярності фінансових технологій зумовлені постійним запровадженням інновацій для задоволення попиту клієнтів в технологіях, підвищення зручності користування, зростання ефективності та скорочення транзакційних витрат. Ці тренди викликали появу нових учасників світового фінансового ринку — FinTech-компаній та цифрових екосистем.

Світові інвестиції в FinTech у 2020 році становили 105,3 млрд дол. (2 861 угод), що на 37% (або на 62,7 млрд дол.) менше порівняно з 2019 роком (рис. 1) [11, с. 8]. Таку тенденцію можна пояснити частково відсутністю мега-угод злиття та поглинань, таких як придбання WorldPay FIS у 2019 році на 42,5 млрд дол.

Після повільного старту на початку 2020 року, інвестиції у FinTech-компанії під кінець року зросли за рахунок збільшення обсягу венчурного капіталу до 42,3 млрд дол., що на 5,5% більше за показники 2019 року. Однак, попри зростання ваги приватних інвесторів, ангельських інвестицій та венчурних фондів, головним джерелом для фінансування FinTech-компаній залишаються власні кошти.

Для усвідомлення перспективності FinTech-сегментів важливо розуміти обсяг та динаміку здійснюваних вкладень у них. Основні сфери інвестицій у 2019–2020 рр. наведено у таблиці 1.

У 2020 році інвестиції в кібербезпеку зросли в чотири рази — з 500 млн дол. у 2019 році до більш ніж 2 млрд дол. у 2020 році, коли компанії у всьому світі реагували на зростаючі виклики кібербезпеки, пов'язані з віддаленою зайнятістю та все більшим використанням Інтернет-ресурсів.

**Таблиця 1. Динаміка обсягу інвестицій та кількості угод основних сфер FinTech-напрямів за 2019–2020 рр.**

Напрямок	Обсяг інвестицій, млрд дол.		Зміна	Кількість угод, од		Зміна
	2019	2020		2019	2020	
Платежі та перекази	105,9	19,7	-81,4%	422	404	-4,3%
Insurtech	14,3	14,5	1,4%	425	287	-32,5%
Regtech	3,5	10,6	202,9%	203	191	-5,9%
Технології управління активами	0,4	0,3	-25,0%	37	29	-21,6%
Блокчейн та криптовалюти	4,7	2,8	-40,4%	598	458	-23,4%
Кібербезпека	0,5	2,0	300,0%	53	26	-50,9%

Джерело: складено авторами на основі [11, с. 14–25].

**Таблиця 2. Топ-10 найбільших угод з FinTech у 2020 році**

Компанія	Сума, млрд дол.	Місто / Країна	Тематика	Напрямок
TD Ameritrade	22,0	Омаха, США	Управління інвестиціями	Злиття та поглинання
Credit Karma	7,1	Сан-Франциско, США	Кредитування	Злиття та поглинання
Vertafore	5,3	Денвер, США	Інституційні інвестиції / B2B	Злиття та поглинання
Honey Science	4,0	Лос-Анджелес, США	Платежі / транзакції	Злиття та поглинання
Gojek	3,0	Джакарта, Індонезія	Платежі / транзакції	Серія F
IberiaBank	2,5	Лафайет, США	Банківська справа	Злиття та поглинання
Avaloq	2,3	Цюрих, Швейцарія	Інституційні інвестиції / B2B	Злиття та поглинання
Paya	1,3	Данвуді, США	Платежі / транзакції	Зворотне поглинання
Open Lending	1,3	Остін, США	Кредитування	Зворотне поглинання
Galileo	1,2	Солт-Лейк-Сіті, США	Платежі / транзакції	Злиття та поглинання

Джерело: створено авторами на основі [11, с. 12].



**Рис. 2. Структура напрямів діяльності FinTech-компаній в Україні у 2020 році, кількість компаній**

Джерело: складено авторами за даними [3].

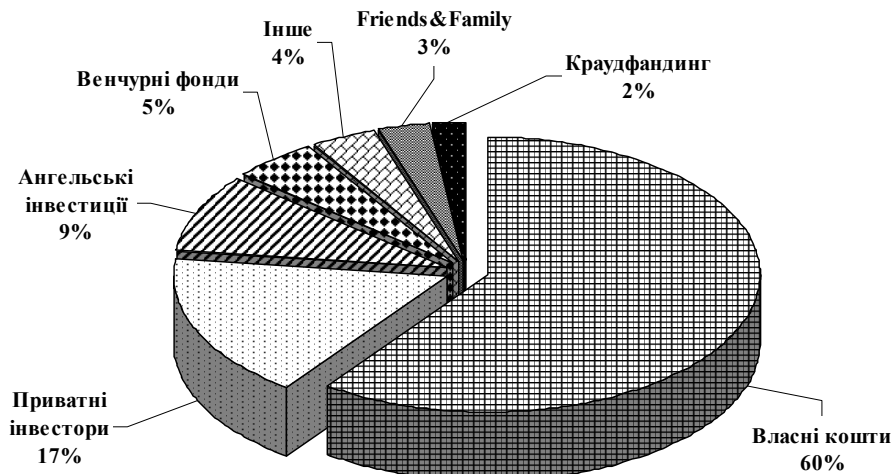
Варто пам'ятати, що інноваційні процеси в будь-якому випадку підлягають ризику, який може утворитися в результаті інформаційних систем, впливу людського фактору, збоїв в управлінні та інших зовнішніх впливів. Ці тенденції обґрунтовують існування кіберризиків та системи кібербезпеки, яка бореться з цими ризиками. Кібератаки — це цілком зростаюча загроза для всієї фінансової системи навіть зараз, і фінансові технології якраз підсилюють виникнення такого ризику (адже ми говоримо про інноваційність, а отже про ризиковість). Чим більш поширене використання технологій та цифрових рішень, тим більша кількість точок здійснення кібератаки для хакерів. Стартапи в цій галузі можуть бути досить мінливими та швидко впроваджувати інновації, і от як тільки вони починають рости і стають життєздатними, то на них починають полювати кіберзлочинці. Адже фінансові та персональні дані, які зібрані усі в одній упаковці є дуже привабливими для хакерів. Для керуючого компанією FinTech, кібербезпека повинна бути головним завданням. Інвестиції в заходи з кібербезпеки — це небагато порівняно з тим, що можна втратити, якщо відмовитись від них.

Протягом 2020 року інтерес до рішень Regtech (технології, які полегшують і покращують управління регулюючими процесами у фінансовій галузі) стрімко зріс, оскільки компанії, що працюють над пришвидшенням цифровізації процесів для підтримки змін бізнесу та споживчих вимог, шукали ефективні та економічно доцільні способи управління своїми регуляторними вимогами в умовах зміненого бізнесу. Цей зростаючий інтерес збільшив фінансування Regtech у 2020 році до 10,6 млрд дол., що перевищило показник попереднього року на 3,5 млрд дол.

Інвестиції в Insurtech (технології та інструменти, які дозволяють підвищити ефективність функціонування страхової галузі: оптимізувати збитки, автоматизувати ризики, визначати ступінь ризиків тощо) незначно зросли з 14,3 млрд дол. у 2019 році до 14,5 млрд дол. у 2020 році, попри значне падіння кількості угод.

Обсяги вкладень в інші сегменти знизились, що частково було спричинено тривалістю адаптації учасників галузі під нові реалії ринку.

Географія інвестицій у FinTech не сильно змінилася за останні 5 років. Найпривабливішим регіоном для інвестицій у фінансові інновації є США. У 2020 році на американських гравців прийшлося 76 млрд



**Рис.3. Джерела фінансування FinTech-компаній в Україні**

Джерело: складено автором за даними [3].

дол. Фінансування, з яких 54,5 млрд дол. — у рамках угод злиття/поглинання.

У таблиці 2 наведено основні характеристики найбільших угод з FinTech у 2020 році.

Більшість угод були направлені на злиття чи поглинання компанії. Відзначається зростання обсягу таких угод у другій половині 2020 року. Якщо за перші шість місяців він склав усього 9 млрд дол., то в другому півріччі сукупна вартість угод перевищила 50 млрд дол. Здебільшого це відбулося за рахунок поглинання онлайн-брокером Charles Schwab компанії TD Ameritrade на суму 22 млрд дол. і придбанні Intuit компанії Credit Karma на суму 7,1 млрд дол.

Частина угод направлена на зворотне поглинання (ситуація, за якої акціонери приватної компанії набувають контроль над публічною, а та в свою чергу — контроль над активами приватної компанії).

Відправною точкою для запровадження фінансових технологій в Україні була криза 2008—2009 років, унаслідок якої в Україні розпочали свою діяльність перші гравці серед FinTech-проектів. Здебільшого, ці стартапи орієнтувалися на напрямок платежів та переказів і є широко поширеними на ринку позик, включаючи P2P-кредитування [1; 5]. Структуру напрямів діяльності FinTech-компаній в Україні за результатами 2020 року приведено на рисунку 2.

Найпопулярнішим напрямом функціонування FinTech-компаній у 2020 році стало упровадження інноваційних технологій та удосконалення інфраструктури фінансового ринку (45 компаній) та грошові платежі та перекази (44 компанії). Таким чином, кількість платіжних сервісів та платформ грошових переказів стабільно зростає і станом на 2019—2020 рр. збільшилась на 14%, а сфера технологічної інфраструктури — на 20%.

Останніми роками значне зростання продемонструвала порівняно новий сегмент для України LegalTech (галузь бізнесу, що спеціалізується на IT-обслуговуванні юридичної діяльності, та в наданні споживачам юридичних послуг). Це викликано необхідністю в діджиталізації юридичних послуг та переходу їх в онлайн [3, с. 17]. Перспективи впровадження LegalTech в Україні є очевидними, адже такий напрям дозволяє

підвищити правову грамотність населення, ефективність та якість роботи юристів, та загалом всієї судової системи (зокрема більшість типових, шаблонних і одноманітних договорів можна розробляти та заповнювати автоматично за допомогою LegalTech). Наприклад, такий агрегатор як OblavaBot (телеграм-бот) допомагає здійснити оперативний та якісний пошук адвоката на слідчу дію. А платформа AxDraft може підготувати пакет документів для масштабних бізнес-угод. Такі IT-рішення з кожним роком в Україні збільшуються, що дозволяє впевнено говорити про перспективність та необхідність впровадження таких технологій.

Натомість другий рік поспіль спостерігається зниження інтересу до технологій блокчейну та криптовалют. Так само і до компаній у сфері консалтингу та аналітичних систем, які були популярними серед стартапів попередніми роками.

Інтенсифікували свою діяльність маркетплейси та краудфандингові платформи. Для багатьох компаній під час карантинних обмежень неодмінним був якнайшвидший перехід у digital-канали, тому інтернет-майданчики були одними з найкращих рішень для цього. Надалі очікується збільшення попиту на послуги маркетплейсів та краудфандингових платформ, а також зростання кількості представників цих напрямків на ринку протягом найближчих років [3, с. 17].

Як бачимо, ринок зростає, підвищується фінансова інклюзивність, з кожним роком більше і більше створюється FinTech-компаній, що спричиняє підвищення фінансової грамотності населення, збільшення кількості безготівкових операцій (особливо показовим був 2020 рік) тощо.

Засновниками FinTech-стартапів виступають здебільшого фізичні особи з досвідом з IT-сфери (48%) та банківської галузі (16%). За результатами 2020 року серед засновників з'явилися вихідці безпосередньо з FinTech-галузі, тобто в індустрії починають з'являтися спеціалісти з досвідом роботи безпосередньо у FinTech-сфері, що говорить про новітній етап розвитку фінансових технологій в Україні [3, с. 18].

Головним джерелом для фінансування FinTech-проектів є власні кошти [3, с. 21]. Попри зростання ваги приватних інвесторів, ангельських інвестицій та венчурних фондів, найбільша частка припадає на заощадження засновників. Розвиток грантових можливостей досить активно ведуть свою діяльність протягом останніх років. Наприклад, Український фонд стартапів розпочав фінансування найкращих українських інноваційних компаній на стадіях pre-seed та seed, що активізує розвиток не лише FinTech галузі, а й інших сфер ринку.

FinTech-компанії беруть активну участь у глобальній еволюції штучного інтелекту. Штучний інтелект (технологія створення інтелектуальних систем, які здатні виконувати певні людські дії та функції), великі дані (технології, що обробляють та аналізують великий масив

даних) та блокчейн (неперервний послідовний ланцюжок блоків, що містять інформацію) [2, с. 796] є запорукою введення інновацій, адже впроваджуються у щоденні операції фінансового сектору для забезпечення транзакцій та пропозиції більш індивідуальних продуктів.

Фінансова сфера є однією з тих галузей, яка направлена на розроблення й інтеграцію штучного інтелекту для виконання різних операцій. За даними Autonomous Research до 2030 року фінансовий сегмент заощадить близько 1 трлн дол. за допомогою використання штучного інтелекту [9]. Перевагами впровадження є скорочення витрат, запобігання шахрайству, підвищення ефективності і якості наданих послуг, можливість надання клієнту більш персоналізованих послуг на основі одержаних даних про нього тощо.

Банківництво є тією сферою, де штучний інтелект та інші фінансові технології відіграють наразі чи не найважливішу роль у наданні послуг споживачам.

Функціонування FinTech-компаній створює деякі загрози конкурентним позиціям традиційних банків на ринку фінансових послуг, але водночас є одним із вирішальних факторів розвитку сучасного банківництва.

З одного боку, банки мають суттєвіший досвід та відносно надійну і перевірену інфраструктуру, володіють визначеною фінансовою базою щодо оцінки ризиків, процесів та інструментів управління, дотримання нормативних вимог тощо. А з іншого боку, Fintech-компанії є більш мобільними та гнучкими, активніше впроваджують інноваційні технології, краще пристосовані запроваджувати нововведення для вирішення різноманітних галузевих проблем. Водночас накопичений банками досвід та лояльна клієнтська база мають неабияку значущість для FinTech-проектів [7].

Це сприяє покращенню якості обслуговування клієнтів, автоматизації засобів управління, підвищенню захищеності від шахрайських махінацій та кібератак. Банки так само можуть надати вагомому допомогу FinTech-бізнесу у розширенні інфраструктури, збільшенні капіталу та доступу до клієнтської бази даних. Великі банки постійно нарощують та збільшують інвестиції в розробку технологій, або укладають угоди з FinTech-компаніями, перевагами яких є інноваційність, швидкість, інклюзивність, інфраструктура, побудована для цифрових технологій. Усе це сприяє необхідності широкого застосування FinTech-проектів у банківській галузі, яка зазнає радикальних перетворень та реструктуризації, а також переходу до платформи, орієнтованої на клієнтів, яка може сприяти фінансовій інтеграції.

Приватбанк — один із найяскравіших прикладів успішного впровадження технологій. Банк пропонує послуги не лише в Україні, а й в інших європейських країнах. Це перший банк, який розробив спеціалізований додаток "Приват24", запровадив Apple Pay в Україні і дав можливість здійснювати онлайн-платежі за допомогою Liqpay.

Сильним конкурентом Приватбанку на ринку фінансових технологій є Райффайзен банк Аваль. Це український банк великої австрійської холдингової групи, який працює в Україні з початку 1991 року та на січень 2019 року включав 498 діючих філій. У 2018 році банк

впровадив нову платформу Інтернет-банкінгу Raiffeisen Online — настільну версію та мобільний додаток для Android та iOS. У 2020 році відбувся запуск нового мобільного додатку для бізнес-сегменту Raiffeisen Business Online та розроблення дебетової картки "Райфкартка+".

В українському банківському секторі присутній ще один унікальний приклад запровадження FinTech — Monobank, який нині працює у складі Universal bank. Банк створений за ініціативою екс-топ-менеджерів ПриватБанку, які вирішили залишити свої посади після націоналізації. Monobank (спільний проєкт Fintech Band і Universal bank) був одним із перших, хто розпочав співпрацю з Apple Pay. Станом на квітень 2021 року кількість користувачів Monobank з активним гривневими рахунками становить більше 3,5 млн осіб [4].

Розвиток FinTech активно підтримується низкою різноманітних ініціатив та заходів Національного банку України. Національним банком України у липні 2020 року затверджено Стратегію розвитку фінтеху в Україні до 2025 року.

Основні фактори успішної реалізації Стратегії:

— перехід операторами фінансового ринку на програму відкритого банкінгу та інструменти дистанційної ідентифікації;

— запровадження регуляторної "пісочниці" та зростання числа інноваційних продуктів, які будуть протестовані нею, до 16—20 у рік;

— розширення спектру використання інноваційних фінансових технологій у регуляторних процесах;

— підвищення цифрової та фінансової грамотності українців, а також рівня підготовки професійних кадрів;

— вступ Національного банку України до Глобальної мережі фінансових інновацій (GFIN) [6, с. 37—38].

Головними напрямками Стратегії є розвиток cashless-економіки, досягнення високого рівня фінансової та цифрової грамотності та невідворотний рух до сталої FinTech-екосистеми [6, с. 39].

Курс України на повномасштабну діджиталізацію та розуміння слабких сторін поточної діджитал-інфраструктури ставить одним з ключових питань розвитку в Україні сталої FinTech-екосистеми.

Протягом 2020 року, попри вплив пандемії COVID-19, фінансові інституції та регулятори досягли успіху в частині Стратегії розвитку фінансового сектору України до 2025 року відповідно до затвердженого графіку.

Структурним рушієм розвитку FinTech в Україні може стати запровадження відкритого банкінгу через прийняття норм європейської директиви PSD2 в Україні. За згодою користувача це дасть йому можливість застосувати додаток одного банку для безперешкодного доступу до свого рахунку в іншому банку. Відкритий банкінг є мотивацією для потужної конкуренції на ринку фінансових та банківських послуг. Оператори ринку будуть боротися за свого споживача і робити додаток більш зручним та цікавим для користувача.

## ВИСНОВКИ

З 2020 року стало зрозуміло, що з неочікуваними змінами і викликами з'являються чудові можливості, і тепер у 2021 році очікується відновлення FinTech-діяльності з набагато швидшими темпами, ніж було до цього.

Фінансові технології автоматизують різні процеси у будь-якій галузі, підвищують інклюзивність (доступність) здійснюваних послуг не тільки у великих містах, а і в кожному куточку країни. Застосування дистанційних каналів обслуговування клієнтів дозволяє скоротити витрати на оплату праці працівників та інші супутні витрати. FinTech — це фактор зростання фінансових ринків, це засіб руху до оптимізації як буденних аспектів життя кожної окремої особистості так і діяльності цілої екосистеми. FinTech — це технології, які беззаперечно спрощують формування зв'язків між різними галузями, пришвидшують отримання вигід як економічних, так і соціальних, технологічних, політичних та будь-яких інших.

Пандемічна криза стала вирішальним рушієм змін для інвестицій у FinTech протягом 2020—2021 рр., враховуючи прискорення тенденцій розвитку фінансових технологій. Перманентне та значне пришвидшення таких тенденцій стимулюватиме потік інвестицій у FinTech не лише у прямі FinTech-рішення (великі дані, хмарні технології тощо), а й у супутні допоміжні технології, якот: кібербезпека або запобігання шахрайству тощо. У зв'язку з цим вітчизняний уряд має фокусуватися на регулюванні FinTech-галузі, адже зростання інвестицій у FinTech сприяє злиттю компаній та об'єднанню їх в одну фінансову екосистему. Це все вкотре підтверджує той факт, що стрімке зростання FinTech-сегмента та приріст кількості інвестицій в цей сектор є незворотними трендами наступних років.

#### Література:

1. Дроботья Я.А., Бражник Л.В., Дорошенко О.О. Диджиталізовані інновації банківського бізнесу / Я.А. Дроботья, Л.В. Бражник, О.О. Дорошенко // Економіка та суспільство. — 2021. — № 23.
2. Дудинець Л.А. Розвиток фінансових технологій як фактор модернізації фінансової системи / Л.А. Дудинець. // Глобальні та національні проблеми економіки. — 2018. — № 22. — С. 794—798.
3. Каталог фінтех-компаній України 2020 / Українська асоціація фінтех та інноваційних компаній. 2020. URL: [https://drive.google.com/file/d/1YxWMuhyGfxUIS8j7JOFRacM\\_VU41sw04/view](https://drive.google.com/file/d/1YxWMuhyGfxUIS8j7JOFRacM_VU41sw04/view)
4. Офіційний сайт Monobank. URL: <https://www.monobank.ua/dashboard?lang=uk>
5. Проєкт USAID "Фінтех в Україні". 2018. URL: [https://data.unit.city/fintech/fgt34ko67mok/fintech\\_in\\_Ukraine\\_2018\\_ua.pdf](https://data.unit.city/fintech/fgt34ko67mok/fintech_in_Ukraine_2018_ua.pdf)
6. Стратегія розвитку фінтеху в Україні до 2025 року. URL: [https://bank.gov.ua/admin\\_uploads/article/Strategy\\_finteh2025.pdf?v=4](https://bank.gov.ua/admin_uploads/article/Strategy_finteh2025.pdf?v=4)
7. Banking industry analysis: the competitive advantage of banks, which implemented FinTech / Ovcharenko Valeriia. 2019. URL: [https://kse.ua/wp-content/uploads/2019/04/BFE\\_Thesis\\_final\\_Ovcharenko-Valeriia.pdf](https://kse.ua/wp-content/uploads/2019/04/BFE_Thesis_final_Ovcharenko-Valeriia.pdf)
8. FinTech industry in Ukraine: problems and prospects for the implementation of innovative solutions / Vira Vartsaba, Olha Zaslavska // Baltic Journal of Economic Studies. Vol. 6, No. 4, 2020. URL: <http://www.baltijapublishing.lv/index.php/issue/article/view/856/908>
9. How AI is Disrupting the Financial Services Industry. October 2020. URL: <https://www.cardrates.com/news/autonomous-next-shows-how-ai-impacts-the-financial-industry/>
10. Pulse of FinTech H1'20. September 2020. URL: <https://assets.kpmg/content/dam/kpmg/xx/pdf/2020/09/pulse-of-FinTech-h1-2020.pdf>
11. Pulse of FinTech H2'20. February 2021. URL: <https://assets.kpmg/content/dam/kpmg/xx/pdf/2021/02/pulse-of-fintech-h2-2020.pdf>

#### References:

1. Drobotya, Y. Brazhnyk, L. and Doroshenko, O. (2021), "Digitalized innovations of banking business", *Ekonomika ta suspil'stvo*, vol. 23.
2. Dudynets, L. (2018), "Development of financial technologies as a factor in the modernization of the financial system", *Hlobal'ni ta natsional'ni problemy ekonomiky*, vol. 22, pp. 794—798.
3. The Ukrainian Association of Fintech and Innovative Companies (2020), "Ukrainian fintech catalog 2020", available at: [https://drive.google.com/file/d/1YxWMuhyGfxUIS8j7JOFRacM\\_VU41sw04/view](https://drive.google.com/file/d/1YxWMuhyGfxUIS8j7JOFRacM_VU41sw04/view) (Accessed 25 April 2021).
4. The official site of the Monobank (2021), "Number of bank customers", available at: <https://www.monobank.ua/dashboard?lang=uk> (Accessed 25 April 2021).
5. National Bank of Ukraine (2020), "Strategy for the development of FinTech in Ukraine until 2025", available at: [https://bank.gov.ua/admin\\_uploads/article/Strategy\\_finteh2025.pdf?v=4](https://bank.gov.ua/admin_uploads/article/Strategy_finteh2025.pdf?v=4) (Accessed 25 April 2021).
6. USAID Project (2018), "Fintech in Ukraine", available at: [https://data.unit.city/fintech/fgt34ko67mok/fintech\\_in\\_Ukraine\\_2018\\_ua.pdf](https://data.unit.city/fintech/fgt34ko67mok/fintech_in_Ukraine_2018_ua.pdf) (Accessed 25 April 2021).
7. Ovcharenko, V. (2019), "Banking industry analysis: the competitive advantage of banks, which implemented FinTech", *Kyiv School of Economics*, [Online], available at: [https://kse.ua/wp-content/uploads/2019/04/BFE\\_Thesis\\_final\\_Ovcharenko-Valeriia.pdf](https://kse.ua/wp-content/uploads/2019/04/BFE_Thesis_final_Ovcharenko-Valeriia.pdf) (Accessed 25 April 2021).
8. Vartsaba, V. and Zaslavska, O. (2020) "FinTech industry in Ukraine: problems and prospects for the implementation of innovative solutions", *Baltic Journal of Economic Studies*, [Online], vol. 6, available at: <http://www.baltijapublishing.lv/index.php/issue/article/view/856/908> (Accessed 25 April 2021).
9. West, A. (2020), "Report on Augmented Finance and Machine Intelligence How AI is Disrupting the Financial Services Industry", available at: <https://www.cardrates.com/news/autonomous-next-shows-how-ai-impacts-the-financial-industry/> (Accessed 25 April 2021).
10. KPMG International (2020), "Pulse of FinTech H1'20.", available at: <https://assets.kpmg/content/dam/kpmg/xx/pdf/2020/09/pulse-of-FinTech-h1-2020.pdf> (Accessed 25 April 2021).
11. KPMG International (2021), "Pulse of FinTech H2'20.", available at: <https://assets.kpmg/content/dam/kpmg/xx/pdf/2021/02/pulse-of-fintech-h2-2020.pdf> (Accessed 25 April 2021).

*Стаття надійшла до редакції 03.05.2021 р.*

Э. И. Гусейнова,  
докторант, НИИ Экономических Реформ,  
экономист, Управление нефтепроводов SOCAR, г. Баку, Азербайджан  
ORCID ID: 0000-0002-2687-1176

DOI: 10.32702/2306-6814.2021.9.66

# ОЦЕНКА ВЛИЯНИЯ МЕЖДУНАРОДНОЙ МОБИЛЬНОСТИ ТРУДОВЫХ РЕСУРСОВ НА ПОВЫШЕНИЕ ПРОИЗВОДИТЕЛЬНОСТИ ТРУДА

E. Huseynova,  
Doctoral candidate, Research Institute of Economic Reforms,  
Economist of the SOCAR Oil Pipeline Department, Baku, Azerbaijan

## ASSESSMENT OF THE IMPACT OF INTERNATIONAL LABOR MOBILITY ON INCREASING LABOR PRODUCTIVITY

E. I. Гусейнова,  
докторант, НДІ Економічних Реформ,  
економіст, Управління нафтопроводів SOCAR, м. Баку, Азербайджан

## ОЦІНКА ВПЛИВУ МІЖНАРОДНОЇ МОБІЛЬНОСТІ ТРУДОВИХ РЕСУРСІВ НА ПІДВИЩЕННЯ ПРОДУКТИВНОСТІ ПРАЦІ

**В статье рассматривается влияние международной мобильности рабочей силы на объем ВВП и рост производительности труда на предприятиях страны. Актуальность исследования связана с проблемой применения механизма оценки влияния международной мобильности рабочей силы на производительность труда. На основе методов сравнения, группировки и аналогии, а также историко-логических методов исследования проанализированы теоретические подходы к данной проблеме, научные взгляды современных ученых-экономистов в этой области, дана соответствующая терминологическая характеристика таких основных дефиниций, как "трудовые ресурсы" и "рабочая сила", "мобильность рабочей силы" и "трудовая миграция". Обобщается международный опыт регулирования мобильности рабочей силы. Проведена группировка показателей, характеризующих влияние трудовой миграции на рынок труда и занятость. На основе всестороннего анализа ситуации систематизировано влияние международной мобильности рабочей силы разных стран на производительность труда и рост ВВП. Обобщение различных определений понятия "мобильность трудовых ресурсов" в научной литературе позволило сформулировать авторскую позицию о его многофункциональном и многофакторном характере, а также о дифференцированности его регулирования в зависимости от особенностей страны. Автор считает целесообразным также обратить внимание на меры, связанные с развитием профессионализма и трудового потенциала. В результате исследования вы-**

явлены причины международной мобильности рабочей силы и направления потоков трудовой миграции в Азербайджане. Оценено влияние международной мобильности рабочей силы на рост производительности труда предприятий, а также объем ВВП в Азербайджане. Определено положительное и отрицательное влияние международной трудовой мобильности на социально-экономическое развитие Азербайджана. Общая тенденция соотношения миграционных показателей и ВВП позволила выявить, что снижение миграционной активности в Азербайджане сопровождается динамичным ростом ВВП. В заключении сформулированы основные выводы, которые, с точки зрения автора, будут способствовать совершенствованию системы регулирования и управления мобильностью рабочей силы, усилению её воздействия на производительность труда.

*The article examines the impact of international labor mobility on the volume of GDP and the growth of labor productivity of enterprises in the country. The relevance of the study is related to the problem of applying a mechanism for assessing the impact of international labor mobility on labor productivity. Based on the methods of comparison, grouping and analogy, as well as historical and logical research methods, theoretical approaches to this problem, the scientific views of modern economists in this area are analyzed, the corresponding terminological characteristics of such basic definitions as "labor resources" and "labor force", "labor mobility" and "labor migration" are given. The international experience of regulating labor mobility is summarized. The grouping of indicators characterizing the impact of labor migration on the labor market and employment has been carried out. Based on a comprehensive analysis of the situation, the influence of international labor mobility of different countries on labor productivity and GDP growth is systematized. Generalization of various definitions of the concept of "labor mobility" in the scientific literature made it possible to formulate the author's position on its multifunctional and multifactorial nature, as well as on the differentiation of its regulation depending on the country specifics. The author considers it appropriate to also pay attention to measures related to the development of professionalism and labor potential. As a result of the study, the reasons for the international mobility of labor and the directions of labor migration flows in Azerbaijan have been identified. The impact of international labor force mobility on the growth of labor productivity of enterprises, as well as the volume of GDP in Azerbaijan, has been estimated. The positive and negative impact of international labor mobility on the socio-economic development of Azerbaijan has been determined. The general trend in the ratio of migration indicators and GDP made it possible to reveal that a decrease in migration activity in Azerbaijan is accompanied by a dynamic growth of GDP. In the conclusion, the main conclusions are formulated, which, from the point of view of the author, will contribute to improving the system of regulation and management of labor mobility, strengthening its impact on labor productivity.*

У статті розглядається вплив міжнародної мобільності робочої сили на обсяг ВВП і зростання продуктивності праці на підприємствах країни. Актуальність дослідження пов'язана з проблемою застосування механізму оцінки впливу міжнародної мобільності робочої сили на продуктивність праці. На основі методів порівняння, угруповання і аналогії, а також історико-логічних методів дослідження проаналізовано теоретичні підходи до даної проблеми, наукові погляди сучасних вчених-економістів у цій галузі, дано відповідну термінологічну характеристику таких основних дефініцій, як "трудові ресурси" і "робоча сила", "мобільність робочої сили" і "трудова міграція". Узагальнюється міжнародний досвід регулювання мобільності робочої сили. Проведено групування показників, що характеризують вплив трудової міграції на ринок праці і зайнятість. На основі всебічного аналізу ситуації систематизовано вплив міжнародної мобільності робочої сили різних країн на продуктивність праці і зростання ВВП. Узагальнення різних визначень поняття "мобільність трудових ресурсів" у науковій літературі дозволило сформулювати авторську позицію про його багато-функціональному і багатофакторний характер, а також про диференційованості його регулювання в залежності від особливостей країни. Автор вважає за доцільне також звернути увагу на заходи, пов'язані з розвитком професіоналізму і трудового потенціалу. В результаті дослідження виявлено причини міжнародної мобільності робочої сили та напрямку потоків трудової міграції в Азербайджані. Оцінено вплив міжнародної мобільності робочої сили на зростання продуктивності праці підприємств, а також обсяг ВВП в Азербайджані. Визначено позитивний і негативний вплив міжнародної трудової мобільності на соціально-економічний розвиток Азербайджану. Загальна тенденція співвідношення міграційних по-



**казників і ВВП дозволила виявити, що зниження міграційної активності в Азербайджані супроводжується динамічним зростанням ВВП. У висновку сформульовано основні висновки, які, з точки зору автора, будуть сприяти вдосконаленню системи регулювання і управління мобільністю робочої сили, посилення її впливу на продуктивність праці.**

*Ключевые слова: мобильность рабочей силы, миграция, рынок труда, международный опыт, регулирование.*

*Key words: labor mobility, migration, labor market, international experience, regulation.*

*Ключові слова: мобільність робочої сили, міграція, ринок праці, міжнародний досвід, регулювання.*

## ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМЫ

В течение длительного времени большинство стран и регионов мира выбирали рассматриваемый в настоящей статье процесс в качестве стратегической цели, включившись в международную конкуренцию по привлечению "умных" трудовых ресурсов, редких специалистов. Наличие "победителей" и "проигравших" в процессе международной мобильности рабочей силы требует более чуткого подхода к данной проблеме на национальном уровне. Если иностранная рабочая сила не имеет значительной доли в составе трудоспособного населения страны, то для достижения экономической выгоды и повышения производительности труда — с точки зрения увеличения странового ВВП — немаловажную роль играют решение о квотах на иностранную рабочую силу и ее участие на конкретном рынке труда, а также избирательный подход по привлечению квалифицированной, профессиональной иностранной рабочей силы.

Интернационализация рынка труда, развитие международной специализации и кооперации на основе новых технологических достижений приводят к формированию категории "международный работник". Под влиянием участников международного рынка труда этот работник вместе с факторами международного производства присоединяется к международному производству товаров и услуг. В результате формируется международная стоимость и цена труда, происходит процесс унификации спроса на образование и специализацию, совершенствуются международные стандарты условий труда и трудовые договоры. Новые подходы и требования обуславливают необходимость принятия и обновления ряда нормативных правовых актов. Анализ различных научных исследований свидетельствует об отсутствии однозначного ответа на вопрос: какое влияние — положительное или отрицательное — оказывает трудовая миграция на полноценное экономическое и социальное развитие отдельно взятой страны. Таким образом, международная трудовая миграция может иметь как позитивные, так и негативные последствия. Другими словами, для страны-экспортера это воспринимается как негативная ситуация, тогда как для страны, получающей высококвалифицированные трудовые ресурсы, указанный процесс имеет положительный результат. Вместе с тем оценка затрат и выгод от миграции рабочей силы дифференцируется в зависимости от интересов сторон, участвующих в формировании трудовых отношений, в связи с чем данная тематика исследования приобретает особую актуальность.

## АНАЛИЗ СОВРЕМЕННЫХ ИССЛЕДОВАНИЙ И ПУБЛИКАЦИЙ

Научные исследования по трудовой миграции и международной мобильности трудовых ресурсов начиная с середины прошлого века значительно активизировались. Международные проблемы трудовых ресурсов и их влияние на экономическое развитие, регулирование этого процесса, занятость, общие проблемы формирования и функционирования рынка труда отражены в работах классиков экономической науки А. Смита, Д. Рикардо, Т. Мальтуса, К. Маркса и др. Теоретические аспекты данной проблемы рассмотрены в публикациях Дж. Саймона, Х. Расмуссена, П. Линдберта. В трудах К.М. Кейнса, Р. Харрода, М. Спенса, Г. Беккера, Д. Минцера, Т. Шульца, Д. Гиббса, В. Оукена, О. Тоффлера, А. Филлипса, М. Фридмана, Ф. Хайека, П. Солоу, Л. Костина, Б. Генкина, Л. Ильиной, Т. Мельник, М. Шульги и др. отражены различные аспекты регулирования занятости. Из азербайджанских ученых можно отметить исследования З. Самедзаде, Ш. Мурадова, И. Алиева, Т. Гулиева, Г. Азизовой, Р. Мурадова и др. В их работах представлены типы, формы и методы регулирования международной трудовой миграции, этапы её развития, социально-экономические и социально-политические последствия данного процесса, проблемы противодействия нелегальной трудовой миграции. Вместе с тем следует отметить, что в экономической литературе проблемы, связанных с оценкой влияния миграции рабочей силы на производительность труда, освещаются недостаточно, что вполне оправдывает правомерность акцентированного внимания на выбранной нами направленности исследования.

## ЦЕЛЬ СТАТЬИ

Цель настоящей статьи — на основе анализа теоретических подходов к проблеме международной мобильности рабочей силы определить её влияние на объем ВВП и рост производительности труда в Азербайджане, изучить сложившийся международный опыт в данной области.

## ОСНОВНОЙ МАТЕРИАЛ ИССЛЕДОВАНИЯ

В мировой экономической науке существует множество противоречивых теорий, объясняющих причины, направления и последствия процессов международной мобильности трудовых ресурсов, въезда или выезда трудовых мигрантов. Многие отечественные и зарубежные исследователи десятилетиями изучали проблемы трудовой миграции, и сейчас этот процесс становится

ся все более распространенным. Основная проблема заключается в том, что существуют разные подходы к таким терминам, как "трудовые ресурсы" и "рабочая сила", "мобильность рабочей силы" и "трудовая миграция".

Впервые термин "трудовые ресурсы" сформулировал в 1922 г. в одной из своих статей академик С. Струмилин, согласно которому трудовые ресурсы как "основной фонд, питающий собой всякое народное хозяйство — это плано-учетная категория, характеризующая часть населения, которая находится в трудоспособном возрасте. В качестве финансово-экономической категории это понятие означало часть населения, обладающую необходимым физическим развитием, умственными способностями и знаниями [1, с. 32]. В западной литературе данное понятие было заменено на "человеческие ресурсы". Это позволяет рассматривать мобильность рабочей силы как её адаптацию к условиям производства, новым технологиям, коммуникабельность. Т. Гулиев утверждает, что "...рабочая сила подразумевает тех, кто в основном занят, работает, а трудовые ресурсы отражают не только тех, кто занят, но и тех, кто не занят. При этом трудовые ресурсы не реальная, а потенциальная рабочая сила. Короче говоря, трудовые ресурсы объединяет, как существующую, так и потенциальную рабочую силу.

Кроме того, содержание понятия "рабочая сила" имеет большую социальную направленность, чем понятие "трудовые ресурсы". Например, как правило, используется выражение купля-продажа рабочей силы, но данное выражение не применяется для трудовых ресурсов" [2, с. 97]. Ш. Мурадов считает, что понятие "трудовые ресурсы" является более широким, чем "рабочая сила". То есть, если первое объединяет, как тех, кто работает в общественном производстве, так и тех, кто занимается домашним хозяйством, то "рабочая сила" включает только тех, кто занят в общественном производстве [3, с. 21]. Б. Исмаилов отмечает, что "трудовые ресурсы — это часть населения страны, обладающая набором физических и умственных способностей, необходимых для участия в трудовом процессе" [4, с. 181]. П. Литвяков, анализируя социально-экономическую природу и содержание трудового потенциала, выдвинул идею о том, что социально-экономическая сущность трудовых ресурсов — это рабочая сила, и отметил, что эти понятия имеют одинаковое содержание [5, с. 10]. А. Котляр [6] и М. Сонин [7] также отождествляют дефиниции "трудовой ресурс" и "рабочая сила".

Следует отметить, что в разных литературных источниках сам процесс миграции лиц, занятых трудовой деятельностью, за пределы государства называют по-разному: "международный рынок труда", "международная биржа труда", "международное движение трудовых ресурсов" и т. д. [8, с. 15—16]. Понятно, что все рассматриваемые терминологические противоречия, в первую очередь, связаны с изучением учеными феномена трудовой мобильности в рамках различных систем научных знаний [9, с. 14]. Конечно, обращая внимание на эти подходы, необходимо отметить научно-теоретические взгляды на трудовую миграцию и мобильность рабочей силы. В этом смысле можно полностью согласиться с Ю. Игнатовой, которая отмечает, что "активизация изучения миграции привела к применению множества

различных терминов. Миграцию стали называть территориальным, географическим, пространственным явлением, пытаясь иногда выявить семантические различия там, где их нет. Миграцию определяют как мобильность (лат. mobilis) или в русском аналоге — подвижность, она же — движение, перемещение, переселение, перераспределение и т. д. Терминологическая путаница потребовала наведения порядка в научном аппарате" [10, с. 40]. В Справочнике МОМ по терминологии в области миграции указано, что "миграция — передвижение лица или группы лиц через международную границу либо в пределах страны. Миграция охватывает любой вид перемещения людей, независимо от их продолжительности, состава и причин; она включает передвижение беженцев, перемещенных лиц, экономических мигрантов и лиц, передвигающихся в других целях, в том числе для воссоединения семьи [11, с. 66].

Э. Насибов утверждает, что "определения концепции миграции (идентификация компонентов, составляющих содержание, концептуальная система выражений, вытекающая из ее определения) исходят из выражений многогранной деятельности государства. Въезжающий в страну мигрант становится членом соответствующих структур и общества страны независимо от причины приезда. Он как человек со своими ценностями смешивается с другими членами, устанавливаются контакты. С этой точки зрения становится социально-политико-культурной составляющей. Иммигрант участвует во внутренней политике страны и становится членом общества" [12, с. 32]. Р. Алигулиев и И. Алекперова отмечают, что "в различных социальных группах мобильность неодинакова. Одним из основных факторов, влияющих на развитие общества, является миграция людей. Миграция трудоспособного населения — негативная ситуация для любой страны и называется "трудовой миграцией". А миграция носителей знаний, высококвалифицированных специалистов называется "утечкой мозгов" и влияет на социально-экономическую ситуацию страны, её будущее развитие" [13, с. 8]. Т. Мальтус предлагает использовать миграцию в качестве экономического регулятора, отмечая, что существует связь между экономическим благополучием людей и социально-демографическими проблемами [14, с. 50—52]. Р. Агасиев отмечает, что "трудовая миграция означает добровольное прибытие лиц, постоянно проживающих на определенной территории, то есть с территории государства проживания, на территорию другого государства с целью занятия законной деятельностью" [15, с. 128]. Ю. Жильцова определяет внешнюю трудовую миграцию, как "временное изменение места жительства с целью занятия оплачиваемой деятельностью в иностранном государстве" [16, с. 31].

В некоторых литературных источниках используется термин "трудовой мигрант". Следует отметить, что в международных конвенциях подход к данному понятию неодинаков. Например, термин "рабочий-мигрант" впервые был использован на конференции в Риме в 1924 г. При этом под данной категорией понимались те, кто уехал за границу для работы в промышленности, торговле и сельском хозяйстве без частного капитала и имел постоянную или временную работу. Во второй раз вопрос об этой категории рассматривался 1949 г. в Кон-

венции МОТ № 97 о трудящихся-мигрантах, принятой на 25-ой сессии её Конференции. В статье 11 этого документа термин "трудящийся-мигрант" определяется как "лицо, которое мигрирует из одной страны в другую в намерением получить работу, иначе чем на собственный счёт, и включает всякое лицо, допускаемое в соответствии с законом в качестве трудящегося-мигранта" [17]. Р. Эренберг и Р. Смит интерпретируют понятие "мобильность рабочей силы" или "поток рабочей силы" как добровольную смену места работы, которая либо не связана со сменой места жительства, либо сопровождается территориальными перемещениями (в данном случае авторы используют термин "миграция") [18, с. 129—130, 246, 324—325]. Б. Бреев заменил термин "мобильность" термином "миграция" (лат. *Migratio*), отметив, что миграцию можно рассматривать с точки зрения трех различных аспектов — территориального, ареального и профессионального [19].

Мобильность рабочей силы — это термин, описывающий сложные процессы, связанные с трудовой миграцией, появлением новых привлекательных рынков труда и наймом конкретного специалиста на эти рынки. По словам Ш. Мурадова, "под рынком труда обычно понимается система экономических отношений между работодателями и работниками, между покупателями и продавцами рабочей силы, сформированная для удовлетворения потребностей первых в рабочей силе и предложений трудоустройства вторых" [20, с. 140]. Однако рынки труда, состоящие из национальной рабочей силы и иммигрантов, могут быть не интегрированы. Эта парадигма, основанная на разной производительности их труда, требует обновления.

Представители неоклассической утверждают, что для получения максимальной выгоды при минимальных затратах миграционные потоки должны регулироваться спросом и предложением на рынке труда. Решение о миграции принимается субъективно, без учета пессимистических сценариев событий (например, незанятость или низкая заработная плата) [21]. Л. Третьякова и Т. Грудкина констатируют, что "мобильность трудовых ресурсов — качественная характеристика компетентностного профиля трудового потенциала работника, определяющая его фактическое или потенциальное движение по различным сферам и направлениям приложения труда в экономике" [22, с. 133].

Следует также отметить, что процесс миграции происходит при наличии определенных институциональных условий, как в стране-экспортере, так и в стране-импортере. Исходя из того, что внутренняя трудовая миграция определяется, в основном, международными различиями в рабочей силе, К. Маркс считал, что уровень заработной платы зависит от уровня производительности труда, и там, где она выше, больше заработная плата. Согласно классической теории миграции, в странах, экспортирующих рабочую силу, существуют внутренние экономические факторы, влияющие на отток рабочей силы, такие как безработица, бедность и т.д. [23]. Однако отдельные ученые рассматривают расточительство трудовых ресурсов в результате безработицы как экономическую проблему, тогда как эта проблема носит и социальный характер. По их мнению, "экономический ущерб от безработицы, конечно, велик, но социальные

потери от нее еще больше" [24, с. 132]. Согласно новой концепции экономики миграции, человек принимает решение о миграции не самостоятельно и индивидуально, а в результате обсуждения в семье [25]. Следовательно, экономический контекст миграционных потоков считается более универсальным подходом. Не случайно, миграция уже длительное время рассматривается как феномен социально-экономического характера. С экономической точки зрения, миграция является объективным регулирующим фактором, обеспечивающим человеческие ресурсы государства, рынки труда, здоровую конкуренцию и естественные закономерности развития рабочей силы [26, с. 218].

Исходя из вышеприведенных теоретических подходов, можно утверждать, что международная мобильность трудовых ресурсов — это перемещение людей с определенных территорий (стран) в результате смены постоянного местожительства или возвращения на прежнее местожительство в поисках работы. Таким образом, термин "международная мобильность трудовых ресурсов" используется во многих источниках как термин "международная трудовая миграция".

Наряду с этим, ученые анализируют влияние образования, профессионального обучения и интеллектуального развития рабочей силы на производительность труда. Изменения в составе трудовых ресурсов и человеческого капитала происходят в результате различных воздействий. Г. Азизова отмечает, что "человеческий капитал можно рассматривать с различных аспектов. Во-первых, как накопленный запас знаний, способностей и навыков, целесообразно используемых в различных сферах деятельности и повышающих социально-экономическую эффективность. Во-вторых, как целесообразное использование человеческого капитала, которое должно способствовать адекватному росту доходов работников. В-третьих, как стимул увеличивать знания, что повышает спрос на услуги социальной сферы" [27, с. 9].

Действительно, в современных условиях интеллектуализация труда не менее важна, чем его техническое вооружение, в связи с чем возрастает значимость высококвалифицированной рабочей силы, уровня образованности кадров. Следовательно, необходимо оценить влияние различных факторов, в том числе международную мобильности труда, на его производительность.

Иммиграция оказывает воздействие на такие народнохозяйственные макропараметры развитых стран, как совокупный спрос и совокупное предложение, в том числе на предложение рабочей силы и капитала, а также на технологии их использования в производственном процессе, влияющие на динамику экономического роста. Как показывают результаты исследований по отдельным странам, роль мигрантов в производстве ВВП в значительной мере обусловлена их долей среди занятых: в Великобритании в 2005—2006 гг. соответствующие показатели составляли 10,9% и 11% [28, с. 19]. Иностранные граждане, работающие на территории принимающей страны, независимо от своего статуса, вносят вклад в ВВП и участвуют в его формировании (только в тех секторах и сферах, где задействованы иммигранты). Если соотнести долю мигрантов среди занятых с медианным уровнем их заработной платы

(косвенный индикатор производительности труда), то вклад мигрантов в производство ВВП в 2005—2006 гг. составляла 7,3% в Португалии, 8,8 — в Нидерландах, 10,1 — во Франции и 11,6 — в Швеции, 12,5 — в США, 13,9 — в Германии, 20 — в Канаде, 21,7 — в Швейцарии, 27,4 — в Австралии и 9% — в России [29, с. 69, 83].

Эмиграционные процессы на рынке труда не проходят незамеченными и в Азербайджане, но масштабы их реального воздействия из-за трудностей сбора данных в этой сфере оценить невозможно. С другой стороны, в последние годы добыча нефти и газа играет ключевую роль в экономике Азербайджана: во время бума цен на нефть (2006—2014 гг.) на добычу углеводородов приходилось 3/4 ВВП и государственных доходов, а также 90% экспорта. Учитывая, что BP Azerbaijan — ключевая компания в секторе, имеющем для страны стратегическое значение — имела 42% иностранных рабочих в 2005 г., 23% — в 2013 г. и 11% — в 2017 г., а иностранные рабочие получали более высокие зарплаты, то можно предположить, что роль трудовых мигрантов в производстве ВВП в нашей стране также значительна [30].

Э. Боутейн и Ж.-К. Дюмон пришли к выводу, что вклад иммигрантов в рост человеческого капитала происходит механически. Эффект очень мал, в том числе в странах с избирательной иммиграционной политикой. Увеличение чистой иммиграции рабочей силы на 50% повышает производительность труда всего на 0,1%. Результаты показывают, что в большинстве стран ОЭСР, принимая во внимание квалификационный состав мигрантов иностранного происхождения, увеличение чистой миграции рабочих иностранного происхождения на 1 процентный пункт (п.п.) приведет к положительному увеличению роста производительности на 0,1—0,5 п.п. Небольшие отрицательные воздействия наблюдаются примерно в трети стран в представленной выборке (Германия, Дания, Испания, Финляндия, Греция, Нидерланды, Норвегия, США), потому что в этих странах иммигранты недостаточно квалифицированы по сравнению с коренными жителями, чтобы положительно повлиять на рост производительности [31, с. 22—24]. Иначе говоря, влияние иммиграции на динамику ВВП на душу населения неоднозначно и зависит от соотношения занятости мигрантов и местного населения, производительности их труда [32]. Другие исследования также подтверждают наличие определенной корреляции между количественными показателями иммиграции и ВВП [32]. Также следует отметить, что иммиграция может ускорить или ослабить рост производительности труда. Если он имеет эффект экономии масштаба, то это позволяет более эффективно использовать ресурсы. Зависимость общего ВВП и ВВП на душу населения от количества иммигрантов также связана с их предельной полезностью (в некоторых случаях с субъективной) и уровнем занятости. По экономическим причинам трудовая миграция (поиск работы) и утечка умов (поиск работы учеными и людьми творческих профессий) неидентичны. Следовательно, их влияние на экономическое развитие дифференцировано, а производительность труда измеряется по-разному.

Прямой поток рабочей силы из одной страны в другую увеличивает связи разных обществ. В большинстве стран иностранные рабочие не составляют значительной части общей рабочей силы. Они могут отличаться

только в некоторых отраслях (строительство, горнодобывающая промышленность и др.), однако могут быть исключения. В этом отношении из-за отсутствия национального рабочего класса в нефтедобывающих арабских странах преобладают иностранные рабочие. Следовательно, их роль в повышении эффективности производства в этих странах может быть значительной. Аналогичное характерно и для Азербайджана. Таким образом, реализуемая здесь нефтяная стратегия и долгосрочное внимание к этой сфере привели к вовлечению в неё трудовых мигрантов. Другими словами, большая роль нефтегазового сектора в ВВП и высокая доля трудовых мигрантов в этой сфере до 2017 г. является свидетельством их растущего вклада в ВВП.

В некоторых секторах рост доходов достигается за счет создания дополнительных рабочих мест и дополнительного производства. В результате создаются новые рабочие места, а это, в свою очередь, приводит к дополнительному притоку мигрантов. Но есть и отрицательные последствия: если создание новых рабочих мест и профессий не удовлетворяет спрос на них, то это не компенсирует большое количество уволенных квалифицированных и безработных рабочих и создает новую армию безработных [33, с. 29]. Однако анализ показывает, что в долгосрочной перспективе подобные опасения не обоснованы. Основная задача в предотвращении роста безработицы — повышение, как географической, так и межотраслевой мобильности рабочей силы. В странах с ростом ВВП на душу населения наблюдается значительное перераспределение работников между секторами, в первую очередь в пользу финансовых услуг, деловых услуг и торговли. Однако, учитывая высокий уровень неформальной занятости, что затрудняет определение производительности труда, неясно, действительно ли высок спрос на дополнительную рабочую силу.

Влияние трудовой миграции на рынок труда и занятость характеризуется рядом показателей, которые можно сгруппировать следующим образом:

1. Основными факторами, влияющими на рынок труда, являются: демографические показатели, государственная политика и законодательство в сфере миграции, сложившиеся в стране социально-экономические условия. В этой связи важно обеспечить согласованность интересов местного населения, государства и мигрантов.

2. Важное значение приобретают индикаторы, которые относятся к методологической базе, необходимой для организации рынка труда. Для этого используются две группы индикаторов. Посредством первой определяется состояние рынка труда и влияние миграции на него, а также анализируется продолжительность и характеристики трудовой миграции. Вторая же на основе корреляционного анализа определяет влияние миграции на конкретный сегмент рынка труда. То есть следует определить особенности рынка труда и степень его зависимости от характеристик мигрантов трудоспособного возраста и провести кластерный анализ, т.е. определить влияние кластеров на рынок труда (высокое или низкое) и роль мигрантов в найме.

3. Определение показателей регулирования рынка труда с учетом трудовой миграции. В первую очередь, это предполагает применение прогнозных показателей,



**Рис. 1. Темпы роста международной трудовой мобильности населения Азербайджанской Республики за 1990—2018 гг.**

Источник: <https://www.stat.gov.az/source/demography/>

связанных с развитием рынка труда, что возможно за счет разработки прогнозов с учетом и без учета трудовой миграции. В данном случае хорошо видна разница, а результат позволяет определить объем и спектр регулирующих мер. В то же время можно построить модель регулирования рынка труда под влиянием трудовой миграции для оптимизации структуры спроса на иностранную рабочую силу, обеспечения и сбалансированности развития рынка труда.

В рисунке 1 представлены темпы роста международной трудовой мобильности населения Азербайджанской Республики за 1990—2018 гг. [34, р. 488].

Согласно диаграмме 1, количество людей, уехавших из страны на постоянное место жительства в 1990—2018 гг., составило 457,3 тыс. человек. Самым высоким указанный показатель был в 1990 г. (30,1% общего их количества за обозримый период). В первые годы независимости это было связано не только с экономическим кризисом в стране, но и с политической и военной нестабильностью, что вынуждало людей покидать страну. Самый низкий показатель был зафиксирован в 2012 г., когда страну покинули 200 человек. В целом за 1990—2012 гг. произошло снижение эмиграции. Постепенное увеличение количества людей, покидающих страну на постоянное место жительства с 2014 г., связано с влиянием на республику мирового финансового кризиса и другими социально-экономическими проблемами (например, высоким уровнем безработицы в сельской местности, миграцией сельского населения для получения дохода и т.д.). Количество выезжающих из Азербайджана в страны СНГ в 2018 г. уменьшилось более чем в 71 раз по сравнению с 1990 г., а в другие страны дальнего зарубежья — около 190 раз. Однако, если за анализируемый период поток в страны СНГ снизился с 1990 г. по 2012 г., то в 2017 г., напротив, по сравнению с

2013 г. увеличился в 2,6 раза. Такой же процесс наблюдается и с оттоком в другие страны, где рост в 2017 г. по сравнению с 2013 г. составил 1,6 раза.

В целом общая тенденция соотношения миграционных показателей и ВВП, который является основным показателем экономического развития, позволяет говорить о том, что снижение миграционной активности в Азербайджане по-прежнему сопровождается динамичным ростом ВВП. При оценке с использованием эконометрических методов выяснилось, что увеличение количества людей, покидающих страну на 1%, приводит к снижению ВВП на 0,55%. Из анализа можно сделать вывод, что за последние 28 лет произошло снижение показателей в обоих направлениях (въезжающих и выезжающих из Азербайджана). Выявлено, что по сравнению с 1990 г. в 2018 г. в нашу республику на ПМЖ приехали граждане из трёх развитых стран (США, Германии и Турции). Причиной может быть не только возвращение уехавших за границу, но и положительная оценка иностранными гражданами сложившейся в республике благоприятной социально-экономической ситуации.

Анализ показывает, что увеличение числа приехавших в Азербайджан трудовых мигрантов в 2018 г. по сравнению с 2016 г. произошли только в области сельского хозяйства, лесного хозяйства, рыболовства (19 чел.) и предоставления медицинских и социальных услуг населению (50 чел.). По другим направлениям, наоборот, наблюдается спад. Среди них, в частности, горнодобывающая промышленность (снижение в 1,8 раза). Конечно, для перспективных секторов экономики приветствуется эмиграция высококвалифицированных специалистов, профессионалов, всемирно известных людей в области науки, культуры, искусства и спорта, бизнесменов, вкладывающих средства в экономику страны. Но именно энергетический сектор Азербайджана долгое

время считался перспективным направлением для развития страны, поэтому здесь наблюдается значительный приток иностранных трудовых ресурсов.

Азербайджан вступил в новый этап развития в области управления процессами трудовой миграции, поскольку стал страной, привлекательной для мигрантов, которые ищут работу. После принятия в 2013 г. в республике Миграционного Кодекса, основные принципы квотирования трудовой миграции были утверждены правительством 14 марта 2016 г., и эти квоты заполнены на 100%. Согласно данным Министерства труда и социальной защиты населения, около 48% выделенной квоты используется для привлечения полуквалифицированной и квалифицированной иностранной рабочей силы. Спрос на иностранную рабочую силу средней квалификации остается высоким, особенно в строительном и горнодобывающем секторах. Большая часть трудовой квоты для иностранцев (более 70%) используется в строительной и горнодобывающей отраслях. Однако эти квоты распространяются также на производство (в том числе продуктов питания), жилье и общественное питание, образование и транспорт [35, с. 33—57]. Анализ показывает, что в 2019 г. из Государственной миграционной службы в Министерство труда и социальной защиты населения поступило более 6,941 заявление о выдаче заключения. Из них на 4277 чел. (61,6%) были получены положительные отзывы, в том числе 2122 чел. (30,6%) представлены разрешения на работу, а 2155 чел. (31,0%) они были продлены. В то же время 2664 иностранцу (38,4%) было сочтено нецелесообразным выдавать разрешительный документ. Ожидается, что иностранцы с положительным отзывом будут трудоустроены, в основном, в горнодобывающей, строительной и перерабатывающей отраслях. Квоты трудовой миграции на 2020 г. (6740 чел.) были утверждены на основе Постановления Кабинета Министров страны № 704 от 28 ноября 2020 г. (Источник: годовой отчет МТСЗН за 2019 год, <http://social.gov.az/uploads/yhs.pdf>).

## ВЫВОДЫ

Различные определения понятия "мобильность рабочей силы" в научной литературе позволяют сделать следующие выводы: мобильность трудовых ресурсов имеет многофункциональный и многофакторный характер; главные особенности — это доля участия в реконструкции и организации любой территории (зарубежной или отечественной); причины — это цель и срок переезда. Анализ теоретических подходов международной мобильности трудовых ресурсов еще раз показал, что этот процесс регулируется. Однако это регулирование по-разному организовано в различных странах и имеет разную методологическую основу.

Оценка производительности иностранных рабочих основана не только на конкурентоспособности их труда, но и на относительной дешевизне. Однако, учитывая неизбежность увеличения динамики иммиграционных потоков, в интересах принимающей страны следует обратить внимание на меры, связанные с развитием профессионализма и трудового потенциала. В период кризиса многие компании заинтересованы в снижении заработной платы, задержке выплат и увольнении работников. Однако эти меры противоречат целям долгосрочного экономическо-

го роста, которые включают замену неэффективных производственных мощностей и перемещение избыточной рабочей силы в другие секторы экономики. Мобильность трудовых мигрантов в настоящее время весьма лимитирована из-за инфраструктуры, жилья, правового статуса и культурных ограничений, включая пандемию. В целом общая тенденция соотношения миграционных показателей и ВВП позволяет говорить о том, что снижение миграционной активности в Азербайджане по-прежнему сопровождается динамичным ростом ВВП. При оценке с помощью эконометрических методов выяснилось, что увеличение на 1% количества людей, покидающих страну, приводит к снижению ВВП на 0,55%.

## Литература:

1. Струмилин С.Г. Наши трудовые ресурсы и перспективы / С. Г. Струмилин. Хозяйственное строительство, 1922, вып. 2. — С. 32—46.
2. Гулиев Т.А. Экономика труда / Т.А. Гулиев. — Баку: Нагыл Еви, 2003. — 526 с. (на азербайджанском языке).
3. Мурадов Ш.М., Аббасов Ф.Г., Теймурова З.А. Трудоресурсы Азербайджанской ССР и пути их использования / Ш.М. Мурадов, Ф.Г. Аббасов, З.А. Теймурова. — Баку: Элм, 1974. — 72 с. (на азербайджанском языке).
4. Исмаилов Б.В. Стратегический менеджмент / Б.В. Исмаилов. — Баку: Образование, 2018. — 296 с. (на азербайджанском языке).
5. Литвяков П.П. Научные основы использования трудовых ресурсов / П.П. Литвяков. — Москва: Мысль, 1969. — 248 с.
6. Котляр А. Воспроизводство рабочей силы при социализме / А. Котляр. Экономические науки. 1972, № 4. С. 33—37.
7. Сонин М.Я. Воспроизводство рабочей силы / М.Я. Сонин // Экономика труда: учебное пособие для вузов. Под ред. Н. А. Иванова и Г. Л. Мечковского. — Москва, 1976. — 453 с.
8. Давлетгильдеев Р.Ш. К вопросу определения понятия "иностранная трудовая миграция" в российском праве / Р.Ш. Давлетгильдеев. Русский юридический журнал, 1997, № 4. — С. 15—23.
9. Алиев Т.Г., Алиева Ш.Т., Алиев Р.Т. Управление человеческими ресурсами / Т.Г. Алиев, Ш.Т. Алиева, Р.Т. Алиев. — Баку, ADNA, 2012. — 303 с. (на азербайджанском языке).
10. Игнатова Ю. Е. Трудовая миграция: к вопросу об уточнении понятия / Ю.Е. Игнатова. Вестник ВолГУ. Серия 9: Исследования молодых ученых. 2010. № 8. Ч. 1. С. 40—47.
11. Справочник по терминологии в области миграции. — Москва: Международная организация по миграции, 2011. — 165 с. URL: [https://publications.iom.int/system/files/pdf/handbook\\_on\\_migration\\_terminology.pdf](https://publications.iom.int/system/files/pdf/handbook_on_migration_terminology.pdf)
12. Насибов Э.М. Основы миграции. Миграциология. Миграционные процессы. Мировые миграционные центры / Э.М. Насибов. — Баку: Наука и образование, 2014. — 240 с. (на азербайджанском языке).
13. Алигулиев Р.М., Алекперова И.Я. Социальная информатика: применение информационных технологий в анализе социальных процессов / Р.М. Алигулиев, И.Я. Алекперова. Проблемы информационного общест-

- ва. 2019. № 2. С. 3—17. (на азербайджанском языке). doi: 10.25045/jpis.v10.i2.01
14. Мальтус Т.-Р. Опыт применения закона о населении / Т.-Р. Мальтус. — Москва: Тикс-литография О. И. Лашкевич и К°, 1895. — 252 с. URL: <http://demo-scope.ru/weekly/knigi/maltus/maltus.pdf>
15. Агасиев Р.М. Правовое положение иностранцев и лиц без гражданства в Азербайджанской Республике / Р.М. Агасиев. — Баку: Элм, 2018. — 364 с. (на азербайджанском языке).
16. Жильцова Ю.В. Правовое регулирование трудовых отношений работников-мигрантов: дис....кандидата юридических наук. 12.00.05. Екатеринбург: Уральский государственный юридический университет, 2002. 156 с.
17. Конвенция Международной организации труда № 97 о трудящихся-мигрантах (пересмотренная в 1949 г.). Женева, 1 июля 1949 г. URL: <http://base.garant.ru/2541192/9d78f2e21a0e8d6e5a75ac4e4a939832>
18. Ehrenberg R.G., Smith R.S. Modern Labor Economics: Theory and Public Policy / R.G. Ehrenberg, R.S. Smith. — 11th ed. — Boston, MA: Pearson Education Inc., 2012. — xxii, 659 p.
19. Бреев, Б.Д. Подвижность населения и трудовых ресурсов / Б.Д. Бреев. — Москва: Статистика, 1977. — 176 с.
20. Устойчивое развитие экономики: проблемы, перспективы. Материалы Международной научной конференции (27—28 апреля 2016 г.). Сумгаит: Сумгаитский государственный университет, 2016 (на азербайджанском языке).
21. Harris J., Todaro M. Migration, Unemployment, and Development: A Two-Sector Analysis / J. Harris, M. Todaro. The American Economic Review, 1970, Vol. 60, No. 1. P. 126—142. URL: <https://www.jstor.org/stable/1807860?seq=1>
22. Третьякова Л.А., Грудкина Т.И. Мобильность трудовых ресурсов в контексте инвестиционной привлекательности регионов ЦФО / Л.А. Третьякова, Т.И. Грудкина. Национальные интересы: приоритеты и безопасность. 2016. № 12 (345). С. 133—142.
23. Tobler W. Migration: Ravenstein, Thornthwaite, and Beyond / W. Tobler. Urban Geography, 1995, vol. 16 (4), pp. 327—343. doi:10.2747/0272-3638.16.4.327
24. Расулов Ф., Ибадоглу Г. Основы экономики / Ф. Расулов, Г. Ибадоглу. — Баку: Элм, 2004. — 200 с. (на азербайджанском языке).
25. Katz E., Stark O. Labor Migration and Risk Aversion in Less Developed Countries / E. Katz, O. Stark. Journal of Labor Economics, 1986, vol. 4, No. 1. P. 134—149. URL: <https://www.jstor.org/stable/2534880?seq=1>
26. Ибрагимова Г.И., Ягубова Н.А. Концепция миграции, основные типы и социально-политический анализ. История и ее проблемы. 2013. № 3. С. 218—228. (на азербайджанском языке). URL: <http://static.bsu-az/w8/Tarix%20ve%20onun%20problem/2013-%20%20%203/seh.218-228.pdf>
27. Азизова Г.А. Рынок труда Азербайджана / Г.А. Азизова. Баку: Элм, 2005, 303 с. URL: <http://lib.bbu.edu.az/files/book/395.pdf>
28. Цапенко И.П. Иммиграция населения как фактор экономического развития: на примере развитых стран: автореферат диссертации ... д.э.н. 08.00.14. Москва: ИМЭМО РАН, 2009. 36 с. URL: <https://www.dissercat.com/content/immigratsiya-naseleniya-kak-faktor-ekonomicheskogo-razvitiya/read>
29. International Migration Outlook: 2008 Edition. Paris: OECD, 2008. 394 p.
30. Садыхлы Ф. Цель, определенная программой национализации нефтяного сектора, достигнута. Газета "Азербайджан". 2019. 22 января. URL: <http://www.azerbaijan-news.az/view-161401/Neft-sektorunda-milliletdirme-proqraminin-mueyyen-etdiyi-hedefe-nail-olunub>
31. Boubtane E., Dumont J.-C. Immigration and Economic Growth in the OECD Countries 1986—2006 / E. Boubtane, J.-C. Dumont. Oxford Economic Papers. August 2010, 68 (2). 34 p. doi:10.1093/oep/gpw001
32. Ильин В.А., Гулин К.А., Усков Т.В. Стратегические резервы роста производительности труда в региональной экономике / В.А. Ильин, К.А. Гулин, Т.В. Усков. Экономические и социальные перемены: факты, тенденции, прогноз. 2010. № 1 (9). С. 24—38.
33. Гусейнова Ф.А. Новые формы оплаты труда в рыночной экономике: международный опыт / Ф.А. Гусейнова. — Баку, Издательство "Экономический Университет", 2007. — 192 с.
34. Demographic indicators of Azerbaijan. Statistical yearbook. Baku: State Statistical Committee of the Republic, 2020. 530 p.
35. Определение спроса на иностранную рабочую силу на рынке труда Азербайджана. Баку: Международный центр развития миграционной политики, 2017, ноябрь. 93 с. (на азербайджанском языке). URL: [https://migrationto.az/pdf/2Az%C9%99rbaycan%C4%B1n%20%C9%99m%C9%99k%20bazar%C4%B1nda%20%C9%99cn%C9%99bi%20i%C5%9F%C3%A7i%20q%C3%BCvv%C9%99sin%C9%99%20t%C9%99l%C9%99bat%C4%B1n%20m%C3%BC%C9%99y%C9%99n%20edilm%C9%99si\\_1573844893.pdf](https://migrationto.az/pdf/2Az%C9%99rbaycan%C4%B1n%20%C9%99m%C9%99k%20bazar%C4%B1nda%20%C9%99cn%C9%99bi%20i%C5%9F%C3%A7i%20q%C3%BCvv%C9%99sin%C9%99%20t%C9%99l%C9%99bat%C4%B1n%20m%C3%BC%C9%99y%C9%99n%20edilm%C9%99si_1573844893.pdf)
36. Отчет Министерства Труда и Социальной Защиты Населения Азербайджанской Республики за 2019 г. 27 с. (на азербайджанском языке). URL: <https://www.sosial.gov.az/uploads/yhs.pdf>

#### References:

1. Strumilin, S.G. (1922), "Our human resources and prospects", Hozjajstvennoe stroitel'stvo, vol. 2, pp. 32—46.
2. Guliev, T.A. (2003), Jekonomika truda [Labor economics], Nagyl Evi, Baku, Azerbaijan.
3. Muradov, Sh.M. Abbasov, F.G. and Tejmurrova, Z.A. (1974), Trudovye resursy Azerbajdzhanskoj SSR i puti ih ispol'zovanija [Labor resources of the Azerbaijan SSR and ways of their use], Jelm, Baku, Azerbaijan.
4. Ismailov, B.V. (2018), Strategicheskij menedzhment [Strategic management], Obrazovanie, Baku, Azerbaijan.
5. Litvjakov, P.P. (1969), Nauchnye osnovy ispol'zovanija trudovyh resursov [Scientific basis for the use of labor resources], Mysl', Moskva, Russia.
6. Kotljars, A. (1972), "Reproduction of labor power under socialism", Jekonomicheskie nauki, vol. 4, pp. 33—37.
7. Sonin, M.Ja. (1976), Jekonomika truda: uchebnoe posobie dlja vuzov [Labor economics: textbook for universities.], Moskva, Russia.



8. Davletgil'deev, R.Sh. (1997), "On the question of the definition of the concept of "foreign labor migration" in Russian law", *Russkij juridicheskij zhurnal*, vol. 4, pp. 15—23.
9. Aliev, T.G. Alieva, Sh.T. and Aliev, R.T. (2012), *Upravlenie chelovecheskimi resur-sami [Human Resource Management]*, ADNA, Baku, Azerbaijan.
10. Ignatova, Ju.E. (2010), "Labor migration: on the question of clarifying the concept", *Vestnik VolGU. Seriya 9: Issledovaniya molodyh uchenykh*, vol. 8, no. 1, pp. 40—47.
11. International Organization for Migration (2011), "Handbook on migration terminology", available at: [https://publications.iom.int/system/files/pdf/handbook\\_on\\_migration\\_terminology.pdf](https://publications.iom.int/system/files/pdf/handbook_on_migration_terminology.pdf) (Accessed 4 April 2021).
12. Nasibov, Je.M. (2014), *Osnovy migracii. Migraciologiya. Migracionnye proces-sy. Mirovye migracionnye centry [Migration Basics. Migrationology. Migration processes. World migration centers]*, Jelm va Tahsil, Baku, Azerbaijan.
13. Aliguliev, R.M. and Alekperova, I.Ja. (2019), "Social Informatics: Application of In-formation Technologies in the Analysis of Social Processes", *Problemy informacionnogo obshhestva*, vol. 2, pp. 3—17.
14. Mal'tus, T.-R. (1895), "Experience in the application of the population law", available at: <http://demoscope.ru/weekly/knigi/maltus/maltus.pdf> (Accessed 15 April 2021).
15. Agasiev, R.M. (2018), *Pravovoe polozhenie inostrancev i lic bez grazhdanstva v Azerbajdzhanskoj Respublike [Legal status of foreigners and stateless persons in Azerbaijan Republic]*, Jelm, Baku, Azerbaijan.
16. Zhiltsova, Yu.V. (2002), "Legal regulation of labor relations of migrant workers". Abstract of Ph.D. dissertation, Labor law; Social security law, Ural State Law University, Yekaterinburg, Russia.
17. International Labor Organization (1949), "Convention No. 97 concerning Migrant Workers (as revised in 1949)", Geneva, Switzerland, available at: <http://base.garant.ru/2541192/9d78f2e21a0e8d6e5a75ac4e4a939832> (Accessed 15 April 2021).
18. Ehrenberg, R.G. and Smith, R.S. (2012), *Modern Labor Economics: Theory and Public Policy*, Pearson Education Inc., Boston, USA.
19. Breev, B.D. (1977), *Podvizhnost' naseleniya i trudovyh resursov [The mobility of the population and labor force]*, Statistika, Moskva, Russia.
20. Sustainable development of the economy: problems, prospects (2016), *Ustojchivoe razvitie jekonomiki: problemy, perspektivy. Materialy Mezhdunarodnoj nauchnoj konferen-cii [Sustainable development of the economy: problems, prospects. Materials of the International Scientific Conference]*, Sumgaitskij gosudarstvennyj universitet, Sumgait, Azerbaijan.
21. Harris, J. and Todaro, M. (1970), "Migration, Unemployment, and Development: A Two-Sector Analysis", *The American Economic Review*, vol. 60, no. 1, pp. 126-142, available at: <https://www.jstor.org/stable/1807860?seq=1> (Accessed 15 April 2021).
22. Tret'jakova, L.A. and Grudkina, T.I. (2016), "Labor mobility in the context of in-vestment attractiveness of the regions of the Central Federal District", *Nacional'nye interesy: priority i bezopasnost'*, vol. 12 (345), pp. 133—142.
23. Tobler, W. (1995). "Migration: Ravenstein, Thornthwaite, and Beyond", *Urban Ge-ography*, vol. 16 (4), pp. 327—343.
24. Rasulov, F. and Ibadoglu, G. (2004), *Osnovy jekonomiki [Fundamentals of Econom-ics]*, Jelm, Baku, Azerbaidjan.
25. Katz, E. and Stark, O. (1986), "Labor Migration and Risk Aversion in Less Devel-oped Countries", *Journal of Labor Economics*, vol. 4, no. 1, pp. 134-149, available at: <https://www.jstor.org/stable/2534880?seq=1> (Accessed 15 April 2021).
26. Ibragimova, G.I. and Jagubova, N.A. (2013), "Migration concept, main types and socio-political analysis", *Istorija i ee problemy*, vol. 3, pp. 218—228, available at: <http://static.bsu.az/w8/Tarix%20ve%-20onun%20problem/2013%20%20%203/seh.218-228.pdf> (Accessed 15 April 2021).
27. Azizova, G.A. (2005), *Rynok truda Azerbajdzhana [Labor market of Azerbaijan]*, Jelm, Baku, Azerbaijan, available at: <http://lib.bbu.edu.az/files/book/395.pdf> (Accessed 15 April 2021).
28. Tsapenko, I.P. (2009), "Immigration of the Population as a Factor of Economic De-velopment: the Case of Developed Countries", Doctor of Economics thesis, Global economy, IMEMO RAN, Moscow, Russia, available at: <https://www.dissercat.com/content/immigratsiya-naseleniya-kak-faktor-ekonomicheskogo-razvitiya/read> (Accessed 15 April 2021).
29. OECD, (2008), *International Migration Outlook: 2008 Edition*, OECD, Paris, France.
30. Sadykhly, F. (2019), "The goal set by the program of nationalization of the oil sec-tor has been achieved", *Azerbaijan newspaper*, January 22, available at: <http://www.azerbaijan-news.az/view-161401/Neft-sektorunda-millil??dirm?-proqram?n?n-m??yy?n-etdiyi-h?d?f?-nail-olunub> (Accessed 15 April 2021).
31. Boubtane, E. and Dumont, J.-C. (2010), "Immigration and Economic Growth in the OECD Countries 1986—2006", *Oxford Economic Papers*, vol. 68 (2).
32. Il'in, V.A. Gulin, K.A. and Uskov, T.V. (2010), "Strategic reserves of labor produc-tivity growth in the regional economy", *Jekonomicheskije i social'nye peremeny: fakty, tendencii, prognoz*, vol. 1 (9), pp. 24—38.
33. Gusejnova, F.A. (2007), *Novye formy oplaty truda v rynochnoj jekonomike: mezhdunarodnyj opyt [New forms of remuneration in the market economy: international experi-ence]*, Izdatel'stvo "Jekonomicheskij Universitet", Baku, Azerbaijan.
34. Statistical yearbook (2020), *Demographic indicators of Azerbaijan*, State Statistical Committee of the Republic, Baku, Azerbaijan.
35. International Center for Migration Policy Development (2017), "Determination of the demand for foreign labor in the labor market of Azerbaijan", Baku, Azerbaijan, available at: [https://migrationto.az/pdf/2Az%C9%99rbaycan%C4%B1n%20%C9%99m%-C9%99k%20bazar%C4%B1nda%20%C9%99cn%-C9%99bi%20i%C5%9F%C3%A7i%20q%C3-BCvv%C9%99sin%C9%99%20t%C9%99i%C9%99bat%C4%B1n%20m%C3%BC%C9%99yy%-C9%99n%20edilm%C9%99si\\_1573844893.pdf](https://migrationto.az/pdf/2Az%C9%99rbaycan%C4%B1n%20%C9%99m%-C9%99k%20bazar%C4%B1nda%20%C9%99cn%-C9%99bi%20i%C5%9F%C3%A7i%20q%C3-BCvv%C9%99sin%C9%99%20t%C9%99i%C9%99bat%C4%B1n%20m%C3%BC%C9%99yy%-C9%99n%20edilm%C9%99si_1573844893.pdf) (Accessed 15 April 2021).
36. The Ministry of Labor and Social Protection of the Population of the Republic of Azerbaijan (2019), "Report for 2019", available at: <https://www.sosial.gov.az/uploads/yhs.pdf> (Accessed 15 April 2021).

Стаття надійшла до редакції 27.04.2021 р.



*А. Р. Исмаиллы,*  
научный сотрудник, Институт стратегических исследований Кавказа, г. Баку, Азербайджан  
ORCID ID: 0000-0002-9487-4459

DOI: 10.32702/2306-6814.2021.9.76

## ОСНОВНЫЕ ТЕНДЕНЦИИ ФОРМИРОВАНИЯ РЕГИОНАЛЬНЫХ ЭКОНОМИЧЕСКИХ СОЮЗОВ НА ГЕОЭКОНОМИЧЕСКОМ ПРОСТРАНСТВЕ ЕВРОПЫ

A. Ismailli,  
Researcher, Institute of Strategic Studies of the Caucasus, Baku, Azerbaijan

### MAIN TRENDS IN THE FORMATION OF REGIONAL ECONOMIC UNIONS IN THE GEOECONOMIC SPACE OF EUROPE

A. P. Ismailli,  
науковий співробітник, Інститут стратегічних досліджень Кавказу, м.Баку, Азербайджан

### ОСНОВНІ ТЕНДЕНЦІЇ У ФОРМУВАННІ РЕГІОНАЛЬНИХ ЕКОНОМІЧНИХ СОЮЗІВ У ГЕОЕКОНОМІЧНОМУ ПРОСТОРІ ЄВРОПИ

**В статье сделана попытка анализа основных тенденций развития интеграционных процессов на евразийском геоэкономическом пространстве за период 1950—2020 гг. Автор затрагивает и такие важные вопросы, как принципы формирования и функционирования интеграционных союзов на евразийском материке. Выделяются различные типы интеграционных блоков, а также определяются причины начала трансформационных процессов в геоэкономическом пространстве Евразии с акцентом на особенности региональных интеграционных союзов и приоритеты участия в них стран Восточного партнерства. В данном контексте также рассматривается интеграционная политика ЕС и ЕАЭС по отношению стран программы "Восточное партнерство", роль ГУАМ как субрегионального экономического союза. На основе применения методов качественных и количественных исследований проводится систематический и сравнительный анализ макропоказателей региональных союзов с целью выявления социально-экономического потенциала каждого из них. Наряду с этим, проанализирована степень интегрированности постсоветских (восточноевропейских) государств в рамках магистральных и субрегиональных экономических союзов. Информационную базу исследования составляют статистические данные, полученные из базы данных международных финансовых организаций, официальных сайтов региональных союзов, публикации и научные работы ученых, посвященные формированию основных интеграционных тенденций, трансформации геоэкономического пространства Евразии, а также интеграционной политике ЕС в отношении постсоветских (восточноевропейских) стран. Следует отметить, что участие стран Восточного партнерства в различных интеграционных союзах рассматривается в двух ракурсах: регионально-географическом и регионально-союзном, что дает возможность оценивать перспективы участия этих стран в различных региональных объединениях исходя из двух видов классификаций. В статье сделан вывод о том, что ЕС продолжает укреплять свои геостратегические позиции на континенте, Россия путем учреждения ЕАЭС сформировала свой магистральный интеграционный тренд, а ОЧЭС имеет потенциал дальнейшего развития в ближайшей перспективе.**

**The article makes an attempt to analyze the main trends in the development of integration processes in the Eurasian geo-economic space for the period from 1950 to 2020. The author also touches upon such**

important issues as the principles of the formation and functioning of integration unions on the Eurasian continent. Various types of integration blocks are distinguished, and the reasons for the beginning of transformation processes in the geo-economic space of Eurasia are identified, with an emphasis on the features of regional integration unions and the priorities of participation of the Eastern Partnership countries in them. Within this context, there are also viewed such matters as the integration policy of the EU and the EAEU regarding the countries of the Eastern partnership program, the role of GUAM as a sub-regional economic union. Based on the application of methods of qualitative and quantitative research, a systematic and comparative analysis of macro-indicators of regional unions is carried out in order to identify the socio-economic potential of each of them. Along with this, the degree of integration of post-Soviet (Eastern European) states within the framework of mainstream and sub-regional economic unions is also analyzed. The information base of the study contains of statistical data obtained from databases of international financial organizations, official websites of regional unions, publications and scientific works of scientists devoted to the formation of the main integration trends, the transformation of the geo-economic space of Eurasia, as well as the EU integration policy towards post-Soviet (Eastern European) countries. It should be noted, that the participation of the Eastern partnership countries in various integration unions is considered from two perspectives: regional-geographical and regional-union, which makes it possible to assess the prospects for the participation of these countries in various regional associations based on two types of classifications. The article concludes that the EU continues to strengthen its geostrategic positions on the continent, Russia, through the establishment of the EAEU, has formed its main integration trend, and the BSEC has the potential for further development in the coming years.

У статті зроблено спробу проаналізувати основні тенденції розвитку інтеграційних процесів в євразійському геоекономічному просторі на період з 1950 по 2020 рік. Автор також торкається таких важливих питань, як принципи формування та функціонування інтеграційні союзи на Євразійському континенті. Виокремлено різні типи інтеграційних блоків та визначено причини початку трансформаційних процесів у геоекономічному просторі Євразії з акцентом на особливостях регіональних інтеграційних спілок та пріоритетах участі країн Східного партнерства у них. У цьому контексті розглядаються також такі питання, як інтеграційна політика ЄС та ЄАЕС щодо країн програми Східного партнерства, роль ГУАМ як субрегіонального економічного союзу. На основі застосування методів якісних та кількісних досліджень проводиться систематичний та порівняльний аналіз макропоказників регіональних спілок з метою ідентифікації соціально-економічного потенціалу кожного з них. Поряд з цим аналізується також ступінь інтеграції пострадянських (східноєвропейських) держав в рамках основних та субрегіональних економічних союзів. Інформаційна база дослідження містить статистичні дані, отримані з баз даних міжнародних фінансових організацій, офіційних веб-сайтів регіональних спілок, публікації та наукові праці вчених, присвячені формуванню основних інтеграційних тенденцій, трансформації геоекономічного простору Євразії, а також інтеграційна політика ЄС щодо пострадянських (східноєвропейських) країн. Слід зазначити, що участь країн Східного партнерства в різних інтеграційних союзах розглядається з двох перспектив: регіонально-географічної та регіональної спілки, що дає можливість оцінити перспективи участі цих країн у різних регіональних асоціаціях, заснованих на двох типах класифікацій. У статті робиться висновок, що ЄС продовжує зміцнювати свої геостратегічні позиції на континенті, Росія, створивши ЄАЕС, сформувала свою основну інтеграційну тенденцію, і ОЧЕС має потенціал для подальшого розвитку в найближчі роки.

*Ключевые слова:* магистральные интеграционные тренды, геоекономическое пространство Евразии, Европейский Союз, Евразийский Экономический Союз, Восточное партнерство, региональные союзы, трансформационные тенденции.

*Key words:* mainstream integration trends, geo-economic space of Eurasia, European Union, Eurasian Economic Union, Eastern partnership, regional unions, transformational trends.

*Ключові слова:* основні тенденції інтеграції, геоекономічний простір Євразії, Європейський Союз, Євразійський Економічний Союз, Східне партнерство, регіональні спілки, трансформаційні тенденції.

## ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМЫ

На рубеже XXI в. с распадом СЭВ и СССР произошли радикальные структурные сдвиги в интеграционных процессах европейского континента. Можно выделить

три основных интеграционных тренда на геоекономическом пространстве Европы:

— расширение и усиление Европейского Союза (ЕС);

— распад социалистических интеграционных союзов — СЭВ и СССР;  
— формирование новых региональных экономических союзов.

В сложившихся условиях на первый план выдвигаются следующие основные задачи, требующие всестороннего научного исследования:

— Проанализировать основные тенденции формирования и развития интеграционных союзов на европейском континенте.

— Выявить причины начало трансформационных процессов в геоэкономическом пространстве Европы.

— Осуществить сравнительный анализ макропоказателей европейских региональных экономических союзов.

— Выявить особенности региональных экономических союзов Европы.

— Проанализировать политику ЕС по интеграции постсоветских (восточноевропейских) республик (программа "Восточное партнерство" (ВП)).

На современном этапе ни одна страна мира не способна эффективно самостоятельно существовать и развиваться, т.е. она должна быть вовлечена в глобальные или региональные экономические интеграционные тренды. Постсоветские (восточноевропейские) республики также вовлечены в эти интеграционные союзы: а) Литва, Латвия и Эстония вошли в состав ЕС, б) Беларусь и Армения вошли во вновь созданный евразийский экономический союз — ЕАЭС, в) Украина, Молдова, Грузия и Азербайджан создали свой региональный союз — ГУАМ.

Вместе с тем, необходимо отметить, что пять республик — Армения (ЕАЭС), Украина, Молдова, Грузия, Азербайджан (ГУАМ) — уже являются учредителями вновь созданного Черноморского Экономического Союза (ОЧЭС), а три республики — члены ГУАМ (Украина, Молдова и Грузия) — находятся в процессе вхождения в ЕС (ассоциированные члены). Из сказанного видно, что шесть восточноевропейских постсоветских республик находятся в поиске "материнского" интеграционного союза. В свою очередь, каждая из вышеперечисленных региональных экономических союзов (ЕС, ЕАЭС, ОЧЭС) разрабатывает политику вовлечения этих стран в свой союз. В этой связи возникает проблема согласования интересов отдельно взятой постсоветской республики с интегральными интересами этих региональных союзов.

## АНАЛИЗ СОВРЕМЕННЫХ ИССЛЕДОВАНИЙ И ПУБЛИКАЦИЙ

Важность проблем, сопряженных с исследованием процессов интеграции, регионализации и глобализации, и, в частности, подтверждается в публикациях многих западных ученых, среди которых следует выделить К. Адамо, Б. Баласса, А. Бейя, П. Бийсманд, Ф. Бичи, Д. Вебер, Р. Гиллеспей, З. Гштэль, П. Джаронна, Дж. Замана, П. Кругмана, Д. Лейн, С. Менард, Г. Мюрдала, Дж. Най, Дж. Стиглица, П. Тейлор и др. Интеграционной политике ЕС с восточноевропейскими постсоветскими республиками посвящены работы Э. Адеммер, Г. Коллодко, А. Маркетти, Г. Паскариу, А. Сапир, М. Эрке и др. Их труды внесли существенный вклад в современ-

ную популяризацию данной тематики. Среди ученых постсоветских стран указанную проблематику в качестве объекта исследования успешно развивали Ч. Аббасов, И. Альмашев, М. Ахмедов, А. Байков, А. Байрамов, О. Белорус, Ю. Борко, Д. Велиев, Э. Гаджибаев, А. Гальчинский, М. Згуровский, М. Иванов, В. Иноземцев, Э. Исмаилов, Е. Лукашева, А. Магеррамов, Н. Мильчекова, С. Миронович, Ю. Пахомов, В. Рокош, В. Ротару, А. Спартак, А. Стрелков, А. Филипенко, В. Шемятенков, Ю. Шишков, Я. Яскевич и др. Это свидетельствует об интересе и понимании исключительной важности данной темы в научно-экономическом пространстве. Вместе с тем следует признать, что, несмотря на растущий интерес к исследованию названных выше проблем, вопросам формирования магистральных интеграционных трендов и региональных экономических союзов и их роли в формировании геоэкономического пространства, уделяется всё еще недостаточное внимание. В этой связи считаем правомерным акцентировать внимание именно на названной направленности исследования.

## ЦЕЛЬ СТАТЬИ

Цель настоящей статьи — выявить основные закономерности формирования новых региональных интеграционных союзов в контексте динамичного развития западноевропейского интеграционного тренда.

## ОСНОВНОЙ МАТЕРИАЛ ИССЛЕДОВАНИЯ

Формирование магистральных интеграционных трендов на геоэкономическом пространстве Евразии (1950—1990 гг.). После Второй мировой войны принципы интеграции стран на европейском континенте потерпели радикальную трансформацию. Вместо этноконфессионального принципа при объединении государств в союзы основными стали идеологический и экономический принципы, что, в свою очередь, способствовало формированию двух магистральных трендов, приведших, в конечном счете, к образованию противоборствующих союзов капиталистических и социалистических стран. Интеграция стран в капиталистическом лагере, происходившая преимущественно по экономическим принципам, определила два основных направления: военно-политический союз — НАТО (1949 г.) и экономический союз — Европейское объединение угля и стали (1950 г.), в состав которого вошли Бельгия, Италия, Люксембург, Нидерланды, ФРГ и Франция. В 1957 г. указанное объединение преобразовалось в Европейское Экономическое Сообщество (ЕЭС) и стало движущей силой западноевропейской интеграции, инициирующим ядром которой являлись ФРГ и Франция. В 1973 г. к ЕЭС присоединились Великобритания, Дания и Ирландия, в 1981 г. — Греция, а в 1986 г. — Испания и Португалия [1, с. 48]. В 1992 г. между этими 12 странами был заключён Маастрихтский договор о создании Европейского Союза (ЕС), который дал начало новому, более высокому уровню интеграции [2, с. 216—217].

В социалистическом лагере, напротив, интеграционные процессы происходили преимущественно на идеологических принципах. Так, в 1949 г. был создан экономический союз социалистических стран Восточной Европы — Совет Экономической Взаимопомощи (СЭВ), а

**Таблица 1. Основные показатели региональных союзов на геоэкономическом пространстве Евразии за 1990—2019 гг.**

Показатели \ Региональные экономические союзы		1990			2019				
		ЕС	СЭВ <sup>1</sup>	Всего	ЕС <sup>2</sup>	Региональные союзы на постСЭВовском пространстве			Всего
						Итого	Из них		
							ЕАЭС <sup>3</sup>	ГУАМ	
Территория	Тыс.км <sup>2</sup>	2 371	23 402	25 773	4 476	21 054	20 260	794,0	25 530
	%	9,1	90,9	100	17,6	82,4	79,3	3,1	100
Население	Млнчел.	346,1	406,4	752,5	513,5	242,0	181,8	60,7	755,0
	%	46,0	54,0	100	68,0	32,0	24,0	8,0	100
ВВП(ППС)	Млрд\$	6 126	2 388	8 514	20 838	5 262	4 825	807,437	26 100
	%	71,9	28,1	100	79,8	20,2	18,4	1,8	100

Примечание:

<sup>1</sup> В 1999 г. в ГУАМ вступил Узбекистан, впоследствии вышедший из его состава в 2005 г.

<sup>2</sup> Только Европейские страны — участники СЭВ.

<sup>3</sup> Без учета стран-кандидатов ЕС (Албания, Босния и Герцеговина, Сербия, Северная Македония, Турция и Черногория) и ассоциированных членов (Грузия, Молдова и Украина).

<sup>4</sup> Без учета евразийских стран — Туркменистана, Таджикистана и Узбекистана.

в 1955 г. военно-политический союз — Организация Варшавского Договора (ОВД). Иницирующим ядром в формировании этих союзов был СССР [3, с. 16]. В отличие от перманентно расширявшегося капиталистического лагеря, здесь интеграция проходила с осложнениями, а именно, отдельными странами (Венгрия в 1956 г. и Чехословакия в 1968 г.) были предприняты попытки выхода из социалистического лагеря. В 1968 г. из-за ввода войск ОВД в Чехословакию эту организацию в одностороннем порядке покинула Албания. В 1990 г. ГДР вышла из СЭВ и ОВД и вошла в состав ФРГ, а значит, и в НАТО. Нарастание дезинтеграционных процессов в социалистическом лагере в 1991 г. привело к распаду ОВД и СЭВ.

Аналогичные процессы происходили и в самих странах-участницах. В 1991 г. СССР распался на 15 независимых государств (Литва, Латвия, Эстония, Россия, Беларусь, Украина, Молдова, Азербайджан, Грузия, Армения, Казахстан, Узбекистан, Туркменистан, Таджикистан и Кыргызстан), Социалистическая Федеративная Республика Югославии (СФРЮ) — на шесть (Сербия, Хорватия, Словения, Македония, Черногория и Босния и Герцеговина), а в 1992 г. Чешская и Словацкая Федеративная Республика (ЧСФР) — на два (Чехию и Словакию). Из этих трех социалистических союзных стран лишь ЧСФР удалось осуществить "бархатный развод", тогда как между отдельными республиками СССР и СФРЮ произошли этно-конфессиональные конфликты, которые продолжаются до сих пор. Таким образом, произошла радикальная трансформация геополитического и геоэкономического пространства европейского континента и начался новый этап интеграционных процессов [4].

На пороге XXI в. начался процесс трансформации политико-экономических систем постСЭВовских и постСОВЕТских республик [5, с. 70]. Одновременно ЕС начал вырабатывать новые социально-экономические принципы и подходы вовлечения этих стран в Европейский Союз. Происходившее за счёт социалистических стран расширение ЕС было многоэтапным и продолжается до сих пор. В 2004 г. первыми в состав ЕС вошли постСОВЕТские (Литва, Латвия, Эстония) и постСЭВовские страны (Чехия, Словакия, Венгрия, Польша и Сло-

вения); в 2007 г. — Болгария и Румыния, а в 2013 г. — Хорватия. Вместе с тем, оставаясь в военно-политическом союзе НАТО, Великобритания вышла из состава ЕС в 2020 г. Таким образом, ЕС смог успешно интегрировать 8 постСЭВовские и 3 постСОВЕТские страны, усилив магистральный тренд западноевропейской интеграции [6].

Трансформация геоэкономического пространства Евразии (1991—2020 гг.). В то же время Российская Федерация (РФ), которая являлась иницирующим ядром СССР и, соответственно, союзов восточноевропейских стран (СЭВ и ОВД), стала проводить на постсоветском пространстве новую интеграционную политику на экономических принципах. Сразу после распада СССР в 1991 г. РФ сформировала новое интеграционное объединение постсоветских республик (без участия балтийских стран и Туркмении) — Содружество Независимых Государств (СНГ). Ввиду того, что СНГ не являлось надгосударственным образованием и не было способным проводить реальную интеграционную политику между странами-участниками этого сообщества, РФ инициировала создание новых интеграционных блоков на евразийском геополитическом и геоэкономическом пространстве. В 1992 г. Россия заключила Договор о коллективной безопасности с республиками Беларусь, Армения, Казахстан, Киргизия и Таджикистан, а в 2002 г. был учрежден военно-политический союз — ОДКБ. Эти же постсоветские страны в 2000 г. подписали договор об учреждении Евразийского Экономического Сообщества (ЕврАзЭС), который в 2015 году преобразовался в Евразийский Экономический Союз (ЕАЭС) [3, с. 15—20; 7, с. 48—56].

Наряду с этим, на постСОВЕТском и постСЭВовском пространстве стали возникать новые субрегиональные экономические союзы. В 1997 г. бывшие республики СССР (Украина, Молдова, Грузия и Азербайджан) создали новый субрегиональный интеграционный экономический союз — ГУАМ. С момента распада СССР во всех странах-участниках данного союза существовали этно-территориальные конфликты, связанные с РФ. Так, в Украине — это Донбасс и Крым, в Молдове — Приднестровье, в Грузии — Абхазия и Южная Осетия, в Азербайджане — Нагорный Карабах. Всё это су-

Таблица 2. Основные показатели ЕС и стран ВП на 2019 г.

ЕС и страны ВП		ЕС	ВП	Всего
Показатели				
Территория	Тыс. км <sup>2</sup>	4 476	1 031	5 507
	%	81,3	18,7	100
Население	Млн чел	513,5	73,2	586,7
	%	87,5	12,5	100
ВВП(ППС)	Млрд \$	20 838	1 038	21 876
	%	95,2	4,8	100

Таблица 3. Основные показатели ЕАЭС и стран ГУАМ на 2019 г.

ЕАЭС и страны ГУАМ		ЕАЭС	ГУАМ	Всего
Показатели				
Территория	Тыс. км <sup>2</sup>	20 260	794,0	21 054
	%	97,0	3,0	100
Население	Млн чел	181,8	60,7	242,0
	%	75,0	25,0	100
ВВП(ППС)	Млрд \$	4 825	807,437	5 632
	%	85,7	14,3	100

ущественно осложняло развитие интеграционных процессов, как между странами-участниками ГУАМ, так и с государствами европейского континента [8, с. 15].

Анализ приведенных в табл. 1 основных макроэкономических показателей свидетельствует о положительных тенденциях экономического роста ЕС. Так, за 30 лет территория ЕС увеличилась почти вдвое (188%), население — почти в 1,5 раза (148%), а ВВП — более чем в 3 раза (340%). При этом следует отметить, что эти данные представлены без учета, как стран-кандидатов (Албания, Босния и Герцеговина, Сербия, Северная Македония, Турция и Черногория), так и ассоциированных членов (Грузия, Молдова и Украина). Другими словами, ЕС с присоединением вышеперечисленных стран может еще существенно расшириться. Согласно статистическим показателям 1990 г., СЭВ превосходил ЕС по территории и численности населения, уступая лишь в размере ВВП.

После распада СЭВ и самого СССР на постСЭВовском пространстве появились региональные экономические союзы — ЕАЭС, ГУАМ и ОЧЭС. Если за этот период в ЕС наблюдался существенный рост по всем макроэкономическим показателям, то в условном правопреемнике бывшего СЭВ — ЕАЭС, как видно из данных таблицы 1, наблюдалось сокращение территории на 13% и населения — на 55%. При этом ВВП ЕАЭС увеличился более чем вдвое (202%) и к 2019 году составил 4 825 млрд долл. США. Следует отметить, что увеличение производства ВВП в ЕАЭС за данный период во многом обусловлен естественным ростом экономики. Совокупные макропоказатели ЕАЭС и ГУАМ по территории, населению и ВВП составляют 21 054 тыс. км<sup>2</sup>, 242 млн человек, 5 262 млрд долл. США. На долю ГУАМ приходится соответственно 794 тыс. км<sup>2</sup> (3,8%), 60,7 млн человек (25,1%), 807,407 млрд долл. США (15,3%). ГУАМ как интеграционный союз в силу объективных причин не является магистральным на экономическом пространстве Евразии. В то же время он расположен на стыке ЕС, ОЧЭС и ЭС, что делает его в равной степени

привлекательным для этих магистральных интеграционных союзов. Интеграция стран-участниц ГУАМ в ЕС позволит последнему вплотную подойти к границам России и усилить свое влияние на постсоветском пространстве.

Таким образом, можно констатировать, что после распада ОВД, СЭВ и СССР в интеграционных процессах на геополитическом и геоэкономическом пространстве Европы произошла трансформация, и на новых принципах стали возникать новые военно-политические и экономические союзы [7, с. 39]. Это получило отражение в следующих трендах:

- расширение и углубление магистрального тренда интеграции между западноевропейскими странами (НАТО и ЕС) на основе преимущественно социально-экономического принципа и за счёт вхождения новых стран (постСЭВовских и трех балтийских постСОВЕТских стран);

- утверждение экономического принципа (вместо идеологического) в качестве основного принципа интеграции стран Восточной Европы;

- формирование по инициативе РФ на основе экономических принципов новых интеграционных объединений на геополитическом пространстве Евразийского материка — ОДКБ, ЕАЭС [9];

- возникновение в восточной части европейского континента нового магистрального интеграционного союза ОЧЭС и субрегионального экономического союза ГУАМ [10, с. 306].

Европейская Политика Соседства с постсоветскими (восточноевропейскими) республиками — программа "ВП". С целью углубления интеграционных связей с шестью постСОВЕТскими странами — Азербайджаном, Арменией, Беларусией, Грузией, Молдовой и Украиной — в 2009 г. со стороны ЕС была учреждена специальная программа "ВП". Данная программа реализуется в рамках Европейской Политики Соседства (ЕПС). Из стран — участниц ВП три государства — Беларусь, Молдова и Украина — расположены в Восточной Европе. То есть ЕС имеет сухопутные границы с этими странами и предельно заинтересован в их интеграции в целях дальнейшего расширения и усиления безопасности на континенте. Со странами Южного Кавказа ЕС по суше не граничит, но посредством Черного моря имеет морские границы с Грузией. Несмотря на эти различия, ЕС рассматривает все страны данного региона в рамках ВП.

Как видно из таблицы 2, где представлены показатели ЕС и стран программы ВП, в случае интеграции последних, ЕС может расширить свою территорию на 23%, увеличить население на 14 %, а ВВП — на 5 %. В виду

**Таблица 4а. Участие стран ВП в региональных союзах геоэкономического пространства Евразии**

Региональные экономические союзы Страны ВП	ЕС	ЕАЭС	ОЧЭС	ГУАМ	ОЭС
<b>1. Восточноевропейские страны</b>					
1.1. Беларусь	—	+	—	—	—
1.2. Молдова	±	—	+	+	—
1.3. Украина	±	—	+	+	—
<b>2. Южнокавказские страны</b>					
2.1. Азербайджан	—	—	+	+	+
2.2. Армения	—	+	+	—	—
2.3. Грузия	±	—	+	+	—

того, что Грузия, Украина и Молдова четко определили свой прозападный вектор внешней политики, они имеют больше шансов интегрироваться в структуры ЕС раньше других стран ВП.

В таблице 3 представлены макропоказатели ЕАЭС и ГУАМ, так как из стран ВП Беларусь и Армения уже являются членами ЕАЭС. Интеграция членов ГУАМ (трех ассоциированных членов ЕС и Азербайджана) в ЕАЭС может привести к увеличению численности населения последнего на 33%, ВВП — на 16%, а территории — на 3%. В виду того, что РФ как иницирующее ядро ЕАЭС в полной степени заинтересован в усилении евразийской интеграции на пост-СОВЕТском пространстве, вовлечение Азербайджана, Грузии, Молдовы и Украины закономерно становится приоритетной задачей для этого регионального союза.

Таблицах 4а и 4б показывают, как отдельные страны ВП в разной степени интегрированы в различные региональные союзы на геоэкономическом пространстве Евразии. В таблице 4а участие стран ВП классифицируется в регионально-географическом ракурсе, а в таблице 4б — в регионально-союзном. Из четырех стран — участниц ГУАМ три страны (Украина, Молдова, и Грузия) ориентируются, главным образом, на интеграцию с НАТО и ЕС, что подтверждается их статусом ассоциированных членов ЕС с 2016 г., а также предоставлением в 2018 г. Украине и Грузии со стороны НАТО статуса партнеров расширенных возможностей. В связи с достигнутыми успехами восточноевропейская Украина продолжает продвигать прозападную линию своей внешней политики, и возможная военная угроза со стороны России только усиливает непреклонную позицию официального Киева. Среди стран ВП Украина по своим макропоказателям опережает остальных членов данной программы и демонстрирует последовательность в сотрудничестве с ЕС, что определяет его повышенный интерес к скорейшей интеграции Украины.

Другая восточноевропейская страна программы ВП — Молдова — не получила статус партнера расширенных возможностей со стороны НАТО. Несмотря на это, она на протяжении долгого времени считалась одним из лидеров стран данной программы. Это обуславливалось тем, что в первые годы после учреждения программы ВП Молдова демонстрировала довольно высокий уровень приближения к стандартам ЕС и проведения ряда внутригосударственных реформ. Однако, фактор Приднестровского конфликта с Россией в определен-

**Таблица 4б. Региональные экономические союзы**

Региональные экономические союзы Страны ВП	ЕС	ЕАЭС	ОЧЭС	ГУАМ	ОЭС
<b>1. Страны-члены ЕАЭС</b>					
1.1. Беларусь	—	+	—	—	—
1.2. Армения	—	+	+	—	—
<b>2. Страны-члены ГУАМ</b>					
2.1. Азербайджан	—	—	+	+	+
2.2. Грузия	±	—	+	+	—
2.3. Молдова	±	—	+	+	—
2.4. Украина	±	—	+	+	—

ной степени замедляет интенсивность прозападных реформ, усложняя, тем самым, развитие двусторонних интеграционных связей между ЕС и Молдовой [11; 12].

Среди республик Южного Кавказа Грузия выделяется наиболее четким и целенаправленным курсом на сближение с Европой. Её вступление в ЕС в течение длительного времени рассматривается руководством страны в качестве главной задачи внешней политики. Отсутствие прогресса в урегулировании конфликтов в Абхазии и Южной Осетии, категорическое несогласие самопровозглашенных республик отказаться от независимости и принять предлагаемые Грузией предложения о "максимально широкой автономии" связываются руководством страны с политикой России на Южном Кавказе и ее поддержкой сепаратизма в регионе. За счет привлечения к процессам мирного урегулирования "третьих сил" (в лице Евросоюза, США, ОБСЕ, ООН) Грузия стремится интернационализировать конфликты, уменьшить роль России в их разрешении. Аналогичные мотивы также наблюдаются в Украине и Молдове.

В отличие от проевропейских стран — участниц ГУАМ, Азербайджан с момента обретения независимости проводит более взвешенную и сбалансированную внешнюю политику на международной арене. В то время, как другие члены ГУАМ (Украина, Молдова, Грузия) подписали Соглашения об ассоциации, Азербайджан отказался от этой возможности в 2014 г. Для этого решения было несколько причин. В течение многих лет под поверхностью расширяющегося сотрудничества между ЕС и Азербайджаном существовали различные дискуссионные вопросы, которые все еще подлежат текущему разрешению в рамках Соглашения об ассоциации. Более того, вмешательство России во внутренние дела Украины после подписания последней Соглашения об

**Таблица 5. Основные показатели стран ВП и региональных союзов на геоэкономическом пространстве Евразии на 2019 г.**

Региональные экономические союзы		2019					
		ВП	ЕС	ЕАЭС	ОЧЭС	ГУАМ	ОЭС
Показатели							
Территория	Тыс.км <sup>2</sup>	1 031	4 476	20 260	19 318	794,0	7 853
	%	100	434	1 965	1 873	77	761
Население	Млн чел.	73,2	513,5	181,8	341,0	60,7	504,7
	%	100	701	248	465	17	689
ВВП(ППС)	Млрд\$	1 038	20 838	4 825	8 383	807,4	5 526
	%	100	2 007	465	807	78	532

ассоциации с ЕС также было решающим фактором для решения Баку: это было воспринято как предупредительный сигнал Азербайджану. С точки зрения Баку, угроза вмешательства России представляла больший риск, чем потенциальная выгода от соглашения о взаимопонимании с ЕС [13, с. 120—122].

Еще одной особенностью ГУАМ является то, что его участники не являются полноправными членами ЕС и в то же время не входят в ЕАЭС: они сотрудничают между собой в рамках ГУАМ. В программе ВП между этими государствами наблюдается и внутренняя интеграция в рамках самого Союза. Армения и Беларусь ориентированы на интеграцию в рамках евразийского интеграционного тренда, войдя и в экономический союз ЕАЭС. Более того, Беларусь состоит в "Союзном государстве" с РФ, т.е. в отличие от Армении находится в более тесной "связке" с Россией. Также важно отметить, что в 2020 г. Беларусь снизила свое участие в ВП до экспертного уровня, приводя в качестве аргумента политизированный подход ЕС к происходящим после президентских выборов в Беларуси событиям, в т.ч. введение санкций со стороны отдельных стран ЕС. Армения же, длительное время придерживаясь комплементаризма во внешней политике, после завершения Второй Карабахской войны планирует усилить дальнейшую интеграцию с Россией в рамках ЕАЭС, так как она экономически сильно зависит от неё.

В условиях формирования новой геополитической обстановки в регионе по итогам Второй Карабахской Войны и с учетом открытия в перспективе новых транспортных коридоров между Азербайджаном и Арменией, что может способствовать росту интеграции между тремя республиками, активное подключение ЕС к этому процессу предполагает учитывать тенденции развития интересов Турции и России в регионе.

Как уже было отмечено, экономический союз ОЧЭС включает в себя не только все страны ВП, за исключением Беларуси, но и члена ЕАЭС Российскую Федерацию, членов ЕС — Болгарию, Грецию и Румынию, страны-кандидаты ЕС — Албанию, Сербию и Турцию, а также ассоциативных членов — Грузию, Молдову и Украину. Смешанный состав ОЧЭС отличает его от других интеграционных союзов. Одним из основных направлений политики ОЧЭС является поддержание взаимовыгодных отношений с ЕС в таких сферах, как энергетика, наука и технологии, транспорт, сельское хозяйство и т.д. [14, с. 9—11]. Следует также отметить, что важные эконо-

мические проекты в Черноморском регионе могут послужить стимулом для формирования многостороннего сотрудничества между ЕС, ЕАЭС и ОЧЭС.

Сравнение основных макропоказателей, характеризующих социально-экономический потенциал стран программы ВП, с одной стороны, и действующих региональных интеграционных союзов (ЕС, ЕАЭС, ОЧЭС, ОЭС и ГУАМ), с другой, свидетельствует об их несопоставимости по величине территориальных, людских и производственных ресурсов (табл. 5). Так, ВП по сравнению с ЕС в 4,3 раза меньше по территории, в 7 раз — по численности населения и в 20 раз — по

производству ВВП, а относительно другого магистрального интеграционного союза на геоэкономическом пространстве Евразии — ЕАЭС — соответственно меньше в 19,6 раз, 2,4 и 4,6 раза. Сравнение макроэкономических показателей ОЧЭС и ВП показывает, что ОЧЭС больше ВП в 18,7 раз по территории, в 4,6 — по численности населения и 8 раз — по ВВП. Из вышепредставленных региональных объединений только ГУАМ уступает странам ВП и остальным интеграционным блокам по территории, населению и ВВП. Так, по территории ГУАМ составляет 77% ВП, по численности населения — 83% а по ВВП — 78%. Образованная в 1985 г. ОЭС — региональный союз, включающий в себя страны Ближнего Востока и Средней Азии. Страны-учредители ОЭС — Турция, Иран и Пакистан. По макроэкономическим показателям за 2019 г., этот союз более чем в 7 раз превосходит ВП по территории, в 6,8 раза — по численности населения и примерно в 5 раз — по производству ВВП. Несмотря на то, что иницилирующими ядрами этого союза стали Турция и Иран, которые являются региональными державами, как на Ближнем Востоке, так и на Южном Кавказе, ОЭС в противоположность ЕС и ЕАЭС не считается главным интеграционным объединением в Евразии. Деятельность ОЭС активизировалась в результате присоединения к ней в 1992 г. постСОВЕТских стран Азии.

Таким образом, ВП по макроэкономическим показателям не идет ни в какое сравнение с существующими в мире вышеперечисленными интеграционными объединениями.

## ВЫВОДЫ

Подводя итоги, можно утверждать, что после радикальной трансформации интеграционных процессов на геоэкономическом пространстве Евразии ЕС как магистральный интеграционный союз заметно усилился и продолжает укреплять свои геостратегические позиции, проводя политику расширения на Восток посредством создания программы ВП. Россия, в свою очередь, путем создания регионального экономического союза ЕАЭС сформировала на евразийском материке свой магистральный интеграционный тренд в противовес ЕС и пытается воспрепятствовать процессу интегрирования всех стран-членов ВП в структуры ЕС. ОЧЭС обладает потенциалом для становления в качестве одного из ведущих интеграционных союзов на пространстве Евразии в ближайшие

годы. ГУАМ в качестве субрегионального союза не может считаться основным интеграционным союзом, но при этом имеет стратегическое значения, как для ЕС, так и ЕАЭС, которые предпринимают активные усилия для вовлечения стран-членов ГУАМ в свои союзы.

Литература:

1. Шемятенков В.Г. Европейская Интеграция: учебное пособие / В.Г. Шемятенков. — Москва: Международные отношения, 2003. — 400 с.
2. Barth C., Bijsmans P. The Maastricht Treaty and Public Debates about European Integration: the Emergence of a European Public Sphere? / C. Barth, P. Bijsmans. Journal of Contemporary European Studies. 2018. Vol. 26, No. 2. P. 215—231. doi: 10.1080/14782804.2018.1427558
3. Ismailov E., Papava V. Rethinking Central Eurasia / E. Ismailov, V. Papava. — Washington: Central Asia-Caucasus Institute, 2010. — 118 p.
4. Байков А.А. и др. Мегатренды: Основные траектории эволюции мирового порядка в XXI веке: учебник / А.А. Байков и др. — Москва: Аспект-пресс, 2014. — 448 с.
5. Колодко Г. Великие Трансформации / Г. Колодко. Век глобализации. 2010. № 2. — С. 69—77.
6. Сабуров Е.Ф., Шевцова Л.Ф., Клямкин И.М. Путь в Европу / Е.Ф. Сабуров, Л.Ф. Шевцова, И.М. Клямкин. — Москва: Новое издательство, 2019. — 400 с.
7. Ismailov E., Papava V. The Central Caucasus: Essays on Geopolitical Economy / E. Ismailov, V. Papava. — Stockholm: CA&CC Press, 2006. — xxiv, 170 p.
8. Muzaffarli (Imanov) N. Politico-economic complementarity and compatibility between GUAM member states / N. Muzaffarli (Imanov). Central Asia and the Caucasus. 2008. № 3—4. — P. 14—34.
9. Звягельская И.Д. Ближний Восток и Центральная Азия: глобальные тренды в региональном исполнении / И.Д. Звягельская. — Москва: Аспект Пресс, 2019. — 224 с.
10. Hajizada M., Marciacq F. New regionalism in Europe's Black Sea Region: the EU, BSEC and changing practices of regionalism / M. Hajizada, F. Marciacq. East European Politics. 2013. vol. 29, No. 3. — P. 305—327. doi: 10.1080/21599165.2013.807800
11. Rouet G., Pascariu G. Resilience and the EU's Eastern Neighbourhood countries. From Theoretical Concepts to a Normative Agenda / G. Rouet, G.C. Pascariu. — Cham: Palgrave Macmillan, 2019. — xlii; 598 p.
12. Rotaru V. Russia, the EU and Eastern Partnership: Building Bridges or Digging Trenches? (Soviet and Post-Soviet Politics and Society) / V. Rotaru. — Stuttgart: Ibidem-Verlag, 2018. — 180 p.
13. Болгова И. "Восточное партнерство" после украинского кризиса: ценность стабильности или стабильные ценности? / И. Болгова. Современная Европа. 2019. № 7. С. 115—123. doi: 10.15211/soveurope72019115123
14. Lyubcheva, M. (2010), The Black Sea Region in EU Policies / M. Lyubcheva. Seine-Port: Black Sea Institute, 2010. URL: <https://library.fes.de/pdf-files/bueros/sofia/07769.pdf>
15. ОЧЭС функционирует на стыке ЕС и ЕАЭС. Российский Совет по Международным Дела, 2019, 16 ап-

реля. URL: <https://russiancouncil.ru/analytics-and-comments/analytics/oches-funktsioniruet-na-styke-eaes-i-evrosoyuz/>

References:

1. Shemjatenkov, V.G. (2003), *Evropejskaja Integracija. Uchebnoe posobie* [European Integration. Textbook], Mezhdunarodnye otnoshenija, Moskva, Russia.
2. Barth, C. and Bijsmans, P. (2018), "The Maastricht Treaty and Public Debates about European Integration: the Emergence of a European Public Sphere?", *Journal of Contemporary European Studies*, vol. 26, No. 2, pp. 215—231.
3. Ismailov, E. and Papava, V. (2010), *Rethinking Central Eurasia*, Central Asia-Caucasus Institute, Washington, USA.
4. Bajkov, A.A. (2014), *Megatrendy: Osnovnye traektorii jevoljucii mirovogo porjadka v XXI veke. Uchebnik* [Megatrends: The main trajectories of the evolution of the world order in the 21st century. Textbook], Aspekt-press, Moskva, Russia.
5. Kolodko, G. (2010), "Great transformations", *Vek globalizacii*, vol. 2, pp. 69—77.
6. Saburov, E.F. Shevcova, L.F. and Klyamkin, I.M. (2019), *Put' v Evropu* [Way to Europe], Novoe izdatel'stvo, Moskva, Russia.
7. Ismailov, E. and Papava, V. (2006), *The Central Caucasus: Essays on Geopolitical Economy*, CA&CC Press, Stockholm, Sweden.
8. Muzaffarli (Imanov), N. (2008), "Politico-economic complementarity and compatibility between GUAM member states", *Central Asia and the Caucasus*, vol. 3—4, pp. 14—34.
9. Zvjagel'skaja, I.D. (2019), *Blizhnij Vostok i Central'naja Azija: global'nye trendy v re-gional'nom ispolnenii* [Middle East and Central Asia: Global Trends in Regional Performance], Aspekt Press, Moskva, Russia.
10. Hajizada, M. and Marciacq, F. (2013), "New regionalism in Europe's Black Sea Re-gion: the EU, BSEC and changing practices of regionalism", *East European Politics*, vol. 29, No. 3, pp. 305—327.
11. Rouet, G. and Pascariu, G. (Eds.) (2019), *Resilience and the EU's Eastern Neighbour-hood countries. From Theoretical Concepts to a Normative Agenda*, Palgrave Macmillan, Cham, Switzerland.
12. Rotaru, V. (2018), *Russia, the EU and Eastern Partnership: Building Bridges or Digging Trenches? (Soviet and Post-Soviet Politics and Society)*, Verlag, Stuttgart, Germany.
13. Bolgova, I. (2019), "Eastern Partnership" after the Ukrainian crisis: the value of stability or stable values?", *Sovremennaja Evropa*, vol. 7, pp. 115—123.
14. Lyubcheva, M. (2010), "The Black Sea Region in EU Policies", *Black Sea Institute, Seine-Port, France*, available at: <https://library.fes.de/pdf-files/bueros/sofia/07769.pdf> (Ac-cessed 6 April 2021).
15. Russian Council on International Affairs (2019), "BSEC operates at the junction of the EU and the EAEU", available at: <https://russiancouncil.ru/analytics-and-comments/analytics/oches-funktsioniruet-na-styke-eaes-i-evrosoyuz/> (Accessed 2 April 2021).

*Стаття надійшла до редакції 27.04.2021 р.*



Н. І. Бедій,  
слухач магістратури кафедри маркетингу на управління бізнесом,  
Національний університет "Києво-Могилянська академія"  
ORCID ID: 0000-0001-9063-3909

DOI: 10.32702/2306-6814.2021.9.84

# СЕГМЕНТАЦІЯ РИНКУ ПРОДУКЦІЇ В КОНТЕКСТІ СУЧАСНИХ ТЕНДЕНЦІЙ СПОЖИВЧОЇ ПОВЕДІНКИ

N. Bedii,  
Master's Student of the Department of Marketing and Business  
Administration, National University of Kyiv-Mohyla Academy

MARKET OF PDOCUTS SEGMENTATION IN THE CONTEXT OF MODERN CONSUMER  
BEHAVIOR TENDENCIES

*Статтю присвячено обґрунтуванню необхідності зміни підходів до сегментації ринку продукції під впливом тенденцій споживчої поведінки з метою посилення маркетингової ефективності інструментів сегментації для компаній. Актуальність статті викликана ґрунтовними змінами у споживчій поведінці в останні десятиліття, які виникли під впливом розвитку та поширення інформаційних технологій, а також глобалізації. У процесі дослідження, якому присвячена стаття, було вивчено сучасні праці вітчизняних та зарубіжних науковців, а також експертів галузі маркетингу, на тему зміни споживчої поведінки та підходів до сегментації ринку продукції компанії. Проаналізовано основні тенденції споживчої поведінки. Досліджено основні класичні методи та підходи до сегментації ринку продукції компанії. Запропоновано оновлену авторську концепцію сегментації ринку продукції. Описано механізм впровадження запропонованої концепції та методики сегментації ринку продукції на прикладі мережі ресторанів швидкого харчування Lviv Croissants.*

*The article is dedicated to validating the necessity of changing market segmentation methods due to the influence of consumer behavior tendencies and in order to strengthen the marketing efficiency of market segmentation methods for companies. The relevance of the article is conditioned by fundamental changes in consumer behavior in the last decades, influenced by the progress and spread of information technologies, and the factor of globalization. The works of Ukrainian and foreign scientists and experts in the field of marketing were studied in the process of the research described in the article. The main consumer behavior tendencies are analyzed. The classical market of companies' products segmentation methods and approaches are researched. Renewed author's concepts of the market of products segmentation are suggested. The mechanism of implementing suggested concepts and methods of market segmentation is described in the example of fast-food chain restaurants Lviv Croissants.*

*As a result of the article research, it is established that market segmentation approaches should be strengthened both vertically and horizontally due to the shifting of consumers from "normal" to nonconformists. For that purpose, the article's research suggests enriching the classical segmentation method that traditionally includes 4 factors of segmentation (geographical, psychogeographical, behavioral, and demographic) by 4 new factors, which will ensure more detailed segmentation, both horizontally and vertically, and meet the modern challenges. These 4 new factors that are being suggested are following: culture-interests factor (refers to the cultural background of*

*a consumer, as well as his life interests), informational factor (refers to the media bubble a consumer belongs to), the factor of a fundamental difference (refers to some principle diversity that a consumer carries, e.g. being a vegetarian), and the factor of consumer pain (refers to the needs a consumer have). Additionally to the new suggested factors of market segmentation, the article proposes a universal instrument for using that allows the companies to easily adopt, adapt and implement new market segmentation approaches. The instrument is called The Pyramid of Market Segmentation, and its main advantages are in the established sequence of market segmentation factors that allows doing a market segmentation more complex and logical.*

*Ключові слова: маркетинг, маркетингові тенденції, сегментація ринку, споживча поведінка, підприємство.*

*Key words: marketing, marketing tendencies, market segmentation, consumer behavior, enterprise.*

## ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

У сучасних умовах переходу споживачів від слідування масовим трендам до тренду диверсифікації, унікальності та індивідуальності перед компаніями дедалі гостріше постає проблема грамотної сегментації ринку своєї продукції за споживачами. За рахунок поширення і посилення доступності різних за змістом та формою інформаційних каналів споживачі стають все більш різноманітними, тому задовольнити потреби більшості споживачів одним товаром або послугою стає дедалі важче.

З метою кращого визначення сегментів ринку та якісної діагностики цільових аудиторій і створення для них релевантних пропозицій компанії все частіше звертаються до альтернативних форм сегментації ринку за споживачами. Водночас наразі відсутній комплексний інструментарій сегментації ринку продукції за споживачами, який вирішував би виклики сьогодення та був би досить гнучким, щоб його могла імплементувати будь-яка компанія, виходячи з специфіки свого товару та споживача.

## АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Дослідження поняття і сутності сегментації ринку продукції компанії за споживачами та пропозиції авторського підходу до сегментації багато в чому залежить від можливості обробки та аналізу існуючих робіт про сегментацію ринку, а також наукових та науково-публіцистичних матеріалів із описом трендів споживчої поведінки. Теоретичні та практичні аспекти стратегічної сегментації ринку досліджено у працях вітчизняних та іноземних науковців, зокрема, у Ф. Котлера, С. Годіна, О.І. Храбатина, Л.В. Яворської, О.Я. Лотиша, Т. Кохана. Водночас потребують подальшого дослідження підходи до сегментації ринку продукції за споживачами в контексті їх актуалізації відповідно до сучасних потреб споживачів.

## МЕТА СТАТТІ

Метою статті є розробка авторського підходу до сегментації ринку продукції за споживачами, в основі якого лежить відповідність викликам сьогодення та гнучкість для впровадження у компаніях незалежно від сфери їхньої економічної діяльності. Потреба у розробці нового підходу передбачає обґрунтування необ-

хідності переходу компаній від класичних моделей сегментації ринку продукції за споживачами, яка витікає з трендів і тенденцій змін у споживчих вподобаннях, інтересах і споживчій поведінці загалом.

## ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

У умовах вільного ринку та відсутності дефіциту споживчих товарів навіть найбільш масові продукти та послуги не можуть задовольнити 100% споживачів. У зв'язку з тим, що люди відрізняються за культурними, релігійними, статевими, віковими та іншими ознаками, вони потребують різних товарів. Серед інших факторів впливу на диференціацію споживчих бажань та можливостей є освіта, рівень доходу, життєві переконання та навіть поточний стан здоров'я. Усі ці та багато інших факторів роблять кожного споживача унікальним — з його особливими потребами і бажаннями. Таким чином, щоб продати товар або послугу, підприємству потрібно задовольнити певну потребу споживачів. І, оскільки споживчі потреби у різних споживачів суттєво відрізняються, підприємствам необхідно провадити сегментації ринку своєї продукції (послуг) шляхом визначення окремих груп споживачів (сегментів) зі схожими споживчими потребами та бажаннями. В результаті на основі отриманих сегментів — пропонувати відповідні товари (послуги), які будуть задовольняти їхній попит.

Храбатин О.І. та Яворська Л.В. виділяють такі функції сегментації, що визначають її важливість у галузі маркетингу:

- сегментація слугує важливим інструментом конкуренції, оскільки дозволяє виявити та задовольнити унікальні бажання та потреби окремих споживчих груп;

- сегментація спрямовує діяльність підприємства на певну нішу ринку, що є найбільш суттєвим для підприємств, які перебувають на етапі зародження;

- сегментація допомагає встановити адекватні маркетингові цілі та KPIs;

- сегментація сприяє якісному встановленню підходу до формування маркетингових комунікацій, вибору каналу комунікацій та tone of voice;

- якісна сегментація посилює ефективність маркетингу, дозволяючи проводити релевантніші дослідження ринку та споживачів, формувати коректнішу систему збуту та просування [1, с. 10].

Таблиця 1. Класичні види сегментації ринку продукції

Назва	Масовий маркетинг	Товарно-диференційований маркетинг	Цільовий маркетинг
Суть	Створення масового недиференційованого продукту (послуги) для всього ринку, незалежно від статі, віку, культури та інших особливостей споживачів; характеризується також масовістю збуту і комунікацій; покликаний оптимізувати процеси та вартість виробництва і збуту	Створення кількох, однакових за суттю, але відмінних за окремими рисами (розміром, вагою, кольором) товарів, покликаних не так задовольнити різні споживчі сегменти ринку, як створити різноманіття для масового ринку споживачів; характеризується також масовістю збуту та комунікацій; покликаний покращити ціннісну пропозицію товарів, що пропонує компанія, створивши певне різноманіття	Компанія створює розмежування між сегментами ринку за різними параметрами (проводить сегментацію) і обирає один чи кілька ринкових сегментів, для яких вона буде виробляти та постачати товар (послугу); характеризується вибором релевантних каналів збуту та диференціацією комунікацій зі споживачами; покликаний задовольнити більш індивідуальні потреби окремих сегментів споживачів
Приклади	-	Оператор мобільного зв'язку Vodafone, бренд напоїв Pepsi, фаст-фуд мережа McDonald's, технологічна компанія Apple тощо	Бренд одягу Staff, бренд шкарпеток Dodo Socks, секс-шоп Lovespace, бар Loggerhead Kyiv

Джерело: сформовано автором на основі досліджень [3, с. 219].

Сегментацію класифікують в розрізі чотирьох видів: сегментація споживачів, сегментація конкурентів, сегментація ділового ринку та сегментація товарного ринку [2, с. 121]. Усі види сегментації досить тісно пов'язані між собою та є елементами однієї системи, проте серед окремих з них (а саме сегментації споживачів та сегментації товарного ринку) виявлено найтісніший зв'язок.

Сегментація споживачів — це виокремлення окремих груп (сегментів) споживачів за їхніми демографічними, географічними, віковими, гендерними, культурними та іншими особливостями [7, с. 2—5].

Сегментація товарного ринку, або сегментація ринку продукції (послуг) — це виокремлення окремих груп продуктів (послуг) за їхнім призначенням, а також за їхніми ціновими та якісними ознаками.

Саме ці два види сегментації є найбільш суміжними тому, що кожному сегменту споживачів (тобто кожному набору потреб і бажань) має відповідати окремий сегмент ринку продукції (задовольняти попит). За своєю суттю, сегментація споживачів та сегментація ринку продукції є двома сторонами однієї медалі, і проводити сегментації продукції (послуг) підприємства необхідно у взаємозв'язку з кожною із них, оскільки сегменти ринку продукції покликані задовольняти попит сегментів споживачів.

У деяких наукових працях можна зустріти порівняння переваг та недоліків сегментації ринку. Дослідники розглядають недоліки сегментації в контексті дискусійного запитання перед підприємствами: "чи варто сегментувати ринок своєї продукції?". Зокрема, недоліки сегментації виділяють ті ж таки Храбатин О.І. та Яворська Л.В. [1, с. 111]. Водночас сама сутність поняття сег-

ментації і численні дослідження її ролі у збуті продукції свідчать про те, що дискусійності цього питання не існує, а відповідь є аксіоматичною: сегментація — невід'ємна частина будь-якого процесу збуту продукції (послуг), і за відсутності сегментації підприємство не матиме змоги провести ані дослідження ринку, ані визначити свою цільову аудиторію, ані встановити канали збуту.

Класичні підходи до сегментації ринку продукції передбачають три варіанти сегментації, наведені у таблиці 1.

У сучасних соціокультурних та інформаційних умовах масовий маркетинг впевнено відходить на третій план. Станом на 2021 рік уже не лишилося компаній, які працювали б суто за моделлю масового маркетингу без найменшого ухилу в товарно-диференційований маркетинг. Компанії активно користувалися масовим маркетингом у 20-му столітті, але відійшли від нього під тиском ринку. Проте його "фундамент" досі відчувається у маркетингу великих та не надто гнучких компаній, які формували свою світову славу в епоху масовості та телебачення: Coca-Cola та Pepsi, McDonald's та Burger King та багато інших.

По суті, наведені три класичні види сегментації ринку продукції компанії можна розглядати і як хронологію її розвитку: від розквіту масового маркетингу 1950—1980 рр. до товарно-диференційованого маркетингу у 1980—2000 рр. та становлення цільового маркетингу в сучасному світі.

Передумови для зміни підходу до сегментації виникали, насамперед, у зв'язку зі зміною соціального устрою та появою більших споживчих свобод і права вибору, нарощення виробництва, зростання конкуренції, та особливо — за рахунок розквіту інформаційних технологій. Інтернет, який прийшов після телебачення і почав витісняти останнє, фундаментально змінив мислення споживачів: поширення нових релігійних і культурних течій, відкритість інформації щодо інших країн, видів спорту та дозвілля тощо. Це спричинило бум серед споживачів, які почали дедалі глибше диференціюватися як "клуби за інтересами". Так, з переходом від телебачення, яке пропонує одну картинку для всіх, до інтернету, який дозволяє обирати з-поміж мільйонів альтернатив, у споживачів почали формуватися нові споживчі бажання та потреби, виникла необхідність індивідуалізації та сегментації.

Культурний сучасник, американський фахівець із маркетингу Сет Годін у своїй роботі пише про те, що з настанням епохи інтернету ми з року в рік спостерігаємо дедалі помітніше розправлення Кривої нормального розподілу (Кривої Гауса) споживачів. Якщо у 1950-х під "нормальний розподіл", залежно від ринкового сегменту, могли потрапити до 90% споживачів, то у 2021 році ця цифра становить значно менше [4, с. 50—51].

У результаті вище описаних процесів цільовий маркетинг стає дедалі необхіднішим інструментом сегментації ринку продукції, і підходити до нього треба предметно, враховуючи всі можливі особливості споживачів.



**Рис. 1. Піраміда алгоритму сегментації ринку продукції компанії за споживачами**

Джерело: сформовано автором на основі [3, 200—220; 4, с. 50—51].

Філіп Котлер у своїй праці наводить такі змінні, що їх можна та варто використовувати для сегментації ринку:

- географічний принцип — регіон світу, країна, область (земля, штат), місто та навіть район міста; щільність населення, клімат, природні умови;
- психогеографічний принцип — суспільний клас, стиль життя, тип особистості;
- поведінковий принцип — мотиви та потреби покупки, користувацький статус (новий користувач чи повторна покупка), інтенсивність споживання (як часто використовує продукт/послугу), ступінь лояльності, ставлення до товару;
- демографічний принцип — вік, стать, розмір родини, рівень доходу, рід занять, освіта, релігія, раса, національність [3, с. 200—200; 2, с. 121].

Такі змінні для сегментації ринку продукції за споживачами є досить глибокими та обширними. Водночас у сучасних умовах ці змінні потребують доповнення такими:

- культурно-інтересний принцип — хобі, життєві вподобання, приналежність до окремих течій (музичних, політичних, кінематографічних, фешенебельних);
- інформаційний принцип — засоби отримання інформації, якими користується споживач;
- принцип характерної відмінності — суттєві унікальні особливості споживачів (вегетаріанці, представники сексуальних меншин тощо);
- принцип споживчого болю (споживчої потреби) — конкретний біль, бажання або потреба споживача, який може бути вирішеним за допомогою запропонованих компанією продуктів або послуг.

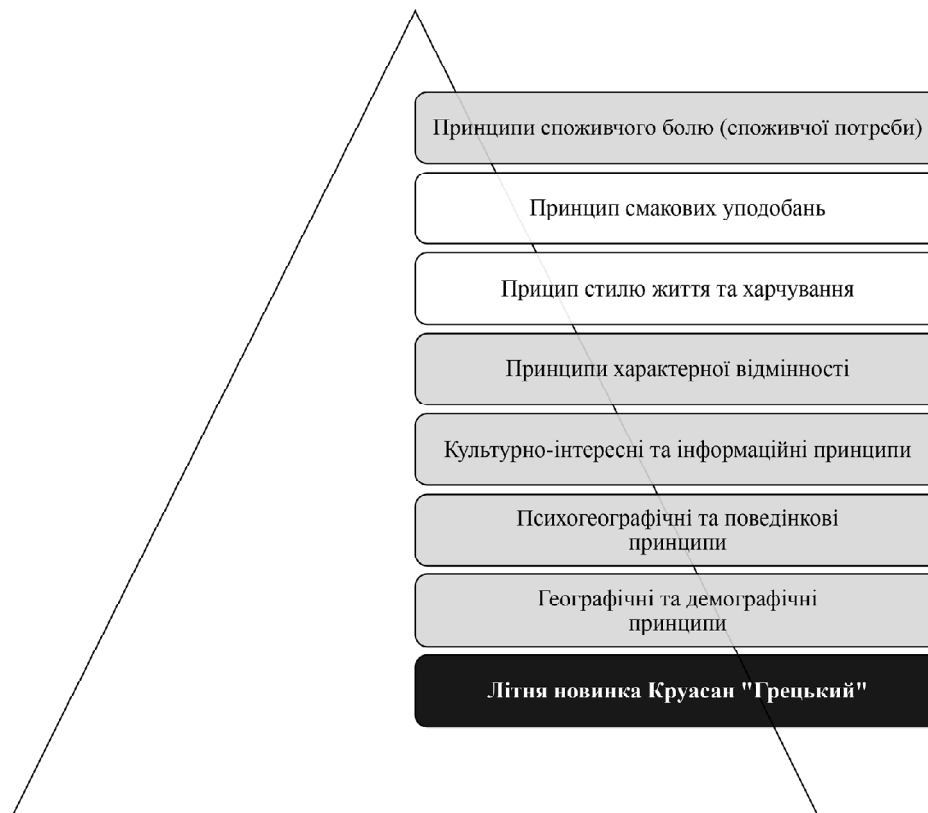
Розширення класичних змінних, які допомагають сегментувати ринок, є необхідним, оскільки за останні десятиріччя світ зазнав суттєвих змін. Потреби і мотиви споживачів змінилися в своїй суті або змінили свою форму, а також стали набагато більш диверсифікова-

ними, і тому потребують більш деталізованої сегментації. Запропоновані додаткові змінні допоможуть краще сегментувати ринок і дозволять компаніям більш чітко окреслити свою цільову аудиторію як з точки зору самого продукту, так і з точки зору комунікацій, спрямованих на стимулювання його збуту. Водночас запропоновані змінні не є вичерпним переліком, і вважаємо, що їх варто розширювати і доповнювати в залежності від потреб і особливостей компанії.

Наприклад, для компаній, що займаються виробництвом і збутом шоколадних виробів (Roshen, Львівська Майстерня Шоколаду тощо) порогами входу споживачів у їхній продукт можуть бути: принцип стилю життя (наскільки часто споживач має нагоду і готовий споживати шоколадні вироби), принцип здоров'я (наскільки безнаслідково та як часто споживач може споживати шоколадні вироби), принцип смакових уподобань (конкретика щодо шоколадної продукції, якій споживач готовий віддати перевагу). Очевидно, що для виробників автомобілів чи то алкогольних виробів ці принципи будуть недієвими, і вони потребуватимуть свого індивідуалізованого підбору доповнених принципів сегментації ринку продукції за споживачами.

Враховуючи класичні підходи до сегментації, останні тенденції у споживчій поведінці та зміні споживчих потреб, посилення тренду індивідуалізації та впливу диференційованих і вільних інформаційних технологій, можемо запропонувати сучасний алгоритм сегментації ринку продукції за споживачами.

Сучасний алгоритм сегментації ринку продукції за споживачами, для того аби бути дієвим, має передбачати охоплення якомога більшої кількості факторів сегментації. На відміну від вище охарактеризованого класичного підходу осучаснений підхід до сегментації має бути розширеним культурно-інтересними, інформаційними принципами, принципом характерної відмінності та принципом споживчого болю. Окрім цього, сучасний



**Рис. 2. Піраміда алгоритму сегментації ринку продукції за споживачами у мережі закладів Lviv Croissants**

Джерело: розроблено автором на основі [3, с. 200—220; 4, с. 50—51].

алгоритм сегментації ринку продукції за споживачами має бути максимально деталізованим та індивідуалізованим під специфіку не лише кожної окремої компанії, а і навіть під специфіку кожного окремого її продукту чи послуги.

Таким чином, основними характерними відмінностями і фундаментальними базовими принципами осучасненого підходу до сегментації ринку продукції за споживачами мають бути деталізація та індивідуалізація. Принцип деталізації передбачає поглиблення деталізації сегментації аж до споживчого болю (потреби, бажання), а принцип індивідуалізації — передбачає адаптацію і деталізацію алгоритму за необхідності для кожного окремого продукту. Запропонований алгоритм не може вважатися єдиноправильним для будь-якої компанії та продукції, і він має бути адаптованим до потреб окремих підприємств і благ, які вони пропонують ринку, демонструючи тим самим один із двох фундаментальних принципів осучасненого підходу до сегментації — індивідуалізацію. Інший же фундаментальний принцип — деталізація — має бути закладений уже у сам базовий алгоритм.

Вищеописаний авторський алгоритм сегментації схематично відображено на рисунку 1.

Осучаснений авторський алгоритм сегментації ринку продукції за споживачами запропоновано у вигляді піраміди з метою наголошення на послідовності сегментації і наявності її "фундаменту". Таким чином, у фундаменті завжди має бути те, від чого відштовхується компанія під час сегментації. Важливо зазначити, що в залежності від специфіки підходу та потреб, піраміда може бути "перевернутою". Це засвідчує можливість

двох сценаріїв сегментації ринку продукції за споживачами:

1) **продуктовий сценарій** — сценарій, за яким у компанії вже є готовий продукт або послуга, і який компанія намагається вигідно збути у достатніх обсягах. Цей сценарій має застосовуватися для вже існуючих на ринку товарів, які потребують оновлення сегментації; для нових товарів, які були розроблені без чіткого усвідомлення споживчих сегментів ринку, на які спрямовано цей товар; для товарів, які мають свій чіткий сегмент і задовольняють дуже конкретні потреби та бажання споживачів, але мають потенціал наростити збут за рахунок збільшення кількості сегментів (тобто, пошук нових "прихованих" якостей товару). За продуктовим сценарієм має використовуватися класичний вигляд піраміди;

2) **сценарій споживчого болю** — сценарій, за яким компанія спершу віднаходить споживчий біль або незадоволену споживчу потребу, а потім шукає продуктове рішення для споживачів і пропонує його. Цей сценарій покликаний відшукати споживчі болі та незадоволені бажання споживачів, тобто знайти вільну або відносно вільну ринкову нішу, і розробити на основі зібраних та проаналізованих даних про бажання і потреби споживачів продукт, що задовольняв би їх.

За сценарієм споживчого болю піраміда має бути частково перевернутою: місце в основі (фундаменті) піраміди займає Принцип споживчого болю, тоді як Послуга / продукт — це завершальний етап алгоритму. Водночас центральна частина піраміди не змінює свій порядок, а міняються місцями лише перший та останній пункти. Інакше кажучи, сценарій споживчого болю передбачає "зворотну сегментацію", за якої компанія уже

Таблиця 2. Алгоритм сегментації ринку нового продукту мережі закладів Lviv Croissants за споживачами

Принципи сегментації	Літня новинка Круасан "Грецький"		
	Сегмент 1	Сегмент 2	Сегмент 3
Географічні та демографічні принципи	Україна, усі регіони представлення Lviv Croissants. Вікові групи: 16-22 роки, 23-29, 30-39 та 40+	Україна, ключові для Lviv Croissants великі прогресивні міста (Київ, Львів). Вікові групи: 16-22 роки, 23-29, 30-39 та 40+	Україна, регіони та великі міста з меншим представленням Lviv Croissants ніж у Києві та Львові. Вікові групи: 16-22 роки, 23-29, 30-39 та 40+
Психогеографічні та поведінкові принципи	<b>Суспільний клас:</b> середній. <b>Стиль життя:</b> розмірений баланс між роботою (та/або навчання) і особистим життям, з ухилом на перше; <b>Мотиви споживання:</b> втамувати голод під до, під час або після роботи (навчання); бажання побалувати себе смачненьким; прийом їжі під час прогулянки. <b>Інтенсивність споживання:</b> 1-3 рази на тиждень або 1-2 рази на місяць. <b>Ступінь лояльності до бренду:</b> середня та висока		
Культурно-інтересні та інформаційні принципи	<b>Дозвілля:</b> слухають музику, дивляться серіали та читають літературу (рідше). <b>Хобі:</b> заняття щонайменше одним з видів спорту (в т.ч. на любительському рівні). <b>Політичні погляди:</b> здебільшого центристські, з незначним ухилом вправо. <b>Канали отримання інформації:</b> ТБ, онлайн-медіа та блогери	<b>Дозвілля:</b> активне проведення часу в компанії, самоосвіта, музика та кіно, перегляд серіалів і читання, активніше ведення соцмереж. <b>Хобі:</b> заняття щонайменше одним з видів спорту (в т.ч. на любительському рівні). <b>Політичні погляди:</b> диверсифіковані від ліволіберальних до праворадикальних. <b>Канали отримання інформації:</b> онлайн-медіа, соцмережі	<b>Дозвілля:</b> слухають музику, дивляться серіали та читають літературу (рідше). <b>Хобі:</b> заняття щонайменше одним з видів спорту (в т.ч. на любительському рівні). <b>Політичні погляди:</b> здебільшого центристські, з незначним ухилом вправо. <b>Канали отримання інформації:</b> ТБ, онлайн-медіа та блогери
Принципи характерної відмінності	1. Вегетаріанці. 2. Поціновувачі салату «Грецький». 3. Лоялісти Lviv Croissants, які куштують усі новинки. 4. Любителі овочевих круасанів		
Принцип стилю життя та харчування	1. Думають про свій раціон, але часом дозволяють собі фаст-фуд, бо люблять його. 2. Через відсутність часу або брак коштів вимушені харчуватися фаст-фудом. 3. Не задумуються про раціон достатньо сильно, дозволяють собі їсти те, що подобається		
Принцип смакових уподобань	1. Люблять круасани у Lviv Croissants та вже куштували інші позиції по меню. 2. Люблять салат «Грецький». 3. Можуть надавати перевагу овочам перед м'ясом та рибою		
Принципи споживчого болю (споживчої потреби)	1. Люблять Lviv Croissants, але хочуть бачити новинки. 2. Відмовляються або вже відмовилися від м'яса та шукають вегетаріанські позиції. 3. У літню спеку хочуть «легкого» овочового круасану, без соусу та м'яса		

Джерело: сформовано автором на основі [3, с. 200—220].

має готовий сегмент споживачів, і лише деталізує його для кращого розуміння цих споживачів і якіснішої пропозиції вирішення існуючого у цього сегменту споживчого болю.

У процесі дослідження авторський осучаснений алгоритм сегментації ринку продукції компанії за споживачами апробовано на прикладі найбільшого українського бренду фаст-фуду, який працює за принципом франчайзингу, Lviv Croissants (Львівські Круасани).

Lviv Croissants було засновано у 2015 році у місті Львові за принципом моноформатного закладу, в основі всіх страв якого лежить один основний продукт — круасан. Якісно пророблена бренд-айдентика, затишний інтер'єр, львівська гостинність, "свіжість" концепції, а також демократичні ціни дали серйозний поштовх до розвитку Lviv Croissants, які досить швидко впровадили франчайзингову систему та розширили свою присутність від Львову до майже всіх регіонів України. Трохи менше ніж за два роки після запуску бізнесу, у грудні 2016 році, компанія отримує престижну міжнародну нагороду "Франшиза року 2016" у номінації "Відкриття року". У листопаді 2017 року Lviv Croissants відкриває 50-тий заклад, а у 2020 році кількість пекарень сягає 115 по всій Україні, значна частина яких знаходиться у Львові (25) та Києві (29) [5].

У меню закладів Lviv Croissants знаходяться круасани з різним типом начинки: круасани-сендвічі (м'ясні, овочеві, рибні) та солодкі. Їхня ціна коливається у межах 53—87 гривень за круасани-сендвічі, та у межах 41—49 гривень за солодкі круасани. Окрім цього, заклади Lviv Croissants пропонують напої на кшталт кави, чаю, какао, лимонадів та молочних коктейлів за помірною ціною [6].

Lviv Croissants до літнього сезону вирішують розширити своє меню літньою пропозицією, зокрема, круасаном "Грецький", основу начинки якого складуть інгредієнти однойменного салату. Раніше Lviv Croissants уже запускали круасан, в основі якого лежав рецепт салату "Цезар", і він має успіх серед споживачів. У контексті авторської моделі-піраміди сегментації ринку продукції за споживачами здійснено відповідну сегментацію для Lviv Croissants за продуктовим сценарієм, враховуючи впровадження нового продукту (рис. 2). Проведена сегментація за продуктовим сценарієм дозволить окреслити сегмент ринку продукції за споживачами для новинки круасану "Грецький".

На основі піраміди алгоритму сегментації ринку продукту Lviv Croissants, круасану "Грецький" та шляхом розширення базової піраміди індивідуалізованими принципами здійснено сегментацію за споживачами з

метою визначення споживчих сегментів, на які буде спрямовано запропоновану новинку. Розуміння споживчих сегментів дозволить у подальшому оцінити розмір потенційної ЦА нового продукту та частоту споживання ними подібної продукції, а отже, спрогнозувати продажі новинки та спланувати виробничі плани. Окрім цього, сегментація за споживачами дозволить Lviv Croissants краще прокомунікувати новинку своїм споживачам (табл. 2).

Таким чином, шляхом застосування авторського уточненого підходу до алгоритму сегментації ринку, окреслено коло потенційних споживачів круасану "Грецький" мережі Lviv Croissant, споживчі потреби яких новий продукт компанії може задовольнити. У випадку застосування другого варіанту, а саме сценарію споживчого болю, можна обрати один або кілька зі споживчих болів (наприклад, відсутність достатньої кількості вегетаріанських позицій для людей, які відмовилися від м'яса), як основи алгоритму для сегментації за споживачами, і на основі потреб та особливостей визначених сегментів споживачів запропонувати їм рішення — той самий овочевий круасан "Грецький", або будь-який інший овочевий круасан.

Запропонований підхід до сегментації ринку продукції за споживачами шляхом використання піраміди та відповідного алгоритму сегментації є удосконаленим варіантом в порівнянні з класичним підходом, оскільки йому властиві гнучкість, глибина, врахування останніх споживчих тенденцій та трендів ринку споживачів. Крім того, цей підхід дозволяє компаніям, незалежно від їхньої сфери діяльності, чіткіше визначати цільову аудиторію (споживчі сегменти) своїх продуктів та послуг одразу за двома сценаріями: за першим, коли спершу досліджується продукт; та за другим, коли спершу компанія визначає споживчий біль з метою його вирішення.

## ВИСНОВКИ

За результатами проведеного дослідження можна зробити ряд висновків. По-перше, класичні підходи до сегментації ринку продукції компанії за споживачами потребують розвитку і удосконалення. Необхідність створення нового підходу до сегментації ринку продукції за споживачами зумовлена зміною споживчої поведінки, як результату диверсифікації каналів комунікації, поширення різних альтернативних каналів отримання інформації та загальному розвитку інформаційних технологій. По-друге, основна ідея створення нового підходу до сегментації ринку продукції за споживачами полягає в тому, щоб посилити методичне забезпечення компаній сучасними інструментами сегментації, які будуть задовольняти їхні потреби у якісному сегментуванні ринку з метою пропозиції споживачам більш релевантних товарів (послуг), а також проведення більш якісної збутової політики. По-третє: авторська розробка передбачає застосування концепції розподілу сегментації ринку продукції за споживачами з двома сценаріями ("Продуктовий сценарій" та "Сценарій споживчого болю"), піраміди алгоритму сегментації ринку продукції компанії за споживачами і в її розвиток — безпосередньо алгоритму сегментації ринку продукції компанії за спожив-

вачами. Запропонований авторський підхід до сегментації ринку продукції за споживачами враховує сучасні тренди і тенденції споживчої поведінки, має чітку послідовність, з одного боку, а з іншого — є доволі гнучким та дозволяє компаніям із будь-якої галузі адаптовувати та імплементувати його на підприємстві. Подальші дослідження в розвиток авторських ідей мають бути направлені на розробку орієнтовних універсальних підходів до сегментації для підприємств відповідних сфер економічної діяльності.

## Література:

1. Храбатин О.І., Яворська Л.В. Маркетинг: навчальний посібник / О.І. Храбатин. — Київ: Видавництво, 2014. — 284 с.
2. Лотиш О.Я. Сегментація ринку як інструмент стратегічного аналізу галузі // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Економіка і менеджмент. 2017. — Вип. 24 (1). — С. 120—124 [Онлайн] Режим доступу: <http://vestnik-econom.mgu.od.ua/journal/2017/24-1-2017/28.pdf>
3. Котлер Ф. Основы маркетинга: краткий курс / Ф. Котлер. — Москва: Вильямс, 2007. — 646 с.
4. Годін С. Усі ми трохи дивакувати: міф про масовість і кінець конформізму / С. Годін. — Київ: Наш Формат, 2016. — 104 с.
5. Lviv Croissants, Презентація для партнерів, lviv-croissants.com [Онлайн]. Режим доступу: <https://www.lviv-croissants.com/inc/uploads/2020/09/Lviv-Croissants-UA.pdf>
6. Lviv Croissants Веб-сайт, lviv-croissants.com [Онлайн]. Режим доступу: <https://www.lviv-croissants.com>
7. Кохана Т. Стратегічний підхід до сегментації ринку // Аграрна економіка. 2013. — Т. 6, № 3—4. — С. 64—69. [Онлайн], Режим доступу: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/ae\\_2013\\_6\\_3-4\\_14](http://nbuv.gov.ua/UJRN/ae_2013_6_3-4_14)

## References:

1. Khrabatyn, O.I. and Yavorska, L.V. (2014), Marketing: Navchalnyi posibnyk [Marketing: Handbook], Lileya-NV, Ivano-Frankivsk, Ukraine.
  2. Lotysh, O.Ya. (2011), "Market segmentation as a tool of strategic analysis of an industry", Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu, [Online], vol. 24 (1), available at: <http://vestnik-econom.mgu.od.ua/journal/2017/24-1-2017/28.pdf> (Accessed 30 April 2021).
  3. Kotler, Ph. (2007), Osnovy marketinga [Marketing Essentials], Williams, Moscow, Russia.
  4. Godin, S. (2016), Usi my trohy divakuvati [We Are All Weird], Nash Format, Kyiv, Ukraine.
  5. Lviv Croissants (2020), "Presentation for partners", [Online], available at: <https://www.lviv-croissants.com/inc/uploads/2020/09/Lviv-Croissants-UA.pdf> (Accessed 30 April 2021).
  6. Lviv Croissants (2021), available at: <https://www.lviv-croissants.com> (Accessed 30 April 2021).
  7. Kohana, T. (2013), "Strategic approach to market segmentation", Agrarna Ekonomika, [Online], vol. 6, available at: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/ae\\_2013\\_6\\_3-4\\_14](http://nbuv.gov.ua/UJRN/ae_2013_6_3-4_14) (Accessed 30 April 2021).
- Стаття надійшла до редакції 06.05.2021 р.

*В. В. Олійник,*

*д. держ. упр., професор кафедри публічного управління та менеджменту інноваційної діяльності, Національний університет біоресурсів і природокористування України  
ORCID ID: 0000-0002-4647-2658*

*Г. Г. Казарян,*

*д. е. н., директор, Всеукраїнська спілка протезно-ортопедичних підприємств "ОРТОНЕТ"  
ORCID ID: 0000-0001-9752-3158*

*М. Ю. Щербата,*

*к. е. н., доцент, Цяньзуський педагогічний університет  
ORCID ID: 0000-0002-9448-5584*

DOI: 10.32702/2306-6814.2021.9.91

## ПУБЛІЧНА ПОЛІТИКА ДЕРЖАВНИХ ІНСТИТУТІВ ЩОДО СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ОСІБ З ІНВАЛІДНІСТЮ

V. Oliinyk,

Doctor of Sciences in Public Administration, Professor of the Department of Public Administration and Innovation Management, National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine

G. Kazarian,

Doctor of Economic Sciences, Director, All-Ukrainian Union of Prosthetic and Orthopedic Enterprises "ORTONET"

M. Shcherbata,

PhD in Economics, Associate Professor, Jiangsu Normal University, China

### PUBLIC POLICY OF STATE INSTITUTIONS REGARDING SOCIO-ECONOMIC PROVISION OF PERSONS WITH DISABILITIES

**Проблеми формування сучасної публічної політики, що реалізована державними інститутами щодо соціально-економічного забезпечення осіб з інвалідністю та людей з особливими фізичними потребами набуває все більшої актуальності у зв'язку із пандемією в процесі реформування державного управління. Проблема соціально-економічного забезпечення осіб з інвалідністю є загальносвітовою проблемою, вирішення якої потребує розробки узгодженої програми дій, яка орієнтована на подолання перешкод до соціально-економічного забезпечення таких осіб та усунення їх дискримінації у суспільстві тощо. Проведене дослідження дозволило розробити структурно-функціональну модель інституційного регулювання системи соціально-економічного забезпечення осіб з інвалідністю, яка адаптована до умов функціонування національної економіки та ключовими концептуальними компонентами якої визначено: підвищення рівня якості життя осіб з інвалідністю (медичне, страхове та освітнє забезпечення); орієнтація на фахову підготовку та перепідготовку осіб з інвалідністю з метою підвищення рівня їх зайнятості та конкурентоспроможності на ринку праці; сприяння участі осіб з інвалідністю в соціально-економічному житті суспільства; активізація розвитку міжнародного співробітництва громадських та професійних об'єднань інвалідів. На основі проведеного дослідження можна констатувати, що: структура державних інститутів системи соціально-економічного забезпечення осіб з інвалідністю в Україні є досить складною та громіздкою з надмірною ієрархією та централізованим державним управлінням; інститути системи соціально-економічного забезпечення осіб з інвалідністю за ознаками належності до суспільних секторів можна вирізнити (з урахування специфіки такої системи) в державні та виконавчі (недержавні), а відповідно до територіальної ознаки функціонування такої системи — загальнодержавні та регіональні; надан-**



ня соціальних послуг у напрямі соціально-економічного забезпечення осіб з інвалідністю віднесено до компетенцій значної кількості центральних органів виконавчої влади, що в умовах відсутності ефективного механізму фінансування, та інших інструментів державного регулювання системи соціально-економічного забезпечення, що призводить до дуже низьких рівнів його якості, доступності та обсягів задоволення осіб з інвалідністю.

*Problems of formation of modern public policy implemented by state institutions on socio-economic provision of persons with disabilities and people with special physical needs are becoming increasingly important in connection with the pandemic in the process of public administration reform. The problem of socio-economic security of persons with disabilities is a global problem, the solution of which requires the development of a coordinated action program aimed at overcoming obstacles to the socio-economic security of such persons and eliminating their discrimination in society and so on. The study allowed to develop a structural and functional model of institutional regulation of socio-economic support for people with disabilities, which is adapted to the functioning of the national economy and the key conceptual components of which are: improving the quality of life of people with disabilities (medical, insurance and education); focus on professional training and retraining of persons with disabilities in order to increase their employment and competitiveness in the labor market; promoting the participation of persons with disabilities in the socio-economic life of society; intensification of the development of international cooperation of public and professional associations of the disabled. Based on the study, it can be stated that: the structure of state institutions of the system of socio-economic support of persons with disabilities in Ukraine is quite complex and cumbersome with excessive hierarchy and centralized public administration; institutions of the system of socio-economic support of persons with disabilities on the grounds of belonging to public sectors can be distinguished (taking into account the specifics of such a system) into state and executive (non-state), and according to the territorial basis of such a system — national and regional; the provision of social services in the direction of socio-economic security of persons with disabilities is attributed to a large number of central executive bodies, which in the absence of an effective funding mechanism, and other instruments of state regulation of socio-economic security, which leads to very low levels of quality, accessibility and satisfaction of persons with disabilities.*

*Ключові слова: публічна політика, публічне управління, державні інституції, особи з інвалідністю, людина з особливими потребами, права людини, соціально-економічне забезпечення.*

*Key words: public policy, public administration, state institutions, persons with disabilities, people with special needs, human rights, socio-economic security.*

## ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Ефективна державна політика соціально-економічного забезпечення осіб з інвалідністю має формуватися на дієвій інституційній та організаційно-функціональній підґрунті, що забезпечує виконання зобов'язань України перед європейськими партнерами в контексті імплементації успішного зарубіжного досвіду в цій сфері, враховуючи специфіку стану соціального розвитку в державі. Ми зазначаємо, що проблема соціально-економічного забезпечення осіб з інвалідністю є загальносвітовою проблемою, вирішення якої потребує розробки узгодженої програми дій, яка орієнтована на подолання перешкод до соціально-економічного забезпечення таких осіб та усунення їх дискримінації у суспільстві тощо. Змістовний каркас відповідної програми дій орієнтований на конкретні функції певних інститутів та інституцій, що задекларовано у сукупності міжнародних актах, а саме: Міжнародної організації праці, Організації Об'єднаних Націй, Ради Європи, Європейського Союзу.

Деякі проблеми реалізації публічної політики державних інститутів в аспекті соціально-економічного

забезпечення осіб з інвалідністю та людей з особливими потребами розкривають наукові праці Кизима М.О., [8] Гришової І.Ю., [6; 7], Грищенко І.М. [5], Галицького О.М. [1], Теплової Н.А. [9], Мищака І.М. [10; 11] та інших вчених. Проте дієвість інституційного забезпечення реалізації публічної політики в сфері забезпечення прав осіб з інвалідністю та людей з особливими потребами в нашій країні є досить актуальною, а наукові дослідження в цій царині своєчасними.

## ВИКЛАД ОСНОВНИХ РЕЗУЛЬТАТІВ ДОСЛІДЖЕННЯ

Дефініція "інститут" є дуже широким та розглядається в економічній науці як комплекс норм та правил, які складають основу регуляторної політики суспільно-економічного розвитку країни. У рамках нашого дослідження ми концентруємо увагу на розгляді системи інститутів, які безпосередньо впливають на соціально-економічне забезпечення осіб з інвалідністю. Зокрема, Теплова Н.А., акцентуючи увагу на інституціональному підході до удосконалення соціально-трудових відносин, пропонує наступну класифікацію інститутів: за змістом (орга-

нізаційно-правові, соціально-економічні інститути); за оформленістю (формальні — закріплені норми й стандарти, та неформальні — певні правила поведінки, звичаї, традиції тощо); за суттю (інститути-норми та інститути-організації) [9].

На особливу увагу заслуговує функціональний критерій класифікації інститутів, на що вказує Мищак І.М. [11], враховуючи думку авторів наукової публікації Кизима М.О. та Хаустовой В.Є. [8]. Тобто, за функціональним критерієм виділяють інститути-суб'єкти й інститути-регулятори. Також деякі науковці у своїх працях ставлять питання щодо класифікації інститутів за критерієм історико-генетичної сформованості (тобто, сформовані або несформовані), а також за їх місцем та роллю в соціальному середовищі (сильні, помірні, слабкі) [11].

Однак вказані класифікаційні групи є умовними та носять інформаційно-аналітичний характер й можуть бути оцінені лише за допомогою відповідних методів, про доцільність використання яких в економічних та соціальних дослідженнях наголошується Гришовою І.Ю. [6; 7]. Тому, узагальнюючи позиції провідних науковців у даній сфері, виділимо групи інститутів, які безпосередньо впливають на соціально-економічне забезпечення осіб з інвалідністю (табл. 1).

Найбільш узагальнюючим, на нашу думку, критерієм класифікації (табл. 1) є поділ на формальні і неформальні інститути. Адже до формальних належать передусім нормативно-правове забезпечення, яке регулює процеси соціально-економічного забезпечення осіб з інвалідністю. Неформальні інститути (традиції, звичаї, установки щодо забезпечення осіб з інвалідністю, добровільні громадські об'єднання, які сприяють соціально-економічному забезпеченню осіб з інвалідністю). Варто зауважити, що неформальні інститути тривалий час не враховувались в процесі становлення соціально-економічних відносин в Україні. Особливо це негативно вплинуло на процес визначення ролі й місця осіб з інвалідністю в суспільстві та їх участі у економічному житті.

Попри проведені трансформації в системі соціально-економічного забезпечення осіб з інвалідністю в Україні її інституційна структура є досить складною, громіздкою та не адаптованою до сучасних глобалізаційних умов, що в свою чергу перешкоджає ефективності її функціонування та державного регулювання. Складність полягає в тому, що інститутами, які відповідальні за формування та реалізацію державної політики в системі соціально-економічного забезпечення осіб з інвалідністю, є значна кількість органів державної влади, установ тощо. Державна політика щодо регулювання соціально-економічного забезпечення осіб з інвалідністю в Україні здійснюється всіма гілками влади законодавчою, виконавчою та судовою.

Тобто державні інститути (органи державної влади), які наділені владними повноваженнями та проводять свою діяльність відповідно до Конституції України, норм законодавчих та інших правових актів, забезпечують виконання соціальної функції держави, регламентують взаємовідносини в системі соціально-економічного забезпечення осіб з інвалідністю, а саме: між державними, приватними інститутами та особами з інвалідністю. Саме тому існують підстави стверджувати, що ключову

**Таблиця 1. Класифікація інститутів, які впливають на соціально-економічне забезпечення осіб з інвалідністю**

№	Класифікаційна група	Інститути
1	За статусом у суспільстві	1. Формальні. 2. Неформальні
2	За функціональним призначенням	1. Суб'єктні інститути. 2. Регуляторні інститути
3	За сферою формування	1. Нормативні інститути. 2. Організаційні інститути. 3. Інститути звичаї
4	За сутністю та важелями	1. Соціально-економічні. 2. Нормативно-правові. 3. Організаційно-функціональні. 4. Культурно-ідеологічні

Джерело: складено автором на основі узагальнення позицій науковців [1—10].

роль у регулюванні соціально-економічного забезпечення осіб з інвалідністю в Україні відіграє держава.

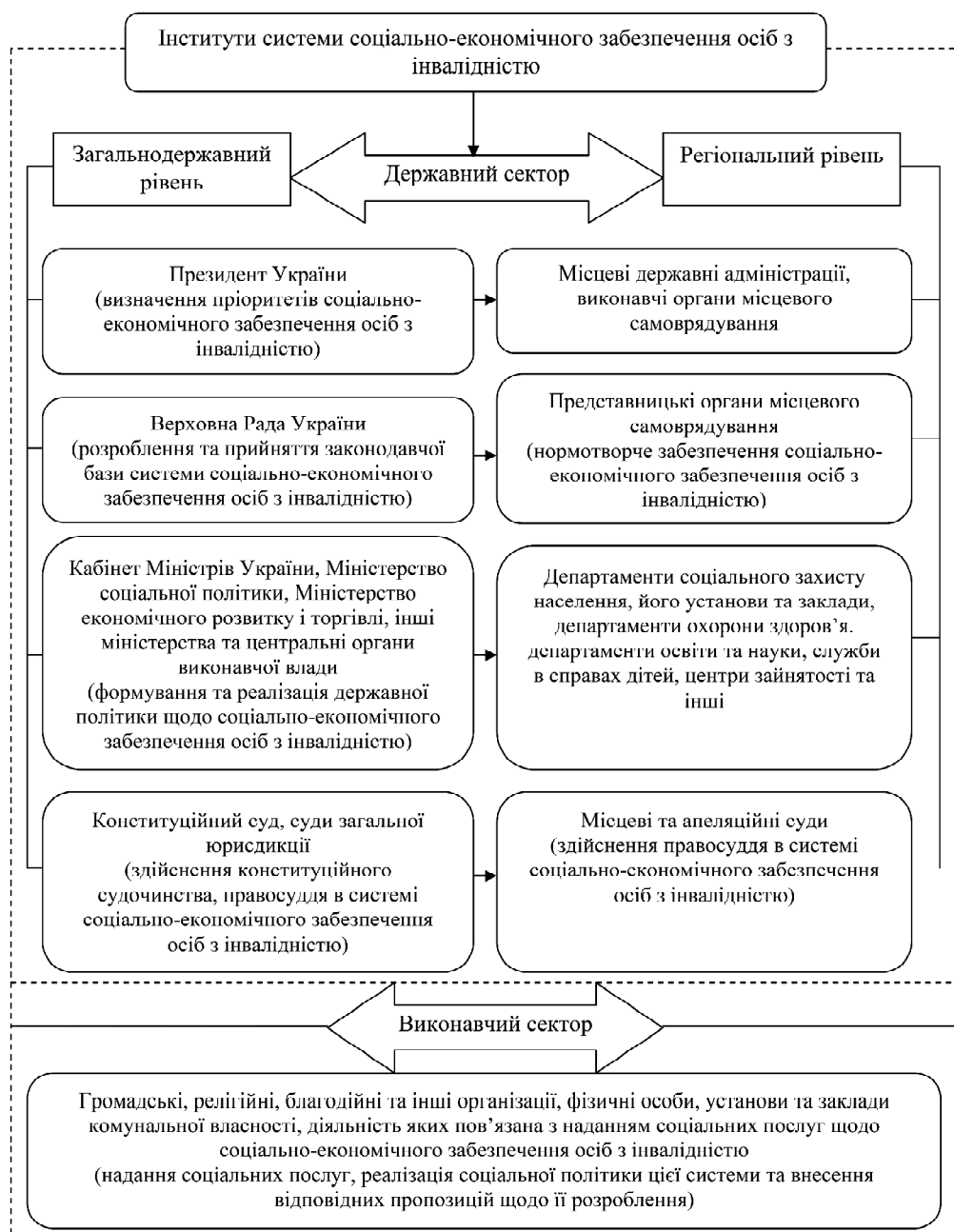
Основними інститутами системи соціально-економічного забезпечення осіб з інвалідністю на загальнодержавному рівні є:

Президент України, який є главою держави та у свою чергу гарантом додержання всіх прав громадян. Зокрема, в ст. 37 Конституції України визначено права на соціальний захист, яке передбачає право осіб з інвалідністю на отримання необхідних соціальних послуг з метою їх комплексного соціально-економічного забезпечення.

Президент у щорічних своїх посланнях до Верховної Ради України про стан внутрішнього та зовнішнього становища в країні акцентує увагу на пріоритетах соціального розвитку, на яких зазвичай і базується система соціально-економічного забезпечення осіб з інвалідністю. Президент держави здійснює повноваження, які визначенні ст. 106 Конституції України, а саме: підписує закони (у тому числі соціального характеру), прийняті Верховною Радою України, видає укази та розпорядження, які є обов'язковими до виконання на всій території країни, також є суб'єктом законодавчої ініціативи тощо.

Верховна Рада України є органом законодавчої влади, який наділений повноваженнями щодо ініціювання та прийняття законодавчих актів. Тобто Верховна Рада України забезпечує нормативно-правову базу ефективного функціонування системи соціально-економічного забезпечення осіб з інвалідністю шляхом прийняття відповідних законів, займаючи ключове місце у державному регулюванні і розвитку такої системи. До комітетів Верховної Ради України, які уповноважені розробляти законодавчі акти, що регламентують соціально-економічне забезпечення осіб з інвалідністю, є: Комітет у справах ветеранів, учасників бойових дій, учасників антитерористичної операції та людей з інвалідністю; Комітет з питань соціальної політики, зайнятості та пенсійного забезпечення; Комітет з питань охорони здоров'я; Комітет з питань бюджету.

До питань реалізації державної політики соціально-економічного забезпечення осіб з інвалідністю, які мають регулюватися лише законами варто віднести: видатки з Державного бюджету України на соціально-економічне забезпечення осіб з інвалідністю; ліцензування суб'єктів, які надають соціальні послуги; питання регулювання зайнятості осіб з інвалідністю; охорона здо-



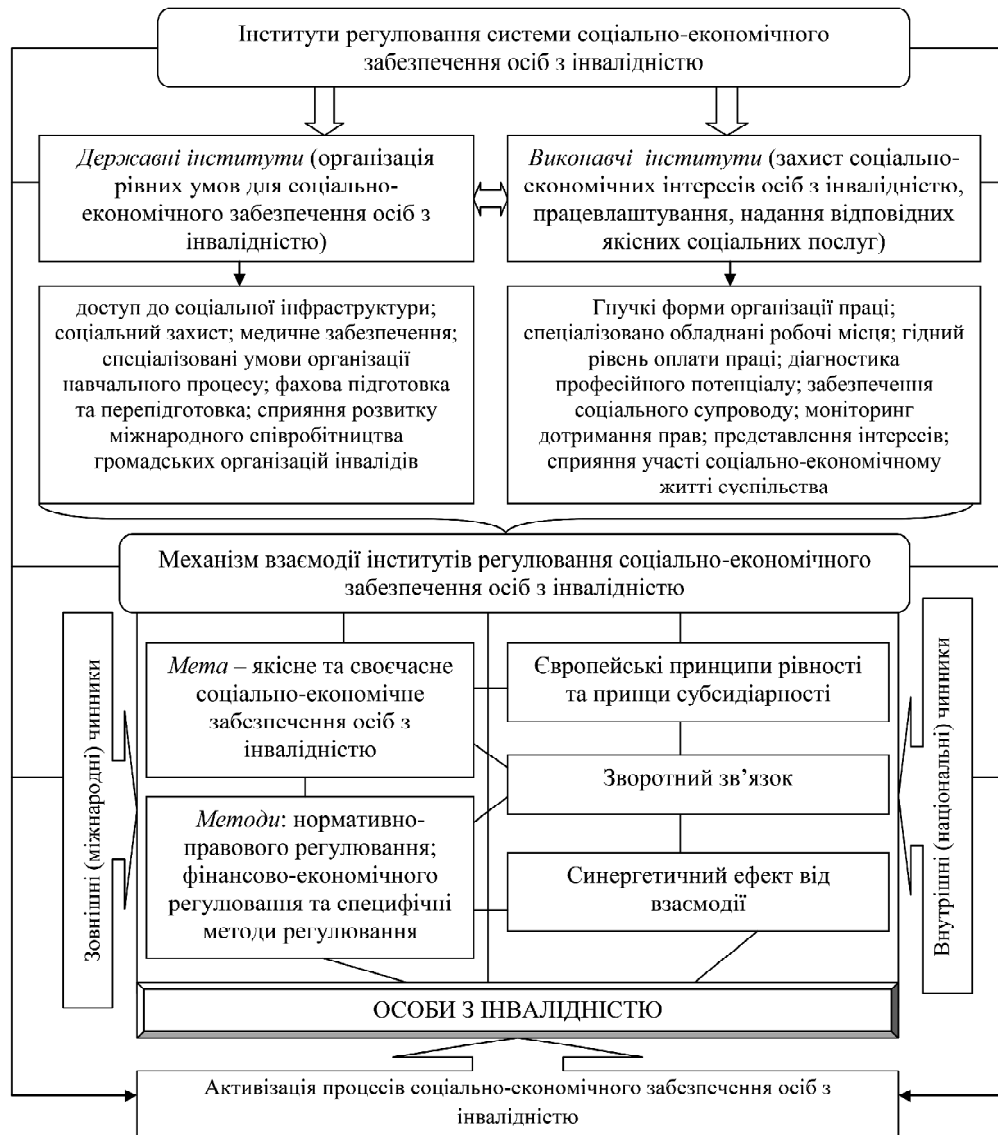
**Рис. 1. Інтегральні функції інститутів у системі соціально-економічного забезпечення осіб з інвалідністю**

ров'я осіб з інвалідністю; виховання та інклюзивна освіта тощо.

Згідно із положеннями ст. 87 Конституції України Верховна Рада України: визначає можливі засади соціальної політики держави; затверджує відповідні державні програми щодо соціально-економічного забезпечення осіб з інвалідністю, складовою частиною яких є надання соціальних послуг; забезпечує здійснення контролю за дотриманням конституційних прав і свобод людини та громадянина (забезпечує інститут Уповноваженого Верховної Ради з прав людини), із обов'язковим додержанням чинних законів, нормативно-правових актів, які регулюють питання системи соціально-економічного забезпечення осіб з інвалідністю, щодо виконання державних програм, контролю за діяльністю

органів державної влади, відповідних посадових осіб в такій системі.

Такі інститути, як Кабінет Міністрів України, Міністерство соціальної політики та інші міністерства й органи центральної виконавчої влади (рис. 1) сприяють функціонуванню системи соціально-економічного забезпечення осіб з інвалідністю. Так, Кабінет Міністрів України згідно із ст. 1 Закону України "Про Кабінет Міністрів України" № 228 є вищим органом у системі органів виконавчої влади, що здійснює виконавчу владу безпосередньо та через відповідні міністерства, інші центральні органи виконавчої влади. Цей інститут спрямовує, координує та забезпечує контроль за діяльністю підпорядкованих йому органів. У свою чергу Кабінет Міністрів України несе відповідальність перед Президентом України та підконтрольний і підзвітний Верховній



**Рис. 2. Структурно-функціональна модель інституційного регулювання системи соціально-економічного забезпечення осіб з інвалідністю**

Джерело: систематизовано авторами за [7—10].

Раді України у межах, визначених Конституцією України. До ключових завдань Кабінету Міністрів України, які пов'язані з системою соціально-економічного забезпечення осіб можна віднести:

- запровадження заходів щодо забезпечення прав і свобод осіб з інвалідністю;
- організація проведення ефективної політики у сфері соціально-економічного забезпечення осіб з інвалідністю (фінансово-кредитної, бюджетної, податкової, охорони здоров'я, освіти тощо);
- розробка та виконання державних програм соціально-економічного розвитку, інших цільових програм;
- виступає стороною проведення соціального діалогу на загальнодержавному рівні, сприяє його розвитку щодо формування і реалізації державної соціально-економічної політики, забезпечення регулювання соціальних відносин;
- здійснює підготовку проектів законів щодо державних соціальних стандартів та соціальних гарантій особам з інвалідністю;

— сприяє розробці та виконанню державних цільових програм соціальної допомоги, використовує заходів щодо зміцнення ресурсного потенціалу закладів соціального захисту інвалідів;

- забезпечує реалізацію державної політики у сферах охорони здоров'я, освіти, доступності для осіб з інвалідністю послуг медичних, освітніх та оздоровчих закладів;
- проводить заходи щодо забезпечення виконання судових рішень органами виконавчої влади та їх керівниками;
- здійснює координацію та контроль за діяльністю органів виконавчої влади у напрямку запобігання корупції у цій сфері.

Варто зауважити, що безпосереднє соціально-економічне забезпечення не відноситься до сфери основної діяльності представлених вище державних інститутів, однак підпорядковані їм установи, здійснюючи покладені на них функції, надають відповідні соціальні послуги. Саме до таких установ чи організацій можна віднести центри медико-соціальної реабілітації, меди-

ко-психологічні та педагогічні консультації, психологічні служби системи освіти, дитячі будинки і загальноосвітні спеціалізовані школи-інтернати, навчально-реабілітаційні центри, спеціальні загальноосвітні школи (школи-інтернати) для дітей, які потребують корекції фізичного та розумового розвитку, центри соціально-психологічної допомоги, служби в справах дітей та багато інших [8].

Відомо, що участь у реалізації системи соціально-економічного забезпечення осіб з інвалідністю бере такий інститут, як Державна служба зайнятості, діяльність якої координується Міністерством соціальної політики та є централізованою системою державних установ в областях, містах, районах у містах, а також у містах та районах, навчальних закладів державної служби зайнятості, центрів професійної орієнтації населення, інших підприємств, установ, організацій, які надають послуги щодо працевлаштування (пошук роботи, яка підходить під фізичні можливості інваліда; сприяння у працевлаштуванні та соціальному супроводженні влаштованої на роботу особи з інвалідністю). Тобто державна служба зайнятості виконує завдання та функції у сфері зайнятості осіб з інвалідністю, їх соціального захисту від безробіття, а також функції виконавчої дирекції Фонду загальнообов'язкового державного соціального страхування на випадок безробіття [9]. Тобто державна служба зайнятості використовує володіє інструментами та заходами щодо сприяння зайнятості осіб з інвалідністю шляхом надання інформаційних, консультаційних та профорієнтаційних послуг, організації інклюзивного професійного навчання, формування бази вакансій та пошуку роботи, працевлаштування тощо. Зазначимо, що державна служба зайнятості надає послуги з працевлаштування на безоплатній основі, а її діяльність фінансується за рахунок передбачених на такі цілі коштів з Фонду загальнообов'язкового державного соціального страхування на випадок безробіття.

Проведене дослідження дозволило розробити структурно— функціональну модель інституційного регулювання системи соціально-економічного забезпечення осіб з інвалідністю (рис. 2), яка адаптована до умов функціонування національної економіки та ключовими концептуальними компонентами якої визначено: підвищення рівня якості життя осіб з інвалідністю (медичне, страхове та освітнє забезпечення); орієнтація на фахову підготовку та перепідготовку осіб з інвалідністю з метою підвищення рівня їх зайнятості та конкурентоспроможності на ринку праці; сприяння участі осіб з інвалідністю в соціально-економічному житті суспільства; активізація розвитку міжнародного співробітництва громадських та професійних об'єднань інвалідів.

На основі проведеного дослідження можна констатувати, що: структура державних інститутів системи соціально-економічного забезпечення осіб з інвалідністю в Україні є досить складною та громіздкою з надмірною ієрархією та централізованим державним управлінням; інститути системи соціально-економічного забезпечення осіб з інвалідністю за ознаками належності до суспільних секторів можна вирізнити (з урахування специфіки такої системи) в державні та виконавчі (недержавні), а відповідно до територіальної ознаки функціонування такої системи загальнодержавні та регіональні; надання соціальних послуг у напрямі соціально-економічного забезпечення осіб з інвалідністю віднесено до компетенцій значної кількості центральних органів виконавчої влади, що в умовах відсутності ефективного механізму фінансування, та інших інструментів державного регулювання системи соціально-економічного забезпечення, що призводить до дуже низьких рівнів його якості, доступності та обсягів задоволення осіб з інвалідністю.

жовні), а відповідно до територіальної ознаки функціонування такої системи загальнодержавні та регіональні; надання соціальних послуг у напрямі соціально-економічного забезпечення осіб з інвалідністю віднесено до компетенцій значної кількості центральних органів виконавчої влади, що в умовах відсутності ефективного механізму фінансування, та інших інструментів державного регулювання системи соціально-економічного забезпечення, що призводить до дуже низьких рівнів його якості, доступності та обсягів задоволення осіб з інвалідністю.

## ВИСНОВКИ

Спостерігається суперечність щодо адаптації відповідної практики країн Європейського Союзу, інших розвинутих держав світу, в частині реалізації принципу субсидіарної соціально-економічного забезпечення осіб з інвалідністю, децентралізації державного регулювання таких процесів, формування ринкових умов щодо забезпечення дотримання принципу рівності на ринку суб'єктів, які надають відповідні соціальні послуги; діяльність інститутів, які функціонують на загальнодержавному та регіональному рівнях системи соціально-економічного забезпечення осіб з інвалідністю, регламентована сукупністю нормативно-правових актів, у свою чергу, практична діяльність таких інститутів, які безпосередньо надають послуги щодо соціально-економічного забезпечення осіб з інвалідністю на місцевому рівні є юридично неврегульованою, що призводить до зниження ефективності діючих інститутів у цій сфері.

## Література:

1. Галицький О.М., Гришова Р.В. Державна політика соціалізації осіб з інвалідністю в контексті розвитку інформаційних технологій. Інвестиції: практика та досвід. 2018. № 22. С. 126—130. DOI: 10.32702/2306-6814.2018.22.126
2. Kazarian G., Gryshova R., Durglishvili N. (2019) Regulatory Environment for the Formation of Leadership Positions for the Persons with Disabilities. In: Strielkowski W. (eds) Sustainable Leadership for Entrepreneurs and Academics. Springer Proceedings in Business and Economics. Springer, Cham. [https://doi.org/10.1007/978-3-030-15495-0\\_18](https://doi.org/10.1007/978-3-030-15495-0_18)
3. Мишак І.М., Гришова Р.В. Державні механізми реалізації захисту прав людини на освіту. Конкурентоспроможність вищої освіти України в умовах інформаційного суспільства [Електронний ресурс]: збірник тез І Міжнародної науково-практичної конференції (м. Чернігів, 9 листопада 2018 р.) / Чернігів. нац. технол. ун-т. — Текст. і граф. дані. — Чернігів, 2018. — С. 767—769. — Режим доступу: <https://www.stu.cn.ua>.
4. Грищенко І., Олійник В. Забезпечення рівних можливостей представництва жінок на вищих рівнях прийняття політичних рішень. Збірник наукових праць Національної академії державного управління при Президентові України. Спецвипуск. 2020. С. 85—90. DOI: 10.36.030/2664-3618-2020-si-85-90. URL: <https://zbirnyk-nadu.academy.gov.ua>
5. Gryshchenko I. M. The impact of personal needs on the formation of leadership. Scientific Bulletin of National

Mining University (SciVerse Scopus). 2016. vol. 4, pp. 154—160. Режим доступу: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvngu\\_2016\\_4\\_22](http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvngu_2016_4_22)

6. Kyzym M.O., Khaustova V.Y., Kozyreva O.V. Evolution of regional policy in the European Union. Scientific Bulletin of Polissia. 2017. № 4. P. 189—200. DOI: 10.25140/2410-9576-2017-1-4(12)-189-200

7. Мишак І.М. Реформування законодавчого забезпечення права на освіту людей з особливими потребами в Україні. Конституційна реформа в Україні: новий етап та сучасні виклики. К.: Інститут законодавства Верховної Ради України, 2015. С. 173—179.

8. Теплова Н.А. Зайнятість та професійна реабілітація людей з обмеженими можливостями. Державне будівництво [Електронне видання]. 2009. № 1. Режим доступу: <http://www.kbua.kharkov.ua>

9. Мишак І.М., Казарян Г.Г. Особливості інституційного регулювання соціально-економічного забезпечення осіб з обмеженими фізичними можливостями. Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України. Київ, 2018. № 4. 78—85.

10. Mykola Kyzym, Anush Balian, Olena Levanda, Inna Gryshova, Viktoriia Samsonova. (2021). Impact of Global Digitalization on Public Policy in the Context of Education. Annals of the Romanian Society for Cell Biology, 7045-7052. Retrieved from <http://annalsofrscb.ro/index.php/journal/article/view/873>

#### References:

1. Halytskyi, O. and Gryshova, R. (2018), "State policy of socialization of persons with disabilities in the context of information technology development", Investytsiyi: praktyka ta dosvid, vol. 22, pp. 126—130. DOI: 10.32702/2306-6814.2018.22.126

2. Kazarian, G. Gryshova, R. and Durglishvili, N. (2019), Regulatory Environment for the Formation of Leadership Positions for the Persons with Disabilities, Sustainable Leadership for Entrepreneurs and Academics, Springer Proceedings in Business and Economics, Springer, Cham, Switzerland. [https://doi.org/10.1007/978-3-030-15495-0\\_18](https://doi.org/10.1007/978-3-030-15495-0_18)

3. Myschak, I.M. and Hryshova, R.V. (2018), "State mechanisms for the protection of human rights to education", Konkurentospromozhnist' vyschoi osvity Ukrainy v umovakh informatsijnoho suspil'stva: zbirnyk tez I Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii [Competitiveness of higher education in Ukraine in the information society: a collection of abstracts of the I International scientific-practical conference], Chernihiv, Ukraine, 9 October, pp. 767—769, available at: <https://www.stu.cn.ua> (Accessed 15 April 2021).

4. Hryshenko, I. and Olijnyk, V. (2020), "Ensuring equal opportunities for women's representation at higher levels of political decision-making", Zbirnyk naukovykh prats' Natsional'noi akademii derzhavnoho upravlinnia pry Prezidentovi Ukrainy. Spetsvyпуск, pp. 85—90. DOI 10.36.030/2664-3618-2020-si-85-90.

5. Gryshchenko, I.M. (2016), "The impact of personal needs on the formation of leadership", Scientific Bulletin of National Mining University (SciVerse Scopus), vol. 4, pp. 154—160, available at: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvngu\\_2016\\_4\\_22](http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvngu_2016_4_22) (Accessed 15 April 2021).

6. Kyzym, M.O. Khaustova, V.Y. and Kozyreva, O.V. (2017), "Evolution of regional policy in the European Union", Scientific Bulletin of Polissia, vol.4, pp. 189—200. DOI: 10.25140/2410-9576-2017-1-4(12)-189-200

7. Myschak, I.M. (2015), "Reforming the legislative provision of the right to education of people with special needs in Ukraine", Konstytutsijna reforma v Ukraini: novyj etap ta suchasni vyklyky [Constitutional reform in Ukraine: a new stage and current challenges], Instytut zakonodavstva Verkhovnoi Rady Ukrainy, Kyiv, Ukraine, pp. 173—179.

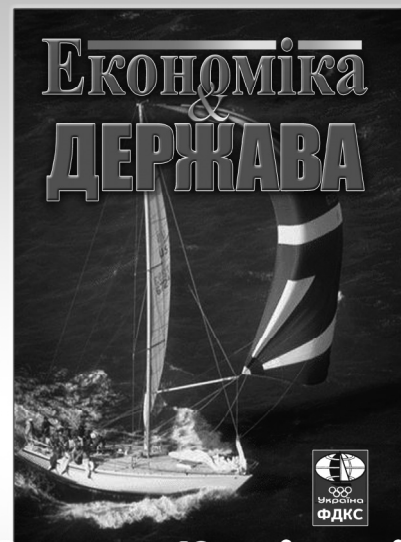
8. Teplova, N.A. (2009), "Employment and vocational rehabilitation of people with disabilities", Derzhavne budivnytstvo, vol. 1, available at: <http://www.kbua.kharkov.ua> (Accessed 15 April 2021).

9. Myschak, I.M. and Kazarian H.H. (2018), "Features of institutional regulation of socio-economic security of persons with disabilities", Naukovi zapysky Instytutu zakonodavstva Verkhovnoi Rady Ukrainy, vol. 4, pp. 78—85.

10. Kyzym, M. Balian, A. Levanda, O. Gryshova, I. and Samsonova, V. (2021), "Impact of Global Digitalization on Public Policy in the Context of Education", Annals of the Romanian Society for Cell Biology, pp. 7045—7052, available at: <http://annalsofrscb.ro/index.php/journal/article/view/873> (Accessed 15 April 2021).

Стаття надійшла до редакції 27.04.2021 р.

### Науково-практичний журнал «ЕКОНОМІКА ТА ДЕРЖАВА»



**Виходить 12 разів на рік**

**наукове фахове видання України  
З ПИТАНЬ ЕКОНОМІКИ**

**(Категорія «Б»)**

Наказ Міністерства освіти і науки України від 28.12.2019 №1643

Спеціальності — **051, 071, 072, 073, 075, 076, 292.**

**www.economy.in.ua**

e-mail: [economy\\_2008@ukr.net](mailto:economy_2008@ukr.net)

тел.: (044) 223-26-28

(044) 458-10-73

Передплатний індекс: 01751

Н. С. Орлова,

д. держ. упр., професор, професор кафедри державного управління,  
публічного адміністрування та регіональної економіки,  
Харківський національний економічний університет імені Семена Кузнеця  
ORCID ID: 0000-0003-0785-751X

Г. В. Шляхтіна,

викладач Інституту вищої кваліфікації,  
Київський національний торговельно-економічний університет  
ORCID ID: 0000-0003-4134-8209

DOI: 10.32702/2306-6814.2021.9.98

## ЦИФРОВІ КОМПЕТЕНТНОСТІ ЛІДЕРА НА ДЕРЖАВНІЙ СЛУЖБІ

N. Orlova,

Doctor of Sciences in Public Administration, Professor of the Department of Public administration and regional  
economics, Simon Kuznets Kharkiv National University of Economics

H. Shliakhtina,

Lecturer of the Institute of Higher Qualification, Kyiv National University of Trade and Economics

### DIGITAL COMPETENCIES OF A LEADER IN CIVIL SERVICE

**У статті обґрунтовано необхідність підвищення рівня цифрових компетентностей державних службовців в умовах цифрових трансформацій суспільства, а особливо публічного сектору. Метою статті є визначення ролі цифрових компетентностей у формуванні лідера на державній службі для успішної реалізації реформи державного управління в Україні. Методичною базою дослідження є звіти щодо виконання Стратегії реформування державного управління України, рекомендації Організації Економічного Співробітництва та розвитку, звіти Національного агентства України з питань державної служби, матеріали Міністерства та комітету цифрової трансформації України, Концепція розвитку цифрових компетентностей. У статті визначено зміни, які відбуваються у публічному управлінні: масштабне використання інформаційно-комунікаційних та цифрових технологій; формування новітнього дизайну навчального простору; модернізація інфраструктурного оснащення; впровадження нових технологічних і управлінських рішень у публічному просторі. У статті доведено, що цифрова компетентність є базовою професійною компетентністю лідерського профілю державного службовця, що потребує постійного вдосконалення протягом всієї його професійної діяльності. Визначено стратегічні напрями розвитку цифрових компетентностей на державній службі. Проаналізовано результати навчання та підвищення кваліфікації державних службовців різних категорій щодо розвитку цифрових компетентностей. Також визначено потреби у професійному навчанні державних службовців категорій "Б" і "В", що сприяють оновленню їх знань та розвитку професійних компетентностей. У висновках визначено, що на формування лідера на державній службі впливають організаційні та соціальні фактори, які повинні сприяти розвитку як особистих, так і професійних цифрових компетентностей (нова якість цифрової освіти, розвиток комунікаційних та ІТ-навичок державних службовців; ефективні методи та умови навчання).**

**The article substantiates the need to increase the level of digital competencies of civil servants in the context of digital transformations of society, especially the public sector. The purpose of the article is to determine the role of digital competencies in the formation of a leader in the civil service for the successful implementation of public administration reform in Ukraine. The methodological basis of the study is reports on the implementation of the public administration reform strategy of Ukraine, recommendations of the organization for economic cooperation and development, reports of the national agency of Ukraine for civil service, materials of the ministry and the committee on digital transformation of Ukraine. The article**

*identifies changes that are taking place in public administration: large-scale use of information and communication and digital technologies; formation of the newest design of educational space; modernization of infrastructure equipment; introduction of new technological and managerial solutions in the public space. The article proves that digital competence is a basic professional competence of the leadership profile of a civil servant, which needs constant improvement throughout his professional activity. The strategic directions of development of digital competencies in the civil service are determined. The results of training and advanced training of civil servants of different categories on the development of digital competencies are analyzed (to increase the efficiency of civil servants in the field of digital transformations; to increase the efficiency of local government officials, deputies of local councils in the field of digital transformations). Also, the needs for professional training of civil servants of categories "Б" and "В" are identified, which contribute to the renewal of their knowledge and development of professional competencies. The conclusions determine that the formation of a leader in the civil service is influenced by organizational and social factors that should guide the development of both personal and professional digital competencies (new quality of digital education, development of communication and its skills of civil servants; effective teaching methods and conditions).*

*Ключові слова: цифрові компетентності, лідер, лідерський потенціал, державна служба, цифровий розвиток.*

*Key words: digital competencies, leader, leadership potential, civil service, digital development.*

## ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ЧИ ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

Починаючи з 2012 року "концепція розвитку лідерства" стала впроваджуватися у діяльність органів публічної влади в Україні. Зміни, які відбулися в суспільстві, за останні два роки посилили рух публічного сектору у напрямку цифровізації суспільства та побудови інформаційної держави. Впровадження механізмів електронного урядування дозволило наблизитися Україні до можливості участі у багатьох цифрових рейтингах. У 2018 році була затверджена "Концепція розвитку цифрової економіки та суспільства України на 2018—2020 роки", яка зазначила основні положення розвитку держави в бік цифрових трансформацій. Тому набуває все більшої актуальності формування та розвиток цифрових компетентностей в суспільстві, особливо в органах державного управління на засадах лідерства.

## АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Вітчизняні науковці Бакаєва О. [1], Орлів М. [2] вже визначили основні складові лідерського потенціалу на державній службі та дослідили можливості його розвитку. Так, Орлів М. [2] визначила, що складовими лідерського потенціалу керівника сфери державного управління є: установки, цінності, потреби, пріоритети; особистісні та ділові якості; здібності; професійна та лідерська компетентності. Бакаєва О. [1] зазначила, що лідерство ґрунтується на важливості розгляду різних точок зору, на визнанні динамічності та складності внутрішнього та зовнішнього світів, перевірки власних установок та припущень, провокування конструктивних дискусій та критичного мислення, позитивного стратегічного мислення, здатного підтримувати команду на шляху втілення необхідних змін.

Діденко Н. [3], Орлова Н. [4], Пархоменко-Куцевіл О. [5], Стефанова О. [3] наголошують, що для розвитку лідерського потенціалу на державній службі у процесі навчання є проведення системних тренінгів для

керівників на основі профілю компетентностей лідерства з метою оцінювання параметрів розвитку лідерства на державній службі, яка є головною умовою належного врядування. Також автори зазначили у своїх працях про необхідність постійного вдосконалення компетентностей на державній службі в умовах змін, що надасть змогу ефективно управляти людськими ресурсами, сприятиме налагодженню ефективної комунікації та роботі команди (колектива) в публічному секторі. Тому доцільним є розглянути необхідність розвитку цифрових компетентностей державних службовців у реалізації стратегії реформування державного управління в Україні та її цифрового розвитку.

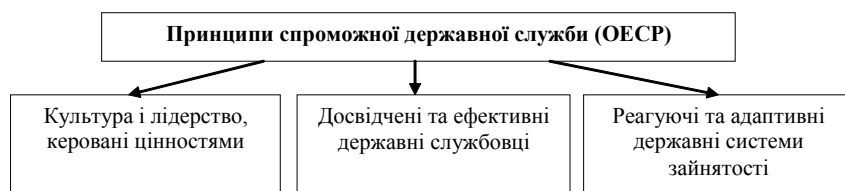
## МЕТА СТАТТІ

Метою статті є визначення ролі цифрових компетентностей у формуванні лідера на державній службі для успішної реалізації реформи державного управління в Україні.

## ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Починаючи з 2014 року в Україні успішно реалізується Програма розвитку лідерства, яка є основою для підвищення професіоналізації державної служби, вдосконалення управління персоналом, сталого розвитку лідерства. Одним із зобов'язань, яке взяла на себе Україна відповідно до Угоди, є подальше удосконалення відповідно до стандартів Європейського Союзу системи підготовки та підвищення кваліфікації фахівців, тобто оволодіння державними службовцями та посадовими особами місцевого самоврядування новими професійними компетентностями, європейським досвідом реформування адміністративного управління та державної служби, інструментами досягнення комплексності і системності в управлінні, досвідом попередження соціальних, політичних, економічних конфліктів та ризиків. Саме фахівці, яким властиві відповідні навички та знання для виконання завдань з реалізації державної політики, можуть забезпечувати проведення євроінтеграційних реформ та ефективне управління змінами [5].





**Рис. 1. Принципи спроможної державної служби**

Всеохоплююча цифровізація за "Концепцією розвитку цифрової економіки та суспільства України на 2018—2020 роки" має на меті комплексне та глибоке перетворення існуючих аналогових економічних, соціальних систем та сфер у нову цінність та якість для їх ефективності, розвитку, зручності використання тощо [6]. Особливого значення наразі набуває принцип 3 Концепції: цифровізація здійснюється через механізм економічного зростання шляхом підвищення ефективності, продуктивності та конкурентоздатності від використання цифрових технологій. Цей принцип передбачає досягнення цифрової трансформації галузей економіки, сфер діяльності, набуття ними нових конкурентних якостей та властивостей.

Для подолання проблем з низьким рівнем цифрових компетентностей у березні 2021 року була розроблена та затверджена "Концепція розвитку цифрових компетентностей", яка визначає пріоритетні напрями і основні завдання з питань розвитку цифрових навичок та цифрових компетентностей, підвищення рівня цифрової грамотності населення, зокрема, працездатних осіб, громадян похилого віку, малозабезпечених сімей, службовців та фахівців соціальної сфери, осіб з інвалідністю, інших вразливих груп населення в умовах розвитку цифрової економіки та цифрового суспільства [7].

Для того щоб бути лідерами та провідниками системних реформ у суспільстві, державним службовцям необхідно підвищувати кваліфікацію відповідно до сучасних процесів управління та мати необхідні компетентності для набуття лідерських навичок [3].

На сучасному етапі цифрового розвитку в процесі впровадження інформаційних технологій у публічному управлінні значна увага приділяється якісному наданню адміністративних послуг та запровадженню міжвідомчого документообігу. Відбуваються певні помітні зміни щодо застосування інформаційних технологій в органах державної влади, що, відповідно, закріплюється на законодавчому рівні. Крім загальних цифрових компетенцій, проблемою залишається низький рівень цифрових навичок серед державних службовців, медичних і педагогічних працівників. Перехід на електронні послуги у відповідних сферах повинен супроводжуватися масштабною освітньою кампанією для державних службовців.

У 2018 р. розроблено рекомендації Організації Економічного Співробітництва та розвитку (ОЕСР) з питань лідерства та спроможності державної служби, які визначили принципи формування та розвитку ефективного публічного вектору країни у майбутньому [8].

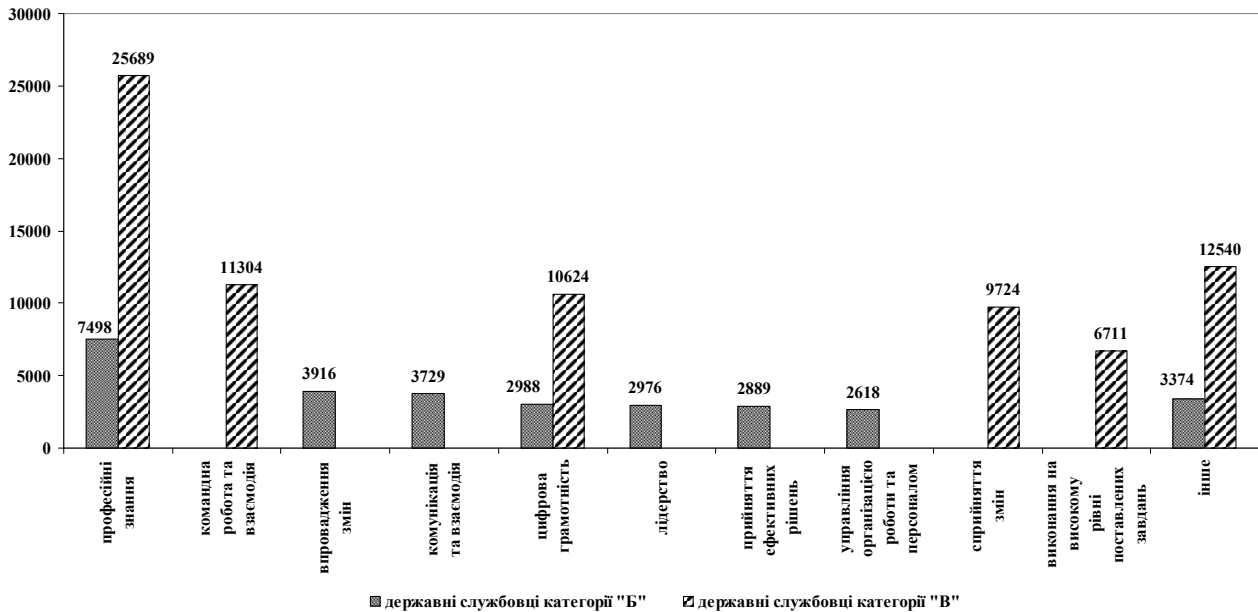
Головною метою реалізації першого блоку принципів "Культура і лідерство, керовані цінностями" є: визначення цінностей державної служби та сприяння прийняттю рішень на основі цінностей; розбудова спроможності лідерства на державній службі; забезпечення

інклюзивної та безпечної державної служби, яка відображає різноманітність суспільства, яке вона представляє; створення активної та інноваційної державної служби, яка має довгострокову перспективу у розробці та реалізації політики та послуг. Метою другого блоку "Досвідчені та ефективні державні службовці" є розвиток необхідних навичок та компетенцій шляхом створення культури та середовища навчання на державній службі, визнання та оцінка ефективності, таланту та ініціативи державних службовців. Основними напрямками третього блоку "Реагуючі та адаптивні державні системи зайнятості" є: забезпечення можливості працівників сприяти покращенню надання державних послуг та розробка довгострокового, стратегічного і системного підходу до управління людьми на основі доказового та інклюзивного планування [8]. Розвиток саме цих напрямів державної служби надасть змогу покращити рівень цифрових компетентностей в публічному секторі та сформувати лідерів нового формату.

За звітом 2020 року, основними напрямками реалізації Стратегії реформування державного управління України в частині державної служби та управління людськими ресурсами є: забезпечення підвищення ефективності та прозорості державної служби шляхом автоматизації процесів, систем управління людськими ресурсами на основі сучасних інформаційно-комунікаційних технологій; впровадження сучасної цілісної, мобільної та гнучкої системи професійного навчання державних службовців з розвинутою інфраструктурою та належним ресурсним забезпеченням, яка орієнтована на розвиток компетентностей та потреби в професійному розвитку державних службовців. Визначені напрями стратегії відповідають за розвиток лідерського потенціалу державних службовців за умов постійного удосконалення їх цифрових компетентностей.

Аналіз Національного агентства України з питань державної служби (НАДС) та Української школи урядування свідчить, що протягом 2020 року навчання щодо використання інформаційної системи управління людськими ресурсами на державній службі HRMIS пройшли 20 державних службовців центральних органів виконавчої влади; за програмою підвищення кваліфікації "Лідерство та технології управління персоналом" пройшли навчання 94 державних службовців, які займають посади державної служби категорії "А". Крім того, 6 188 працівників ЦНАП взяли участь у заходах щодо покращення якості адміністративних послуг і роботи центрів надання адміністративних послуг, що організовані, зокрема, проектом "U-LEAD з Європою", обласними центрами перепідготовки та підвищення кваліфікації працівників органів державної влади, Програмою "Електронне урядування задля підзвітності влади та участі громади" (Програма EGAP), Асоціацією міст України, Всеукраїнською асоціацією центрів надання адміністративних послуг, ПРООН. Всі ці програми мали складовими елементами набуття цифрових навичок у розвитку лідерських компетентностей державних службовців [9].

У 2020 року спільно з Українською школою урядування, Представництвом Фонду Ганса Зайделя в Україні,



**Рис. 2. Потреби у професійному навчанні державних службовців категорії "Б" та "В" за загальними короткостроковими програмами за компетентностями, осіб**

за участі представників Баварської школи управління забезпечено організацію і проведення онлайн-навчання за загальною короткостроковою програмою підвищення кваліфікації "Інноваційні технології управління персоналом". Метою програми було підвищення рівня обізнаності державних службовців про основи управління персоналом, менеджменту, тайм-менеджменту та лідерства на основі міжнародного досвіду. Успішно пройшло 100 державних службовців центральних органів виконавчої влади [10].

Через е-сервіси Міністерство цифрової трансформації та НАДС планують підвищувати рівень цифрових компетентностей у наступних напрямках: підвищувати ефективність діяльності державних службовців у сфері цифрових трансформацій; підвищувати ефективність діяльності посадових осіб органів місцевого самоврядування, депутатів місцевих рад у сфері цифрових трансформацій [11].

На сучасному етапі перетворень на державній службі та реформуванні публічного управління професійне навчання державних службовців може бути ефективним та результативним лише за умови запровадження системного підходу до планування їх професійного та особистісного розвитку, зокрема, через складання за результатами оцінювання службової діяльності індивідуальних програм підвищення рівня професійної компетентності або індивідуальних програм професійного розвитку, які визначають потреби у професійному навчанні, сприяють постійному оновленню знань і професійних компетентностей [12].

За даними Аналітичного звіту, державні службовці категорії "Б" здебільшого визначили потребу у професійному навчанні у 2021 році за загальними короткостроковими програмами підвищення кваліфікації, що спрямовані на удосконалення таких професійних компетентностей, як: професійні знання — 7498 осіб (25%); впровадження змін — 3916 осіб (13,1%); комунікація та взаємодія — 3729 осіб (12,4%). У державних службовців категорії "В" за загальними короткостроковими програмами підвищення кваліфікації — найбільша по-

треба визначена в удосконаленні таких професійних компетентностей, як: професійні знання — 25689 осіб (33,5%); командна робота та взаємодія — 11304 осіб (14,8%); цифрова грамотність — 10624 осіб (13,9%) (рис. 2) (на основі [12]).

Адже підвищення лідерського потенціалу у державних службовців відбувається за рахунок ефективного використання цифрових технологій у професійному та особистому житті. Також на формування лідера на державній службі впливають соціальні фактори (зміст професії, перспективи кар'єрного росту, комунікації, сприяння керівника його підлеглими) та інституційні фактори (організаційні цінності та культура, модель управління, інноваційність розвитку). Тому важливими умовами розвитку лідерського потенціалу державного службовця є: чітке розуміння потреб і цілей розвитку; внутрішня мотивація витратити час та енергію для досягнення цілей розвитку; наявність необхідних для розвитку ресурсів, сприятливе для розвитку та практикування нових лідерських навиків середовище [2].

## ВИСНОВКИ

Результати дослідження дозволили зробити висновки щодо важливості ролі цифрових компетентностей у формуванні лідера нового формату на державній службі. Розвиток цифрових трансформацій у публічному управлінні поставив наголос саме на покращенні цифрових компетентностей, що зазначено у Стратегії реформування державного управління України, положеннях Національного агентства України з питань державної служби, завданнях Міністерства та комітету цифрової трансформації України, Концепції розвитку цифрових компетентностей.

Подальшого розвитку потребують механізми удосконалення процесів оцінювання та вимог щодо цифрової компетентності кандидатів на зайняття посад державної служби, формування короткострокових та довгострокових програм з цифрової грамотності для державних службовців. Цифровізація організаційних та інформа-

ційних процесів на державній службі потребують постійного розвитку лідерських (цифрових) компетентностей щодо впровадження інформаційної системи управління людськими ресурсами HRMIS у органах виконавчої влади, а також формуванню нових підходів до професійного цифрового розвитку державних службовців.

## Література:

1. Бакаєва О.А. Перспективи розвитку лідерства на державній службі як умова належного врядування [Електронний ресурс] / О.А. Бакаєва. — Режим доступу: <http://www.kbuara.kharkov.ua/e-book/conf/2014-3/doc/1/01.pdf>
2. Орлів М.С. Розвиток лідерського потенціалу керівника сфери державного управління: навчальний посібник / М.С. Орлів. — К.: ДП "НВЦ "Пріоритети", 2017. — 40 с.
3. Діденко Н.Г. Сила лідера та його вплив: навчальний посібник для проведення тренінгу / Н.Г. Діденко, О.А. Стефанова. — Київ, 2015. — 40 с.
4. Орлова Н.С. Підготовка фахівців з публічного управління в умовах євроінтеграції України / Н.С. Орлова // Науковий журнал "Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право". — 2019. — № 3 (104). — С. 139—150.
5. Пархоменко-Куцевіл О. Реформування системи оцінювання державних службовців у контексті євроінтеграції України / О. Пархоменко-Куцевіл // Вісник Національної академії державного управління. — 2009. — Вип.4. — С. 29—34.
6. Про схвалення Концепції розвитку цифрової економіки та суспільства України на 2018—2020 роки та затвердження плану заходів щодо її реалізації: розпорядження Кабінету Міністрів України від 17 січня 2018 р. № 67-р [Електронний ресурс] // Верховна Рада України. — Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/67-2018-p#Text>
7. Про схвалення Концепції розвитку цифрових компетентностей та затвердження плану заходів з її реалізації: розпорядження Кабінету Міністрів України від 3 березня 2021 р. № 167-р [Електронний ресурс] // Верховна Рада України. — Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/167-2021-p#Text>
8. OECD Recommendation on Public Service Leadership and Capability [Електронний ресурс] // OECD. — Режим доступу: <http://www.oecd.org/gov/pem/recommendation-public-service-leadership-and-capability-2019.pdf>
9. Звіт про виконання у 2020 році Стратегії реформування державного управління України. — Київ: Кабінет Міністрів України, 2021. — 74 с.
10. Звіт Центру адаптації державної служби до стандартів Європейського Союзу [Електронний ресурс] // Центр адаптації державної служби до стандартів Європейського Союзу. — Режим доступу: <http://www.cen-ter.gov.ua/>
11. Мінцифра і НАДС розвиватимуть цифрові компетентності публічних службовців [Електронний ресурс] // Міністерство та Комітет цифрової трансформації України. — Режим доступу: <https://thedigital.gov.ua/news/mintsifra-i-nads-rozvivatimut-tsifrovi-kompetentnosti-publichnikh-sluzhbovtsiv>

12. Аналітичний звіт про індивідуальні потреби у професійному навчанні державних службовців на 2021 рік. — Київ: Національне агентство України з питань державної служби, 2021. — 37 с.

## References:

1. Bakaeva, O.A. (2014), "Prospects for the development of leadership in the civil service as a condition for proper governance", available at: <http://www.kbuara.kharkov.ua/e-book/conf/2014-3/doc/1/01.pdf> (Accessed 25 April 2021).
2. Orlov, M.S. (2017), Rozvytok lider's'koho potentsialu kerivnyka sfery derzhavnoho upravlinnia [Development of leadership potential of the head of public administration], DP "NVTs "Priorytety", Kyiv, Ukraine.
3. Didenko, N.H. and Stefanova, O.A. (2015), Sylalidera ta joho vplyv [The strength of a leader and his influence], Kyiv, Ukraine.
4. Orlova, N.S. (2019), "Training of specialists in public administration in the context of Ukraine's European integration", Naukovyj zhurnal "Zovnishnia torhivlia: ekonomika, finansy, pravo", vol. 3 (104), pp. 139—150.
5. Parkhomenko-Kutsevil, O. (2009), "Reforming the evaluation system of civil servants in the context of Ukraine's European integration", Visnyk Natsional'noi akademii derzhavnoho upravlinnia, vol. 4, pp. 29—34.
6. Cabinet of Ministers of Ukraine (2018), "On approval of the Concept of development of digital economy and society of Ukraine for 2018—2020 and approval of the action plan for its implementation: order of the Cabinet of Ministers of Ukraine", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/67-2018-p#Text> (Accessed 25 April 2021).
7. Cabinet of Ministers of Ukraine (2021), "On approval of the Concept of development of digital competencies and approval of the action plan for its implementation: order of the Cabinet of Ministers of Ukraine", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/167-2021-p#Text> (Accessed 25 April 2021).
8. OECD (2019), "OECD Recommendation on Public Service Leadership and Capability", available at: <http://www.oecd.org/gov/pem/recommendation-public-service-leadership-and-capability-2019.pdf> (Accessed 25 April 2021).
9. Cabinet of Ministers of Ukraine (2021), Report on the implementation in 2020 of the Public Administration Reform Strategy of Ukraine, Cabinet of Ministers of Ukraine, Kyiv, Ukraine.
10. Center for Adaptation of the Civil Service to the Standards of the European Union (2021), "Report of the Center for Adaptation of the Civil Service to the Standards of the European Union", available at: <http://www.cen-ter.gov.ua/> (Accessed 25 April 2021).
11. Ministry and the Committee for Digital Transformation of Ukraine (2021), "Mintsifra and NADS will develop digital competencies of public servants", available at: <https://thedigital.gov.ua/news/mintsifra-i-nads-rozvivatimut-tsifrovi-kompetentnosti-publichnikh-sluzhbovtsiv> (Accessed 25 April 2021).
12. National Agency of Ukraine for Civil Service (2021), Analytical report on individual needs for professional training of civil servants for 2021, National Agency of Ukraine for Civil Service, Kyiv, Ukraine.

Стаття надійшла до редакції 26.04.2021 р.

С. П. Потеряйко,  
к. військ. н., доцент, заступник начальника науково-організаційного відділу,  
Інститут державного управління та наукових досліджень з цивільного захисту  
ORCID ID: 0000-0002-3787-0929

DOI: 10.32702/2306-6814.2021.9.103

# ПРОБЛЕМИ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ ЦИВІЛЬНИМ ЗАХИСТОМ ЩОДО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДЕРЖАВНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

S. Poteryaiko,  
PhD in Military Science, Associate Professor, Deputy Chief of the Department of Research,  
Institute of Public Administration and Research in Civil Protection

PUBLIC ADMINISTRATION'S PROBLEMS OF CIVIL PROTECTION TO PROVIDE THE STATE  
SECURITY OF UKRAINE

**У науковій статті розглянуто проблемні питання державного управління цивільним захистом щодо забезпечення державної безпеки України.**

**Окреслено актуальність зазначених питань на основі аналізу законодавства України у сферах національної безпеки та цивільного захисту, а також результатів практичної діяльності органів державного управління у зазначених сферах, які не повною мірою відповідають вимогам сьогодення щодо забезпечення необхідного рівня безпеки населення на нинішньому етапі розвитку суспільства.**

**Відзначено підвищення вимог до структурно-функціональної гнучкості системи державного управління цивільним захистом у зв'язку з необхідністю оперативного переходу в різні режими її функціонування залежно від ситуації, що склалася, за планами реагування на кризові явища та можливими сценаріями їх розвитку, а також до надійності окремих найбільш важливих елементів структури зазначеної системи.**

**Встановлено, що поняття "національна безпека" проти понять "воєнна безпека" та "державна безпека" є загальним, а сутність останніх двох визначень — похідними від нього. Актуалізовано важливе питання щодо уточнення поняттєвого апарату державного управління з визначення співвідношення між поняттями "державна безпека" та "національна безпека".**

**Запропоновано уточнений спосіб застосування принципу стратегічної мобільності щодо функціонування системи цивільного захисту, що передбачає не лише поетапне нарощування структур, ресурсів та заходів, але і його одночасне здійснення в умовах раптового настання кризових явищ або різких змін обставин в районах їх виникнення та розвитку з урахуванням здійсненого зонування території країни за ступенем можливих небезпек.**

**Виявлено проблемні питання щодо неузгодженості окремих положень нормативно-правової бази з питань державної безпеки та цивільного захисту, зокрема щодо організації взаємодії між органами управління структур сектору безпеки та оборони в кризових умовах.**

**Запропоновано створення за модульним принципом мобільних високотехнологічних безпечових структур, що мають забезпечити стратегічну мобільність та оперативне реагування на кризові явища й загрози.**

**The article presents a public administration's problems of civil protection to provide the state security of Ukraine.**

**The relevance of these issues based on the analysis of Ukrainian legislation in the fields of state security and civil protection is outlined. The results of public administration bodies' activity in this spheres which do not meet today's requirements concerning maintenance of a necessary level of safety of the population at the present stage of society's development are investigated.**

**Increasing the requirements for structural and functional flexibility of public administration's system of civil protection is justified. This is due to the need for transition to different modes of its operation, depending on the situation, crisis response plans and possible scenarios for their development and reliability of some of the most important system structure's elements.**

**The term of "national security" against the notions of "military security" and "state security" is general, and the essence of the last two definitions is derived from it is established. Important issue to specification the conceptual apparatus of public administration to determine the relationship between "state security" and "national security" is actualized.**

**A refined method of applying the principle of strategic mobility to the functioning of the civil protection system is proposed. This method involves not only the gradual increase of structures, resources and measures, but also its simultaneous implementation in the crisis situation or sudden changes in circumstances in areas of their origin and development, taking into account the country's zoning according to the degree of possible dangers.**

**Problematic issues of the inconsistency of certain legal framework's provisions on state security and civil protection, in particular regarding the organization of interaction between the governing bodies of the security and defense sectors in crisis conditions is detected.**

**Creation of mobile high-tech security structures to ensure strategic mobility and rapid response to crises and threats on a modular basis is proposed.**

*Ключові слова: державне управління, державна безпека, надзвичайна ситуація, цивільний захист, органи державного управління.*

*Key words: public administration, state security, emergency situation, civil protection, public administration bodies.*

### ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Серед загроз забезпеченню сталого розвитку держави є надзвичайні ситуації (далі — НС), зокрема, стихійні лиха, техногенні катастрофи, терористичні та диверсійні акти, регіональні конфлікти із застосуванням військової сили. Їх ігнорування в нинішніх умовах ставить під питання не лише економічне зростання та соціальний добробут, а й забезпечення національної безпеки країни.

Нині система державного управління перебуває у стані реформування. Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 24 червня 2016 р. № 474 схвалено Стратегію реформування державного управління України, метою якої є створення більш ефективної системи державного управління [1].

Також у структурі Державної служби України з надзвичайних ситуацій (далі — ДСНС), яка є складовою частиною сектору безпеки та оборони, здійснюються заходи щодо її оптимізації з метою якісного виконання покладених на неї завдань з реалізації державної політики у сфері цивільного захисту (далі — ЦЗ). Зазначене підтверджується результатами практичної діяльності органів державного управління у сфері ЦЗ щодо провадження заходів із запобігання НС та ефективного реагування на них, які частіше не повною мірою відповідають вимогам сьогодення щодо забезпечення необхідного рівня безпеки населення [2].

Отже, виявлення проблемних питань державного управління ЦЗ щодо забезпечення державної безпеки України є наразі актуальним науковим завданням.

## АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Науковим розвідкам щодо державного управління національною безпекою України загалом, і у сфері цивільного захисту — зокрема приділено достатньо уваги з боку вітчизняних вчених.

Абрамов В.І., Ситник Г.П. та ін. сформулювали визначення поняття "система національної безпеки" як відкритої, динамічної, соціальної системи, метою якої є створення умов для реалізації національних інтересів, забезпечення цілісності суспільного організму та здатності держави відстоювати вказані інтереси, а також запропонували її структурну схему [3, с. 126, 129]. погоджуємося з авторами, які відзначають низку особливостей, вплив яких на ефективність державного управління в умовах НС є значним, зокрема — підвищення вимог до структурно-функціональної гнучкості системи державного управління у зв'язку з необхідністю оперативного переходу в різні режими функціонування залежно від ситуації, що склалася, а також до надійності окремих елементів структури системи, які є найбільш відповідальними [3, с. 742].

Г. Ситник окреслив функції та завдання державного управління національною безпекою в умовах надзвичайного стану, викликаного чинниками природного, техногенного та соціального характеру або ж в умовах воєнного стану, тобто у кризових ситуаціях [4, с. 317—318]. Автор розрізняє дві сукупності функцій системи державного управління національною безпекою: управління ймовірністю виникнення НС та управління рівнем захищеності об'єктів. В обох випадках об'єктами, на які спрямовуються управлінські впливи з боку зазначеної системи є взаємопов'язані між собою процеси різної природи [4, с. 320].

В. Богданович, А. Семенченко, М. Єжєєв розробили теоретико-методологічні засади системних досліджень проблем забезпечення національної безпеки як основи створення цілісної теорії національної безпеки, зокрема — системний підхід до вивчення проблем національної безпеки держави. Авторами розглядається метод обґрунтування варіантів стратегічних рішень у сфері забезпечення національної безпеки, що комплексно враховує такі його специфічні особливості: рівень невизначеності початкового стану забезпечення національної безпеки та характер динаміки його змін на інтервалі стратегічного планування у вигляді відповідного "діапазону"; форма фазових траєкторій; зворотні зв'язки складових процесу стратегічного планування; мінімально припустимий рівень забезпечення національної безпеки тощо [5, с. 2, 4].

Поняття "безпека" В. Пасічник розглядає як філософську категорію, що характеризує стан захищеності буття, цінностей та інтересів суб'єкта (об'єкта) безпеки від загроз та небезпек, за умови досягнення якого забезпечуються оптимальні обставини його життєдіяльності, розвитку та самореалізації [6, с. 8].

Н. Клименко відзначає основні реальні та потенційні загрози національній безпеці України, зокрема стабільності в суспільстві у сфері ЦЗ на нинішньому етапі розвитку держави, а саме: невідповідність сучасним викликам стану єдиної державної системи цивільного захисту (далі — ЄДСЦЗ), сил ЦЗ, їх технічного оснащення.

До основних напрямів державної політики з питань національної безпеки України у сфері ЦЗ авторка відносить розвиток ДСНС, що має забезпечити підвищення спроможностей Служби щодо ефективного управління ЄДСЦЗ, оснащення сил ЦЗ сучасними видами техніки, засобами та спорядженням, оптимізацію розміщення її підрозділів. Зміни у законодавстві призвели до перегляду ролі ЦЗ в забезпеченні національної безпеки в сучасних умовах, визнання органів та підрозділів ЦЗ суб'єктами забезпечення національної безпеки [7, с. 172].

Нині важливим питанням для України є вивчення та врахування закордонного досвіду щодо забезпечення національної та державної безпеки. Актуальне наукове завдання щодо вивчення цілей й механізмів забезпечення системи національної безпеки Нової Зеландії окреслила Т. Стародуб. Авторка вважає, що важливим питанням залишається підвищення рівня готовності структур державного управління, населення, організацій, інфраструктурних мереж до реагування на кризові ситуації та визначення можливостей для України щодо адаптації досвіду цієї держави з урахуванням нинішніх геополітичних реалій та новітніх загроз [8, с. 187].

Спирним питанням для науковців залишається визначення рівнів національної безпеки. Так, О. Власюк поняття "національна безпека" трактує як державну політику у цій сфері, що має враховувати поточний стан і перспективи розвитку внутрішніх та зовнішніх безпекових чинників. Тому під найвищим рівнем національної безпеки автор розуміє не абсолютний, а повсякденний рівень, що відповідає максимально ефективному використанню усіх поточних можливостей і ресурсів держави [9, с. 42].

Одним із факторів забезпечення національної безпеки у сферах екологічної, економічної соціальної, воєнної безпеки та протидії тероризму та елементів системи забезпечення національної безпеки щодо реалізації конституційного права громадян на безпечне довкілля та захист їх життя і здоров'я від НС є ЦЗ, про що стверджують С. Артем'єв та О. Малько. Водночас автори вважають, що ДСНС властиві невирішені проблеми та недоліки, що впливають на її здатність повною мірою виконувати покладені на Службу завдання у сфері забезпечення національної безпеки [10, с. 47].

С. Засулько визначив сутність системи державного управління ЦЗ як сукупність взаємозалежних, взаємодіючих органів державного управління та вищих посадових осіб держави, яка в межах чинного законодавства та із залученням наявного у її розпорядженні потенціалу держави здійснює розробку й реалізацію владних, регуляторних, координаційних, перевіряючих та нормативних державно-управлінських впливів (рішень) на об'єкти безпеки з метою прогнозування, своєчасного виявлення, запобігання та нейтралізації загроз сталому розвитку вищезазначених об'єктів, передусім життєво важливим національним інтересам [11, с. 105]. Під поняттям "управління ЦЗ" автор розуміє свідомий цілеспрямований вплив суб'єкта управління на потреби, інтереси та цінності особи, суспільства і держави, об'єктивні та суб'єктивні, природні, техногенні чинники, що впливають на стан національної безпеки, з метою підвищення ефективності її функціонування для розв'язання зав-

дань щодо забезпечення національної безпеки загалом [11, с. 106].

Система ЦЗ відіграє все більшу роль у забезпеченні національної безпеки європейських країн і стає предметом висхідної уваги у рамках міжнародних структур європейської безпеки. Закордонний досвід щодо організації цивільного захисту населення та його ролі у забезпеченні національної безпеки країни узагальнив А. Рогуля. Автор дійшов до висновку, що моделі ЦЗ країн ЄС різняться між собою, однак мають спільні основоположні цілі і принципи — попередження, боротьба з наслідками і відновлення після природних і техногенних катастроф з метою захисту невіддільних прав і свобод громадян, їх власності, демократичного устрою держави і ринкових засад економіки. Спостерігається еволюція систем ЦЗ до моделей, що передбачають значно більшу увагу прогнозуванню і попередженню [12, с. 137].

Отже, встановлено, що нині вчені частіше розглядають проблеми національної безпеки загалом, однак проблеми державного управління ЦЗ щодо забезпечення державної безпеки України розглядаються лише у поодиноких роботах та потребують проведення окремого наукового дослідження.

### ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

Визначення проблемних питань державного управління ЦЗ щодо забезпечення державної безпеки України.

### ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Аналіз положень Закону України "Про національну безпеку", де подано визначення понять "національна безпека", "воєнна безпека", "державна безпека", засвідчив, що між ними є суттєва різниця. У зазначеному Законі поняття "національна безпека" трактується як захищеність держави від реальних та потенційних загроз загалом, "воєнна безпека" — як захищеність держави від воєнних загроз, "державна безпека" — як захищеність держави від реальних і потенційних загроз невоєнного характеру [13].

Вважаємо, що поняття "національна безпека" серед інших розглянутих понять є загальним, а сутність останніх двох визначень — "воєнна безпека" та "державна безпека" — похідними від нього.

На зазначене питання також звертає увагу Ю. Павлютін, який підкреслює, що визначення поняття "національна безпека" і "державна безпека" є однаковиими за змістом. Автор бере під сумнів доцільність введення нового поняття "національна безпека", якщо є поняття "державна безпека". На основі аналізу визначення поняття "загрози національній безпеці України" вчений формулює висновок про те, що "національна безпека" отожднюється з національними інтересами та збереженням національних цінностей України, отже, національними, а не державними. Відтак важливим питанням є визначення співвідношення між поняттями "державна безпека" та "національна безпека" [14, с. 43].

У системі державної безпеки вагоме значення має ЦЗ як функція держави, яка спрямована на захист на-

селення і територій від НС, на що звертають увагу у своїх працях вітчизняні вчені.

Важливу складову частину безпеки держави — систему ЦЗ відзначає М. Кулешов, яка, на думку автора, має будуватися за принципом стратегічної мобільності, сутність якого полягає у поетапному нарощуванні заходів ЦЗ за часом і простором, залежно від місця та рівня загроз, а також у швидкій концентрації сил і засобів у визначений час в потрібному районі. Нині вагоме значення щодо реалізації завдань ЦЗ набуває діяльність органів управління сектору безпеки та оборони, зокрема й ДСНС, на які покладено завдання із забезпечення безпеки держави та її громадян [15, с. 436—437].

Поділяємо думку вченого щодо доцільності застосування принципу стратегічної мобільності, але вважаємо, що мобільність передбачає як поетапне нарощування ресурсів та заходів, так і його одночасне здійснення в умовах раптового настання кризових явищ, або різких змін обставин у районах їх виникнення та розвитку.

Ю. Харламова окреслила роль ЦЗ у контексті державної безпеки країни та проаналізувала нормативно-правову базу забезпечення державної безпеки у сфері ЦЗ населення [16, с. 445]. Авторка також зазначає, що ЦЗ відіграє одну з головних ролей у державній безпеці країни, що підтверджується положеннями нормативно-правової бази щодо забезпечення державної безпеки у сфері ЦЗ населення [16, с. 450].

Також вагому роль і місце ЦЗ у системі безпеки та державного управління в нинішніх умовах відзначає О. Єлізаров [17, с. 399]. З метою забезпечення диференційованого підходу до організації та проведення заходів щодо захисту населення й об'єктів економіки від НС і військових небезпек, на думку вченого, доцільно здійснювати зонування територій України за ступенем можливих небезпек, що дозволить враховувати особливості організації захисту населення в залежності від потенційних небезпек, можливих на відповідних територіях [17, с. 403].

Погоджуємося із пропозицією О. Єлізарова щодо важливості зонування території країни за ступенем небезпек та вважаємо, що зазначену пропозицію можливо розглядати як складову частину застосування принципу стратегічної мобільності під час планування заходів цивільного захисту.

Усі розглянуті результати досліджень вітчизняних вчених ґрунтуються на положеннях законодавства України щодо національної безпеки та ЦЗ. У Стратегії національної безпеки України (далі — Стратегія) визначено пріоритети національних інтересів України та забезпечення національної безпеки, цілі та основні напрями державної політики у зазначеній сфері [18].

Відповідно до Стратегії [18] людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека — найвища соціальна цінність в Україні. Реалізація цієї норми Конституції України — головна ціль державної політики національної безпеки.

Крім того, Стратегія ґрунтується на таких основних засадах, зокрема [18]: стримування — розвиток безпекових спроможностей, стійкість — здатність суспільства та держави швидко адаптуватися до змін безпекового середовища й підтримувати стале функціонування, взає-

модія — розвиток стратегічних відносин із ключовими іноземними партнерами, насамперед з ЄС, прагматичне співробітництво з іншими державами та міжнародними організаціями. Пріоритетами національної безпеки, зокрема є [18]: суспільний розвиток, захист прав, свобод і законних інтересів громадян України; європейська і євроатлантична інтеграція. Реалізація зазначених пріоритетів здійснюватиметься за такими напрямками, зокрема [18]: посилення спроможностей органів сектору безпеки та оборони, забезпечення екологічної безпеки, створення безпечних умов життєдіяльності людини, розбудова ефективної системи ЦЗ.

Проблемним питанням державного управління ЦЗ із забезпечення державної безпеки, вважаємо, залишається неузгодженість деяких положень нормативно-правової бази з питань державної безпеки та ЦЗ.

Так, у п. 47 р. III Стратегії зазначено, що Україна запровадить національну систему стійкості для забезпечення високого рівня готовності суспільства і держави до реагування на широкий спектр загроз, що передбачатиме, зокрема, дієву координацію та чітку взаємодію органів сектору безпеки та оборони, інших державних органів, територіальних громад, бізнесу, громадянського суспільства і населення у запобіганні й реагуванні на загрози та подоланні наслідків НС, поширення необхідних знань і навичок у цій сфері [18]. Однак у Кодексі цивільного захисту України, інших підзаконних актів, що регламентують діяльність органів управління сфери ЦЗ, питання щодо організації взаємодії між органами управління сектору безпеки та оборони не показано.

## ВИСНОВКИ

Проведено аналіз законодавства України щодо питань національної безпеки, ЦЗ та попередніх наукових досліджень, де розглядаються проблемні питання, що пов'язані з національною безпекою, державною безпекою та ЦЗ в Україні.

Виявлено окремі розбіжності та прогалини в законодавстві, зокрема, щодо уточнення питань державної безпеки та національної безпеки, ролі і місця ЦЗ у зазначених поняттях. Потребує більш детального розкриття питання щодо організації взаємодії між органами управління сектору безпеки та оборони, що необхідно відзначити в законах України й інших підзаконних актах.

Окреслено проблемне питання державного управління ЦЗ щодо забезпечення державної безпеки України, що полягає в неузгодженості способів функціонування системи державної безпеки та ЦЗ.

Уточнено спосіб застосування принципу стратегічної мобільності щодо функціонування системи цивільного захисту, що передбачає не лише поетапне нарощування структур, ресурсів та заходів, але й його одночасне здійснення в умовах раптового настання кризових явищ або різких змін обставин у районах їх виникнення та розвитку з урахуванням здійсненого зонування території країни за ступенем можливих небезпек.

Запропоновано створення мобільних високотехнологічних безпекових структур за модульним принципом, що мають забезпечити стратегічну мобільність та оперативне реагування на кризові явища й загрози.

Перспективами подальших досліджень за розглянутою проблематикою вбачається у проведенні структурно-функціонального аналізу державного управління цивільним захистом у системі державної безпеки України.

## Література:

1. Деякі питання реформування державного управління України: розпорядження Кабінету Міністрів України від 24.06.2016 № 474-р // База даних "Законодавство України" / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/474-2016-%D1%80#Text> (дата звернення: 12.04.2021).
2. Про схвалення Стратегії реформування системи Державної служби України з надзвичайних ситуацій: розпорядження Кабінету Міністрів України від 25.01.2017 № 61-р // База даних "Законодавство України" / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/61-2017-%D1%80#Text> (дата звернення: 12.04.2021).
3. Глобальна та національна безпека: підручник / В.І. Абрамов, Г.П. Ситник, В.Ф. Смолянчук та ін. за заг. ред. Г.П. Ситника. НАДУ. Київ, 2016. 784 с.
4. Ситник Г.П. Державне управління у сфері національної безпеки (концептуальні та організаційно-правові засади): підручник / НАДУ. Київ, 2011. 730 с.
5. Богданович В.Ю., Семенченко А.І., Єжєєв М.Ф. Методи державного управління забезпеченням національної безпеки у її визначальних сферах: навчальний посібник / НАДУ. Київ, 2008. 136 с.
6. Пасічник В.М. Філософська категорія безпеки як основа нової парадигми державного управління національною безпекою. Демократичне врядування: електрон. наук. фах. вид. / ЛРІДУ НАДУ при Президентові України. 2011. № 7. URL: [http://lvivacademy.com/vidavnistvo\\_1/visnik7/fail/pasichnyk.pdf](http://lvivacademy.com/vidavnistvo_1/visnik7/fail/pasichnyk.pdf) (дата звернення: 07.04.2021).
7. Клименко Н.Г. Роль цивільного захисту у забезпеченні національної безпеки України в сучасних умовах. Збірник наукових праць Національної академії державного управління при Президентові України: наук. фах. вид. 2015. Вип. 2. С. 165—177.
8. Стародуб Т. Реформування системи національної безпеки: досвід Нової Зеландії, можливості для України. Політичний менеджмент: наук. журн. 2012. № 1—2. С. 186—199.
9. Власюк О.С. Національна безпека України: еволюція проблем внутрішньої політики: вибрані наукові праці / НІСД. Київ, 2016. 528 с.
10. Артем'єв С.Р., Малько О.Д. Цивільний захист як чинник системи забезпечення національної безпеки. Наука і правоохорона: наук. журн. 2018. № 2 (40). С. 42—49.
11. Засулько С.С. Місце та роль державного управління у системі забезпечення цивільного захисту в Україні. Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія: Юридична: зб. наук. пр. Львів: ЛьвДУВС. 2011. № 3. С. 101—111.
12. Рогуля А. Європейський досвід функціонування системи цивільного захисту населення у забезпеченні національної безпеки. Ефективність державного управління: зб. наук. пр. Львів: ЛРІДУ НАДУ. 2015. Вип. 45. С. 130—138.



13. Про національну безпеку: Закон України від 21.06.2018 № 2469-VIII // База даних "Законодавство України" / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text> (дата звернення: 09.04.2021).

14. Павлютин Ю.М. Забезпечення національної безпеки в умовах євроінтеграційних перетворень в Україні. Організаційно-управлінське та економіко-правове забезпечення діяльності єдиної державної системи цивільного захисту (ЄДСЦЗ): матеріали V Всеукр. наук.-практ. конф. (12 берез. 2020, м. Черкаси). Черкаси: ЧІПБ ім. Героїв Чорнобиля, 2020. С. 41—44.

15. Кулешов М.М. Щодо побудови та удосконалення діяльності державної системи цивільного захисту України. Вісник Національного університету цивільного захисту України. Серія: Державне управління: зб. наук. пр. Харків: НУЦЗУ. 2018. Вип. 1 (8). С. 433—440.

16. Харламова Ю.Є. Державна безпека у сфері цивільного захисту населення. Вісник Національного університету цивільного захисту України. Серія: Державне управління: зб. наук. пр. Харків: НУЦЗУ. 2018. Вип. 1 (8). С. 445—451.

17. Єлізаров О.В. Місце цивільного захисту в системі безпеки та державного управління. Вісник Національного університету цивільного захисту України. Серія: Державне управління: зб. наук. пр. Харків: НУЦЗУ. 2018. Вип. 1 (8). С. 399—405.

18. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 14 вересня 2020 року "Про Стратегію національної безпеки України": Указ Президента України 14.09.2020 № 392/2020 // База даних "Законодавство України" / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/392/2020#Text> (дата звернення: 09.04.2021).

## References:

1. Cabinet of Ministers of Ukraine (2016), Resolution "Some issues of reforming the public administration of Ukraine", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/474-2016-%D1%80#Text> (Accessed 12 April 2021).

2. Cabinet of Ministers of Ukraine (2017), Resolution "On approval of the Strategy for Reforming the Civil Service System of Ukraine in Emergency Situations", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/61-2017-%D1%80#Text> (Accessed 12 April 2021).

3. Abramov, V.I. Sytnyk, H.P. and Smolaniuk, V.F. (2016), *Hlobal'na ta natsional'na bezpeka* [Global and national security], NAPA, Kyiv, Ukraine.

4. Sytnyk, H.P. (2011), *Derzhavne upravlinnia u sferi natsional'noi bezpeky (kontseptual'ni ta orhanizatsijno-pravovi zasady)* [Public administration in the sphere of national security (conceptual and organizational and legal framework)], NAPA, Kyiv, Ukraine.

5. Bohdanovych, V.Yu. Semenchenko, A.I. and Yezheiev, M.F. (2008), *Metody derzhavnoho upravlinnia zabezpechenniam natsional'noi bezpeky u ii vyznachal'nykh sferakh* [Methods of state management of ensuring national security in its defining areas], NAPA, Kyiv, Ukraine.

6. Pasichnyk, V.M. (2011), "Philosophical category of security as the basis of a new paradigm of public administration of national security", *Democratic gover-*

*nance*, [Online], vol. 7, available at: [http://lvivacademy.com/vidavnytstvo\\_1/visnik7/fail/pasichnyk.pdf](http://lvivacademy.com/vidavnytstvo_1/visnik7/fail/pasichnyk.pdf) (Accessed 7 Apr 2021).

7. Klymenko, N.H. (2015), "The role of civil protection in ensuring the national security of Ukraine in modern conditions", *Collection of scientific works of the National Academy of Public Administration under the President of Ukraine*, vol. 2, pp. 165—177.

8. Starodub, T. (2012), "Reforming the national security system: the experience of New Zealand, opportunities for Ukraine", *Political management*, vol. 1—2, pp. 186—199.

9. Vlasuk, O.S. (2016), *Natsional'na bezpeka Ukrainy: evoliutsiia problem vnutrishn'oi polityky* [National Security of Ukraine: Evolution of Domestic Policy Problems], NISS, Kyiv, Ukraine.

10. Artemiev, S.R. and Malko, O.D. (2018), "Civil protection as a factor of the support of the system of the protection of national security", *Nauka i pravoohorona*, vol. 2, no. 40, pp. 42—49.

11. Zasunko, S.S. (2011), "The place and role of public administration in the system of civil protection in Ukraine", *Naukovyj visnyk L'viv's'koho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav. Seriya: Yurydychna*, vol. 3, pp. 101—111.

12. Rohulia, A. (2015), "European experience in the functioning of the civil protection system in ensuring national security", *Efficiency of public administration*, vol. 45, pp. 130—138.

13. The Verkhovna Rada of Ukraine (2018), *The Law of Ukraine "About national security"*, available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text> (Accessed 09 April 2021).

14. Pavliutin, Yu.M. (2020), "Ensuring national security in the context of European integration transformations in Ukraine", *Materialy V Vseukrains'koi naukovo-praktychnoi konferentsii. Orhanizatsijno-upravlins'ke ta ekonomiko-pravove zabezpechennia diial'nosti iedynoi derzhavnoi systemy tsyvil'noho zakhystu (YeDSTsZ)* [Materials of the V International Scientific and Practical Conference. Organizational-managerial and economic-legal support of the unified state system of civil protection (USSCP)], CIFS named after the Heroes of Chernobyl of the NUCDU, Cherkasy, Ukraine, pp. 41—44.

15. Kulieshov, M.M. (2018), "Regarding the construction and improvement of the state system of civil protection of Ukraine", *Bulletin of National University of Civil Defense of Ukraine. State Management series*, vol. 1, no. (8), pp. 433—440.

16. Kharlamova, Yu.Ye. (2018), "State security in the sphere of civil protection", *Bulletin of National University of Civil Defense of Ukraine. State Management series*, no. 1, vol. (8), pp. 445—451.

17. Yelizarov, O.V. (2018), "The place of civil protection in the system of security and public administration", *Bulletin of National University of Civil Defense of Ukraine. State Management series*, vol. 1, no. (8), pp. 399—405.

18. President of Ukraine (2020), Decree "On the decision of the National Security and Defense Council of Ukraine from September 14, 2020 "On the National Security Strategy of Ukraine", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/392/2020#Text> (Accessed 09 April 2021).

*Стаття надійшла до редакції 21.04.2021 р.*

УДК 351

В. В. Євдокимов,  
 д. е. н., професор, ректор, Державний університет "Житомирська політехніка"  
 ORCID ID: 0000-0002-3577-081X  
 І. В. Супрунова,  
 к. е. н., доцент, доцент кафедри економічної безпеки, публічного управління  
 та адміністрування, Державний університет "Житомирська політехніка"  
 ORCID ID: 0000-0001-5484-6421  
 С. П. Лисак,  
 здобувач кафедри інформаційних систем в управлінні та обліку,  
 Державний університет "Житомирська політехніка"  
 ORCID ID: 0000-0001-7718-1207

DOI: 10.32702/2306-6814.2021.9.109

## МІЖНАРОДНА СПІВПРАЦЯ В СФЕРІ ЗАПОБІГАННЯ ТА ПРОТИДІЇ ФІНАНСУВАННЮ ТЕРОРИЗМУ

V. Yevdokymov,  
 Doctor of Economic Sciences, Professor, Rector, Zhytomyr Polytechnic State University  
 I. Suprunova,  
 PhD in Economics, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Economic Security,  
 Public Administration and Management, Zhytomyr Polytechnic State University  
 S. Lysak,  
 Applicant of the Department of Management Information Systems and Accounting,  
 Zhytomyr Polytechnic State University

### INTERNATIONAL COOPERATION IN THE FIELD OF PREVENTION AND COUNTERACTION TO TERRORIST FINANCING

**Проблемою міжнародної співпраці в сфері запобігання та протидії фінансуванню тероризму зацікавлено багато вчених у різних наукових галузях. Проте у дослідженнях не існує однозначного та обґрунтованого підходу до побудови комплексного механізму державного управління міжнародною співпрацею в сфері запобігання та протидії фінансуванню тероризму. В статті критично проаналізовано механізми державного управління в сфері запобігання та протидії фінансуванню тероризму та обґрунтовано напрями міжнародної взаємодії в сфері запобігання та протидії фінансуванню тероризму, зокрема: 1) міжнародна співпраця між окремими країнами; 2) міжнародна співпраця з міжнародними організаціями; 3) співпраця із міжнародними поліцейськими організаціями.**

**Досліджено властивості різних форм взаємодії, що стало основою для розробки комплексного механізму державного управління міжнародною співпрацею в сфері запобігання та протидії фінансуванню тероризму. Такий механізм передбачає ідентифікацію спеціальних властивостей форм взаємодії; визначення сфер якими відбувається взаємодія (правоохоронна, безпекова, соціальна, економічна); визначення ключових механізмів державного механізму, які передбачають наступні напрями розвитку (комплекс заходів із протидії фінансуванню тероризму; механізм моніторингу за фінансовими операціями; заходи із впровадження міжнародних стандартів ФАТФ; заходи щодо прозорості фінансових операцій). В статті удосконалено механізми державного управління, як-от: кримінально-правовий; інформаційно-комунікаційний; контрольно-моніторинговий, що сприяє підвищенню рейтингу за методикою ФАТФ; підвищенню рівня національної безпеки; зниженню рівня злочинності та підвищенню результативності заходів.**

**Many scientists in various fields of interest have become interested in the problem of international cooperation in the field of prevention and counteraction to terrorist financing. However, research does not have an unambiguous and sound approach to building a comprehensive mechanism for public administration of international cooperation in the field of prevention and counteraction to terrorist financing. The article critically analyzes the mechanisms of public administration in the field of prevention and counteraction to terrorist financing and substantiates the directions of international cooperation in the field of prevention and counteraction to terrorist financing, in particular: 1) international cooperation between individual countries; 2) international**

*cooperation with international organizations; 3) cooperation with international police organizations. Terrorist financing and moneylaundering have been transformed into global criminal activity involving financial and non-financial institutions. The properties of various forms of cooperation have been studied, which has become the basis for the development of a comprehensive mechanism for public administration of international cooperation in the field of prevention and counteraction to terrorist financing. This mechanism involves the identification of special properties of forms of interaction; identification of areas in which the interaction takes place (law enforcement, security, social, economic); identification of key mechanisms of the state mechanism, which provide for the following areas of development (a set of measures to combat terrorist financing; a mechanism for monitoring financial transactions; measures to implement international FATF standards; measures for the transparency of financial transactions). The article improves the mechanisms of public administration such as criminal law; information and communication; control and monitoring, which helps to increase the rating according to the FATF methodology; increasing the level of national security; reducing crime and improving the effectiveness of measures.*

*Ключові слова: тероризм, терористична діяльність, фінансування тероризму, запобігання та протидія фінансуванню тероризму, легалізація (відмивання) доходів, отриманих злочинним шляхом.*

*Keywords: terrorism, terrorist activity, terrorist financing, prevention and counteraction to terrorist financing, legalization (laundering) of proceeds from crime.*

## ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Беззаперечним є той факт, що міжнародна співпраця в сфері запобігання та протидії фінансуванню тероризму займає вагоме місце в ефективності даного процесу. Явище тероризму в глобальному просторі світової економіки виступає реальною загрозою як для окремих країн, так і для світового співтовариства в цілому. В геополітичному просторі терористичні організації перетворилися у великі міжнародні корпорації з розвинутою структурою, яка має свої мережі у багатьох країнах, і користується значною фінансовою підтримкою. Масштабність наслідків терористичних злочинів призводить до зниження інвестиційної привабливості цілих регіонів, посилює фактор невизначеності і ризикованості в економіці, сприяє коливанням фондового ринку. Інтенсивність терористичної діяльності напряму залежить від рівня її фінансування і матеріально-технічного забезпечення. Фінансування тероризму і відмивання грошей трансформувалися у глобальну злочинну діяльність, яка здійснюється з використанням фінансових і нефінансових установ. Критичний аналіз терористичних актів показує недостатність можливостей окремих країн завадити проникненню терористів у світову фінансову систему, що актуалізує необхідність координації дії усього світового співтовариства. Важлива роль у в цьому напрямі належить міжнародним організаціям, які розробляють міжнародні стандарти в області боротьби з фінансуванням тероризму, відслідковують їх виконання окремими країнами, надають технічну допомогу країнам зі слабкорозвинутою системою протидії терористичним атакам, а також координують зусилля країн у боротьбі з фінансуванням тероризму.

У контексті вище зазначеного, зауважимо, що для підвищення результативності державного управління в сфері запобігання та протидії фінансуванню тероризму є потреба в зміцненні міжнародних зв'язків та формування механізмів взаємодії із міжнародними організаціями. Ці зв'язки дозволяють залучити додаткові ресурси та зменшити рівень інформаційної асиметрії щодо запобігання та протидії фінансуванню тероризму.

## АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Дослідженнями теоретичних, методичних і практичних аспектів запобігання та протидії фінансуванню тероризму займалися багато як українських, так і зарубіжних науковців. Питання міжнародної співпраці в сфері запобігання та протидії фінансуванню тероризму піднімалися наступними вченими, зокрема: В.Ф. Антипенко, Д.І. Аминов, Р. Баррет Р. Вакульчук, Ю. Горбунов, У.С. Гилмор, В.О. Глушков, В.П. Ємельянов, В.С. Зеленецький, В. Зубков, М.П. Кіреєв, Д.О. Косінов, В.С. Комісаров, О.Є. Користін, В.В. Крутов, О.Д. Комаров, А.М. Лисенко, В.В. Мальцев, Т. Мельник, Г.М. Мінковський, Л.Л. Наполеоні, Д.Й. Никифорчук, Л.В. Новікова, Н. Пассас, В. Петрищев, Д. Пчелкин, В.П. Ревін, А.В. Савченко, М.П. Стрельбицький, Е. Степанова, Є.Л. Стрельцов, М.В. Семикін, Я. Хаминский, В.В. Черней, С.С. Чернявський, О.В. Шамара, Г.В. Овчинникова та інші. Однак, не применшуючи наукових здобутків вищевказаних авторів, варто підкреслити, що актуальність подальшого комплексного дослідження шляхів удосконалення міжнародної співпраці в сфері запобігання та протидії фінансуванню тероризму.

## МЕТА СТАТТІ

Метою статті є здійснення критичного аналізу міжнародної співпраці в сфері запобігання та протидії фінансуванню тероризму та удосконалення кримінально-правового, інформаційно-комунікативного та контрольномоніторингового механізмів державного управління в сфері запобігання та протидії фінансуванню тероризму.

## ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

"Ефективна протидія злочинності в умовах глобалізації зумовлює необхідність зміцнення міжнародного співробітництва в цій сфері, збільшення кількості міжнародних угод з питань протидії цьому явищу і розширення кола учасників останніх, створення нових форм і утворень для боротьби зі злочинністю" [7].

Сучасна практика міжнародної співпраці щодо запобігання та протидії фінансуванню тероризму має вагомий досвід та сукупність інноваційних інструментів. "Довгий час єдине, що могло зробити міжнародне співтовариство — це реагувати на вчинені або вже вчинені терористичні акти. У той же час, завдання світової спільноти не повинна бути зведена виключно до виявлення та припинення окремих актів тероризму, а повинна ставитися набагато ширше — припинити терористичну діяльність, важливе значення для якої має фінансова база. Проблема фінансування тероризму визнана як в практичному полі міжнародними організаціями, державними і приватними інститутами, так і в дослідницькому полі вітчизняними і зарубіжними дослідниками" [9].

Зацікавленість міжнародної спільноти в цих питаннях пов'язано із тими ризиками, які спричиняє фінансування тероризму. "Терористичні організації фактично перетворилися у великі міжнародні корпорації з розвинутою структурою і високою конспіративній підготовкою, мають свої мережі в багатьох країнах світу і користуються серйозною державною і приватною фінансовою підтримкою. В цих умовах одним з найважливіших напрямків боротьби з тероризмом стає перекриття каналів його фінансування. Як показали останні терористичні акти, можливостей окремих держав явно недостатньо для того, щоб перешкодити проникненню терористів і їх спільників в світову фінансову систему — для цього необхідно скоординувати дії всіх країн світу. Важлива роль в цьому процесі відводиться міжнародним економічним організаціям, які розробляють міжнародні стандарти в області боротьби з фінансуванням тероризму, відстежують їх виконання окремими країнами, надають технічну допомогу країнам зі слабозрозуміною системою протидії фінансовим злочинам, а також координують зусилля країн по боротьбі з фінансуванням тероризму" [10].

"Взаємодія питань боротьби з тероризмом здійснюється державами як безпосередньо, так і в рамках створюваних ними спеціалізованих міжнародних та регіональних організацій. Серія терактів, здійснених за останні роки ще раз підтвердила, що жертвами стають ні в чому невинні люди, які просто опинилися в невідповідному місці в невідповідний час" [6].

Розвиток проблем міжнародної співпраці щодо запобігання та протидії фінансуванню тероризму може відбуватися в декількох напрямках:

— По-перше, міжнародна співпраця між окремими країнами. "Дво- та багатосторонні міжнародні договори про взаємну допомогу у кримінальних та інших категоріях справ, що регламентують, зокрема, порядок надіслання та виконання клопотань про надання міжнародної правової допомоги, не в повній мірі узгоджуються з контекстом даного розділу. Їх важливість у правоохоронній діяльності беззаперечна, проте вони укладаються, як правило, на рівні керівників урядів та вищих посадових осіб держав, а не окремих поліцейських відомств. Однак, останні також мають безпосереднє відношення до формування правової бази міжнародного співробітництва зазначеної спрямованості, яке реалізується в укладенні двосторонніх угод у сфері боротьби зі злочинністю" [3, с. 21]. Проведений аналіз норма-

тивно-правової бази співробітництва вказує на дію угод щодо запобігання та протидії тероризму із 72 країнами світу.

— По-друге, міжнародна співпраця з міжнародними організаціями. Україна є членом ряду міжурядових організацій, основними функціями яких є забезпечення глобальної безпеки. Важливим є той факт, що угода про асоціацію з Європейським союзом висуває сукупність вимог щодо протидії фінансуванню тероризму. Крім того, Україна прийняла міжнародні стандарти ФАТФ. "Боротьба з легалізацією (відмиванням) коштів та фінансуванням тероризму, сторони співробітничать з метою запобігання та боротьби з легалізацією (відмиванням) коштів та фінансуванням тероризму. Із цієї метою сторони посилюють двостороннє та міжнародне співробітництво у цій сфері, зокрема співробітництво на оперативному рівні. Сторони забезпечують імплементацію відповідних міжнародних стандартів, зокрема стандартів Групи з розробки фінансових заходів боротьби з відмиванням грошей та фінансуванням тероризму (FATF) та стандартів, рівнозначних тим, які були прийняті Союзом" [11].

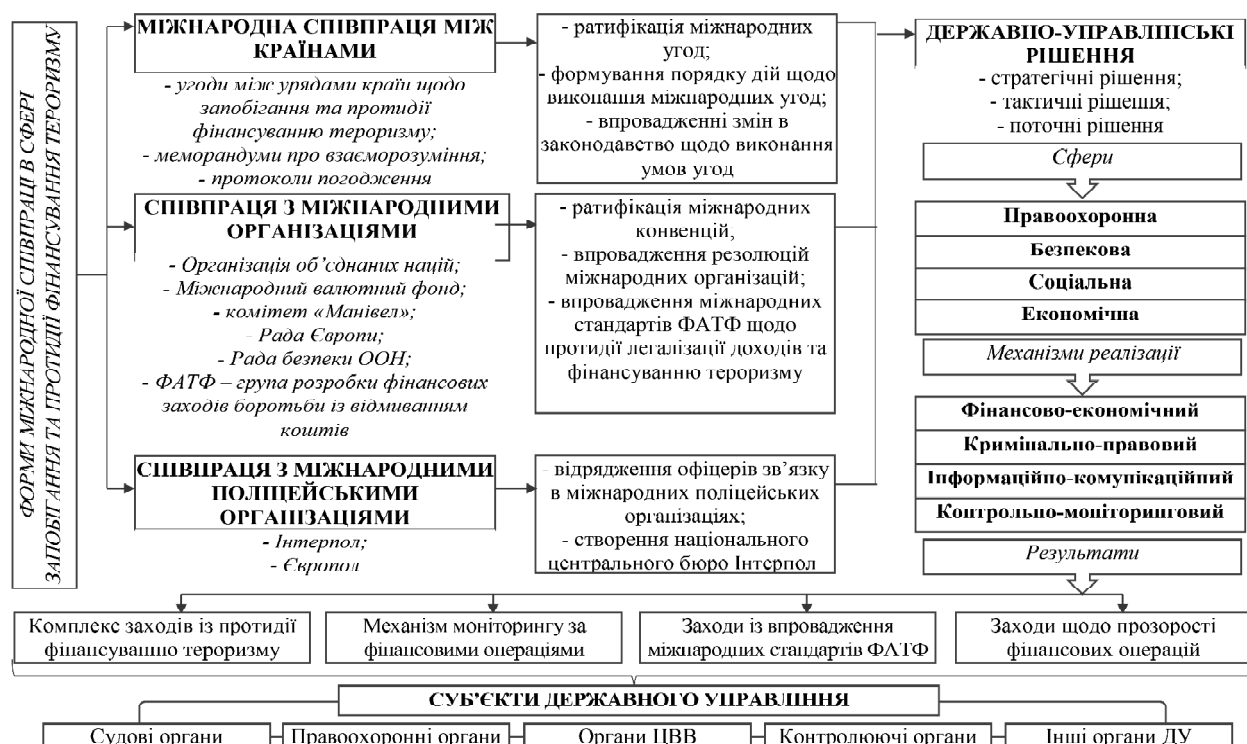
— По-третє, співпраця із міжнародними поліцейськими організаціями. "В умовах глобалізації збільшується рівень небезпеки економічної злочинності, як фактору що порушує національні інтереси та її загрозою державному суверенітету, економічній стабільності, а в окремих випадках навіть територіальній цілісності. Відповідно високий рівень суспільної небезпеки економічних злочинів вимагає від системи державного управління та вітчизняних правоохоронних органів налагодження системи зв'язку на міжнародному рівні, а при формуванні державної політики в сфері запобігання та протидії економічній злочинності визначати вагомий роль міжнародних правоохоронних організацій" [4]. Відповідно міжнародні поліцейські організації відіграють вагомий роль в забезпеченні результативності системи запобігання та протидії фінансуванню тероризму.

Зазначене визначає потребу формування комплексного механізму державного управління такою співпрацею, через формування відповідних економічних, правових, інформаційних, контрольних та соціальних складових.

Опрацювавши наукову літературу, нормативно-правову базу України, міжнародні угоди та міжнародні документи, пропонуємо наступний комплексний механізм державного управління міжнародною співпрацею в сфері запобігання та протидії фінансуванню тероризму (рис. 1).

Міжнародна співпраця між країнами.

Щодо першого напрямку міжнародної співпраці України ратифіковано сукупність міжнародних багатосторонніх угод з такими країнами Світу: Австралія (3 документи); Азербайджанська Республіка (2); Арабська Республіка Єгипет (1); Аруба (1); Бермуди (1); Бруней Даруссалам (2); Гонконг (2); Грецька Республіка (2); Грузія (3); Демократична Соціалістична Республіка Шрі-Ланка (1); Держава Ізраїль (1); Держава Кувейт (1); Ісламська Держава Афганістан (1); Італійська Республіка (4); Киргизька Республіка (3); Китайська Народна Республіка (4); Князівство Андорра (1); Князівство Ліхтенштейн (1); Князівство Монако (1); Королівство Бельгія (1); Королівство Данія (1); Королівство Нідер-



**Рис. 1. Комплексний механізм державного управління міжнародною співпрацею в сфері запобігання та протидії фінансуванню тероризму**

ландів (1); Ліванська Республіка (1); Малайзія (2); Мексиканські Сполучені Штати (3); Монголія (1); Нова Зеландія (2); Об'єднані Арабські Емірати (1); Острів Мен (1); Острови Кука (1); Південно-Африканська республіка (1); Португальська Республіка (1); Республіка Австрія (1); Республіка Албанія (1); Республіка Білорусь (3); Республіка Вірменія (2); Республіка Індія (1); Республіка Індонезія (3); Республіка Казахстан (3); Республіка Корея (2); Республіка Латвія (2); Республіка Литва (1); Республіка Молдова (3); Республіка Панама (1); Республіка Перу (1); Республіка Польща (1); Республіка Сан-Марино (1); Республіка Таджикистан (3); Республіка Тринідад і Тобаго (1); Республіка Туреччина (1); Республіка Туркменістан (1); Туркменістан (1); Республіка Узбекистан (2); Республіка Філіппіни (1); Республіка Фінляндія (1); Республіка Хорватія (2); Республіка Чилі (2); Республіка Чорногорія (1); Російська Федерація (5); Сент-Люсія (1); Сирійська Арабська Республіка (1); Сполучене Королівство Великої Британії та Північної Ірландії (3); США (2); Східна Республіка Уругвай (1); Тоголезька Республіка (1); Федеративна Республіка Нігерія (1); Федеративна Республіка Німеччина (3); Франція (2); Хашимітське Королівство Йорданія (1); Чеська Республіка (2); Японія (3).

Зазначені годи направлені на співпрацю щодо запобігання та протидії фінансуванню тероризму. Їх зміст варіюється від закріплення певних намірів та налагодження співпраці правоохоронних органів. Відповідно така співпраця трансформує механізми державного управління, зокрема: правовий; контрольний; економічний та інформаційний.

Співпраця з міжнародними організаціями.

За даними офіційного порталу Верховної Ради України в базі Законодавство, визначено що державою

ратифіковано 82 документи, які видані міжнародними організаціями, зокрема: Організація за демократію та економічний розвиток ГУАМ (1); Європейський Союз (2); Комітет Міністрів Ради Європи (1); Міжнародна організація по боротьбі з відмиванням доходів (FATF) (1); Організація Об'єднаних Націй (20); Рада Євро-Атлантичного Партнерства (РЄАП) (1); Рада Європи (11); Співдружність незалежних держав (42); Чорноморське Економічне Співробітництво (1); Гернсі (1). Проте найвагомішими напрямками протидії запобігання та протидії фінансуванню тероризму є співпраця в рамках ООН, Європейського Союзу та Міжнародна організація по боротьбі з відмиванням грошей (FATF).

Питання ролі міжнародних організацій в формуванні системи запобігання та протидії фінансуванню тероризму має значну історію та тісно пов'язано з питанням легалізації (відмивання) доходів отриманих злочинним шляхом. Зокрема, в другій половині ХХ ст. було підписано ряд конвенцій, які стосувалися даного питання.

Важливе значення в протидії легалізації доходів отриманих злочинним шляхом має Базельський комітет. "Комітет був створений в лютому 1975 року народження, у відповідь на зростаючі ризики у світовій економіці. Спочатку в сферу інтересів керуючих центральних банків одинадцяти держав (Бельгії, Канади, Франції, Італії, Японії, Нідерландів, Великобританії, США, Швеції, Німеччини, Швейцарії) питання легалізації злочинних доходів не потрапляли. Тільки в 1988 році Комітет прийняв Заяву про принципи щодо запобігання використанню банківської системи для цілей відмивання грошей" [12].

Вперше на міжнародному рівні питання легалізації (відмивання) доходів отриманих злочинним шляхом було піднято в 1977 р. Саме цього року Радою Європи

було створено Комітет експертів для вивчення проблеми відмивання доходів. Робота комітету була направлена розробку заходів [15] щодо запобігання та протидії легалізації коштів, що направлена на гармонізацію законодавства країн Європейського Союзу. У 1980 р. Базельським комітетом було створено Офшорну групу банківських наглядових органів (Offshore Group of Banking Supervisors OGBS).

У 1988 р. було підписано Віденську конвенцію. З цього приводу Шуст П.М. вказує таке: "мабуть, найбільш істотним внеском Конвенції стало визнання питань легалізації злочинних доходів як невід'ємної частини ширшої проблематики міжнародної злочинності. Проте, охоплення документа був обмежений питаннями протидії незаконного обігу наркотичних засобів і не включав інші типи злочинів. Процес залучення такого широкого кола авторів також вимагав тривалого часу. Таким чином, ООН скоріше надала процесу виділення окремої предметної області додаткової легітимності, але за своєю природою не могла забезпечити необхідного рівня гнучкості та ефективності" [12].

Надалі на міжнародній арені питання легалізації доходів отриманих злочинним шляхом все частіше стояли на порядку денному міжнародних організацій. В результаті чого було створено Міжнародну організацію по боротьбі з відмиванням грошей. Ця організація була створена за ініціативи країн Великої вісімки (Сполучені Штати Америки, Японія, Німеччина, Франція, Великобританія, Італія, Канада), проте до крім даних країн в роботі роби прийняли участь Австрія, Австралія, Бельгія, Люксембург, Іспанія, Нідерланди, Швеція, Швейцарія. Це визначили актуальність

Приділимо більш детальну увагу питанню запобігання та протидії фінансуванню тероризму, що здійснюються такими міжнародними організаціями, як ООН, Рада Європи та ФАТФ.

Організація об'єднаних націй.

ООН займає вагомому місце серед міжнародних інституцій у боротьбі із фінансуванням тероризму. "Ряд нормативних документів, прийнятих цією організацією, наприклад, такі конвенції: про боротьбу проти незаконного обігу наркотичних засобів і психотропних речовин ("Віденська конвенція", 1988), проти транснаціональної організованої злочинності ("Палермо конвенція", 2000), проти корупції (2003), значно зміцнили міжнародну систему боротьби зі злочинністю. Окремі положення вищевказаних конвенцій можуть бути використані, в тому числі, для цілей боротьби з фінансуванням тероризму. Однак питання протидії фінансуванню тероризму довгий час залишалися непорушними в міжнародних актах. Основною причиною такого стану справ була відсутність єдиного узгодженого поняття тероризму" [10, с. 74].

Вперше питання фінансування тероризму ООН було озвучено в 1994 р. у зв'язку із прийняття Декларації ООН про заходи із ліквідації міжнародного тероризму. Згідно із цією декларацією Генеральна Асамблея ООН призвала держав членів до "утримуватися від організації терористичної діяльності, підбурювання до неї, сприяння її здійсненню, фінансування, заохочення або прояви терпимості до неї і вживати належних практичних заходів до забезпечення того, щоб їх відповідні території не використовувалися для створення терористичних баз

або навчальних таборів або для підготовки або організації терористичних актів, спрямованих проти інших держав або їх громадян" [5].

Проте першим міжнародним актом ООН, що був присвячений проблем фінансуванню тероризму вважається Міжнародна конвенція ООН Про боротьбу із фінансуванням тероризму [8], яка була прийнята у 1999 р. Американські вчені Г. Готтселиг, П. Глison "Саме в Конвенції фінансування тероризму вперше було сформульовано і визнано як самостійне міжнародне злочин, заклавши міжнародно-правову базу для системи протидії фінансуванню тероризму. Конвенція містить 3 основних зобов'язання для держав-учасників: криміналізація фінансування тероризму; міжнародне співробітництво з питань фінансування тероризму; введення вимог для фінансових установ у виявленні та повідомленні фактів, які свідчать про фінансування терористичних актів" [2].

Зарубіжний вчений Пчелкін Д.О. вказує, що "Конвенція закликає всі країни вжити заходів, з тим щоб перешкодити і протидіяти за допомогою відповідальних; їх внутрішніх заходів фінансуванню терористів і терористичних організацій, незалежно від того, здійснюється таке фінансування прямо або побічно через організації, які також переслідують або стверджують, що переслідують, благодійні, суспільні або культурні цілі, або також залучені в заборонені види діяльності, такі, як незаконні поставки зброї, незаконний оборот наркотиків і вимагання, включаючи використання осіб з метою фінансування терористичної діяльності. Крім того, пропонується розглянути питання про вжиття заходів регулювання, для того щоб перешкодити і протидіяти руху коштів, щодо яких є підозри, що вони призначаються для терористичних цілей, ні в якій мірі не ущемляючи при цьому свободу переміщення законного капіталу, і активізувати обмін інформацією про міжнародний рух таких коштів" [10, с. 75].

Відповідно Україна не могла залишатися осторонь міжнародних тенденцій, а тому було ратифіковано ряд актів ООН щодо запобігання та протидії тероризму та фінансуванню тероризму, зокрема: Міжнародна конвенція про боротьбу з фінансуванням тероризму, що була ратифікована у 2002 р.

Міжнародна організація по боротьбі з відмиванням доходів (FATF).

"Робоча група з фінансових дій (FATF) — це всесвітній орган контролю за відмиванням грошей та фінансуванням тероризму. Міжурядовий орган встановлює міжнародні стандарти, спрямовані на запобігання цій незаконній діяльності та шкоді, яку вони завдають суспільству. Як орган, що формує політику, FATF працює над створенням необхідної політичної волі для здійснення національних законодавчих та регуляторних реформ у цих сферах" [17].

Початковим завданням даної міжнародної інституції було протидія легалізації (відмиванню) доходів отриманих злочинним шляхом. На чому неодноразово наголошували вчені. Шуст П.М. аналізуючи міжнародну співпрацю щодо запобігання та протидії фінансуванню тероризму робить висновок, що "кульмінацією розвитку різних напрямків попереднього налагодження міжнародного політичного співробітництва в сфері протидії

відмиванню доходів стало створення в 1989 році Міжнародної групи з розробки фінансових заходів боротьби з відмиванням грошей (ФАТФ, англ. Financial Action Task Force, FATF). До участі в роботі Групи були спочатку запрошені не тільки країни "Великої сімки" (Сполучені Штати Америки, Японія, Німеччина, Франція, Великобританія, Італія, Канада) і Комісія Європейських Співтовариств, але також і Швеція, Нідерланди, Бельгія, Люксембург, Швейцарія, Австрія, Іспанія та Австралія. Результатом їхньої спільної роботи став перший звіт ФАТФ 1990 року. Деякі з його положень представляють особливий інтерес для аналізу даного етапу міжнародного політичного співробітництва в сфері протидії відмиванню доходів" [12, с. 70].

З розвитком загрози тероризму та тісного зв'язку між легалізацією (відмиванням) доходів отриманих злочинним та фінансуванням тероризму дане питання стало компетенцією FATF. "Офіційно функція з протидії фінансуванню тероризму була офіційно покладено на ФАТФ на надзвичайному пленарному засіданні у Вашингтоні 29—30 жовтня 2001 р П'ятнадцять країн-членів Євросоюзу і міністри фінансів країн "великої сімки" прийняли рішення розширити повноваження FATF, додавши до них боротьбу з фінансуванням тероризму, тим самим, визнавши, що відмивання коштів та фінансування тероризму мають загальні ознаки і питання протидії цим явищам не можуть розглядатися окремо" [10, с. 70].

На сьогодні FATF має потужну мережу та поширення в країнах світу. Так, до складу FATF входить 39 постійних членів та потужна глобальна мережа регіональних органів — FSRB. Варто зазначити, що понад 200 юрисдикцій у всьому світі прийняли рекомендації FATF через глобальну мережу FSRB та членство в FATF. Глобальна структура FATF, згідно з даними офіційного сайту FATF [18], представлена наступними організаціями:

На сьогодні FATF має потужну мережу та поширення в країнах світу. Так, до складу FATF входить 39 постійних членів та потужна глобальна мережа регіональних органів — FSRB. Варто зазначити, що понад 200 юрисдикцій у всьому світі прийняли рекомендації FATF через глобальну мережу FSRB та членство в FATF. Глобальна структура FATF, згідно з даними офіційного сайту FATF [18], представлена наступними організаціями:

— APG. Метою Азіатсько-Тихоокеанської групи з відмивання грошей (АПГ) є забезпечення прийняття, впровадження та застосування міжнародно прийнятих стандартів протидії відмиванню грошей та фінансуванню тероризму, як це викладено в Сорока рекомендаціях FATF та Вісім спеціальних рекомендаціях FATF\$

— CFATF. Financial Action Task Force Caribbean (КЦГФМ) є організацією держав і територій Карибського басейну, які погодилися реалізувати спільні контрзаходи по боротьбі з відмиванням грошей. Цільова група була створена за результатами двох ключових зустрічей, скликаних на початку 90-х років в Арубі та Ямайці;

— EAG. Була створена 6 жовтня 2004 року у Москві за рішенням установчої конференції і з ініціативи Російської Федерації, при підтримці ФАТФ, МВФ, Світового банку та ряду інших країн. EAG є регіональним органом у стилі FATF і став асоційованим членом FATF у червні 2010 року;

— ESAAMLG. Метою Групи боротьби з відмиванням грошей у Східній та Південній Африці (ESAAMLG) є боротьба з відмиванням грошей шляхом реалізації Рекомендацій FATF. Ці зусилля включають координацію з іншими міжнародними організаціями, які займаються питаннями боротьби з відмиванням грошей, вивчення нових регіональних типологій, розвиток інституційного та людського потенціалу для вирішення цих питань, а також координацію технічної допомоги, де це необхідно. ESAAMLG дає змогу враховувати регіональні фактори при здійсненні заходів протидії відмиванню грошей;

— GABAC. Оперативна група з питань відмивання грошей у Центральній Африці (Groupe d'Action contre le blanchiment d'Argent en Afrique Centrale (GABAC)) є органом Економічної та валютної спільноти Центральної Африки. Він був заснований у 2000 році та став регіональним органом у стилі FATF у жовтні 2015 року. Асоційоване членство GABAC розширило охоплення глобальної мережі FATF до Центральної Африки;

— GAFILAT. Мета Робочої групи з фінансових дій у Латинській Америці, GAFILAT (раніше відома як Робоча група з фінансових дій Південної Америки (GAFISUD)) має працювати над розробкою та реалізацією всеосяжної глобальної стратегії боротьби з відмиванням грошей та фінансуванням тероризму, як зазначено в Рекомендаціях FATF. Ці зусилля включають заохочення створення злочину за відмивання грошей стосовно тяжких злочинів, розвиток правових систем для ефективного розслідування та притягнення до відповідальності за ці правопорушення, створення систем повідомлення про підозрілі операції, сприяння взаємній правовій допомозі. GAFILAT також сприяє підготовці осіб, які беруть участь у боротьбі з відмиванням грошей. GAFILAT дозволяє врахувати регіональні фактори під час здійснення заходів протидії відмиванню грошей;

— GIABA. GIABA була створена 10 грудня 1999 року рішенням Адміністрації глав держав та урядів ЕКО-ВАС. Мандат GIABA був переглянутий у січні 2006 року з метою повного включення та належного відображення необхідності боротьби з фінансуванням тероризму;

— MENAFATF. Завданнями MENAFATF є: прийняти та впровадити Рекомендації FATF 40 щодо боротьби з відмиванням грошей та фінансуванням тероризму та розповсюдження; здійснювати відповідні договори та угоди ООН та резолюції Ради Безпеки ООН; співпрацювати між собою з метою підвищення відповідності цим стандартам у регіоні Близького Східного Європи та співпраці з іншими міжнародними та регіональними організаціями, установами та установами з метою покращення відповідності у всьому світі; спільно працювати над виявленням питань регіонального характеру, пов'язаних з відмиванням грошей та фінансуванням тероризму, та обмінюватися відповідним досвідом та розробляти рішення для боротьби з ними; вжити заходів у всьому регіоні для ефективної боротьби з відмиванням грошей та фінансуванням тероризму таким чином, щоб це не суперечило культурним цінностям, конституційним рамкам та правовим системам країн-членів;

— MONEYVAL. Постійний механізм моніторингу Ради Європи, загальноєвропейської організації з 47 державами-членами, яка підпорядковується безпосередньо



Таблиця 1. Статус країн світу в глобальній мережі FATF

Організація	Країни
FATF	Аргентина, Австралія, Австрія, Бельгія, Бразилія, Канада, Китай, Данія, Фінляндія, Франція, Німеччина, Греція, Гонконг (Китай), Ісландія, Індія, Ірландія, Ізраїль, Італія, Японія, Корея, Люксембург, Малайзія, Мексика, Нідерландське Королівство, Нова Зеландія, Норвегія, Португалія, Російська Федерація, Саудівська Аравія, Сінгапур, Південна Африка, Іспанія, Швеція, Швейцарія, Туреччина, Об'єднане Королівство, Сполучені Штати
APG	Афганістан, Австралія, Бангладеш, Бутан, Бруней-Даруссалам, Камбоджа, Канада, Китай, Китайський Тайбей, Острови Кука, Фіджі, Гонконг (Китай), Індія, Індонезія, Японія, Корея, Лаоська Народно-Демократична Республіка, Макао (Китай), Малайзія, Мальдіви, Маршаллові острови, Монголія, М'янма, Науру, Непал, Нова Зеландія, Ніуе, Пакистан, Палау, Папуа-Нова Гвінея, Філіппіни, Самоа, Сінгапур, Соломонові острови, Шрі Ланка, Таїланд, Восточний Тимор, Тонга, Сполучені Штати, Вануату, В'єтнам
CFATF	Ангілья, Антигуа та Барбуда, Королівство Нідерландів Аруба, Багамські острови, Барбадос, Беліз, Бермудські острови, Кайманові острови, Кюрасао, Королівство Нідерландів, Домініка, Сальвадор, Гренада, Гайана, Гаїті, Ямайка, Монтсеррат, Сент-Кітс і Невіс, Сент-Люсія, Сент-Вінсент і Гренадини, Королівство Нідерландів Сінт-Мартен, Суринам, Тринідад і Тобаго, Острови Теркс і Кайкос, Венесуела, Віргінські острови (Великобританія)
EAG	Білорусь, Китай, Індія, Казахстан, Киргизстан, Російська Федерація, Таджикистан, Туркменістан, Узбекистан
ESAAMLG	Ангола, Ботсвана, Есватіні, Ефіопія, Кенія, Лесото, Мадагаскар, Малаві, Маврикій, Мозамбік, Намібія, Руанда, Сейшельські острови, Південна Африка, Танзанія, Уганда, Замбія, Зімбабве
GABAC	Камерун, Центральнаафриканська Республіка, Чад, Конго, Демократична Республіка Конго, Екваторіальна Гвінея, Габон
GAFILAT	Аргентина, Болівія, Бразилія, Чилі, Колумбія, Коста-Ріка, Куба, Домініканська республіка, Еквадор, Гватемала, Гондурас, Мексика, Нікарагуа, Панама, Парагвай, Перу, Уругвай
GIABA	Бенін, Буркіна-Фасо, Кабо-Верде, Коморські острови, Кот-д'Івуар, Гамбія, Гана, Гвінея, Гвінея-Бісау, Лівія, Малі, Нігер, Нігерія, Сан-Томе і Принсіпі, Сенегал, Сьєрра-Леоне
MENAFATF	Алжир, Бахрейн, Джибуті, Єгипет, Ірак, Йорданія, Кувейт, Ліван, Лівія, Мавританія, Марокко, Оман, Палестинська автономія, Катар, Саудівська Аравія, Сомалі, Судан, Сирія, Туніс, Об'єднані Арабські Емірати, Ємен
MONEYVAL	Албанія, Андорра, Вірменія, Азербайджан, Боснія і Герцеговина, Болгарія, Хорватія, Кіпр, Чеська Республіка, Естонія, Грузія, Гібралтар, Гернси, Святий Престол, Угорщина, Острів Мен, Ізраїль, Джерсі, Латвія, Ліхтенштейн, Литва, Мальта, Молдова, Монако, Чорногорія, Польща, Республіка Північна Македонія, Румунія, Російська Федерація, Сан-Марино, Сербія, Словацька Республіка, Словенія, Україна

своєму головному органу — Комітету міністрів. На MONEYVAL покладено завдання оцінки відповідності основним міжнародним стандартам протидії відмиванню грошей та фінансуванню тероризму та ефективності їх впровадження, а також завдання вироблення рекомендацій національним органам влади щодо необхідних удосконалень їхніх систем MONEYVAL також проводить тематичні дослідження типологій методів, тенденцій та методів відмивання грошей та фінансування тероризму.

У таблиці 1 представлено членів зазначених організацій.

Відповідно основними завданнями діяльності ФАТФ є такі:

- вироблення рекомендацій з подальшим їх переглядом і удосконаленням;

- здійснення оцінки національних систем запобігання та протидії фінансуванню тероризму;

- постійний моніторинг країн підвищеного ризику та на його основі формування "сірого" та "чорного" списків країн;

- секторальні дослідження та аналіз існуючих та потенційних ризиків фінансування тероризму;

Відповідно важливе значення для України має власне як впровадження міжнародних стандартів ФАТФ, так і повна їм відповідності, що визначає рівень довіри до держави з боку міжнародної спільноти.

Загалом діяльність ФАТФ та її вплив на державне управління в сфері запобігання та протидії фінансуванню тероризму буде приставлений в контексті комплексного механізму міжнародної співпраці.

Співпраця з міжнародними поліцейськими організаціями.

"Розуміння державами необхідності міжнародного поліцейського співробітництва і його успішна реалізація на універсальному рівні привела до становлення і розвитку тенденції регіонального поліцейського співробітництва. Регіональний рівень співпраці держав по будь-яких питань, включаючи досліджувану нами тему, безумовно, дає можливість враховувати специфічні особливості держав певного регіону, оперативніше вирішувати виникаючі проблеми, здійснювати реальне наповнення такої взаємодії, а також в подальшому забезпечити реалізацію і виконання прийнятих розпоряджень і міжнародних зобов'язань" [1].

Міжнародні поліцейські організації відіграють вагомий роль у частині запобігання та протидії фінансуванню тероризму. Це пов'язано із тим, що фінансування тероризму як вид економічних злочинів має транскордонний характер. З цього приводу вітчизняний вчений Д.О. Грицишен зазначає, що "важливе значення в формуванні та реалізації державної політики в сфері запо-

бігання та протидії економічній злочинності займають міжнародні суб'єкти, особливо міжнародні правоохоронні організації. Це обумовлено тим, що злочинність в цілому та економічна злочинність зокрема не має державних кордонів і в окремих випадках взаємодія між держави через функціонування міжнародних правоохоронних організацій дозволить вирішити окремі процесуальні питання" [4, с. 238]. Відповідно Україна має забезпечити відповідні умови для налагодження такої співпраці, що дозволить використовувати ресурси міжнародних поліцейських організацій; мати інформаційну підтримку щодо слідчих дій; здійснювати навчання правоохоронців.

Вивчаючи діяльність міжнародних поліцейських організацій, можна навести їх наступну класифікацію (табл. 2), що важливо з позицій визначення пріоритетних напрямів співпраці України.

Варто зазначити, що з вище представленого переліку організацій Україні співпрацює із такими:

1. Інтерпол. Міністерство внутрішніх справ України є Національним центральним Бюро Інтерпол. "INTERPOL як міжнародна правоохоронна організація розвивалася впродовж минулого та теперішнього століття як в географічному напрямі так і функціональному, а саме: розвиток механізмів взаємодії з національними право-



**Таблиця 2. Класифікація міжнародних поліцейських організацій як міжнародних суб'єктів протидії фінансуванню тероризму**

Класифікація міжнародних правоохоронних організацій			
1. ЗА СФЕРОЮ ПОШИРЕННЯ		2. ЗА ЮРИДИЧНОЮ ПРИРОДОЮ	
Глобальні	Регіональні	Урядові	Неурядові
3. ЗА КОМПЕТЕНЦІЮ		4. ЗА ФОРМОЮ СТВОРЕННЯ	
Загальної компетенції	Спеціальної компетенції	Міжнародний договір	Інші рішення
5. ЗА ФОРМОЮ ВЗАЄМОДІЇ			
Створення представництва – Національне центральне Бюро Інтерпол		Направлення офіцерів зв'язку до Європол	
6. ЗА НАПРЯМИ ВЗАЄМОДІЇ			
Договір про співпрацю		Обмін інформацією	Спільні операції
Сучасні міжнародні правоохоронні організації			
ІНТЕРПОЛ	ЄВРОПОЛ	АСЕАНАПОЛ	АФРИПОЛ
АМЕРПОЛ		GCCPOL	AIMC

охоронними органами, методів оперативної розшукової діяльності; способів та методів вивчення і розслідування злочинів в цілому та економічних злочинів зокрема" [16].

Основними напрямками діяльності Інтерполу щодо протидії фінансуванню тероризму є такі:

Стратегічне співробітництво. За офіційними даними Інтерпол [14] співпрацює із FATF, регіональною мережею FATF та регіональними органами FATF. Вагоме значення в стратегічній співпраці має налагоджені відносини із Egmont Group, що займається фінансовою розвідкою в Світі.

Підтримка слідчих. Інтерпол надає ресурси, інформаційну та іншу підтримку поліції, що є членами. Так, Інтерполом було розроблено захищену глобальну поліцейську систему зв'язку I-24/7, що дозволяє систематичне включення фінансової інформації до сповіщень ІНТЕРПОЛ, пов'язаних із терористичними об'єктами. Крім того, Інтерпол надає консультативну підтримку за конкретними випадками, що пов'язані із фінансуванням тероризму.

Вивчення проблеми. Інтерпол вивчає особливі справи щодо фінансування тероризму та надає відповідну інформаційну та консультативну підтримку, а також виступає комунікатором між різними правоохоронними органами.

2. Європол. До Європолу було направлено офіцерів зв'язку. "В даний час Європа стикається з порочною новою формою міжнародного тероризму. Чіткий зсув стратегії здійснення "Ісламською державою" нападів у стилі спеціальних сил у міжнародному середовищі з особливим акцентом на Європу, а також зростання кількості іноземних бойовиків-терористів демонструє нові виклики, що стоять перед ЄС та його державами-членами. Щоб забезпечити ефективну відповідь на ці виклики, у січні 2016 року Європол створив Європейський центр боротьби з тероризмом (ЄТЦ), операційний центр та центр експертизи, що відображає зростаючу потребу ЄС у посиленні своєї реакції на терор. Замислений як центральний центр в ЄС у боротьбі з тероризмом, ЄКТЦ зосереджується на: надання оперативної підтримки на запит держави-члена ЄС для проведення розслідувань; боротьба з іноземними винищувачами; обмін розвідувальними даними та досвідом щодо фінансування тероризму (за допомогою Програми відстеження фінансування тероризму та Групи фінансової розвідки); терористична пропаганда та екстремізм в Інтернеті (через Інтернет-підрозділ ЄС); незаконний обіг

зброї; міжнародне співробітництво між органами боротьби з тероризмом" [13].

Вважаємо, що при формуванні державної політики у сфері запобігання та протидії економічній злочинності необхідно врахувати взаємодію із значеними міжнародними поліцейськими організаціями. Ефективність такої взаємодії буде залежати від якості механізмів державного управління. Таким чином, відповідно до зазначеного пропонуємо наступні напрями удосконалення державного управління системою міжнародного співробітництва щодо запобігання та протидії фінансуванню тероризму (рис. 2).

Представлена модель передбачає напрями удосконалення механізмів державного управління щодо міжнародної співпраці в сфері запобігання та протидії фінансуванню тероризму. В результаті було запропоновані такі напрями удосконалення контрольно-моніторинговий: 1) формування комплексу заходів з підвищення прозорості фінансових операцій; 2) затвердження індикаторів ризикових фінансових операцій; 3) затвердження національних рекомендацій щодо використання міжнародних стандартів ФАТФ; 4) затвердити план заходів щодо впровадження ФАТФ. Щодо удосконалення інформаційно-комунікаційного механізму, то визначено наступні ключові моменти: 1) визначити адміністративно-правовий статус процесу обміну інформацією із міжнародними поліцейськими організаціями; 2) затвердження комунікаційну карту взаємодій із міжнародними поліцейськими організаціями. Удосконалення кримінально-правового механізму державного управління передбачає: 1) план заходів щодо перегляду фінансового законодавства на предмет відповідності ФАТФ; 2) переглянути напрями криміналізації та декриміналізації злочинів щодо фінансування тероризму за міжнародними нормами; 3) визначити адміністративно-правовий статус спільних операцій з міжнародними поліцейськими організаціями щодо протидії фінансуванню тероризму.

## ВИСНОВКИ

На основі дослідження розвитку механізмів державного управління в сфері запобігання та протидії фінансуванню тероризму в контексті міжнародної взаємодії нами були обгрунтовані напрями такої взаємодії, зокрема: 1) міжнародна співпраця між окремими країнами; 2) міжнародна співпраця з міжнародними організаціями; 3) співпраця із міжнародними поліцейськими організаціями. Було виявлено властивості різних форм



**Рис. 2. Удосконалення механізмів державного управління міжнародною співпрацею щодо запобігання та протидії фінансуванню тероризму**

взаємодії, на основі чого запропоновано комплексний механізм державного управління міжнародною співпрацею в сфері запобігання та протидії фінансуванню тероризму. Такий механізм передбачає ідентифікацію спеціальних властивостей форм взаємодії; визначення сфер якими відбувається взаємодія (правоохоронна, безпекова, соціальна, економічна); визначення ключових механізмів державного механізму, які передбачають наступні напрями розвитку (комплекс заходів із протидії фінансуванню тероризму; механізм моніторингу за фінансовими операціями; заходи із впровадження міжнародних стандартів ФАТФ; заходи щодо прозорості фінансових операцій). Зазначене дозволило розвинути наступні механізми державного управління: кримінально-правовий; інформаційно-комунікаційний; контрольно-моніторинговий. Їх ефективна реалізація дозволила утримати сукупність результатів, що полягають у наступному: підвищення рейтингу за методикою ФАТФ; підвищення рівня національної безпеки; зниження рівня злочинності; підвищення результативності заходів.

#### Література:

1. Бирюков П.Н. Право международных организаций: учебное пособие. Сер. 63 Бакалавр. Академический курс. Модуль. (2-е изд., пер. и доп). М.: Юрайт, 2017. 140 с.
2. Борьба с финансированием терроризма: Руководство по подготовке законодательных актов / Под ред. Г. Готтселиг, П. Глисон. Вашингтон: Служба переводов МВФ, 2003. 186 с.
3. Гаврилюк В.І., Дубина В.І., Данилюк М.П. Актуальні аспекти міжнародного співробітництва органів внутрішніх справ України на напрямку протидії торгівлі людьми / посібник. К.: Цифра, 2007. 175 с. URL: <https://www.osce.org/files/f/documents/2/3/75892.pdf>

4. Грицишен Д.О. Державна політика в сфері запобігання та протидії економічній злочинності [Текст]: монографія / Д.О. Грицишен. — Житомир: Вид. О.О. Євенок, 2020. 384 с.

5. Декларация о мерах по ликвидации международного терроризма от 9 декабря 1994 г. [Электронный ресурс] // ООН. Ст. 5 (а). URL: [http://www.un.org/ru/documents/decl\\_conv/declarations/terrdec1.shtml](http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/terrdec1.shtml)

6. Кононенко В.П. Фінансування тероризму — загроза для міжнародних відносин. Практика Міжнародного Суду ООН та Суду ЄС / В.П. Кононенко, Л.В. Новікова // Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія: Міжнародні відносини. Економіка. Країнознавство. Туризм. 2018. Вип. 7. С. 55—59. URL: <http://international-relations-tourism.karazin.ua/themes/irtb/resources/a932417ba7a0560-ab572d5d22dc6aee7.pdf>

7. Кудас І.Б. ФАТФ як міжнародно-правова інституція / І.Б. Кудас // Проблеми законності. 2013. Вип. 123. С. 216—225. Режим доступу: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pz\\_2013\\_123\\_25](http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pz_2013_123_25)

8. Международная конвенция о борьбе с финансированием терроризма. Принята резолюцией 54/109 Генеральной Ассамблеи ООН от 9 декабря 1999 года. URL: [https://www.un.org/ru/documents/decl\\_conv/conventions/terfin.shtml](https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/terfin.shtml)

9. Мелкумян К.С. Эффективность деятельности Группы разработки финансовых мер борьбы с отмыванием денег (ФАТФ) в противодействии финансированию терроризма Диссертация на соискание ученой степени кандидата политических наук по специальности 23.00.04 "Политические проблемы международных отношений, глобального и регионального развития" 2019. 345 с. URL: <https://mgimo.ru/upload/diss/2019/melkumyan-diss.pdf>

10. Пчелкин Д.А. Деятельность международных организаций по предупреждению финансирования терроризма (экономический аспект). Диссертация на соискание ученой степени кандидата экономических наук по специальности 08.00.14 "Мировая экономика" 08.00.10 "Финансы, денежное обращение и кредит" Москва 2011. 225 с.

11. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони. URL: [http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/984\\_011](http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/984_011)

12. Шуст П.М. Международное политическое сотрудничество в сфере противодействия отмыванию доходов и финансированию терроризма. Диссертация на соискание ученой степени кандидата политических наук по специальности 23.00.04 "Политические проблемы международных отношений, глобального и регионального развития" Санкт-Петербург 2014. 187 с.

13. European Counter Terrorism Centre (ECTC). URL: <https://www.europol.europa.eu/about-europol/european-counter-terrorism-centre-ectc>

14. Interpol. Tracing terrorist finances. URL: <https://www.interpol.int/Crimes/Terrorism/Tracing-terrorist-finances>

15. Recommendation No. R (80) 10 of the Committee of Ministers to Member States on Measures against the Transfer and the Safekeeping of Funds of Criminal Origin // Council of Europe Committee of Ministers. Adopted by the Committee of Ministers on 27 June 1980 at the 321st meeting of the Ministers' Deputies

16. The European Union is a key partner for us in fighting crime and terrorism. URL: <https://www.interpol.int/Ourpartners/International-organization-partners/INTERPOL-and-the-European-Union> (Дата останнього звернення: 24.01.2021 р.)

17. The Financial Action Task Force (FATF). URL: <http://www.fatf-gafi.org/about/whoweare/>

18. The Financial Action Task Force (FATF). URL: <http://www.fatf-gafi.org/countries/>

## References:

1. Birjukov, P.N. (2017), *Pravo mezhdunarodnyh organizacij* [Law of international organizations], Jurajt, Moscow, Russia.

2. Gottselig, G. and Glison, P. (2003), *Bor'ba s finansirovaniem terrorizma: Rukovodstvo po podgotovke zakonodatel'nyh aktov* [Combating the Financing of Terrorism: A Guide to Drafting Legislation], Sluzhba perevodov MVF, Washington, USA.

3. Havryliuk, V.I. Dubyna, V.I. and Danyliuk, M.P. (2007), *Aktual'ni aspekty mizhnarodnoho spivrobitnytstva orhaniv vnutrishnikh sprav Ukrainy na napriamku protydiv torhivli liud'my* [Topical aspects of international cooperation of the bodies of internal affairs of Ukraine in the direction of combating human trafficking], Tsyfra, Kyiv, Ukraine, available at: <https://www.osce.org/files/f/documents/2/3/75892.pdf> (Accessed 15 April 2021).

4. Hrytsyshen, D.O. (2020), *Derzhavna polityka v sferi zapobihannya ta protydiv ekonomichnij zlochynnosti* [State policy in the field of prevention and counteraction to economic crime], Vyd. O.O. Yevenok, Zhytomyr, Ukraine.

5. UN (1994), "Declaration on Measures to Eliminate International Terrorism of 9 December 1994", available at: [http://www.un.org/ru/documents/decl\\_conv/declarations/terrdec1.shtml](http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/terrdec1.shtml) (Accessed 15 April 2021).

6. Kononenko, V.P. (2018), "Terrorism financing is a threat to international relations. The case law of the International UN Court and Court of Justice of the EU", *Visnyk Kharkivs'koho natsional'noho universytetu imeni V.N. Karazina. Seriya: Mizhnarodni vidnosyny. Ekonomika. Krainoznavstvo. Turyzm*, vol. 7, pp. 55—59, available at: <http://international-relations-tourism.karazin.ua/themes/irtb/resources/a932417ba7a0560ab-572d5d22dc6aee7.pdf> (Accessed 15 April 2021).

7. Kudas, I.B. (2013), "FATF as an international legal institution", *Problemy zakonnosti*, vol. 123, pp. 216-225, available at: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pz\\_2013\\_123\\_25](http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pz_2013_123_25) (Accessed 15 April 2021).

8. UN (1999), "International Convention for the Suppression of the Financing of Terrorism", available at: [https://www.un.org/ru/documents/decl\\_conv/conventions/terfin.shtml](https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/terfin.shtml) (Accessed 15 April 2021).

9. Melkumjan, K.S. (2019), "Effectiveness of the Financial Action Task Force (FATF) in countering the financing of terrorism", Ph.D. Thesis, available at: <https://mgimo.ru/upload/diss/2019/melkumyan-diss.pdf> (Accessed 15 April 2021).

10. Pchelkin, D.A. (2011), "Activities of international organizations to prevent the financing of terrorism (economic aspect)", Ph.D. Thesis, Economy, Moscow, Russia.

11. Verkhovna Rada of Ukraine (2015), "Association Agreement between Ukraine, of the one part, and the European Union, the European Atomic Energy Community and their Member States, of the other part", available at: [http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/984\\_011](http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/984_011) (Accessed 15 April 2021).

12. Shust, P.M. (2014), "International political cooperation in the field of combating money laundering and terrorist financing", Ph.D. Thesis, St.Petersburg, Russia.

13. European Counter Terrorism Centre (ECTC) (2021), available at: <https://www.europol.europa.eu/about-europol/european-counter-terrorism-centre-ectc> (Accessed 15 April 2021).

14. Interpol (2021), "Tracing terrorist finances", available at: <https://www.interpol.int/Crimes/Terrorism/Tracing-terrorist-finances> (Accessed 15 April 2021).

15. Council of Europe Committee of Ministers (1980), Recommendation No. R (80) 10 of the Committee of Ministers to Member States on Measures against the Transfer and the Safekeeping of Funds of Criminal Origin, Committee of Ministers, Strasbourg, France.

16. Interpol (2021), "The European Union is a key partner for us in fighting crime and terrorism", available at: <https://www.interpol.int/Ourpartners/International-organization-partners/INTERPOL-and-the-European-Union> (Accessed 15 April 2021).

17. The Financial Action Task Force (FATF) (2021), available at: <http://www.fatf-gafi.org/about/whoweare/> (Accessed 15 April 2021).

18. The Financial Action Task Force (FATF) (2021), available at: <http://www.fatf-gafi.org/countries/> (Accessed 15 April 2021).

*Стаття надійшла до редакції 05.05.2021 р.*

В. Я. Карковська,  
 д. держ. упр., доцент, доцент кафедри адміністративного та фінансового менеджменту,  
 Національний університет "Львівська політехніка"  
 ORCID ID: 0000-0003-0178-4137  
 У. Т. Лукашевська,  
 аспірант кафедри адміністративного та фінансового менеджменту,  
 Національний університет "Львівська політехніка"  
 ORCID ID: 0000-0003-0270-8734

DOI: 10.32702/2306-6814.2021.9.119

## СТВОРЕННЯ ІНФРАСТРУКТУРИ ФІНТЕХ ПРОДУКТІВ: ЧИННИКИ, РИЗИКИ

V. Karkovska,  
 Doctor of Sciences in Public Administration, Associate Professor, Associate Professor of the Department  
 of Administrative and Financial Management, Lviv Polytechnic National University  
 U. Lukashyevska,  
 Postgraduate student of the Department of Administrative  
 and Financial Management, Lviv Polytechnic National University

### CREATION OF FINTECH PRODUCT INFRASTRUCTURE: FACTORS, RISKS

*У статті розглянуто створення технологічної інфраструктури адміністрування фінтех характеризується відповідними векторами у розрізі теорії стейкхолдерів. Значено, що найбільш дієвим є створення нормативної пісочної скриньки фінтех, оскільки вони нейтралізують обмеження, які стосуються інноваційних фінансових технологій. Фінтех нормативні пісочниці стають платформою, яка створена в процесі реалізації системи публічного управління, для тестування інноваційних продуктів та фінансових послуг з більшою гнучкістю. Як наслідок, пісочниці є одним із елементів технологічної інфраструктури фінтех продуктів і сприяють: скороченню часу та витрат щодо впровадження на ринок інновацій; можливостям щодо фінансування шляхом нівелювання ризиків прийняття клієнта та зростання прибутку від інвестицій; співпраці стейкхолдерів щодо забезпечення розвитку фінансових технологій і бізнес-моделей у відповідності системи публічного управління. Розглянуто та систематизовано конструктивні та деструктивні чинники створення інфраструктури фінтех продуктів. Розроблено карту створення інфраструктури фінтех продуктів, у відповідності до якої визначено способи зниження ймовірності настання ризиків, а саме: підвищення прозорості під час надання будь-яких видів фінтех продуктів, послуг; підвищення заходів безпеки під час збереження персональних даних; проведення заходів щодо підвищення фінансової і технологічної грамотності населення; забезпечення доступного фондування для інтернет-орієнтованих фінансово-технологічних компаній; підвищення ефективності діяльності регулятора, зокрема, під час створення організаційно-правової основи розвитку фінансово-технологічної галузі; покращання якості продуктів фінансових технологій. Доведено, що ринок фінансових технологій є одним з факторів, що дозволяють поліпшити соціально-економічний клімат у країні. Ефективність заходів зниження ймовірності настання ризиків забезпечуватиметься на основі того, що технологічна інфраструктура фінансових технологій підтримується основними стратегіями будь-якого ринку. Перспективою подальшого дослідження є оцінювання готовності до майбутнього виробництва та факторів і умов, необхідних для перетворення виробничих систем, і готовність українського ринку до майбутніх трансформацій.*

*The article considers the creation of technological infrastructure for fintech administration characterized by the corresponding vectors in the context of stakeholder theory. It is noted that the most effective is the creation of a normative sandbox fintech, as they neutralize the limitations of innovative financial technologies. Fintech normative sandboxes are becoming a platform created in the process of implementing a public administration system for testing innovative products and*

*financial services with greater flexibility. As a result, sandboxes are one of the elements of the technological infrastructure of fintech products and contribute to: reducing the time and cost of introducing innovations to the market; financing opportunities by leveling the risks of accepting the client and increasing the return on investment; cooperation of stakeholders to ensure the development of financial technologies and business models in accordance with the system of public administration. The constructive and destructive factors of creation of infrastructure of fintech products are considered and systematized. A map of the creation of the infrastructure of fintech products has been developed, in accordance with which ways to reduce the probability of risks have been identified, namely: increasing transparency in the provision of any types of fintech products, services; increasing security measures when storing personal data; carrying out measures to increase the financial and technological literacy of the population; providing affordable funding for Internet-oriented financial technology companies; increasing the efficiency of the regulator, in particular, in creating the organizational and legal basis for the development of the financial and technological sector; improving the quality of financial technology products. It is proved that the market of financial technologies is one of the factors that can improve the socio-economic climate in the country. The effectiveness of measures to reduce the likelihood of risks will be ensured on the basis that the technological infrastructure of financial technologies is supported by the main strategies of any market. The prospect of further research is to assess the readiness for future production and the factors and conditions necessary for the transformation of production systems, and the readiness of the Ukrainian market for future transformations.*

*Ключові слова: фінтех, інфраструктура фінтех, ризик, чинники, трансформаційний процес, розвиток.*  
*Key words: fintech, fintech infrastructure, risk, factors, transformation process, development.*

## ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Глобальні трансформаційні процеси існуючої технологічної інфраструктури та розвиток. Технологічною базою "цифрової економіки" і, відповідно, індустрії фінансових технологій як головного елементу новітньої економічної моделі буде ряд символічно базових константних технологій: це телекомунікаційні технології, технології аналізу масштабних масивів даних, інтернет речей, штучний інтелект та промисловий інтернет [3; 9]. Крім того, до міждисциплінарних технологій співвідносяться нейротехнології, квантові технології, системи розподіленого реєстру, компоненти робототехніки та сенсорика, інноваційні виробничі технології, технології доповненої та віртуальної реальності.

Окремо варто відзначити, що багато фінансових технологій в багатьох країнах розробляють різноманітні інноваційні концептуальні рішення, які на наявному рівні створення інфраструктури не спроможні стати масштабними [10; 5].

## АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

У сучасних трансформаційних процесах питання розвитку фінансових технологій дедалі частіше є об'єктом дослідження багатьох вітчизняних та закордонних учених і практиків, серед яких: Белінська Г. [1], Дудинець, Л. [2], Жердецька, Л., Городинський, Д. [3], Коваленко, В. [4], Лавров, Р. [5], Шевченко, О., Рудич Л. [6], Маккеффри М., Шифф А. [12], Тейлор Ч., Уілсон К. [11] та інші. Водночас динамічність розвитку фінтеху продукує створення технологічної інфраструктури, яка є недостатньо дослідженою з огляду на доцільність її адміністрування в Україні.

## МЕТА СТАТТІ

Метою статті є проведення аналізу щодо особливостей сприяння розвитку фінтех продуктів на основі виокремлення: конструктивних та деструктивних чинників; ряду факторів ризику, які виникають у вигляді наслідків і чинять негативний вплив.

## ВИКЛАДЕННЯ ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

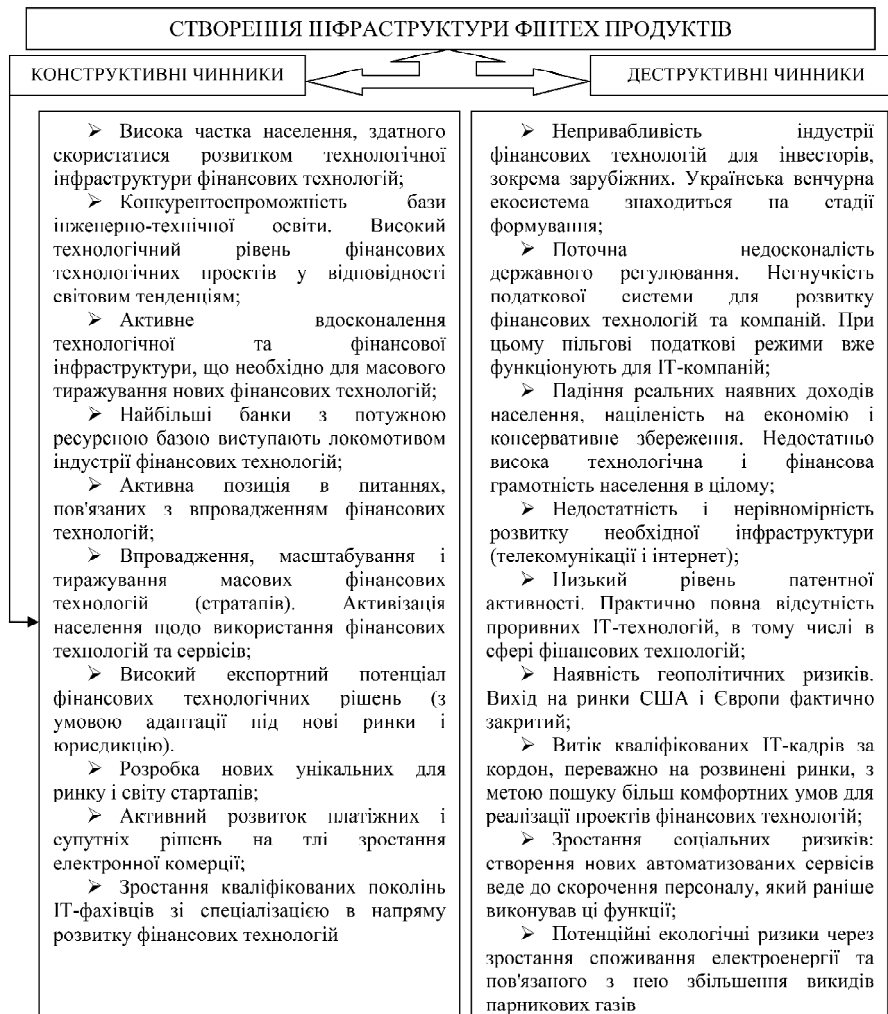
Створення технологічної інфраструктури адміністрування фінтех характеризується відповідними векторами у відповідності теорії стейкхолдерів:

1. Спеціалізовані команди / стейкхолдери — забезпечення постійної узгодженості серед різних відділів / зацікавлених сторін [7].

2. Провідники / адміністратори послуги фінтех, керування, якими здійснюється на публічному рівні для розроблення та розвитку загальних платформ, які можуть сприяти підвищенню ефективності системи адміністрування фінансових технологій. До них слід віднести розробку національної цифрової ідентичності для відповідності KYC, централізованого обміну даними або загальних специфікацій API для великих банків. Наприклад, Банк Англії створив свою програму прискорень фінансових технологій, і MAS у Сінгапурі розробила програму технологій та інновацій фінансового сектору (FSTI), основна мета їх сприяти підтвердженню програмних додатків Фінансових технологій у галузі [7].

3. Нормативи / стандарти фінтех — для забезпечення відповідного адміністрування ділових моделей фінансових технологій, основним чином для краудфандингу, кредитування P2P, електронних грошей.

4. Нормативна пісочна скринька фінтех — для надання дозволу суб'єктам господарювання тестувати су-



**Рис. 1. Чинники створення інфраструктури фінтех продуктів**

Джерело: сформовано автором на основі [8; 7].

часні послуги, товари, бізнес-моделі та схеми доставки у контрольованому середовищі, узгоджених з стейкхолдерами.

Нормативні пісочниці нейтралізують обмеження, які стосуються інноваційних фінансових технологій. Вони стають платформою, яка створена в процесі реалізації системи публічного управління, для тестування інноваційних продуктів та фінансових послуг з більшою гнучкістю. Як наслідок, пісочниці є одним із елементів технологічної інфраструктури фінтех продуктів і сприяють:

— скороченню часу та витрат щодо впровадження на ринок інновацій;

— можливостям щодо фінансування шляхом нівелювання ризиків залучення клієнта та зростання прибутку від інвестицій;

— співпраці стейкхолдерів щодо забезпечення розвитку фінансових технологій і бізнес-моделей у відповідності системи публічного управління. Часто система публічного управління супроводжується застосуванням обмежувальних бар'єрів таких, як рівень інновацій, розмір бізнесу, внески у публічний сектор або доцільність бізнес-моделі.

Проте не усі пісочниці розроблено за такими ознаками. Ключовими відмінними ознаками пісочниць є рівень розвитку фінансових систем, межі публічного управління та сприйняття ризиків.

Вирішальними передумовами є конструктивні та деструктивні чинники створення інфраструктури фінтех продуктів (рис. 1).

Створення інфраструктури фінтех продуктів (рис. 2) спершу стимулюють три основні чинники:

— зростання попиту — ймовірна кількість фінансових послуг, отриманих як населенням, так і бізнесом через інтернет або мобільний зв'язок. Причинами зростаючого попиту є фінансові технології, які підвищують доступність фінансових послуг для зацікавлених сторін; фінансові технології підвищують оперативність отримання фінансових послуг; фінансові технології дозволяють поліпшити умови життя населення, а також забезпечити зростання конкурентоспроможності бізнесу, як наслідок спостерігається зростання прибутковості;

— державне регулювання — діяльність влади, в результаті якої формується єдиний національний фінансово-технологічний простір і інфраструктура. Причинами активності державного регулювання є фінтех один з основних інструментів підвищення прозорості бізнесу та економіки країни в цілому (інструмент зниження кіберризиків у фінансовій сфері); фінтех один із способів підвищення рівня життя населення та фінансової підтримки бізнесу; фінтех забезпечують формування інфраструктури фінансових технологій, наявність якої

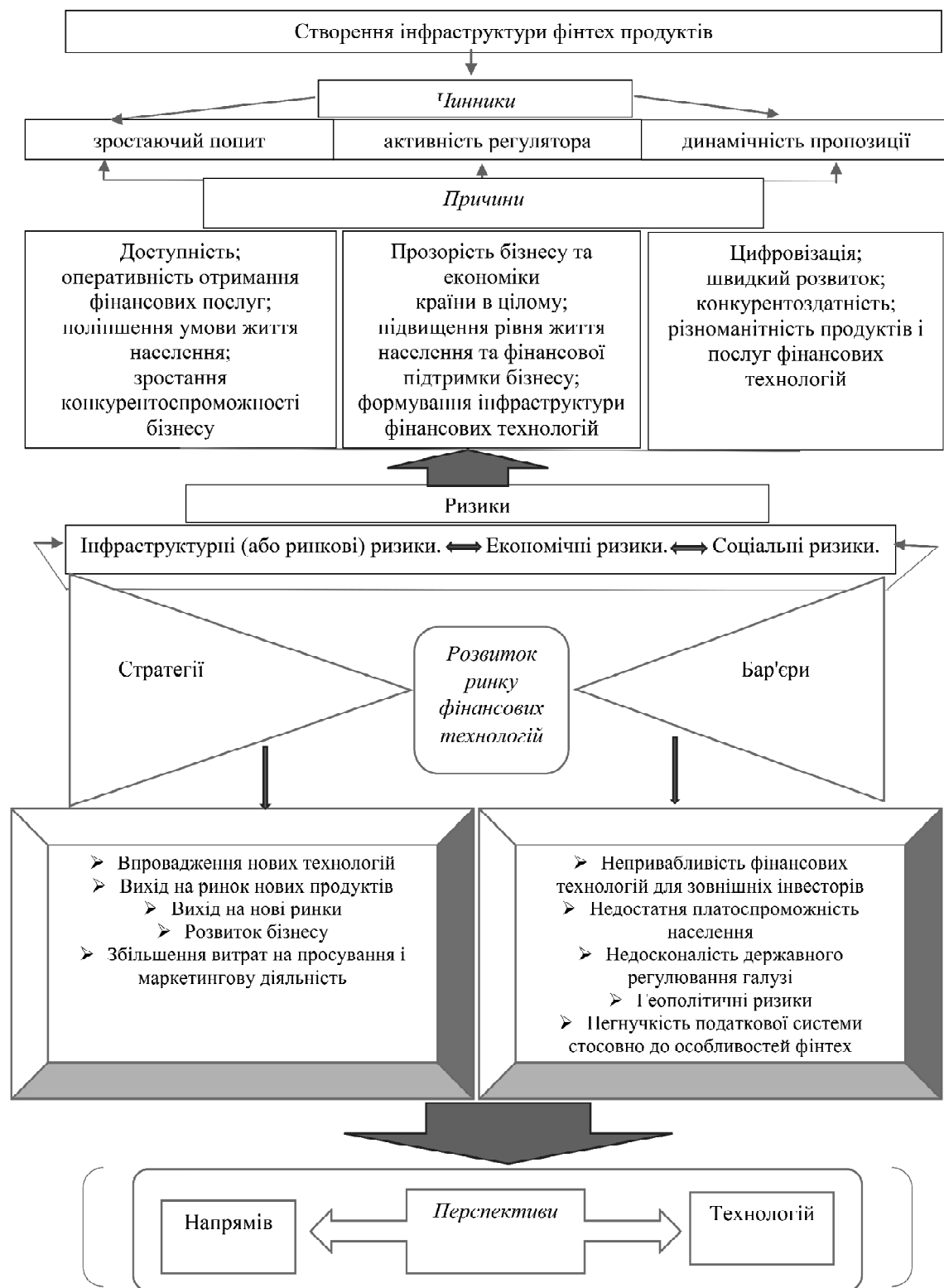


Рис. 2. Карта створення інфраструктури фінтех продуктів

Джерело: сформовано авторами.

на сьогодні вже є обов'язковою умовою розвитку провідних секторів економіки країни;

— динамічність пропозиції — висока чутливість компаній розробників фінтех до зростаючого попиту (регулярний вихід на ринок нових продуктів і послуг). Причинами динамічної прозорості є тенденція до цифровізації, яка є актуальною для всіх індустрій (агробізнес, виробничий сектор, фармацевтика тощо) істотно змінює

потреби бізнесу і їхні очікування від компаній розробників фінансових технологій; ринок фінтех швидко розвивається і є високо конкурентним, у зв'язку з цим представники компаній розробників фінансових технологій чутливі не тільки до особливостей попиту, але і до поведінки конкурентів; ринок фінтех в Україні має можливість використовувати успішний закордонний досвід; динамічність пропозиції (різноманітність продуктів і по-

слуг фінансових технологій) на ринку істотно вище, ніж в інших галузях.

Попри значний позитивний ефект від розвитку інфраструктури фінтех, існує низка факторів ризику, які виникають у вигляді наслідків і чинять негативний вплив. Умовно можна виділити три основні групи таких ризиків.

1. Інфраструктурні (або ринкові) ризики. Особливістю ринку фінтех є його волатильність. У той же час чутливість інтересу споживачів фінансових технологій до ринкових змін (у тому числі ініційованим регулятором) досить висока. Водночас невисока лояльність споживачів до конкретних продуктів фінансових технологій зумовлює те, що вони схильні швидко відмовлятися від тих чи інших продуктів фінансових технологій з появою нових, при введенні різних державних обмежень тощо. Загалом ця особливість характерна загалом для ринку фінансових інститутів. Іншим аспектом інфраструктурного ризику є масштаб наслідків під час виникнення помилки в автоматизованих процесах. Ризик неможливості забезпечення структурної роботи може настати не тільки у разі виникнення кіберризиків (наприклад, витік інформації, в тому числі використання даних для здійснення протизаконних дій), але і в разі технологічного збою в будь-якому з бізнес-процесів. Також важливо відзначити, що компанії розвитку фінтех не враховують можливе збільшення негативного впливу на навколишнє середовище до числа ключових бар'єрів для розвитку інфраструктури фінтех. Це створює зростання екологічного ризику через зростання споживання електроенергії, що супроводжується збільшенням викидів парникових газів. З широким розповсюдженням фінтех і збільшенням числа дата-центрів при відсутності економічно доцільних технологій для підвищення їх енергоефективності та використання альтернативних джерел енергії, потенціал реалізації цих ризиків підвищується.

2. Економічні ризики. Одним з основних економічних ризиків є ризик зростання "закредитованості" населення і бізнесу (бо на сьогодні одним з основних продуктів на ринку фінтех є онлайн-кредитування), що в разі скорочення реальних доходів призведе до зростання боргового навантаження, неповернення, зниження рівня життя населення і ослаблення економіки загалом. Однак цей ризик-фактор безпосередньо залежить від якості наданих фінансових послуг, яке в свою чергу не може бути високим без розвитку фінтех. Крім того, з макроекономічної точки зору, для розвитку ринку фінтех і створення ефективної інфраструктури необхідна підтримка держави, що безпосередньо пов'язано з істотними державними витратами.

На сьогодні велика частка приватних компаній фінтех присутня на ринку менше трьох років, що свідчить про "молодість" ринку і його недостатню зрілість. У зв'язку з цим створення інфраструктури даного ринку вимагає великих інвестицій праці і капіталу, як зі сторони держави, так і бізнес-спільноти, окупність яких можлива не раніше середньострокової перспективи (три — п'ять років).

3. Соціальні ризики. Компанії, що спеціалізуються на фінтех як і будь-які інші технологічні компанії, чинять істотний вплив на трансформацію ринку праці. По-

перше, створення нових послуг для суспільства шляхом автоматизації, роботизації існуючих процесів спричиняють скорочення чисельності персоналу, який виконував ці функції раніше. По-друге, з точки зору залучення персоналу, компанії фінтех орієнтуються на молоде покоління, що в свою чергу збільшує нерівність, з точки зору доступності вакансій для населення старшої вікової групи (від 50 років), що особливо болісно буде сприйматися на тлі пенсійної реформи в Україні.

Важливо зазначити, що перераховані ризик-фактори є актуальними не тільки для ринку фінансових технологій, але й і для інших ринків. Однак ринок фінансових інститутів в Україні є одним з найбільших за кількістю зайнятих громадян, тому його розвиток має супроводжуватися трансформацією освітньої сфери.

Економічні, соціальні та інфраструктурні ризики розвитку ринку фінтех тісно взаємопов'язані, тому посилення того чи іншого бар'єру призводить до виникнення між групових ризиків: соціально-економічних, соціально-інфраструктурних або інфраструктурно-економічних. Наприклад, через волатильність ринку фінтех він відрізняється динамічністю пропозиції (постійна поява нових продуктів і послуг).

Однак поінформованість населення про умови роботи компаній фінансових технологій, зокрема, про юридичні гарантії і волатильності тих чи інших цифрових валют, не завжди є достатньою для прийняття рішень. У результаті виникає як соціально-інфраструктурний ризик, так і соціально-економічний, оскільки користувачі можуть зіштовхнутися з труднощами, в тому числі з матеріальними.

Попри наявність низки ризиків важливо відзначити, що більшість з них не є винятковими для ринку фінансових технологій. Також важливо відзначити, що нині частка компаній, що спеціалізуються на фінансових технологіях на загальному ринку фінансових інститутів не перевищує 5%, тому управління ризиками можливе шляхом застосування інструментів зниження виявлених ризиків, а також їх постійного контролю. Більше того, компанії фінтех (як і інші учасники ринку фінансових інститутів) зацікавлені в покращанні клімату на ринку — скорочення числа негативних кредитних історій, підвищенні прозорості ринку та якості інформації, збільшенні рівня фінансової грамотності тощо на тлі посилення регуляторних заходів, недотримання гравцями правил ведення бізнесу і зниження ефективності їх діяльності. Таким чином, способами зниження ймовірності настання ризиків є:

- підвищення прозорості у разі надання будь-яких видів фінтех продуктів, послуг;
- підвищення заходів безпеки під час зберігання персональних даних;
- проведення заходів щодо підвищення фінансової і технологічної грамотності населення;
- забезпечення доступного фондування для інтернет-орієнтованих фінансово-технологічних компаній;
- підвищення ефективності діяльності регулятора, зокрема, при створенні організаційно-правової основи розвитку фінансово-технологічної галузі;
- поліпшення якості продуктів фінансових технологій.



## ВИСНОВКИ

Загалом ринок фінансових технологій є одним з факторів, що дозволяють покращити соціально-економічний клімат в країні. Ефективність заходів зниження ймовірності настання ризиків забезпечуватиметься на основі того, що технологічна інфраструктура фінансових технологій підтримується основними стратегіями будь-якого ринку. Це в свою чергу свідчить про перспективи такого процесу в середньостроковій перспективі.

Розвиток новітніх технологій як у світі, так і в Україні набирає обертів, суб'єкти в обов'язки яких входить прийняття рішень, зіштовхуються з новими векторами невизначеності щодо майбутнього виробництва. Фундаментом перетворення глобального виробництва є фінансових технології, що швидко розвиваються, а саме "Інтернет речей", штучний інтелект, робототехніка й адитивне виробництво тощо. Перспективою подальшого дослідження є оцінювання готовності до майбутнього виробництва та факторів і умов, необхідних для перетворення виробничих систем, готовність українського ринку до майбутніх трансформацій.

### Література:

- Белінська Г.В. Ринок фінансових інновацій: сутність, особливості та передумови створення. Наукові праці НДФІ. № 1. 2016. С. 137—149.
- Дудинець Л. А. Розвиток фінансових технологій як фактор модернізації фінансової системи. Глобальні та національні проблеми економіки. Вип. 22. 2018. С.794—798.
- Жердецька Л.В., Городинський Д.І. Розвиток фінансових технологій: загрози та можливості для банків. Економіка і суспільство. №10. 2017. С. 583—588.
- Коваленко В. В. Розвиток FinTech: загрози та перспективи для банків України. Приазовський економічний вісник. 2018. С. 127—133.
- Лавров Р.В. Стратегія розвитку фінансових інноваційних технологій. Маркетинг і менеджмент інновацій. 2013. № 3. С. 92—99.
- Писаренко Т.В., Кваша Т.К. Стан інноваційної діяльності та діяльності у сфері трансферу технологій в Україні у 2017 році: аналітична довідка. К.: УкрІНТЕІ. 2018. 100 с.
- Top 10 Фінансових технологій Incubators and Accelerators In Europe 2018. URL: <http://Фінансових технологійnews.ch/Фінансових технологій/top10-Фінансових технологій-incubators-accelerators-europe/15564/> (дата звернення: 07.04.2019).
- Шевченко О.М., Рудич Л.В. Розвиток фінансових технологій в умовах цифровізації економіки України. 2020.
- Яценко М.С., Бондаренко А.О. Актуальні питання розвитку сектору фінансових послуг із застосуванням сучасних фінансових технологій. Держава та регіони. Серія: Економіка та підприємництво. 2019. № 2. С. 25—30.
- Podolchak N., Karkovska V., Levytska Y. Management of innovative projects on the basis of a system-oriented approach. Economic journal Odessa polytechnic university. 2020. № 3 (13). С. 47—52.
- McCaffrey M., Schiff A. Finclusion to Fintech: Fintech Product Development for Low-Income Markets. SSRN Electronic Journal. 2017. URL: <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.3034175> (дата звернення: 29.05.2020).
- Taylor C. et al. Institutional Arrangements for Fintech Regulation and Supervision. FinTech Notes. 2020. № 19 (02). URL: <https://doi.org/10.5089/9781513520308.063> (дата звернення: 30.05.2020).

### References:

- Belins'ka, H. V. (2016), "Financial innovation market: essence, features and preconditions of creation", *Naukovi pratsi NDFI*, vol. 1, pp. 137—149.
- Dudynets', L. A. (2018), "Development of financial technologies as a factor of modernization of the financial system", *Hlobal'ni ta natsional'ni problemy ekonomiky*, Vol, 22, pp.794—798.
- Zherdets'ka, L. V. and Horodyns'kyj, D. I. (2017), "Development of financial technologies: threats and opportunities for banks", *Ekonomika i suspil'stvo*, vol. 10, pp. 583—588.
- Kovalenko, V. V. (2018), "FinTech development: threats and prospects for Ukrainian banks", *Pryazovs'kyj ekonomichnyj visnyk*, pp. 127—133.
- Lavrov, R. V. (2013), "Strategy for the development of financial innovative technologies", *Marketynh i menedzhment innovatsij*, vol. 3, pp. 92—99.
- Pysarenko, T.V. and Kvasha, T.K. (2018), *Stan innovatsijnoi diial'nosti ta diial'nosti u sferi transferu tekhnologij v Ukraini u 2017 rotsi: analitychna dovidka* [The state of innovation and technology transfer activities in Ukraine in 2017: an analytical reference], *UkrINTEI*, Kyiv, Ukraine.
- Fintechnews (2018), "Top 10 Financial Technologies Incubators and Accelerators In Europe", available at: [fintechnews.ch/fintech/top-10-fintech-incubators-accelerators-europe/15564/](http://fintechnews.ch/fintech/top-10-fintech-incubators-accelerators-europe/15564/) (Accessed: 07.04.2019).
- Shevchenko, O. M. and Rudych, L. V. (2020), "Development of financial technologies in the conditions of digitalization of economy of Ukraine", *Efektivna ekonomika*, [Online], vol. 7, available at: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=8053> (Accessed 07 April 2021). DOI: 10.32702/2307-2105-2020.7.61.
- Yatsenko, M. S. and Bondarenko, A. O. (2019), "Current issues of financial services sector development with the use of modern financial technologies", *Derzhava ta rehiony. Seria: Ekonomika ta pidpriemnytstvo*, vol. 2, pp. 25—30.
- Podolchak, N. Karkovska, V. and Levytska, Y. (2020), "Management of innovative projects on the basis of a system-oriented approach", *Economic journal Odessa polytechnic university*, vol. 3 (13), pp. 47—52.
- McCaffrey, M. and Schiff, A. (2017), "Finclusion to Fintech: Fintech Product Development for Low-Income Markets", *SSRN Electronic Journal*, available at: <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.3034175> (Accessed: 29.05.2020).
- Taylor, C. (2020), "Institutional Arrangements for Fintech Regulation and Supervision", *FinTech Notes*, vol. 19 (02), available at: <https://doi.org/10.5089/9781513520308.063> (Accessed: 30.05.2020).

Стаття надійшла до редакції 05.05.2021 р.

Я. Ю. Цимбаленко,  
к. держ. упр., доцент кафедри теорії та практики управління,  
факультет соціології і права, Національний технічний університет України  
"Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського"  
ORCID ID: 0000-0003-0442-7549

DOI: 10.32702/2306-6814.2021.9.125

# РОЛЬ ЕЛЕМЕНТІВ АНТИКОРУПЦІЙНОГО МЕНЕДЖМЕНТУ В СТАНОВЛЕННІ БРЕНДУ ЗАКЛАДІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ

Ya. Tsymbalenko,  
PhD in Public Administration, Associate Professor of the Department of Management Theory and Practice,  
Faculty of Sociology and Law, National Technical University of Ukraine "Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute"

## THE ROLE OF ELEMENT'S ANTI-CORRUPTION MANAGEMENT IN FORMATION BRAND OF HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS

*У статті проаналізовано взаємозв'язок і взаємопроникнення ділової репутації, іміджу й бренду закладів вищої освіти. Розкрито чинники впливу заходів із виявлення й запобігання корупції в закладах вищої освіти на формування їх бренду.*

*Проаналізовано такі поняття, як діловий імідж та репутація. Доведено, що діловий імідж та репутація закладу вищої освіти є складовими елементами бренду закладу вищої освіти та відносяться до морально-етичних категорій. Проведено аналіз впливу ефективності бренду закладу вищої освіти на його популярність серед стейкхолдерів, а також на формування дохідної частини його бюджету. Зроблено припущення, що корупційні прояви в діяльності закладів вищої освіти носять побутовий або адміністративний характер та мають відстрочений вплив на формування майбутнього держави через спотворення сприйняття світу особами, які здобувають вищу освіту та є майбутнім країни. Попри невелику кількість корупційних ризиків у діяльності закладу вищої освіти потребує на увагу той факт, що корупційні ризики все ж таки присутні та потребують низки заходів зі сторони органів влади та адміністрації закладу освіти щодо їх мінімізації та викорінення.*

*Розкрито вплив антикорупційних заходів і становлення антикорупційного менеджменту на формування бренду закладів вищої освіти, зокрема таких, як позитивна ділова репутація, сприятливий імідж, конкурентоспроможність, тривала стійка позиція на ринку й сталий бренд. Доведено, що впровадження елементів антикорупційного менеджменту є запорукою побудови ефективної системи запобігання корупції, та є ключовим елементом для формування нульової толерантності до проявів корупції серед усіх учасників освітнього процесу. Рекомендовано впровадити в систему управління закладів вищої освіти низку локальних нормативних актів, серед яких базове місце приділити Кодексу доброчесної поведінки та професійної етики працівників закладів вищої освіти.*

*The article analyzes the relationship and interpenetration of business reputation, image and brand of higher education institutions. The factors influencing the measures to prevent corruption, such as measures to prevent corruption and measures to detect corruption in higher education institutions on the formation of their brand are revealed.*

*Concepts such as business image and reputation are analyzed. It is proved that the business image and reputation of a higher education institution are components of the brand of a higher education institution and belong to the moral and ethical categories. An analysis of the impact of the*

*effectiveness of the brand of a higher education institution on its popularity among stakeholders, implemented as well as on the formation of the revenue side of its budget. It has been suggested that corruption in the activities of higher education institutions is social or administrative in nature and has a destroyed effect on shaping the future of the state by distorting the perception of the world by those who receive higher education and are the future of the country. Despite the small number of corruption risks in the activities of higher education institutions, the fact that corruption risks are still present and require a number of measures by the authorities and the administration of the educational institution to minimize and eradicate them requires attention.*

*The influence of anti-corruption measures and the formation of anti-corruption management on the formation of the brand of higher education institutions is revealed, including positive business reputation, favorable image, competitiveness, long-term stable market position, and a sustainable brand. It is proved that the introduction of elements of anti-corruption management is the key to creation a system to prevent corruption and key for the formation of zero tolerance for corruption among all participants in the educational process. It is recommended to introduce a number of local regulations into the management system of higher education institutions, among which the basic place should be given to the Code of Conduct and Professional Ethics of Employees of Higher Education Institutions.*

*Ключові слова: бренд, ділова репутація, імідж, заклад вищої освіти, конкурентоспроможність, анти-корупційний менеджмент, толерантність, Кодекс доброчесної поведінки та професійної етики працівників.*

*Keys words: brand, business reputation, image, higher education institution, competitiveness, anti-corruption management, tolerance, Code of Conduct and Professional Ethics of Employees.*

## ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

На сьогодні Україна та світ загалом знаходиться в умовах глобальних перетворень, невизначеності соціально-культурних процесів і нестабільності економіки. У зв'язку з необхідністю процесу розвитку й раціонального використання ресурсів, питання про впровадження стратегії розвитку закладів вищої освіти набуває все більшої актуальності та розглядається як один з найбільш важливих факторів для забезпечення сталого розвитку вищої освіти та країни загалом.

У зв'язку з посиленням та інтенсифікацією конкуренції між закладами вищої освіти (далі — ЗВО) як у межах окремої держави, так і на міжнародному рівні, значно зростає потреба у формуванні конкурентоспроможного іміджу, бездоганної ділової репутації й ефективного бренду ЗВО.

Ділова репутація та імідж ЗВО є значною частиною успішного бренду ЗВО, який зі свого боку стає візитівкою ЗВО на ринку освітніх послуг.

## АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Питання сутності й специфіки брендингу ЗВО або як окремого напрямку, або у складі територіального брендингу, розглядали у своїх працях такі науковці, як С. Семенюк [4], І. Грищенко [5], Н. Крохмальова [5], І. Кучерак [6] та інші.

Поза увагою науковців залишилось питання впливу на сприйняття споживачами освітніх послуг бездоганного образу ЗВО, зокрема, у зв'язку з відсутністю корупційних проявів у його діяльності.

Якщо розглядати ефективність бренду ЗВО, то необхідно звернути увагу на те, що на сьогодні ЗВО знаходяться в стані конкуренції як за традиційні ресурси, такі, як трудові, фінансові й матеріальні, так і за унікальні — інвестиційна привабливість, доступ до участі в освітніх та наукових проєктах, залучення на навчання більшої кількості абітурієнтів і здобувачів вищої освіти. Відповідно, рівень конкурентоспроможності ЗВО визначається можливістю використання й залучення унікальних ресурсів, а також ефективним використанням традиційних ресурсів, але у будь-якому випадку ресурсів, що ґрунтуються на використанні людського капіталу.

Конкурентоспроможність ЗВО безпосередньо залежить від позиціонування ЗВО на ринку освітніх послуг, його іміджу й ділової репутації серед різних груп стейкхолдерів.

Варто зазначити, що науковці розглядають фактори й процеси формування та управління іміджем, діловою репутацією й брендом ЗВО переважно зі сторони маркетингу.

Серед теорій, у яких вчені досліджують формування репутації ЗВО, недостатньо уваги приділяється елементам і факторам, які впливають на формування образу ЗВО, його репутаційної складової.

## ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

Розглянути вплив елементів антикорупційного менеджменту на процеси формування бренду ЗВО, розвиток ділової репутації та іміджу ЗВО.

## РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Для забезпечення сталого розвитку й формування майбутньої ділової еліти України необхідні умови, за яких отримання якісної освіти є не тільки важливим завданням здобувачів вищої освіти, ЗВО, а й українського суспільства загалом. Вирішальну роль у наданні якісних освітніх послуг відіграють сучасні й прогресивні ЗВО з високим рівнем ділової репутації, бездоганним іміджем і просунутим на ринку освітніх послуг брендом.

Як зазначає Е. Радіонова: "Імідж — це цілеспрямовано сформований образ підприємства, що наділяє його індивідуальними рисами й надає певну значимість для оточуючих" [7].

Відповідно до твердження Л. Орбан-Лембрик: "Імідж — це враження, яке організація та її працівники справляють на людей і яке фіксується в їхній свідомості у формі певних емоційно забарвлених стереотипних уявлень" [8].

Тобто можна зробити висновок, що імідж — це сформований у людській свідомості зовнішній образ ЗВО, який має асоціативне сприйняття кожного конкретного ЗВО серед інших подібних.

Якщо розглядати ділову репутацію як елемент впливу на конкурентоспроможність ЗВО, то треба звернути увагу на те, що Вищий господарський суд України зазначив, що ділову репутацію юридичної особи становить престиж її фірмового (комерційного) найменування, торговельних марок та інших належних їй нематеріальних активів серед кола споживачів її товарів та послуг [9]. Зокрема, Верховний суд України також підкреслює, що під діловою репутацією розуміється набута особою суспільна оцінка її ділових і професійних якостей при виконанні нею трудових, службових, громадських чи інших обов'язків [10].

Так, вищезгадані твердження доводять, що поняття ділової репутації належить скоріше до морально-етичних категорій, що не має нормативно-правового регулювання, і визначає сукупність характеристик, що дають змогу охарактеризувати заклад вищої освіти на предмет професійної спроможності, результативності ЗВО й порядності його працівників. Ділова репутація дає змогу ЗВО обіймати вигідні позиції, конкурувати на ринку освітніх послуг і бути привабливим для стейкхолдерів.

Ділова репутація ЗВО є визначальним елементом діяльності установи та/або діяльності його органів управління, яка ґрунтується і на історії заснування, і на бізнес-якостях, як-от: наукові й освітні здобутки, обіймання високих позицій у наукових рейтингах, затребуваність випускників ЗВО на ринку праці в межах країни та за кордоном, впевненій громадській позиції та участі в житті країни, визнанні суспільством авторитету ЗВО та авторитету його органів управління. Ділова репутація базується на прозорості управління й освітнього процесу, доступності інформації про діяльність ЗВО, відсутності корупційних проявів у діяльності ЗВО і його посадових осіб, а також на формуванні нетерпимості до проявів корупції серед усіх учасників освітнього процесу.



Рис. 1. Вплив іміджу на репутацію та бренд

На наш погляд, не можна не погодитися з твердженням, що ділова репутація є визначальним фактором формування бренду ЗВО [11].

Так, Американська асоціація маркетингу визначає поняття "бренд", як об'єднання різних асоціацій споживача, безпосередньо пов'язаних із певним товаром чи послугою, які виникають у результаті набуття особистого досвіду, схвалення громадськості й погодження з поглядом оточуючих. У результаті свідомість споживачів формує образ, який поєднує в собі різні характеристики бренду, пов'язані з його назвою, символом, організацією комунікацій у місцях продажу, досвідом здійснення попередніх покупок і ступенем задоволення якістю товару, а також почуттями й емоціями, викликаними рекламними закликами [9].

Передумовами формування бренду підприємства є позитивна ділова репутація, сприятливий імідж, цінність серед споживачів, лояльність клієнтів, конкурентоспроможність, висока якість продукції, тривала стійка позиція на ринку [11] (рис. 1).

Варто зазначити, що після проведення нами аналізу досліджень провідних науковців щодо специфіки формування ділового іміджу, репутації й бренду, було з'ясовано, що деякі з виділених факторів вже розглядалися та використовувалися, але винятково для дослідження специфіки управління ЗВО у площині маркетингу й взаємодії із зацікавленими сторонами.

Головна мета цього дослідження — окреслити одну з найголовніших складових ділового іміджу, репутації й бренду ЗВО, а корупційних проявів у діяльності ЗВО та в діяльності його органів управління, а також формування нетерпимості до проявів корупції серед усіх учасників освітнього процесу.

Відповідно до твердження доктора Дж. Пундей: "Корупція не є інфекцією, яку раптом може "підхопити" здорове суспільство. Вона є наслідком явищ і тенденцій політики, економіки та розвитку держави. Жодна країна не була ніколи повністю вільною від неї". Корупція, як прояв "хвороби" суспільства, нівелює принцип верховенства права, знищує баланс соціальної справедливості, гальмує економічний розвиток і зводить нанівець конкурентоспроможність країни на міжнародних ринках. Прояви корупції притаманні нашій державі й мають свій прояв на всіх ланках суспільства. Не є винятком із цього правила і галузь освіти та її елементи — сучасні ЗВО.

Необхідно зазначити, що корупційні прояви у ЗВО не належать до великої політичної корупції та не спричиняють глобальної шкоди економіці й державі, але призводять, що є більш важливим, до відстроченої шкоди, оскільки негативно впливають на майбутнє країни.

Неможливо недооцінювати руйнівний вплив корупційних проявів і службових зловживань зі сторони працівників у галузі освіти та ЗВО для суспільства й стабільності демократичних інститутів зокрема.

Головною загрозою корупції в закладах освіти та ЗВО є її негативний вплив на формування свідомості й заздалегідь викривленого сприйняття світу студентською молоддю.

На працівниках ЗВО лежить обов'язок не тільки надавати освітні послуги, але й відповідно до пп. 4 п. 1 ст. 26 Закону України "Про вищу освіту" — "формувати особистості шляхом патріотичного, правового, екологічного виховання, утвердження в учасників освітнього процесу моральних цінностей, соціальної активності, громадянської позиції та відповідальності, здорового способу життя, вміння вільно мислити та самоорганізовуватися в сучасних умовах" [1]. З огляду на це, працівники ЗВО зобов'язані бути не тільки взірцем особистісних якостей, але і мати професійні навички донесення ідеалів сучасного суспільства до здобувачів вищої освіти й формування у них нульової терпимості до проявів корупції.

"Corruption" у перекладі з латинської означає "корозія, роз'їдання, руйнування". Враховуючи специфіку функціонування ЗВО, можна стверджувати, що прояви корупції у діяльності ЗВО руйнують переконання молоді у справедливості світу, держави й суспільства, підривають основи ідеології держави та викривляють погляди на державну політику загалом, що є одним із головних елементів системи занепаду країни, оскільки толерантне ставлення до проявів корупції в освітніх установах є його надійним підґрунтям.

За допомогою експертних оцінок встановлено, що ділова репутація в ринковій вартості підприємства складає 20—25 %, сягаючи іноді 80 %, а зниження ділової репутації на 1 % призводить до падіння ринкової вартості на 3 % [11].

Тому будь-які корупційні прояви у діяльності ЗВО знижують цінність його бренду й впливають на його конкурентоспроможність на ринку освітніх послуг.

"Існує певне стереотипне сприйняття корупції: вважається, що корупція — це мільйони в кишенях суддів, але не 200 гривень у кишені лікаря чи вчителя, — пояснює хитавицю в головах українців заступник генерального директора TNS Світлана Винославська. — Ця тенденція відображена і в оцінці найбільш корупційних структур, серед яких стабільно лідирують суди та прокуратура, а от заклади освіти займають останні місця. До речі, у закладів освіти (як шкільної, так і вищої), а також у нової поліції та медичних закладів один з найвищих рівнів довіри серед населення" [12].

Саме тому, на нашу думку, одним із пріоритетів конкурентоспроможності й розвитку ЗВО є формування позитивного сталого бренду ЗВО через велику кількість елементів, зокрема через підтримання рівня довіри населення та через будівництво сталого уявлення про надійність, безконфліктність і компетентність ЗВО.

Основою такого процесу є відсутність будь-яких корупційних проявів під час діяльності ЗВО і його посадових осіб. Досягнення поставленої стратегічної мети: зайняття на ринку освітніх послуг лідируючих місць, отримання доступу до традиційних та унікальних ре-

сурсів і досягнення високого рівня конкурентоспроможності ЗВО, можливе через стратегічне планування розвитку ЗВО й плану стратегічних змін, який має поєднувати у собі чіткий перелік кроків та заходів.

Одним з елементів стратегічного планування повинно бути впровадження антикорупційного менеджменту ЗВО [3]. Через реалізацію антикорупційних заходів і запровадження наскрізної системи запобігання корупції можливе досягнення такої амбіційної мети, як позитивний імідж, сильна ділова репутація та сталий бренд ЗВО.

За цих обставин система управління ЗВО повинна охоплювати не тільки сформовану стратегію розвитку ЗВО, але і запроваджені системи менеджменту протидії корупції. Система менеджменту протидії корупції має становлення через формування корпоративної культури, прозорості й відкритості діяльності ЗВО [3] та системи антикорупційних заходів, які є не тільки викликами сьогодення, але і зумовленою необхідністю.

Генеza антикорупційних заходів повинна бути в постійному русі відповідно до виявлених корупційних ризиків у діяльності ЗВО та на постійній основі включати дві основні групи заходів, що передбачені в Наказі НАЗК № 102/20 від 17 березня 2020 року:

1. Заходи із запобігання корупції, що повинні включати таке:

1.1. Розроблення, організація й контроль за проведенням заходів щодо запобігання корупційним правопорушенням і правопорушенням, пов'язаним із корупцією.

1.2. Організація роботи з оцінки корупційних ризиків у діяльності відповідального суб'єкта, підготовки заходів щодо їх усунення, внесення керівнику такого відповідального суб'єкта відповідних пропозицій.

1.3. Надання методичної й консультаційної допомоги з питань додержання законодавства щодо запобігання корупції.

1.4. Забезпечення захисту працівників, які повідомили про порушення вимог Закону України "Про запобігання корупції", від застосування негативних заходів впливу з боку керівника або роботодавця відповідно до законодавства щодо захисту викривачів.

2. Заходи з виявлення корупції, що повинні включати:

2.1. Здійснення заходів із виявлення конфлікту інтересів, сприяння його врегулюванню, інформування керівника відповідального суб'єкта та Національного агентства із запобігання корупції про виявлення конфлікту інтересів та заходи, вжиті для його врегулювання.

2.2. Перевірка факту подання суб'єктами декларації декларацій й повідомлення Національного агентства із запобігання корупції про випадки неподання чи несвоєчасного подання таких декларацій у визначеному порядку.

2.3. Здійснення контролю за дотриманням антикорупційного законодавства, зокрема розгляд повідомлень про порушення вимог Закону України "Про запобігання корупції".

2.4. Інформування компетентних органів про факти порушення законодавства у сфері запобігання і протидії корупції [2].

Кожна з груп антикорупційних заходів має ґрунтуватися на принципі несприйняття проявів корупції у всіх

учасників освітнього процесу, який в свою чергу формується за допомогою просвітницької роботи й антикорупційного навчання, пропагандування ідеї ефективності співпраці з викривачами корупції; налагоджування інформаційної підтримки антикорупційної діяльності, а також інформування та візуального доведення інформації про виявлені прояви корупції серед учасників освітнього процесу кожного окремого ЗВО.

На наш погляд, необхідною передумовою становлення антикорупційного менеджменту, підтримання й розвитку нетерпимості до проявів корупції, а так формування позитивного іміджу, ділової репутації та ефективного бренду ЗВО є розроблення та затвердження цілої низки локальних нормативних актів ЗВО, направлених на впровадження системи заходів запобігання й протидії корупції.

Розробки й впровадження в освітній процес потребує також Кодекс доброчесної поведінки та професійної етики працівників ЗВО (далі — Кодекс).

Положення Кодексу повинні базуватися на нормах Конституції України, антикорупційного законодавства України, рекомендаціях Конвенції ООН проти корупції (ратифікованої Законом України № 251-V від 18.10.2006), інших документах ООН і Ради Європи, а також вимогах законів України "Про вищу освіту", "Про запобігання корупції" та інших нормативно-правових актів.

Основними принципами Кодексу та доброчесної поведінки працівників під час виконання посадових обов'язків є: пріоритет інтересів здобувачів вищої освіти; політична нейтральність; неупередженість; компетентність і ефективність; прозорість; нерозголошення конфіденційної інформації (конфіденційність); утримання від виконання незаконних наказів (розпоряджень); корпоративність і нульова толерантність до проявів корупції й хабарництва.

З метою імплементації принципу нетерпимості до проявів корупції в учасників освітнього процесу необхідною умовою діяльності органів управління ЗВО є формування свідомого ставлення кожного учасника освітнього процесу до доброчесної поведінки, якості й прозорості роботи ЗВО, його органів управління та діяльності його працівників.

За цих обставин формування нетерпимості до проявів корупції в учасників освітнього процесу, відсутності клейма "корупція" на бізнес-імені ЗВО є елементом стратегічного планування, на нашу думку, має бути визначальним у процесах становлення та підтримання ділової репутації, іміджу й бренду ЗВО та є основним напрямом роботи з підвищення рівня конкурентоспроможності ЗВО.

## ВИСНОВКИ

Підсумовуючи, варто зазначити, що на сьогодні питання про розвиток ефективного бренду ЗВО і його ділової репутації неможливе без бездоганної, безконфліктної та незаплямованої репутації ЗВО. Одним із механізмів досягнення такої стратегічної мети є започаткування й підтримання в активному робочому режимі механізмів антикорупційного менеджменту. Закладення базису ефективної діяльності антикорупційного менеджменту в ЗВО — залучення до антикоруп-

ційних заходів всіх учасників освітнього процесу. На початковому етапі впровадження є обов'язковим прийняття низки локальних нормативних актів щодо врегулювання діяльності системи антикорупційного менеджменту й популяризація нетерпимості до корупції в будь-яких її проявах. На нашу думку, базовим документом у ЗВО повинен бути Кодекс доброчесної поведінки та професійної етики працівників ЗВО, який має бути обов'язковим документом для формування нетерпимості до проявів корупції в учасників освітнього процесу та одним із найбільш важливих інструментів досягнення високого рівня конкурентоспроможності закладу вищої освіти.

## Література:

1. Про вищу освіту: Закон України від 1 липня 2014 року № 1556-VII // Відомості Верховної Ради (ВВР), 2014, № 37-38, ст. 2004.
2. Про затвердження Типового положення про уповноважений підрозділ (уповноважену особу) з питань запобігання та виявлення корупції: Наказ НАЗК № 102/20 від 17 березня 2020 року [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/z0361-20>
3. Міжнародний стандарт ISO 37001:2016 Системи менеджменту протидії корупції — Вимоги та керівництво по застосуванню [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://iso-management.com/wp-content/uploads/2019/10/ISO-37001-2016.pdf>
4. Семенюк С. Брендинг вищого навчального закладу / С. Семенюк // Галицький економічний вісник. — 2013. — № 3. — С. 133—138 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/gev\\_2013\\_3\\_22](http://nbuv.gov.ua/UJRN/gev_2013_3_22)
5. Ефективність комунікаційної діяльності вищих навчальних закладів / І. М. Грищенко, Н. А. Крахмальова // Вісник Хмельницького національного університету. — 2013. — № 4. — Т. 2. — С. 218—223.
6. Кучерак І. В. Теоретичні аспекти формування освітнього бренду вищого навчального закладу / І. В. Кучерак // ОБРІІ. — № 1 (36). — 2013. — С. 25—26.
7. Родионова Е. В. Формирование положительного имиджа предприятия. Современная экономика: проблемы, тенденции, перспективы. 2010 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://cyberleninka.ru/article/v/formirovanie-pozhitelnogo-imidzha-predpriyatiya> (дата звернення: 20.04.2019).
8. Орбан-Лембрик Л. Е. Психологія управління: посібник / Л. Е. Орбан-Лембрик. — К.: Академвидав, 2003. — 568 с.
9. Інформаційний лист Вищого господарського суду України від 28.03.2007 № 01-8/184 "Про деякі питання практики застосування господарськими судами законодавства про інформацію" [Електронний ресурс]. — Режим доступу: [https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v\\_184600-07#Text](https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v_184600-07#Text)
10. Постанова Пленуму Верховного Суду України від 27.02.2009 № 1 "Про судову практику у справах про захист гідності та честі фізичної особи, а також ділової репутації фізичної та юридичної особи" [Електронний ресурс]. — Режим доступу: [https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v\\_001700-09#Text](https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v_001700-09#Text)

11. Ділова репутація як визначальний фактор формування бренду підприємства Селезньова О.О., Стренковська А.Ю., Євдокімова О.М. Науковий вісник Ужгородського національного університету [Електронний ресурс]. — Режим доступу: [http://www.visnyk-ekonom.uzhnu.uz.ua/archive/25\\_2\\_2019ua/25.pdf](http://www.visnyk-ekonom.uzhnu.uz.ua/archive/25_2_2019ua/25.pdf) випуск 25/2 стр. 115-119]

11. Горин С.В. Деловая репутация организации. Ростов-на-Дону: Феникс, 2006. 256 с.

12. Інформаційний портал НВ [Електронний ресурс] — Режим доступу: <https://nv.ua/ukr/publications/vijti-v-nul-jak-perezavantazhiti-svidomist-suspilstva-na-neterpimist-do-habarnitstva-i-koruptsiji-167209.html> (дата звернення 10.03.2021 року).

13. Cotler F. Lateral Marketing: New Techniques for Finding Breakthrough Ideas. M.: Neva, 2004. 192 p.

## References:

1. The Verkhovna Rada of Ukraine (2014), The Law of Ukraine "About higher education", Vidomosti Verkhovnoi Rady (VVR), vol. 37 — 38.

2. National agency on corruption prevension (2020) "On approval of the Standard Regulations on the authorized subdivision (authorized person) on issues of prevention and detection of corruption", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/z0361-20> (Accessed 25 April 2021).

3. ISO (2016), "International Standard ISO 37001: 2016 Anti-Corruption Management Systems - Requirements and Guidelines for Application", available at: <https://iso-management.com/wp-content/uploads/2019/10/ISO-37001-2016.pdf> (Accessed 25 April 2021).

4. Semeniuk, S. (2013), "Branding of higher education institution", Halyts'kyj ekonomichnyj visnyk, vol. 3, pp. 133-138, available at: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/gev\\_2013\\_3\\_22](http://nbuv.gov.ua/UJRN/gev_2013_3_22) (Accessed 25 April 2021).

5. Hryshenko, I.M. and Krakhmal'ova, N.A. (2013), "The effectiveness of communication activities of higher education institutions", Visnyk Khmel'nyts'koho natsional'noho universytetu, vol. 4, no. 2, pp. 218—223.

6. Kucherak, I.V. (2013), "Theoretical aspects of the formation of the educational brand of higher education", OBRUY, vol. 1 (36), pp. 25—26.

7. Rodyonova, E.V. (2010), "Formation of a positive image of the enterprise. Modern economy: problems, trends, prospects", available at: <https://cyberleninka.ru/article/v/formirovanie-polozhitelnogo-imidzha-predpriyatiya> (Accessed 25 April 2021).

8. Orban-Lembryk, L.E. (2003), Psykholohiia upravlinnia [Psychology of management], Akademvydav, Kyiv, Ukraine.

9. Supreme economic court of Ukraine (2007), "On some issues of the practice of application of information legislation by commercial courts", available at: [https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v\\_184600-07#Text](https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v_184600-07#Text) (Accessed 25 April 2021).

10. Plenum of the Supreme Court of Ukraine (2009), Resolution "On judicial practice in cases of protection of dignity and honor of a natural person, as well as business reputation of a natural and legal person", available at: [https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v\\_001700-09#Text](https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v_001700-09#Text) (Accessed 25 April 2021).

11. Selez'nova, O.O. Strenkovs'ka, A.Yu. and Yevdokimova, O.M. (2019), "Business reputation as a determining factor in the formation of the company's brand", Naukovyj visnyk Uzhhorods'koho natsional'noho universytetu, available at: [http://www.visnyk-ekonom.uzhnu.uz.ua/archive/25\\_2\\_2019ua/25.pdf](http://www.visnyk-ekonom.uzhnu.uz.ua/archive/25_2_2019ua/25.pdf) (Accessed 25 April 2021).

12. Horyn, S.V. (2006), Delovaia reputatsiya orhanyzatsyy [Business reputation of the organization], Fenyks, Rostov-na-Donu, Russia.

13. nv.ua (2016), "Go to zero. How to reset the consciousness of society intolerance to bribery and corruption", available at: <https://nv.ua/ukr/publications/vijti-v-nul-jak-perezavantazhiti-svidomist-suspilstva-na-neterpimist-do-habarnitstva-i-koruptsiji-167209.html> (Accessed 25 April 2021).

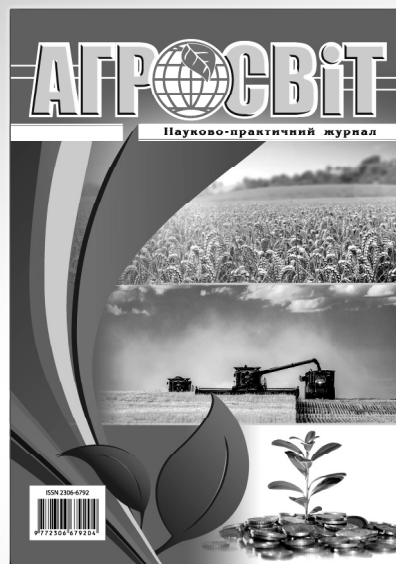
14. Cotler, F. (2004), Lateral Marketing: New Techniques for Finding Breakthrough Ideas, Neva, Moscow, Russia.

Стаття надійшла до редакції 27.04.2021 р.

# АГРОСВІТ

[www.agrosvit.info](http://www.agrosvit.info)

Передплатний індекс: 23847



**Виходить 24 рази на рік**

**Журнал включено до переліку наукових фахових видань України з ЕКОНОМІЧНИХ НАУК (Категорія «Б»)**

**Спеціальності – 051, 071, 072, 073, 075, 076, 292**

І. П. Динник,  
к. держ. упр., асистент кафедри публічного управління та адміністрування,  
Київський національний торговельно-економічний університет, м. Київ  
ORCID ID: 0000-0003-2474-7371

DOI: 10.32702/2306-6814.2021.9.131

## РОЛЬ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА У ПРОТИДІЇ ПАНДЕМІЇ COVID-19

І. Dynnyk,  
PhD in Public Administration, Assistant of the Department of Public Administration,  
Kyiv National University of Trade and Economics, Kyiv

### THE ROLE OF CIVIL SOCIETY IN COUNTERING THE COVID-19 PANDEMIC

*Досліджено особливості впливу на свідомість суспільства коронавірусної пандемії, що зумовила зміну акцентів у системному державно-громадянському партнерстві. Історичний екскурс засвідчив, що пандемії можуть спричиняти більш згубні наслідки, ніж війни. Доведено, що мобільність населення перетворила епідемію в пандемію та глобалізувала боротьбу з нею, загострила ідеологію ліберальної демократії й стала індикатором сформованості громадянського суспільства. У статті розглядається роль громадянського суспільства в боротьбі з пандемією COVID-19 в Україні. Проаналізовано за допомогою даних моніторингу Інституту соціології Національної академії наук України думку українців стосовно громадської активності, визначено рівень цієї активності та в яких основних формах вона проявляється.*

*Відповідно до поставленої дослідницької мети здійснено системний аналіз та виявлено інституційні інститути, які необхідно залучати громадянському суспільству, щоб воно надалі залишалось важливим рушієм у боротьбі з пандемією коронавірусу.*

*Визначено та порівняно основні напрями діяльності громадських організацій в Україні, на думку населення та представників самих громадських організацій. Визначено основні проблеми, які стоять нині на шляху взаємин громадських організацій з владою в Україні.*

*Досліджено думку представників громадських організацій щодо ситуації з пандемією, чи вплинула вона на збільшення громадської активності. Узагальнено оцінку представників громадських організацій теперішнього рівня розвитку громадянського суспільства в Україні. З'ясовано головні пріоритети у діяльності українських громадських організацій в умовах пандемії COVID-19.*

*Пандемія коронавірусної хвороби COVID-19 продемонструвала, що громадські організації та волонтери є значущими соціальними акторами і визначними компонентами громадянського суспільства загалом. Підтвердження цього — виникнення цілої низки організацій, благодійних фондів та волонтерів по всій країні, які почали допомагати населенню та медикам України.*

*Обґрунтовано думку про те, що в умовах кризи відбувся вибух громадської активності, що сприяло нарощенню "соціального капіталу" суспільства, зокрема завдяки реалізації великого потенціалу солідаризації. Пандемія коронавірусної хвороби COVID-19 продемонструвала, наскільки безпрецедентні виклики стоять перед урядами держав та світовим співтовариством.*

*The peculiarities of the influence of the coronavirus pandemic on the consciousness of the society, which caused the change of accents in the systemic state-civil partnership, have been studied. Historical digression has shown that pandemics can have more devastating effects than wars. It has been proven that population mobility has turned the epidemic into a pandemic and globalized the fight against it, exacerbated the ideology of liberal democracy and became an indicator of the formation of civil society. The article considers the role of civil society in the fight against the COVID-19 pandemic in Ukraine.*

*The opinion of Ukrainians regarding public activity is analyzed with the help of monitoring data of the Institute of Sociology of the National Academy of Sciences of Ukraine, the level of this activity is determined and in what main forms it manifests itself. In accordance with the set research goal, a systematic analysis was carried out and institutional institutions were identified that need to be involved in civil society so that it remains an important driver in the fight against the coronavirus pandemic. The main directions of activity of public organizations in Ukraine are defined and compared, according to the population and representatives of public organizations. The main problems that currently stand in the way of relations between public organizations and the authorities in Ukraine have been identified. The opinion of representatives of public organizations on the situation with the pandemic was investigated, whether it influenced the increase of public activity. The assessment of representatives of public organizations of the current level of development of civil society in Ukraine is generalized. The main priorities in the*



*activities of Ukrainian public organizations in the context of the COVID-19 pandemic have been clarified. The COVID-19 coronavirus pandemic has demonstrated that NGOs and volunteers are important social actors and prominent components of civil society as a whole. Proof of this is the emergence of a number of organizations, charitable foundations and volunteers across the country, who began to help the population and doctors of Ukraine.*

*The opinion is substantiated that in the conditions of the crisis there was a surge of public activity, which contributed to the increase of the "social capital" of the society, in particular due to the realization of the great potential of solidarity. The COVID-19 coronavirus pandemic has demonstrated the unprecedented challenges facing governments and the world community.*

*Ключові слова: волонтерство, громадянське суспільство, демократія, державна влада, ідеологія лібералізму, соціальна активність, пандемія, громадські організації, волонтери, COVID-19, солідарність, опитування, інклюзивний підхід.*

*Key words: volunteering, civil society, democracy, state power, ideology of liberalism, social activity, pandemic, public organizations, volunteers, COVID-19, solidarity, polls, inclusive approach.*

## ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ЧИ ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

На сьогодні збереження людського життя виступає самим головним завданням нашої держави у зв'язку із пандемією, яка кожного дня позбавляє життя тисячі громадян. Зазначена загроза вимагає від органів публічної влади консолідованого та зваженого плану протидії, який поєднує у собі належне нормативно-правове забезпечення, чітку роботу закладів охорони здоров'я, соціальну підтримку, карантинні заходи, а також взаємодію органів влади з громадянським суспільством.

Пандемія коронавірусу COVID-19 визначила нові вектори розвитку світової спільноти та соціальних інститутів. Водночас вплив пандемічної кризи на еволюцію громадянського суспільства може суттєво відрізнятись у національному (тактичному) і глобальному (стратегічному) вимірах. Якщо на національному рівні ймовірно розширення простору для громадського активізму (медичне волонтерство, соціальна допомога тощо), то глобально йому загрожують деінтенсифікація міжнародної неурядової співпраці та спроби ревізії громадянських прав і свобод [1].

Сьогодні вже не можна назвати жодної сфери суспільного життя, яка б не зазнала впливу коронавірусної пандемії. Прямо чи опосередковано наслідки поширення світовим вірусом COVID-19 відчувають усі — державна влада, великий і малий бізнес, громадяни абсолютної більшості країн [1].

Надзвичайно актуальним є здійснення системного аналізу та виявлення інституційних інститутів, які потрібно залучити громадянському суспільству, щоб воно залишалось важливим рушієм у боротьбі з пандемією коронавірусу, а також рівноправним з державою партнером під час розбудови пост-пандемічного світу.

## АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ, В ЯКИХ ЗАПОЧАТКОВАНО РОЗВ'ЯЗАННЯ ДАНОЇ ПРОБЛЕМИ

Проблеми громадянського суспільства в Україні активно розробляються як теоретично (В.П. Степаненко [2, с. 138—140], О.С. Резнік [3, с. 68], Є.І. Головаха [4, с. 22—23], С.О. Макеев [5, с. 125]), так і практично. Зокрема, Інститут соціології НАН України в своєму щорічному моніторингу "Українське суспільство", який проводиться з 1992 року, включає питання щодо член-

ства населення у громадських організаціях, мотивації такого членства, довіри до громадських організацій та волонтерів [6]. Ці дані дають можливість прослідкувати та проаналізувати ці питання в динаміці. Низку досліджень проведено Фондом "Демократичні ініціативи імені Ілька Кучеріва", зокрема масштабне загальнонаціональне опитування у 2020 році, в якому досліджувалися питання громадської активності, поінформованості про громадські ініціативи та оцінки змін в обізнаності громадян щодо громадських організацій та їхньої діяльності [7].

Під час пандемії в Україні активно проводилися дослідження громадської думки щодо ситуації навколо COVID-19. Зокрема, їх здійснювали такі потужні соціологічні центри, як Info Sapiens [8], Socis [9], Rating group [10], Research & Branding Group [11], KMIC [12], Kantar [13], Factum Group [14] та Ipsos [15].

Дослідження стосувалися ставлення населення до пандемії COVID-19 та карантинних обмежень. Коло питань загалом було дуже широким, дослідники з'ясували оцінку дій влади та медиків під час пандемії, дізнавалися, чи бояться люди захворіти, яким чином склалася ситуація з роботою, чи постраждали люди у фінансовому плані, наскільки стурбоване населення темпами поширення пандемії, як люди дотримуються профілактичних заходів [16, с. 24—31].

Водночас питання роботи громадських організацій (далі — ГО) під час пандемії зацікавило насамперед представників самих цих організацій. Так, Коаліція Реанімаційний Пакет Реформ провела опитування представників громадських організацій "Оцінка спроможності ОГС в умовах COVID-19" [17]. У дослідженні оцінювали, як ГО організували свою роботу в нових умовах, як адаптували свої поточні проекти, чи відбулися зміни у фінансуванні. Організації "Громадянський Простір" та "Український Форум Благодійників" провели онлайн-опитування серед представників різних видів громадського активізму, аби заміряти виклики та потреби, які постали перед ними в зв'язку з пандемією COVID-19, але питання в дослідженні стосувалися лише організаційних моментів у роботі під час карантину [18].

Однак вище зазначені науковці та соціологічні центри вивчали лише окремі аспекти розвитку громадянського суспільства, регулюванню цивільних відносин в умовах пандемії, поза увагою залишився системний погляд на проблему з огляду на взаємодію громадян й держави в сучасних умовах світової пандемії COVID-19.

## МЕТА СТАТТІ

Метою статті є необхідність здійснення системного аналізу та виявлення інституційних інститутів, які необхідно залучати громадянському суспільству, щоб воно надалі залишалось важливим рушієм у боротьбі з пандемією коронавірусу. Досягнення даної мети зумовлює вирішення таких дослідницьких завдань як: розкрито роль громадянського суспільства у вирішенні проблеми пандемії COVID-19, проаналізувати нові можливості для розвитку громадської активності у період пандемії COVID-19, висвітлити основні механізми, через які громадські організації можуть ефективно впливати на органи влади, розглянути основні проблеми, які стоять на шляху взаємовідносин неурядових організацій з владою.

## ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ З ПОВНИМ ОБГРУНТУВАННЯМ ОТРИМАНИХ НАУКОВИХ РЕЗУЛЬТАТІВ

Громадянське суспільство вже посідає чільне місце у вирішенні проблеми пандемії COVID-19 за допомогою різних громадських ініціатив. Неурядові громадські організації зосереджують свою діяльність на таких напрямках, як різноманітна допомога медичним та іншим службам, що безпосередньо борються з поширенням вірусу та займаються лікуванням людей; збір коштів та необхідних речей для людей похилого віку, інших вразливих груп та малозабезпечених сімей; надання безкоштовних юридичних консультацій з питань трудових прав у період карантину; залучення до проектів з боротьби проти COVID-19 з приватним, міжнародним та урядовим фінансуванням; організація онлайн-курсів з навчання людей діям у складних ситуаціях [1].

Наприклад, в Україні сьогодні переживає нове піднесення волонтерський рух. Очевидно, певні сподівання на волонтерів покладає і українська державна влада, адже вона об'єктивно не здатна приділити належну увагу всім зумовленим пандемією багатоманітним соціальним проблемам. У подібних кризових ситуаціях дійсно варто розраховувати на підтримку активної громадськості — як це вже було в найкритичніші місяці 2014 р. Проте остання не повинна підміняти собою владу й брати на свої плечі завдання, які насамперед має вирішувати держава (законодавчі зміни, централізована фінансова допомога тощо) [1].

В аналітичній доповіді Програми USAID "Долучайся!", яка мала назву "Громадянське суспільство знову піднімається до боротьби з COVID-19" розглянуті реакції волонтерів та ГО на COVID-19 та порівняння їх з діями під час Революції Гідності, проаналізовані відповідні політичні заяви та визначені три основні уроки коронавірусу. Цими уроками стали: 1) активізація волонтерства, відтворення локальних ініціативних груп; 2) комунікація та взаємодія в Інтернеті для відповідальної звітності та комунікації; 3) спостереження та моніторинг розробки політики, пов'язаної з COVID, та постійний контроль. У доповіді підкреслюється "критична роль громадянського суспільства у підтримці демократичного курсу країни" і наводиться приклад того, як багато ГО, включаючи партнерів програми "Долучайся!", діяли задля усунення проблем, які уряд не мав можливості подолати [19].

З перших тижнів початку епідемії Україна охопила волонтерські групи, які виникли по всій території країни. Вони є важливим доповненням для місцевих та на-

ціональних органів влади. Роль бізнесу теж мала вплив на боротьбу з пандемією, компанії швидко розширили сферу своїх корпоративних програм соціальної відповідальності, почали спеціальні ініціативи, навіть профспілки та асоціації виділяли частину своїх ресурсів для швидкої допомоги населенню.

Відповідно, до опитування яке було проведене Фондом "Демократичні ініціативи" імені Ілька Кучеріва в рамках Програми сприяння громадській активності "Долучайся!" з 15 квітня по 1 травня 2020 року серед представників громадських організацій на тему: "Громадянське суспільство в умовах пандемії COVID-19" було з'ясовано [7]:

— Опитані представники громадських організацій загалом оцінили теперішній рівень розвитку громадянського суспільства в Україні як середній.

— Експерти зазначили, що спалах епідемії мав деякий вплив на громадянську активність людей, не погодилися із цим лише близько 20% (середній бал — 2,8 бала за 5-бальною шкалою від 1 — повністю погоджуюсь, до 5 — повністю не погоджуюсь).

— Теза, що спалах епідемії показав людям їхні можливості та силу, набрала рівну кількість відповідей серед тих, хто погодився з нею, та тих, хто як погодився, так і ні.

— Половина опитаних (50%) погодилася з тим, що пандемія примножила у суспільстві те, що визначається як "соціальний капітал" — людські зв'язки, солідарність, взаємодовіру та допомогла виробити навички та технології самоорганізації.

— Думки експертів щодо того, як ГО проявили себе під час пандемії розійшлися. Третина згодна з твердженням, що під час пандемії успішно проявили себе і стали більш відомими у суспільстві низка громадських організацій та лідерів, третина вважає, що цього не сталося, решта дотримується проміжної точки зору. Проте лише чверть експертів згодні з тим, що під час пандемії коронавірусу зародилися нові громадські рухи, організації та висунулися нові лідери і не вважають, що істотно змінилася впливовість у суспільстві партійно-політичних структур та незалежних громадянських структур.

— Більшість погодилися й із тим, що боротьба з епідемією показала — громадяни готові давати гроші на те, що вони вважають важливим (37%) і лише 19% експертів не погодилися з цим.

— Головними пріоритетами у діяльності громадських організацій в умовах пандемії експерти вважають контроль діяльності влади та захист соціально вразливих соціальних груп. Увага ГО має бути також сфокусована на тому, щоб надавати людям юридичну та іншу допомогу в обстоюванні своїх прав, проводити незалежні аналітичні дослідження та пропонувати способи вирішення соціальних проблем.

— У більшості громадських організацій змінилася діяльність із розгортанням пандемії COVID-19 в Україні. Основним напрямом їхньої діяльності стало проведення інформаційного роз'яснення стосовно пандемії.

— Половина опитаних бачить нові можливості для розвитку громадської активності у період пандемії COVID-19. Основними можливостями було виокремлено: налагодження співпраці з використанням новітніх технологій та дистанційних форматів, допомога вразливим групам населення та консультування, а також боротьба із фейками.

— Серед основних механізмів, через які громадські організації можуть найбільш ефективно впливати на владу, більшість опитаних назвали: активну взаємодію з засобами масової інформації та звернення до світової спільноти та міжнародних організацій. А також розробку і просування матеріалів з аналізу політики та відповідних рекомендацій та утворення сильних об'єднань (асоціацій, рухів) громадських організацій.

— Основними проблемами, які стоять сьогодні на шляху взаємовідносин НУО з владою є: небажання влади йти на співпрацю, упереджене ставлення до НУО, пасивність і байдужість населення та непрозорість влади й відсутність інформації про її рішення.

— Першочергово громадські організації повинні зосереджувати свою активність на захисті громадянських прав та свобод, а також на контролі за владою та протидії корупції.

— Основною мотивацією, чому люди беруть участь у діяльності громадських організацій та об'єднань або створюють громадські ініціативи, опитані назвали захист своїх прав та реалізацію інтересів. На другому місці — громадський контроль за діяльністю органів влади, на третьому — турбота про загальне благо та допомога іншим людям.

Отже, результати дослідження показали, що пандемічний виклик, коронакриза та гостра необхідність реагувати на них привели до позитивних зрушень на рівні суспільної свідомості. В суспільстві примножився "соціальний капітал", — запит на людські зв'язки, контакти, солідарність, взаємодовіру в умовах карантинних обмежень значно зріс. Це вилилося в пошук нових можливостей соціальної взаємодії, тому активізувався процес пошуку ресурсів для застосування нових технологій самоорганізації, соціальних комунікацій та вироблення нових навичок [20].

Показово, що половина експертів бачить нові можливості для розвитку громадської активності в налагодженні співпраці організацій громадянського суспільства з іншими партнерами з використанням новітніх технологій та дистанційних форматів. 70% експертів стверджують, що саме партнерство у спільній діяльності має бути основою у відносинах громадянського суспільства та держави під час коронакризи. Ефективній взаємодії та партнерству, на думку експертів, заважають: небажання влади йти на співпрацю, упереджене ставлення до інститутів громадянського суспільства — 73%; непрозорість влади і відсутність інформації про її рішення — 55%; байдужість, пасивність людей до суспільного життя — 64% [20].

Фактично, всі зміни в царині діяльності українського громадянського суспільства є ситуативним реагуванням на пандемію. Позитивні маркери — зростання значущості "соціального капіталу" і запит на нові технології самоорганізації. Поле діяльності для громадянського суспільства в умовах пандемії відчутно розширилося, хоча можливості практичної діяльності в ньому істотно звузилися. Відповіддю на необхідність збереження соціальних контактів, соціальної взаємодії стало значне побільшення їх дистанційних форм, що базуються на використанні сучасних цифрових інформаційно-комунікаційних технологій [20].

За міжнародними оцінками, Індекс сталості організацій громадянського суспільства в Україні все-таки зростає, хоч і дуже повільно. Україна залишається країною з найвищою сталістю організацій громадянського

суспільства у своєму субрегіоні, куди входять Білорусь, Молдова, Грузія, Азербайджан та Вірменія. У 2019 році в Україні зафіксовано поліпшення таких складових: 1) правове середовище діяльності організацій громадянського суспільства; 2) їхні організаційна спроможність і фінансова життєздатність. Однак "косметичний" інституційний позитив легко нівелюється негативною динамікою реальної участі та ставлення пересічних громадян до інститутів громадянського суспільства, впливом обмежень, пов'язаних із пандемією, неготовністю організацій громадянського суспільства та громадян використовувати цифрові технології [20].

Щодо позиції держави у процесах сприяння розвитку громадянського суспільства — привертає увагу факт розробки і широкого обговорення проєкту Національної стратегії сприяння розвитку громадянського суспільства на 2021—2026 роки. Цей комплексний системний нормативно-правовий документ фактично не враховує ключових трендів сучасності — ні цифрових трансформацій, ні викликів пандемії COVID-19.

Можна сказати, що на рівні окремих держав пандемічна криза виконала функцію індикатора спроможності — чи навіть власне наявності — громадянського суспільства. Так, якщо в одних країнах (передусім, у Західній Європі) неурядовий громадський сектор виявився набагато підготовленішим за офіційну владу до викликів пандемії, то в інших (а це більшість азійських та пострадянських країн) про якесь системне державно-громадське партнерство у подоланні кризи тут не йдеться [1].

Переосмислення та ревізії піддається сама ідеологія лібералізму як основа сучасного врядування та громадянськості. Очевидний і до пандемічної кризи занепад світового ліберального порядку став наслідком кризи стратегування та відповідальності. Поширення глобальних проблем (економіка, екологія, міграція, а тепер і пандемія) випереджає можливості вироблення універсальних стратегій їх подолання. Відтак формується запит на швидке вирішення принаймні частини цих новітніх викликів на локальному (національно-державному, максимум — регіональному) рівні [1].

Невипадково загроза наступу на права людини стала предметом спеціальної заяви ООН від 14 квітня 2020 року. У документі, з-поміж іншого, зазначається, що влада має забезпечувати інклюзивний підхід до участі в суспільно важливих процесах, а громадянське суспільство повинно мати можливість брати участь у виробленні політики впровадження спеціальних заходів чи обмежень. Також має бути забезпечене право на свободу висловлювання. Зокрема, варто уникати ухвалення законів та підзаконних актів, які передбачають переслідування за "поширення неправдивої інформації про кризу". Представництво ООН звертає увагу на те, що рік перед поширенням COVID-19 був насичений численними протестами в усьому світі. Люди виступали за демократичніше державне правління, кращий захист прав людини, забезпечення рівності, відхід від політики "затягування пасків", більш ефективнішу боротьбу зі зміною клімату та подолання корупції. Національні уряди повинні відповісти на ці заклики та не використовувати боротьбу з поширенням та наслідками пандемії коронавірусу задля ігнорування цих справедливих вимог [1].

# ВИСНОВКИ З ПРОВЕДЕНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ І ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК У ЦЬОМУ НАПРЯМІ

Постпандемічний світ в ідеалі має бути результатом консолідованого рішення, до вироблення якого залучатимуться впливові міжнародні організації, національні уряди та представники інститутів та організацій громадянського суспільства. Втім, чи зможе воно бути рівноправним та ефективним партнером офіційних інституцій у побудові нового світу залежатиме не лише від перспектив збереження демократичного політичного процесу, а й від дій самого громадянського суспільства — як безпосередньо у боротьбі з пандемією коронавірусу та її наслідками, так і на етапі посткризового діалогу влади з суспільством.

Важливими напрямками діяльності представників громадянського суспільства відносно протидії COVID-19 слід вважати наступне: 1) розповсюдження через мережу Інтернет вимог щодо поведінки під час карантину та правил гігієни, уникнення депресивних станів під час самоізоляції; 2) популяризація дій органів державної влади та місцевого самоврядування щодо протидії коронавірусу та роз'яснення змісту нормативно-правових актів та мети їх прийняття; 3) сприяння дотриманню правил карантину під час знаходження у громадських місцях, повідомлення органів поліції про їх порушення, затримання правопорушників свідомими громадянами; 4) підтримка осіб, які навчаються у закладах освіти різного ступеня шляхом організації та популяризації різних форм дистанційного навчання тощо. Яскравим прикладом реалізації цих ідей можна назвати роботу таких онлайн-сервісів як Prometheus, EdEra, журналу "На урок", ВУМonline, створення благодійної організації "Фонд захисту України від коронавірусу КОВІД-19", діяльність Волонтерського центру допомоги під час епідемії коронавірусу тощо.

Пандемія коронавірусної хвороби COVID-19 продемонструвала, що громадські організації та волонтери є значущими соціальними акторами і визначними компонентами громадянського суспільства загалом. Підтвердження цього — виникнення цілої низки організацій, благодійних фондів та волонтерів по всій країні, які почали допомагати населенню та медикам України.

Таким чином, роль громадянського суспільства у попередженні розповсюдження коронавірусу є надзвичайно важливою, оскільки сприяє формуванню свідомості громадян, які розуміють власну роль у виживанні в умовах пандемії.

## Література:

1. Корнієвський О. Громадянське суспільство в умовах пандемії коронавірусу COVID-19: виклики та перспективи розвитку [Електронний ресурс] / О. Корнієвський. — Режим доступу: <https://niss.gov.ua/news/statti/gromadyanske-suspilstvo-v-umovakh-pandemii-koronavirusu-covid-19-vikliki-ta-perspektivi>
2. Степаненко В.П. Громадянське суспільство: дискурси і практики / В.П. Степаненко. Київ: Ін-т соціології НАН України, 2015. — 420 с.
3. Резнік О. Політична самоідентифікація особистості за умов становлення громадянського суспільства / О. Резнік. — Київ: ІС НАНУ, 2003. — 184 с.

4. Головаха Є. Публічна соціологія як чинник розвитку громадянського суспільства / Є. Головаха, В. Степаненко // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. — 2017. — № 1. — С. 22—23.

5. Общество без доверия / под ред. Е. Головахи, Н. Костенко, С. Макеева. — Киев: Институт социологии НАН Украины, 2014. — 338 с.

6. Українське суспільство: моніторинг соціальних змін / гол. ред. д.екоп.н. В.М. Ворона, д.соціол.н. М.О. Шульга. — Київ: Інститут соціології НАН України, 2019. — Вип. 6 (20).

7. Опитування Фонду "Демократичні ініціативи" імені Ілька Кучеріва в рамках Програми сприяння громадській активності "Долучайся!" з 15 квітня по 1 травня 2020 року серед представників громадських організацій на тему: "Громадянське суспільство в умовах пандемії COVID-19" [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://dif.org.ua/article/gromadyanske-suspilstvo-v-period-pandemii-yak-vona-vplivula-na-gromadsku-aktivnist>

8. Дослідження громадської думки щодо ситуації у країні під час пандемії COVID-19. Березень 2020 р. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: [https://sapiens.com.ua/publications/socpolresearch/114/IS\\_Coronavirus\\_31.03.pdf](https://sapiens.com.ua/publications/socpolresearch/114/IS_Coronavirus_31.03.pdf)

9. Загроза коронавірусу: результати загальнонаціонального опитування громадської думки (прес-реліз) [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://socis.kiev.ua/2020-03-25/>

10. Психоемоційний стан українців на карантині. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: [http://ratinggroup.ua/files/ratinggroup/reg\\_files/rg\\_quarantine\\_042020\\_w4\\_press.pdf](http://ratinggroup.ua/files/ratinggroup/reg_files/rg_quarantine_042020_w4_press.pdf)

11. Всеукраїнське ролінгове дослідження "Рубікон". [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://rb.com.ua/blog/rubikon/>

12. Як українці дотримуються умов карантину. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=925&page=1>

13. Огляд матеріального стану українців. Інфографіка [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://tns-ua.com/news/oglyad-materialnogostanu-ukrayintsv-infografika>

14. Factum Group. Тижневий дайджест [Електронний ресурс]. — Режим доступу: [https://youkrajina.com.ua/files/Factum\\_Group\\_YOU%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%96%CC%88%D0%BD%D0%B0%D0%A2%D0%B8%D0%B6%D0%BD%D0%B5%D0%B2%D0%B8%D0%B9%D0%94%D0%B0%D0%B9%D0%B4%D0%B6%D0%B5%D1%81%D1%82\\_23\\_29%D0%B1%D0%B5%D1%80%D0%B5%D0%B7%D0%BD%D1%8F\\_2020.pdf](https://youkrajina.com.ua/files/Factum_Group_YOU%20%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%96%CC%88%D0%BD%D0%B0%D0%A2%D0%B8%D0%B6%D0%BD%D0%B5%D0%B2%D0%B8%D0%B9%D0%94%D0%B0%D0%B9%D0%B4%D0%B6%D0%B5%D1%81%D1%82_23_29%D0%B1%D0%B5%D1%80%D0%B5%D0%B7%D0%BD%D1%8F_2020.pdf)

15. Стадії емоційного сприйняття українцями COVID-19 та громадська думка щодо соціально-політичної ситуації в Україні / Дослідження настроїв українців щодо COVID-19 та соціально-політичної ситуації в Україні [Електронний ресурс]. — Режим доступу: [https://www.ipsos.com/sites/default/files/ct/news/documents/2020-04/ipsos\\_ukraine\\_societal\\_response\\_study\\_apr\\_2020.pdf](https://www.ipsos.com/sites/default/files/ct/news/documents/2020-04/ipsos_ukraine_societal_response_study_apr_2020.pdf)

16. Ільчук Ю.О. Громадянське суспільство в умовах пандемії covid-19: практики солідаризації / Ю.О. Ільчук // Габітус: Соціальні структури та соціальні відносини. — 2020. — Вип. 13. — Т. 1. — С. 24—31.

17. В Україні до протидії COVID-19 долучені майже половина ГО — дослідження [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://rpr.org.ua/news/v-ukraini-do-protydii-covid-19-dolucheni-mayzhepolovyna-ho-doslidzhennia/>

18. Громадянське суспільство і криза: підсумки опитування [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://www.prostir.ua/?focus=hromadyanske-suspilstvo-i-kryza-pidsumky-opytuvannya>

19. Civil Society Rises Again to Fight COVID-19 [Electronic resource]. — Mode of access: [https://www.dropbox.com/s/oavlan196d7ovof/Pact%20USAID\\_ENGAGE%20UA\\_civsoc\\_despite\\_COVID%2018may%202020.pdf?dl=0](https://www.dropbox.com/s/oavlan196d7ovof/Pact%20USAID_ENGAGE%20UA_civsoc_despite_COVID%2018may%202020.pdf?dl=0)

20. Панькова О. Громадянське суспільство, пандемія та цифрові трансформації Глухий кут чи поле можливостей? [Електронний ресурс] / О. Панькова, О. Касперович // Дзеркало тижня. 27 лютого 2021 р. — Режим доступу: <https://zn.ua/ukr/internal/hromadjanske-suspilstvo-pandemija-ta-tsifrovi-transformatsiji.html>

#### References:

1. Korniiyevs'kyj, O. (2021), "Civil society in the context of the COVID-19 coronavirus pandemic: challenges and prospects", available at: <https://niss.gov.ua/news/statti/gromadyanske-suspilstvo-v-umovakh-pandemii-koronavirusu-covid-19-vikliki-ta-perspektivi> (Accessed 05 May 2021).

2. Stepanenko, V.P. (2015), *Hromadians'ke suspil'stvo: dyskursy i praktyky* [Civil society: discourses and practices], In: *t sotsiologii NAN Ukrainy*, Kyiv, Ukraine.

3. Reznik, O. (2003), *Politychna samoidentyfikatsiia osobystosti za umov stanovlennia hromadians'koho suspil'stva* [Political self-identification of the individual in the conditions of formation of civil society], IC NANU, Kyiv, Ukraine.

4. Holovakha, Ye, and Stepanenko, V. (2017), "Public sociology as a factor in the development of civil society", *Sotsiologhiia: teoriia, metody, marketynh*, vol. 1, pp. 22—23.

5. Golovaha, E. Kostenko, N. and Makeeva, S. (2014), *Obshchestvo bez doveriia* [A society without trust], Institut sociologii NAN Ukrainy, Kyiv, Ukraine.

6. Vorona, V.M. and Shul'ha, M.O. (2019), *Ukrains'ke suspil'stvo: monitorynh sotsial'nykh zmin* [Ukrainian society: monitoring of social change], Institut sociologii NAN Ukrainy, Kyiv, Ukraine.

7. Ilko Kucheriv Democratic Initiatives Foundation (2020), "Poll within the framework of the "Join!" Public Activity Promotion Program "Civil society in the context of the COVID-19 pandemic", available at: <https://dif.org.ua/article/gromadyanske-suspilstvo-v-period-pandemii-yak-vona-vplivula-na-gromadsku-aktivnist> (Accessed 05 May 2021).

8. Info Sapiens (2020), "Public opinion poll on the situation in the country during the COVID-19 pandemic", available at: [https://sapiens.com.ua/publications/socpolresearch/114/IS\\_Coronavirus\\_31.03.pdf](https://sapiens.com.ua/publications/socpolresearch/114/IS_Coronavirus_31.03.pdf) (Accessed 05 May 2021).

9. SOCIS (2020), "The threat of coronavirus: the results of a nationwide public opinion poll (press release)", available at: <http://socis.kiev.ua/2020-03-25/> (Accessed 05 May 2021).

10. Rating Group Ukraine (2020), "Psycho-emotional state of Ukrainians in quarantine", available at: [http://ratinggroup.ua/files/ratinggroup/reg\\_files/rg\\_quarantine\\_042020\\_w4\\_press.pdf](http://ratinggroup.ua/files/ratinggroup/reg_files/rg_quarantine_042020_w4_press.pdf) (Accessed 05 May 2021).

11. All-Ukrainian rolling research "Rubicon" (2021), available at: <http://rb.com.ua/blog/rubikon/> (Accessed 05 May 2021).

12. KIIS (2021), "How Ukrainians comply with the conditions of quarantine", available at: <https://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=925&page=1> (Accessed 05 May 2021).

13. tns-ua.com (2021), "Review of the material condition of Ukrainians. Infographics", available at: <https://tns-ua.com/news/oglyad-materialnogostanukrayintsiv-infografika> (Accessed 05 May 2021).

14. Factum Group (2020), "Weekly digest", available at: [https://youkraina.com.ua/files/Factum\\_Group\\_YOU%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%96CC%88%D0%BD%D0%B0\\_%D0%A2%D0%B8%D0%B6%D0%BD%D0%B5%D0%B2%D0%B8%D0%B9\\_%D0%94%D0%B0%D0%B9%D0%B4%D0%B6%D0%B5%D1%81%D1%82\\_23\\_29\\_%D0%B1%D0%B5%D1%80%D0%B5%D0%B7%D0%BD%D1%8F\\_2020.pdf](https://youkraina.com.ua/files/Factum_Group_YOU%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%96CC%88%D0%BD%D0%B0_%D0%A2%D0%B8%D0%B6%D0%BD%D0%B5%D0%B2%D0%B8%D0%B9_%D0%94%D0%B0%D0%B9%D0%B4%D0%B6%D0%B5%D1%81%D1%82_23_29_%D0%B1%D0%B5%D1%80%D0%B5%D0%B7%D0%BD%D1%8F_2020.pdf) (Accessed 05 May 2021).

15. Ipsos (2020), "Stages of emotional perception of Ukrainians COVID-19 and public opinion on the socio-political situation in Ukraine. A study of Ukrainians' attitudes towards COVID-19 and the socio-political situation in Ukraine", available at: [https://www.ipsos.com/sites/default/files/ct/news/documents/202004/ipsos\\_ukraine\\_societal\\_response\\_study\\_apr\\_2020.pdf](https://www.ipsos.com/sites/default/files/ct/news/documents/202004/ipsos_ukraine_societal_response_study_apr_2020.pdf) (Accessed 05 May 2021).

16. Il'chuk, Yu.O. (2020), "Civil society in the context of the covid-19 pandemic: practices of solidarity", *Habitus: Sotsial'ni struktury ta sotsial'ni vidnosyny*, vol. 13, no. 1, pp. 24—31.

17. Reanimation Package of Reforms Coalition (2020), "In Ukraine, almost half of NGOs are involved in counteracting COVID-19", available at: <https://rpr.org.ua/news/v-ukraini-do-protydii-covid-19-dolucheni-mayzhepolovyna-ho-doslidzhennia/> (Accessed 05 May 2021).

18. prostir.ua (2021), "Civil society and the crisis: survey results", available at: <https://www.prostir.ua/?focus=hromadyanske-suspilstvo-i-kryza-pidsumky-opytuvannya> (Accessed 05 May 2021).

19. USAID (2020), "Civil Society Rises Again to Fight COVID-19", available at: [https://www.dropbox.com/s/oavlan196d7ovof/Pact%20USAID\\_ENGAGE%20UA\\_civsoc\\_despite\\_COVID%2018may%202020.pdf?dl=0](https://www.dropbox.com/s/oavlan196d7ovof/Pact%20USAID_ENGAGE%20UA_civsoc_despite_COVID%2018may%202020.pdf?dl=0) (Accessed 05 May 2021).

20. Pan'kova, O. and Kasperovych, O. (2021), "Civil society, pandemic and digital transformations Deadlock or field of opportunity?", *Dzerkalo tyzhnia*, available at: <https://zn.ua/ukr/internal/hromadjanske-suspilstvo-pandemija-ta-tsifrovitransformatsiji.html> (Accessed 05 May 2021).

*Стаття надійшла до редакції 06.05.2021 р.*

С. О. Малонога,  
аспірант кафедри публічного управління та публічної служби,  
Національна академія державного управління при Президенті України, м. Київ  
ORCID ID: 0000-0002-0381-8479

DOI: 10.32702/2306-6814.2021.9.137

## ПУБЛІЧНЕ УПРАВЛІННЯ ЕКСТРЕНОЮ МЕДИЧНОЮ ДОПОМОГОЮ В КРИЗОВИХ СИТУАЦІЯХ: ФОРМУВАННЯ СИСТЕМИ РЕАГУВАННЯ

S. Malonoga,  
Postgraduate student of the Department of Public Administration and Public Service,  
National Academy for Public Administration under the President of Ukraine, Kyiv

### PUBLIC MANAGEMENT OF EMERGENCY MEDICAL SERVICES IN CRISIS SITUATIONS: FORMATION OF A REACTING SYSTEM

*Розглянуто особливості публічного управління наданням екстреної медичної допомоги в кризових ситуаціях. Дано опис трьох можливих ситуацій, у разі настання яких має надаватися медична допомога — це звичайні, непередбачені та надзвичайні. Зазначається, що останні, як правило, супроводжуються браком необхідних для їх подолання ресурсів і мають ознаки кризової ситуації. Сформовано загальне бачення системи реагування на кризові ситуації, розкриваються складові, роль та функції кожної із п'яти виділених компонент цієї системи, підкреслюється їх взаємозалежність. Виокремлено соціально-економічні, нормативно-правові та організаційні механізми публічного управління, які мають бути задіяні при плануванні заходів з надання ЕМД у кожній із зазначених ситуацій. Запропоновано структурно-логічну схему впровадження системи реагування на зміни ситуації. Зроблено висновок щодо важливості планування та розробки можливих сценаріїв розвитку кризової ситуації на основі налагодження чіткої інформаційної взаємодії органів публічної влади з усіма службами екстреного реагування та створення інтелектуальної мережі, побудованої на обміні цифровими даними в реальному часі, яка використовуватиметься для виявлення та запобігання кризовим ситуаціям пов'язаним, зокрема, з несвоєчасним наданням медичної допомоги, відсутністю необхідних ресурсів.*

*Features of public administration of emergency medical care in crises are considered. There is a description of three possible situations in which medical care should be provided — these are normal, unforeseen and emergency. It is noted that the latter are usually accompanied by a lack of resources needed to overcome them and have signs of a crisis. The definition of a crisis situation is given. The distribution of necessary resources (human, material) and standards according to which medical care should be provided is determined for each of these situations. The general vision of the crisis response system is formed, the components, role and functions of each of the five selected components of this system are revealed, and their interdependence is emphasized. Socio-economic, normative, law, organizational and information mechanisms of public administration are singled out, which should be involved in planning measures to provide EMS in each of these situations. The structural-logical scheme of introduction of the system of reaction to changes of a situation is offered. It is concluded that the importance of planning and developing possible scenarios for the development of a crisis based on the establishment of clear information interaction of public authorities with all emergency services. In this case is important to create an intelligent network based on real-time*

**digital data exchange, which will be used to detect and prevent crises related to, in particular, the untimely provision of medical care, and lack of necessary resources. This network will be used to automate notifications of possible emergencies, natural disasters, and decision-making in crises. Emphasis is placed on the fact that the use of digital technologies and network communications in crisis situations creates the conditions for efficient use and management of all available resources. In addition, it contributes to better control, management and monitoring of emergency services, the effectiveness of decisions taken by public authorities in the field of life safety, thereby reducing costs, increasing the efficiency and increasing the sustainability of the health care system. What is stated in this article serves as a methodological guide to further explorations in the direction of infrastructural transformation of EMS.**

*Ключові слова: ЕМД, інформаційна взаємодія, кризова ситуація, планування заходів, ресурси, система реагування, сценарії.*

*Key words: EMS, information interaction, crisis situation, event planning, resources, response system, scenarios.*

### ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Події, що загрожують життю і здоров'ю людей останнім часом набули загальносвітового масштабу і вимагають від органів влади максимальної концентрації зусиль на розробку заходів реагування на кризові ситуації, які несуть загрозу життю людей. Своєчасне реагування на різного роду загрози вимагає комплексного планування, співпраці, консультацій та подальшої координації дій за різними напрямками, залучення регіональних та місцевих органів влади, служб ЕМД, надзвичайних ситуацій, поліції, департаментів охорони здоров'я, лікарняних закладів та громадських організацій.

Особливо яскраво це проявилось під час низки екологічних, техногенних катастроф та епідемій, терористичних актів, які відбулись наприкінці ХХ ст. (Чорнобиль, урагани "Катріна", "Сенді", землетрус на Гаїті, "Торнадо" та ін.) і на початку ХХІ ст. ("Свинячий грип", "Ебола", Covid 19 та ін.) та послужили яскравим нагадуванням про проблему надання медичної допомоги за умов, коли попит на послуги охорони здоров'я, медичного персоналу, на ресурси різко зростає і потребує спільних зусиль різних гілок влади та її органів управління.

Планування заходів надання ЕМД допомоги у кризових ситуаціях може допомогти організаціям та поставачам медичних послуг, підтримуваних владою та загальнонаціональною системою охорони здоров'я, вживати активних заходів щодо надання медичної допомоги належного рівня.

Однак в умовах кризових ситуацій через відсутність у системі охорони здоров'я необхідних для цього ресурсів доволі часто виникають питання щодо їх перерозподілу та прийняття рішень, які виходять за межі звичайної практики.

За таких умов у процесі планування мають бути задіяні відповідні механізми, застосування яких націлене на те, щоб уникнути поширення захворювань та збільшення кількості смертей, більш ефективно використання обмежених ресурсів шляхом розробки відповідних заходів щодо забезпечення пацієнтам належного рівня екстреної медичної допомоги.

### АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Питанням надання екстреної медичної допомоги та вимірюванню якості її надання, у тому числі в умовах екстрених і кризових ситуацій, присвячена низка досліджень та нормативно-правових актів, в яких містяться окремі положення щодо індикаторів оцінки діяльності, зокрема в частині своєчасного реагування та надання допомоги [3; 4; 11; 12]. Водночас не можна вважати вичерпними затверджені наказом МОЗ України показники та індикатори, що характеризують надання екстреної медичної допомоги [10], особливо за умов врахування та електронного протоколювання важкості кризового стану здоров'я пацієнтів [2].

Досліджуючи вітчизняні та зарубіжні джерела з цього питання [1; 5; 6; 8], стає очевидним, що успішне реагування на екстрені виклики вимагатиме розробки організаційної моделі та медико-організаційних заходів із мінімізації загроз здоров'ю громадян України в особливий період [13] та відпрацювання практичного інструментарію планування таких заходів, які підвищуватимуть готовність до кризової ситуації [14].

В окремих роботах робиться акцент на необхідності задіяння механізмів, які сприятимуть налагодженню обміну даними та взаємодії у надзвичайних та кризових ситуаціях з використанням сучасних засобів зв'язку та програмного забезпечення, як складових архітектури системи реагування на кризові ситуації та надання екстреної медичної допомоги [15]. Крім цього, вказується, що кризові ситуації характеризуються абсолютною потребою налагодження співпраці органів публічної влади між установами та всередині них, яка потребує особливих підходів до управління обмеженими ресурсами в кризових ситуаціях, хорошого зв'язку між органами публічної влади та закладами охорони здоров'я [16], пропонуються інструменти підтримки прийняття рішень, які передбачають впровадження практики управління інцидентами та керування ними, вказують на необхідність дотримання медичним персоналом етичних рамок та процесів, що лежать в основі перерозподілу



Рис. 1. Складові системи реагування на кризові ситуації

дефіцитних ресурсів [17]. Подібні аспекти досліджуються в статті, що присвячена управлінню кризовими ситуаціями в екстрених медичних службах на випадок надзвичайних ситуацій та належної підготовки медичного персоналу з управління ними [18].

Такий короткий огляд лише незначної кількості досліджень вказує на необхідність відпрацювання чітких механізмів публічного управління екстреною медичною допомогою в кризових ситуаціях.

## МЕТА СТАТТІ

Метою статті є формування бачення на особливості публічного управління екстреною медичною допомогою в умовах недостатніх ресурсів, необхідних для подолання кризової ситуації.

## ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Задіяння тих чи інших механізмів публічного управління в значній мірі залежить від характеристики ситуації (події), яка потребує відповідного рівня надання екстреної медичної допомоги та необхідних для кожної ситуації ресурсів. Такі ситуації можуть бути визначені як звичайні, що викликають раптовим погіршенням стану здоров'я, яке загрожує життю пацієнтів і потребує медичної допомоги на дому або поза ним, непередбачені, які є наслідком різного роду нещасних випадків (дорожньо-транспортних пригод, травмування, вибуху газу, пожежі тощо) та надзвичайні (про окремі із них йшла мова вище), які заздалегідь дуже складно, а то і неможливо передбачити [8; 11].

Надання належної медичної допомоги в кожній конкретній ситуації залежить багато в чому від необхідних і наявних ресурсів та прийняття органами публічної влади відповідних рішень та заходів щодо інтеграції зусиль усіх дотичних до даної ситуації служб.

За звичайних (передбачених) ситуаціях наявність ліжко-місць у медичних закладах, персонал та витратні матеріали відповідають стандартам та повсякденній

практиці. У разі необхідності приміщення цих медичних закладів використовуються також і під час інциденту зі значними людськими жертвами. Подібний інцидент викликає активацію плану надзвичайних операцій.

У випадку непередбачених ситуацій використовувати приміщення та обладнання медичних закладів, персонал та витратні матеріали не відповідають повсякденній практиці, але забезпечують надання медичної допомоги та догляд, які функціонально еквівалентні звичайному догляду за пацієнтами. Ці приміщення можна використовувати тимчасово і під час ситуації з масовими жертвами або на більш стійкій основі під час надзвичайної ситуації, яка, за умов коли потреби перевищують ресурси громади, переростає в кризову.

У подальшому під кризовою ситуацією будемо розуміти ситуацію, яка склалась за умов відсутності (браку) достатніх ресурсів для подолання наслідків мало прогнозованої надзвичайної ситуації.

Спроможність надання медичної допомоги у кризовій ситуації зумовлена, перш за все, готовністю закладів системи охорони здоров'я та служб екстреної медичної допомоги (наявність приміщень та обладнання медичних закладів, карет швидкої допомоги, персоналу та іншими ресурсами) забезпечити належну якість медичної допомоги.

Доволі часто кризова ситуація виходить за межі окремої територіальної громади, регіону й потребує від органів публічної влади задіяння окремих механізмів, як таких, що забезпечують не тільки інформаційну взаємодію між усіма учасниками ліквідації наслідків катастрофи, а й сприяють консолідації та перерозподілу наявних (або пошуку додаткових) ресурсів як на місцевому, регіональному, так і на міжрегіональному рівні.

Під час планування заходів з надання ЕМД у кожній із зазначених ситуацій мають бути задіяні:

1. Соціально-економічні механізми, в яких відображена необхідність в ЕМД на основі рівноправного ставлення до пацієнтів, дотримання принципів прозорості, підзвітності, відповідальності та економічної обґрунтованості.
2. Нормативно-правові механізми, які регламентують надання ЕМД.
3. Організаційні та інформаційні механізми, які сприяють налагодженню взаємодії з громадою, провайдерами, застосування доказової практики освіта та обмін інформацією.
4. Показники та індикатори завдяки яким встановлюються межі відповідальності.
5. Стандарти, клінічні процеси та операції.

Успішне реагування на кризові ситуації вимагає від органів публічної влади комплексного планування, координації, співпраці та консультацій з багатьма службами та установами реагування, включаючи служби ЕМД, заклади охорони здоров'я та медичних працівників



на регіональному та місцевому рівнях, служб надзвичайних ситуацій, поліції департаментів охорони здоров'я, громадських організацій, суспільства, приватних медичних закладів.

На рисунку 1 запропонована узагальнена структура реагування органів публічної влади на кризові ситуації, в якій передбачена (проте не обмежується) розробка та реалізація планів надання ЕМД.

Функції реагування виконує кожен із п'яти компонентів системи реагування на надзвичайні ситуації: лікарні та невідкладна допомога; охорона здоров'я; позалікарняна допомога; догоспітальна та екстрена медична допомога та управління кризовими ситуаціями.

Ці компоненти взаємозалежні у своєму внеску в структуру. До них приєднуються центральні, регіональні та місцеві органи влади, завдяки яким залучаються додаткові ресурси та забезпечується безпека.

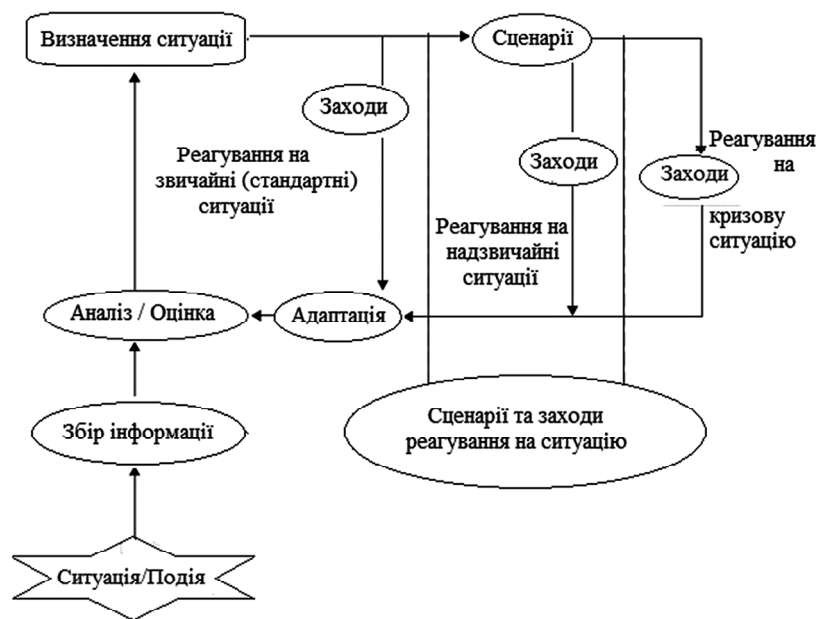
Важливо, щоб прийняття рішень на кожному з цих рівнів лежало в основі всіх аспектів планування та реагування на кризові ситуації, які направлені на збереження життя і здоров'я громадян, забезпечення доступу та задоволення потреб громадян в якісній медичній допомозі.

Підтримуючі зусилля з управління кризовими ситуаціями, орієнтовані на інтеграцію функцій реагування на них, починаються з визначення ролі кожної з них в управлінні екстреною медичною допомогою, її територіальними центрами, координації діяльності усіх служб громадської безпеки та поширення інформації щодо кризових ситуацій. Частина цієї інформації може бути регламентована вимогами охорони здоров'я або нормативними вимогами, наприклад стосовно того, що стосується повідомлення про спалахи вірусної хвороби, які можуть мати наслідки в масштабах усієї країни.

Наведені на цій схемі соціально-економічні та нормативно-правові механізми становлять фундамент розробки стандартів ЕМД. Ряд ключових елементів лежать в основі розробки планів ЕМД, включаючи залучення постачальників медичних послуг як державних, так і приватних, залучення громади, розробку показників та індикаторів [3; 4; 10], дотримання стандартів, клінічних процесів та операцій.

Доказова практика та обмін інформацією, перш за все медичною, є певними "стовпами" цієї основи. Обмін клінічними даними, особливо неідентифікованими даними, може бути важливим доповненням до створення обізнаності в режимі реального часу [7; 9], необхідної для інформування осіб, що приймають рішення, особливо під час епідемій. В контексті означеного департаменти охорони здоров'я повинні аналізувати, оцінювати дані, що отримані від служб ЕМД, медичних закладів, управлінь надзвичайних ситуацій та розробляти необхідні заходи.

Показники та індикатори представляють інформацію та дії, вжиті на певних етапах надання ЕМД, які забезпечують встановлення (виявлення), реагування та моніторинг діяльності служб ЕМД.



**Рис. 2. Впровадження сценаріїв та заходів реагування на зміни ситуації**

Інформація, що має вирішальне значення для моніторингу ключових показників щодо кризової епідеміологічної ситуації, на підставі яких можуть вноситись зміни у надання медичних послуг, має збиратись та інтегруватись в електронній системі охорони здоров'я (eHealth), сформованій на загальній цифровій інфраструктурі, складовою якої є ЕМД [9; 10]. Така інфраструктура має бути єдиним фізичним місцем розташування інформації, на підставі якої співпрацюватимуть усі підрозділи служб системи реагування на кризові ситуації, що надалі полегшує обмін ключовою інформацією та запит на необхідні ресурси.

За таких обставин Міністерство охорони здоров'я відіграє роль своєрідного координаційного центру з протидії епідемії, оскільки його діяльність стосується визначення показників та індикаторів, покладених в основу рішень та заходів, які оцінюються у кризовій ситуації.

Водночас органи публічної влади різних рівнів відіграють вирішальну роль у збиранні інформації та забезпеченні безперервного доступу до такої інформації. Специфічною в процесах планування та вироблення необхідних заходів та впровадження кризових стандартів медичної допомоги в систему публічного управління є роль департаментів охорони здоров'я (за умови активного залучення служб ЕМД та до госпітальної допомоги), які мають стати ключовими організаторами обміну інформацією [6; 8; 13].

Проте, як свідчить практика, лише одного планування надання ЕМД допомоги у кризових ситуаціях може стати недостатньо через відсутність в системі охорони здоров'я необхідних для цього ресурсів, тому потрібне буде прийняття рішень щодо їх перерозподілу, можливо виходячи за межі звичайної практики, розробки сценаріїв та прийняття відповідних заходів (рис. 2).

Після виникнення ситуації першочерговим завданням є встановлення обізнаності щодо неї з подальшою оцінкою наявних ресурсів. Якщо ресурсу недостатньо, вносяться рекомендації стосовно застосовування адап-

тивної стратегії (наприклад, збереження, заміщення та повторне використання).

В умовах кризової ситуації рішення про розподіл / перерозподіл ресурсів може бути єдино можливим і потребуватиме від органів публічної влади задіяння усіх механізмів впливу. У всіх випадках повинна аналізуватися реакція на прийняті рішення та заходи через рівні проміжки часу як частина циклу планування реагування на надзвичайну (кризову) ситуацію та зміни в ній, а елементи їх повторювати до завершення ситуації (події).

На цьому етапі можна застосувати сценарії та заходи, спрямовані на повернення до надання медичної допомоги в звичайних умовах. Ці сценарії та заходи передбачають збереження, заміщення, адаптацію та навіть повторне використання окремих ресурсів в процесі надання ЕМД.

У контексті сказаного, важливим є формування цифрового контуру ЕМД на основі поєднання інфраструктурних компонент системи охорони здоров'я України та інших відомств, яке спрямоване на підвищення ефективності функціонування медичної галузі у кризових ситуаціях, що значно збільшує шанси громадян на отримання своєчасної медичної допомоги.

Наглядним прикладом реагування на розвиток ситуації є ситуація з подолання наслідків вірусних захворювань COVID-19.

## ВИСНОВКИ З ПРОВЕДЕНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

Викладене у статті слугує методологічним дороговказом щодо подальших розвідок у напрямі інфраструктурної трансформації ЕМД. Застосування цифрових технологій та мережевих комунікацій у кризових ситуаціях під час різного роду природних і техногенних загроз життю громадян створює умови для ефективного використання та управління всіма наявними ресурсами. Крім того, створює умови для кращого контролю, управління та моніторингу діяльності служб екстреної допомоги, дієвості рішень, що приймаються органами публічної влади у сфері безпеки життя, тим самим зменшуючи витрати, підвищуючи ефективність та збільшуючи стійкість системи медичної допомоги.

Планування та розробка можливих сценаріїв розвитку кризової ситуації на основі налагодження чіткої інформаційної взаємодії органів публічної влади з усіма службами екстреного реагування сприятиме створенню інтелектуальної мережі, побудованої на обміні цифровими даними в реальному часі, яка використовуватиметься для виявлення та запобігання кризовим ситуаціям, пов'язаним, зокрема, з несвоєчасним наданням медичної допомоги, відсутністю необхідних ресурсів. Дана мережа може бути використана також і для автоматизації сповіщення про можливі надзвичайні стани, природні лиха, та вироблення рішень у кризових ситуаціях.

### Література:

1. Васюк Н.О., Юрочко Т.П. Публічне управління охороною здоров'я в сучасних умовах реформування в Україні. Державне управління: теорія та практика. 2019. № 1. С. 78—84. DOI: <http://doi.org/10.36030-2311-6722-2019-1-78-84> (дата звернення 20.04.2021).

2. Директива 2002/22/ЄС Європейського парламенту та ради від 7 березня 2002 року "Про універсальні послуги та права користувачів стосовно електронних мереж зв'язку і послуг". URL: [https://web.archive.org/web/20160910020625/http://www.112.gov.ua/files/2014/7/16/2\\_7..PDF](https://web.archive.org/web/20160910020625/http://www.112.gov.ua/files/2014/7/16/2_7..PDF) (дата звернення 20.04.2021).

3. Єрмолова Ю.В. Затверджено індикатори якості надання медичної допомоги. Український медичний часопис. 2011. URL: <https://www.umj.com.ua/article/21657/zatverdzheno-indikatoriyakosti-nadannya-medichnoi-dopomogi> (дата звернення 20.04.2021).

4. Індикатори якості медичної допомоги та їх роль в управлінні охороною здоров'я / В.М. Богомаз, Є.Л. Горюх, О.М. Ліщишина [та ін.] Український медичний часопис. № 1(75). I—II. 2010. URL: <https://www.umj.com.ua/article/2959> (дата звернення 20.04.2021).

5. Інституціоналізація публічного управління в Україні: наук.-аналіт. доп. / За заг. ред. М.М. Білінської, О.М. Петроє. Київ: НАДУ, 2019. 210 с.

6. Князевич В. М., Радиш Я. Ф., Васюк Н. О. Державна політика України в галузі охорони здоров'я як організаційно-нормативна система владних дій та управлінських рішень. Інвестиції: практика та досвід. 2015. № 7. С. 105—110.

7. Концепція державної політики у сфері цифрової інфраструктури. Міністерство цифрової трансформації України. 21с. URL: [https://thedigital.gov.ua/storage/uploads/files/page/Policy\\_digital\\_infrastructure\\_v3%20\(1\).pdf](https://thedigital.gov.ua/storage/uploads/files/page/Policy_digital_infrastructure_v3%20(1).pdf) (дата звернення 20.04.2021).

8. Медико-соціальні засади публічного врядування у сфері охорони здоров'я: монографія / За заг. ред. М.М. Білінської, Н.О. Васюк, О.Д. Фірсової; А.Є. Бакай, М.М. Білінська, С.Г. Бойко [та ін.]; Нац. акад. держ. упр. при Президенті України. Київ: НАДУ, 2018. 416 с.

9. Михайлов В.М. Організація взаємодії державних і муніципальних підрозділів екстреної допомоги населенню в системі 112. Державне управління: удосконалення та розвиток. № 4, 2015. URL: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=837> (дата звернення 20.04.2021).

10. Наказ Міністерства охорони здоров'я України. "Про затвердження індикаторів оцінки діяльності системи екстреної медичної допомоги на догоспітальному етапі" від 24.04.2013 № 336.

11. Нова модель роботи ЕМД: підхід МОЗ та Світового банку. 2020. Сайт МОЗ. URL: <https://moz.gov.ua/article/news/moz-ta-cvitovij-bank-rozpochali-vtilennjanovoi-modeli-roboti-ekstrenoi-medichnoi-dopomogi> (дата звернення 20.04.2021).

12. Постанова КМУ "Порядок застосування авіаційних, водних, автомобільних спеціальних санітарних транспортних засобів" від 21 листопада 2012 року № 1218.

13. Проблеми індикативного планування та концепції управління існуючої системи медичного захисту населення України під час проведення контртерористичних операцій / Рошин Г.Г., Кузьмін В.Ю., Крилюк В.О. та ін. Медицина невідкладних справ. 2016. № 7. 78. С. 15—22. DOI: <https://doi.org/10.22141/2224-0586.7.78-2016.86092> (дата звернення 20.04.2021).

14. A practical tool for the preparation of a hospital crisis preparedness plan, with special focus on pandemic

influenza (2007). World Health Organization. URL: [https://www.euro.who.int/\\_\\_data/assets/pdf\\_file/0003/90498/E89763.pdf](https://www.euro.who.int/__data/assets/pdf_file/0003/90498/E89763.pdf) (дата звернення 20.04.2021).

15. Bor-Shing Lin (2016). A seamless ubiquitous emergency medical service for crisis situations. *Comput Methods Programs Biomed.* pp. 89—97. doi: 10.1016/j.cmpb.2015.12.017. Epub 2016 Jan 8.

16. Luciana Teodora Rotaru, Cosmin Ciulu (2011). The Management Of Crisis Situations — Medical Involvement. URL: [https://www.researchgate.net/publication/279975939\\_The\\_Management\\_Of\\_Crisis\\_Situations\\_-\\_Medical\\_Involvement](https://www.researchgate.net/publication/279975939_The_Management_Of_Crisis_Situations_-_Medical_Involvement) (дата звернення 20.04.2021).

17. MDH (2016). Surge Operations and Crisis Care — Planning and Implementation Guidance for Emergency Medical Services. EMSRB/MDH. URL: [https://mn.gov/boards/assets/EMS%20CSC%20v5.2\\_09\\_16\\_16\\_tcm21-273691.pdf](https://mn.gov/boards/assets/EMS%20CSC%20v5.2_09_16_16_tcm21-273691.pdf) (дата звернення 20.04.2021).

18. Svarcova Irena, Hoskova-Mayerova Sarka and Navratil Josef (2016). Crisis Management and Education in Health. ICEEPSY. 7th International Conference on Education and Educational Psychology. URL: [https://www.europeanproceedings.com/files/data/article/46/5391/article\\_46\\_5391\\_pdf\\_100.pdf](https://www.europeanproceedings.com/files/data/article/46/5391/article_46_5391_pdf_100.pdf) (дата звернення 20.04.2021).

#### References:

1. Vasyuk, N.O. and Yurochko, T.P. (2019), "Public health care management in modern conditions of reform in Ukraine", *Public administration: theory and practice*, vol. 1, pp. 78—84, DOI: <http://doi.org/10.36030-2311-6722-2019-1-78-84>

2. EU (2002), "Directive 2002/22 / EC of the European Parliament and of the Council of 7 March 2002 on universal service and users' rights relating to electronic communications networks and services", available at: [https://web.archive.org/web/20160910020625/http://www.112.gov.ua/files/2014/7/16\\_2\\_7..PDF](https://web.archive.org/web/20160910020625/http://www.112.gov.ua/files/2014/7/16_2_7..PDF) (Accessed 20 Apr 2021).

3. Yermolova, Yu.V. (2011), "Approved indicators of quality of medical care", *Ukrainian medical journal*, available at: <https://www.umj.com.ua/article/21657/zatverdzheno-indikatori-yakosti-nadannya-medichnoi-dopomogi> (Accessed 20 Apr 2021).

4. Bogomaz, V.M. Gorokh, E.L. and Lishchyshyna, O.M. (2010), "Indicators of the quality of medical care and their role in health care management", *Ukrainian Medical Journal*, vol. 1 (75), no. I—II, available at: <https://www.umj.com.ua/article/2959> (Accessed 20 Apr 2021).

5. Bilinskaya, M.M. and Petroe, O.M. (2019), *Instytutstionalizatsiia publichnoho upravlinnia v Ukraini: nauk.-analit.dop.* [Institutionalization of public administration in Ukraine: scientific-analytical rev.], NADU, Kyiv, Ukraine.

6. Knyazevych, V.M. Radysh, Y.F. and Vasyuk, N.O. (2015), "State policy of Ukraine in the field of health care as an organizational and regulatory system of government actions and management decisions", *Investments: practice and experience*, vol. 7, pp. 105—110.

7. Ministry of Digital Transformation of Ukraine (2019), "The concept of public policy in the field of digital infrastructure", available at: [https://thedigital.gov.ua/storage/uploads/files/page/Policy\\_digital\\_infrastructure\\_v3%20\(1\).pdf](https://thedigital.gov.ua/storage/uploads/files/page/Policy_digital_infrastructure_v3%20(1).pdf) (Accessed 20 Apr 2021).

8. Bilynska, M.M Vasyuk, N.O Firsova, O.D Bakay, A.E Bilynska, M.M. and Boyko, S.G. (2018), *Medyko-sotsial'ni zasady publichnoho vriaduvannia u sferi okhorony zdorov'ia: monohrafiia* [Medical-social principles of public governance in the field of health care: monograph], NAPA, Kyiv, Ukraine.

9. Mykhailov, V.M. (2015), "Organization of interaction of state and municipal subdivisions of emergency assistance to the population in the system 112", *Public administration: improvement and development*, vol. 4, available at: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=837> (Accessed 20 Apr 2021).

10. Ministry of Health of Ukraine (2013), Order "On approval of indicators for assessing the activity of the emergency medical care system at the pre-hospital stage", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0336282-13#Text> (Accessed 20 Apr 2021).

11. Ministry of Health of Ukraine (2020), "A new model of EMD work: the approach of the Ministry of Health and the World Bank", available at: <https://moz.gov.ua/article/news/moz-ta-cvitovij-bank-rozpochali-vtilennja-novoi-modeli-roboti-ekstrenoi-medichnoi-dopomogi> (Accessed 20 Apr 2021).

12. Cabinet of Ministers of Ukraine (2012), Resolution "Procedure for the use of aviation, water, automobile special sanitary vehicles", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1218-2012-%D0%BF#Text> (Accessed 20 Apr 2021).

13. Roshchin, G.G, Kuzmin, V.Yu. and Krylyuk, V.O (2016), "Problems of Indicative Planning and Management Concepts for the Current Medical System of Protection of Ukrainian Population During Counter-Terrorist Operations", *Emergency Medicine*, vol. 7.78, pp. 15—22. <https://doi.org/10.22141/2224-0586.7.78.2016.86092>

14. World Health Organization (2007), "A practical tool for the preparation of a hospital crisis preparedness plan, with special focus on pandemic influenza", available at: [https://www.euro.who.int/\\_\\_data/assets/pdf\\_file/0003/90498/E89763.pdf](https://www.euro.who.int/__data/assets/pdf_file/0003/90498/E89763.pdf) (Accessed 20 Apr 2021).

15. Bor-Shing, Lin (2016), "A seamless ubiquitous emergency medical service for crisis situations", *Comput Methods Programs Biomed*, pp. 89—97. doi: 10.1016/j.cmpb.2015.12.017.

16. Rotaru, L. T. and Ciulu, C. (2011), "The Management Of Crisis Situations — Medical Involvement", available at: [https://www.researchgate.net/publication/279975939\\_The\\_Management\\_Of\\_Crisis\\_Situations\\_-\\_Medical\\_Involvement](https://www.researchgate.net/publication/279975939_The_Management_Of_Crisis_Situations_-_Medical_Involvement) (Accessed 20 Apr 2021).

17. MDH (2016), "Surge Operations and Crisis Care — Planning and Implementation Guidance for Emergency Medical Services", EMSRB/MDH, available at: [https://mn.gov/boards/assets/EMS%20CSC%20v5.2\\_09\\_16\\_16\\_tcm21-273691.pdf](https://mn.gov/boards/assets/EMS%20CSC%20v5.2_09_16_16_tcm21-273691.pdf) (Accessed 20 Apr 2021).

18. Svarcova, I. Hoskova-Mayerova, S. and Navratil, J. (2016), "Crisis Management and Education in Health", ICEEPSY. 7th International Conference on Education and Educational Psychology, available at: [https://www.europeanproceedings.com/files/data/article/46/5391/article\\_46\\_5391\\_pdf\\_100.pdf](https://www.europeanproceedings.com/files/data/article/46/5391/article_46_5391_pdf_100.pdf) (Accessed 20 Apr 2021).

*Стаття надійшла до редакції 30.04.2021 р.*

О. І. Целуйко,  
здобувач, Державний університет управління та технологій, м. Київ, Україна  
ORCID ID: 0000-0002-9782-5011

DOI: 10.32702/2306-6814.2021.9.143

## ОСОБЛИВОСТІ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ ФІНАНСОВОЇ БЕЗПЕКИ, ЯК ФАКТОРА ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАЦІОНАЛЬНИХ ІНТЕРЕСІВ ДЕРЖАВИ

О. Tseluiko,  
Postgraduate student, State University of Infrastructure and Technologies, Kyiv, Ukraine

### PECULIARITIES OF STATE REGULATION OF FINANCIAL SECURITY AS A FACTOR OF SECURING NATIONAL INTERESTS OF THE STATE

*У статті визначено, що держава виступає головним соціальним інститутом забезпечення безпеки особистості і суспільства. Для реалізації своєї функції захисту національних інтересів державні органи повинні бути наділені певними повноваженнями, ресурсами, силами і засобами. Ефективне правове регулювання державної фінансової безпеки як фактора забезпечення національної безпеки можливо лише в умовах сильного у військово-політичному і економічному сенсі держави. Однак тут є діалектичний зв'язок. Сильною і ефективною держава може бути тільки на основі головування в ній закону, який регламентує будь-яку діяльність в суспільстві, у тому числі і здійснення державної фінансової безпеки. Зазначено, що державна фінансова безпека може вносити свій внесок у вирішення завдань щодо забезпечення національної безпеки тільки в разі чіткої, узгодженої діяльності всіх його органів, що може бути здійснено тільки на основі якісного правового забезпечення. Обгрунтовано, що методологічні рішення повинні бути схильні до: недопущення того, щоб повноваження і функції одних контрольних органів вторгалися в компетенцію інших; забезпечення самостійності і незалежності державної фінансової безпеки; розроблені єдині принципи, що пронизують роботу державної фінансової безпеки в країні знизу доверху; встановити норми фінансових перевірок законності, ефективності та доцільності витрачання бюджетних коштів і використання державної власності її розпорядниками.*

*The article defines that the state is the main social institution for ensuring the security of the individual and society. In order to fulfill their function of protecting national interests, state bodies must be endowed with certain powers, resources, forces and means. In order for the state not to become a source of threats to national security, all its bodies must act strictly in accordance with the law, which is defined in the Law "On National Security of Ukraine" as the most important principle of the national security system. Among the many areas of state activity to ensure national security, the main, determining role is played by legal regulation and, in particular, the implementation of state financial security. Effective legal regulation of state financial security as a factor in ensuring national security is possible only in conditions of a strong military-political and economic sense of the state. However, there is a dialectical connection. A strong and effective state can only be based on the presidency of the law that regulates any activity in society, including the implementation of public financial security. It is noted that the state financial security can contribute to the solution of tasks related to national security only in the case of clear, coordinated activities of all its bodies, which can be done only on the basis of quality legal support. Reasonably methodological solutions should be inclined to the following issues: preventing the powers and functions of some control bodies from invading the competence of others; ensuring the independence and autonomy of state financial security; developed common principles that permeate the work of public financial security in the country from bottom to top; to establish norms of financial inspections of legality, efficiency and expediency of spending budget funds and use of state property by its managers. Thus, the task of implementing another principle of functional unification of all bodies based on national interests, which is most important for ensuring national security, can be solved. It is important that the entire system of unified state financial security in the country is based on common principles. Each region must have an independent body of state financial security. All this will have a beneficial effect on the regional security*

*of individual regions and on the national security of the country as a whole. In this case, the system we are building will be unique solely because it is built on the same principles of operation and solution of tasks, with a clear definition of control bodies and the division of functions and powers of each of them.*

*Ключові слова: держава, соціальний інститут, фінансова безпека, державне регулювання, національні інтереси.*

*Key words: state, social institution, financial security, state regulation, national interests.*

### ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Держава виступає головним соціальним інститутом забезпечення безпеки особистості і суспільства. Для реалізації своєї функції захисту національних інтересів державні органи повинні бути наділені певними повноваженнями, ресурсами, силами і засобами. Щоб саме держава не стала джерелом загроз національній безпеці, всі її органи повинні строго діяти відповідно до Закону "Про національну безпеку України" як найважливіший принцип функціонування системи забезпечення національної безпеки.

Серед безлічі напрямів діяльності держави щодо забезпечення національної безпеки основну, визначальну роль відіграє правове регулювання і, зокрема, здійснення державної фінансової безпеки.

Ефективне правове регулювання державної фінансової безпеки як фактора забезпечення національної безпеки можливо лише в умовах сильної у військово-політичному і економічному сенсі держави. Однак тут є діалектичний зв'язок. Сильною і ефективною держава може бути тільки на основі головування в ній закону, який регламентує будь-яку діяльність у суспільстві, в тому числі і здійснення державної фінансової безпеки.

### АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Актуальність вивчення фінансової безпеки держави пов'язана з економічними проблемами України на сучасному етапі розвитку: зростанням зовнішнього та внутрішнього боргу країни, підвищенням рівня інфляції та рівня монетизації, збільшенням обсягів зобов'язань суб'єктів господарювання тощо. Забезпечення національної економічної та фінансової безпеки не можливе без формування підходів до оцінювання їх стану. Найбільш розповсюджений на сьогодні в українській практиці є індикативний підхід, що має велику кількість переваг, проте не дає змогу комплексно проаналізувати і оцінити таке складне явище, як національна фінансова безпека. Таким чином, на сьогодні для України є актуальною проблема дослідження і розробки альтернативних методів і підходів до оцінки національної фінансової безпеки. Аналіз останніх публікацій вказує, що вагомий внесок у розвиток науки про економічну та фінансову безпеку зробили такі вітчизняні та зарубіжні вчені: О. Василик, О. Барановський, І. Бланк, Б. Бузан, З. Варналій, О. Власюк, С. Воронцов, В. Геєць, М. Єрмошенко, О. Жаліло, Я. Кириченко, Х. Мальгрема, Х. Моргензана, Г. Пастернак-Таранушенко та інші. Попри значну кількість публікацій, визначення особливостей держав-

ного регулювання фінансової безпеки, як фактора забезпечення національних інтересів державні так і не зроблено.

### МЕТА СТАТТІ

Метою статті є дослідження особливостей державного регулювання фінансової безпеки як фактора забезпечення національних інтересів державні.

### ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕНЬ

Державна фінансова безпека може вносити свій внесок у вирішення завдань щодо забезпечення національної безпеки тільки в разі чіткої, узгодженої діяльності всіх його органів, що може бути здійснено тільки на основі якісного правового забезпечення.

Подолати ці суперечності, на наш погляд, покликане прийняття Закону про Концепцію єдиної системи державної фінансової безпеки, покликаний визначити методологічні засади формування і функціонування єдиної системи державної фінансової безпеки в країні в інтересах її національної безпеки. Його завдання має полягати в тому, щоб державну фінансову безпеку був представлений стратегічно. У ньому повинен бути закріплений комплексний і системний характер вирішення всіх виникаючих питань у цій сфері.

Концепція повинна бути розроблена на основі системної методології та функціонального підходу з урахуванням вітчизняного та зарубіжного досвіду. При цьому важливо також мати на увазі, що в разі розробки і прийняття Закону про державну фінансову безпеку в умовах відсутності ретельно продуманої Концепції контролю надзвичайно велика небезпека перекоосу в сторону або надмірної його жорсткості, або необгрунтованого лібералізму, що може дуже дорого обійтися для національної безпеки країни [1]. Основні зусилля в законотворчій роботі повинні, на наш погляд, бути зосереджені на створенні Концепції єдиної системи державної фінансової безпеки в країні.

З питання формування єдиної системи державної фінансової безпеки в економічній і юридичній літературі ось уже кілька років ведеться наукова дискусія.

У науковому дослідженні проблем формування єдиної системи державної фінансової безпеки вихідними, як нам представляється, повинні стати такі концептуальні положення [2].

Перше. Основоположним при формуванні єдиної системи ДФБ повинні стати розмежування повноважень структур державної фінансової безпеки при проведенні

контрольно-ревізійної та експертно-аналітичної діяльності.

Друге. Зняттю суперечностей між структурами державної фінансової безпеки сприятиме чітке, законодавчо оформлене розмежування функцій державної фінансової безпеки, здійснюваного у формі внутрішнього і зовнішнього контролю всередині єдиної системи державної фінансової безпеки.

Третє. Важливою умовою при розробці єдиної системи державної фінансової безпеки на даному етапі є положення, підтримане науковою громадськістю: не порушувати нині чинне конституційне поле, не вносити до Конституції України поправок, що стосуються створення нових органів державної фінансової безпеки, а спробувати розмежувати і визначити місце і роль існуючих нині органів фінансового контролю в єдину систему державної фінансової безпеки.

Методологічного вирішення повинні бути схильні до таких питань:

- недопущення того, щоб повноваження і функції одних контрольних органів вторгалися в компетенцію інших;
- забезпечення самостійності і незалежності державної фінансової безпеки;
- розроблені єдині принципи, що пронизують роботу державної фінансової безпеки в країні знизу доверху;
- встановити норми фінансових перевірок законності, ефективності та доцільності витрачання бюджетних коштів і використання державної власності її розпорядниками [3, с. 363].

Іншою актуальною проблемою забезпечення незалежного фінансового контролю за ефективністю розпорядження бюджетними коштами на місцях є відсутність у рахункових палат нині реального права здійснення контролю відповідних територіальних органів виконавчої влади (Державної казначейської служби, податкових органів) з питань сплати податків і зборів, а також зарахування платежів до бюджетів регіонів. Це створює багато можливостей для зловживань, що завдає непоправної шкоди національній безпеці країни.

Безумовно, зазначені питання повинні бути вбудовані в Концепцію єдиної системи державної фінансової безпеки в Україні. Саме після прийняття Концепції регіональні влади будуть зобов'язані законодавчо встановити, що рахункові палати регіонів зобов'язані мати статус самостійної юридичної особи і перебувати поза структурою виконавчої влади, а основними принципами їх діяльності — повна функціональна і організаційна незалежність і відкритість. Крім того, видається обґрунтованим наділити рахункові палати України правом проведення контрольних заходів у регіональних управліннях виконавчих органів з питань повноти та своєчасності зарахування обов'язкових платежів у територіальні бюджети.

Таким чином, може бути вирішена задача впровадження ще одного найважливішого для забезпечення національної безпеки принципу функціонального об'єднання всіх органів на основі національних інтересів. Важливо, щоб вся система єдиного державної фінансової безпеки в країні будувалася на єдиних принципах. У кожному з регіонів повинен бути незалежний орган державної фінансової безпеки. Все це буде благотвор-

но позначатися як на регіональній безпеці окремих регіонів, так і на національній безпеці країни загалом. В цьому випадку вибудовувана нами система буде єдиною виключно тому, що побудована на єдиних принципах функціонування та вирішення поставлених завдань, з чітким визначенням органів контролю і поділом функцій і повноваження кожного з них [4, с. 87].

Як зазначалося раніше, формування ринку на сучасному етапі докорінно відбивається і на фінансовій діяльності, і на проведенні фінансового контролю в процесі її здійснення. Змінилися цілі, завдання фінансового контролю, його зміст. І як наслідок, в останні роки були скасовані органи народного, партійного контролю і сформовані нові контрольні органи, що дозволяє говорити про зміну суб'єктного складу фінансового контролю.

У сучасних умовах України необхідно зберегти своє соціальне призначення, що має бути виражене і сформульовано в його економічній політиці, спрямованій на забезпечення загальнонаціональних інтересів, соціальної безпеки особистості і суспільства. Це означає, що державний фінансовий контроль, здійснюваний в країні, повинен сприяти боротьбі зі зловживаннями, корупцією, у процесі перерозподілу власності, управління фінансовими потоками. За допомогою його здійснення повинні зніматися гострі суспільні суперечності і послаблюватися соціальну нерівність. Важливою гарантією збереження соціальної спрямованості економічної, а також фінансової політики держави в процесі здійснення фінансової діяльності є не тільки законодавче закріплення принципів її реалізації, а й посилення системного державної фінансової безпеки [5, с. 271].

Реалізація названих практичних заходів дозволить, на наш погляд, створити в процесі реформування економіки України адекватний механізм державної фінансової безпеки і захистити його від протиправних дій, що буде сприяти зміцненню національної безпеки країни. Як показав досвід, сподіватися тільки на ефективність дій ринкових механізмів в економіці вкрай помилково. Необхідно переглянути погляди на роль держави в регулюванні ринкових відносин. Мова не може йти про повернення до адміністративно-командної системи, але запозичення виправдали себе механізмів державного впливу на економіку, в тому числі державної фінансової безпеки, в поєднанні з закономірностями розвитку ринкового суспільства дозволить приступити до вирішення перерахованих раніше проблем без збитку для національної безпеки України.

У сучасних умовах вирішення проблем національної безпеки сприяє система державної фінансової безпеки. Створення такої системи дозволить не тільки упорядкувати економічні відносини в державі, а й вирішити питання інформаційної взаємодії правоохоронних та фінансових органів, які забезпечують економічну безпеку країни.

Відомо, що основна маса фінансових коштів продовжує працювати в системі державних бюджетів всіх рівнів. І саме тут спостерігається найбільша кількість різних порушень. Сьогодні виявлення загроз економічній безпеці та прогнозування їх наслідків здійснюється за допомогою фінансового моніторингу, в основі якого лежить розрахунок поточних значень

індикаторів її стану, прогноз їх зміни і формування інформаційно-аналітичної бази [6, с. 287].

Оскільки бюджетний процес охоплює чотири різних стадії бюджетної діяльності (складання проекту бюджету, його розгляд і затвердження, виконання, складання звіту про виконання бюджету і його затвердження), то система моніторингу повинна бути унікальною для кожного етапу.

Сьогодні з появою нових інформаційних технологій стало можливим повною мірою забезпечити відкритість бюджету. Нові вітчизняні інформаційні технології та технології, що використовуються в глобальній мережі Інтернет, дозволяють довести інформацію про бюджет до всіх зацікавлених сторін. Системний підхід з його потужним сучасним арсеналом, технологія інтеграції інформаційних ресурсів і моніторинг за всіма учасниками бюджетного процесу дозволяють реалізувати концепцію прозорого бюджету і забезпечити можливість у реальному масштабі часу контролювати витрати і доходи кожного бюджету одержувача.

Головним об'єктом фінансового контролю повинна стати не тільки звітна документація бюджету одержувача, а й інформація по всіх платіжних документів, що підтверджують рух коштів, первинних облікових документів, за операціями з цінними паперами, майном і т.п.

Аналіз змісту завдань фінансового контролю, їх складність, масштабність і багатогранність показують, що оптимізувати підготовку і процедуру проведення фінансового контролю в сучасних умовах можна тільки за допомогою єдиної електронної системи, яка має доступ до інформації про фінансово-господарської діяльності всіх органів виконавчої влади, підприємств, установ і організацій [7].

## ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Досягнення поставлених перед фінансовим контролем, передусім державним фінансовим контролем, цілей вимагає реалізації певних завдань (напрямів), які можна звести до наступного: а) проведення перевірки виконання фінансових зобов'язань перед державою та місцевими органами усіма суб'єктами фінансових правовідносин; б) перевірка правильності використання державними і муніципальними установами, організаціями та підприємствами знаходяться в їх господарському віданні або оперативному управлінні грошових коштів (бюджетних коштів, банківських позичок і т. д.); в) перевірка дотримання правил здійснення різних фінансових операцій, розрахунків, зберігання грошових коштів названими раніше суб'єктами). Виявлення внутрішніх резервів виробництва, більш економного та ефективного витрачання матеріальних та грошових ресурсів; д) превентивне завдання, що складається в попередженні та запобіганні можливих порушень фінансового законодавства та фінансової дисципліни; е) перевірка законності в діяльності державних і місцевих органів влади, що беруть участь у фінансовій діяльності.

Результатом реалізації названих завдань є досягнення правопорядку в процесі здійснення фінансової діяльності. Фінансовий контроль забезпечує, таким чином, зворотний зв'язок, що виступає необхідною умовою прийняття вірних управлінських рішень. Правиль-

но поставлений фінансовий контроль сприяє вирішенню, в тому числі питань, що стосуються національної безпеки країни.

### Література:

1. Про затвердження Методичних рекомендацій щодо розрахунку рівня економічної безпеки України: наказ Міністерства економічного розвитку і торгівлі України № 1277 від 29.10.2013 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://ips.ligazakon.net/document/view/ME131588>
2. Давидюк О.О. Соціальна безпека: проблеми теоретичного аналізу та побудови системних показників [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.cpsr.org.ua>
3. Ліпкан В.А. Теорія національної безпеки: [підручник] / В.А. Ліпкан. — К.: КНТ, 2009. — 631 с., С. 362—363.
4. Гнибіденко І.Ф. Соціальна безпека: теорія та українська практика / За ред. І.Ф. Гнибіденка, А.М. Колота, В.В. Рогового та ін. — К.: КНЕУ, 2006. — 292 с.
5. Лібанова Е. Ринок праці та соціальний захист: навч. посіб. із соц. політики / Е. Лібанова, О. Палій. — К.: Основи, 2004. — 491 с.
6. Беляєв О.О. Соціально-економічна безпека: навч. посіб. / О.О. Беляєв, Л.П. Бортнікова, В.І. Кириленко та ін. — К.: КНЕУ, 2010. — 316 с.
7. Грабко Є.В. Забезпечення соціальної безпеки в Україні: регіональний аспект [Електронний ресурс] / Є. Грабко // Публічне адміністрування: теорія та практика. — 2010. — Вип. 2 (4) [Електронний ресурс]. — Режим доступу: [http://www.nbuv.gov.ua/ejournals/Patp/2010\\_2/10gevura.pdf](http://www.nbuv.gov.ua/ejournals/Patp/2010_2/10gevura.pdf)

### References:

1. Ministry of Economic Development and Trade of Ukraine (2013), Order "On Approval of Methodological Recommendations for Calculating the Level of Economic Security of Ukraine", available at: <https://ips.ligazakon.net/document/view/ME131588> (Accessed 20 July 2020).
2. Davydiuk, O.O. (2020), Sotsial'na bezpeka: problemy teoretychnoho analizu ta pobudovy systemnykh pokaznykiv [Social Security: The Problems of Theoretical Analysis and the Construction of Systemic Indices], available at: <http://www.cpsr.org.ua> (Accessed 20 July 2020).
3. Lipkan, V.A. (2009), Teoriia natsional'noi bezpeky [The theory of national security], CST, Kyiv, Ukraine.
4. Hnybidenko, I.F. (2006), Sotsial'na bezpeka: teoriia ta ukrains'ka praktyka [Social Security: Theory and Ukrainian practice], KNEU, Kyiv, Ukraine.
5. Libanova, E. (2004), Rynok pratsi ta sotsial'nyj zakhyst [Labor market and social protection], Osнови, Kyiv, Ukraine.
6. Bieliaiev, O.O. (2010), Sotsial'no ekonomichna bezpeka [Socio economic security], KNEU, Kyiv, Ukraine.
7. Grabko, Ye.V. (2010), "Ensuring social security in Ukraine: regional aspect", Publichne administruvannia: teoriia ta praktyka, vol. 2 (4), available at: [http://www.nbuv.gov.ua/ejournals/Patp/2010\\_2/10gevura.pdf](http://www.nbuv.gov.ua/ejournals/Patp/2010_2/10gevura.pdf) (Accessed 20 July 2020).

Стаття надійшла до редакції 30.04.2021 р.

Д. М. Дейдей,  
аспірант кафедри публічного управління та публічної служби,  
Національна академія державного управління при Президенті України  
ORCID ID: 0000-0003-2713-4538

DOI: 10.32702/2306-6814.2021.9.147

## МОДЕРНІЗАЦІЯ ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВОГО МЕХАНІЗМУ РЕАЛІЗАЦІЇ ВИБОРЧОГО ПРАВА ГРОМАДЯН В УКРАЇНІ

D. Deydey,  
Postgraduate student of the Department of Public Administration and Public Service,  
National Academy for Public Administration under the President of Ukraine

### MODERNIZATION OF THE ORGANIZATIONAL AND LEGAL MECHANISM OF IMPLEMENTATION OF THE ELECTORAL RIGHT OF CITIZENS IN UKRAINE

**У статті обґрунтовано необхідність модернізації організаційно-правового механізму реалізації виборчого права громадян в Україні як важливої вимоги побудови демократичної правової держави. Зазначено, що виборче право — право голосу визнається вагомою конституційною гарантією функціонування демократії, фактично чи не єдиним можливим каналом безпосередньої реалізації народного суверенітету. Доведено, що формування представницьких органів державної влади й органів місцевого самоврядування, обрання Президента, сільських, селищних, міських голів, старост шляхом вільних і демократичних виборів є найважливішою ознакою демократичної правової держави і розвиненого громадянського суспільства. Інтеграційні процеси руху України до міжнародних структур зумовили необхідність приділити належну увагу проблемам гарантування прав і свобод людини та громадянина, в тому числі і виборчого права. Отже, втілення правової держави в життя та реалізація в повному обсязі виборчого права громадян є ідеалом.**

**The article substantiates the need to modernize the organizational and legal mechanism for the implementation of citizens' suffrage in Ukraine as an important requirement for building a democratic state governed by the rule of law. It is noted that the right to vote — the right to vote is recognized as an important constitutional guarantee of the functioning of democracy, in fact, almost the only possible channel for the direct realization of people's sovereignty. It is proved that the formation of representative bodies of state power and local self-government, election of the President, village, settlement, city mayors, elders through free and democratic elections is the most important feature of a democratic state governed by the rule of law and a developed civil society. The integration processes of Ukraine's movement into international structures have necessitated the need to pay due attention to the problems of guaranteeing human and civil rights and freedoms, including the right to vote. Thus, the implementation of the rule of law and the full implementation of citizens' suffrage is an ideal.**

**It is established that at the level of legislation the ways of protection of the voting right of citizens are defined. Necessary conditions for further modernization of the organizational and legal mechanism for the exercise of citizens' suffrage are democratic elections, namely: first, the trust of Ukrainian citizens who are participants in the election process to the institution of elections as a legal and legitimate way of forming representative public authorities should be formed. Polite and respectful attitude of citizens to the transparency of electoral procedures, their belief in democratic values, in the understanding that the election results cannot be falsified, active participation in the electoral process is an important factor in the realization of subjective voting rights of citizens. Secondly, the stability of electoral legislation, which allows to realize in practice the great potential of the institution of elections. Third, one of the key factors in the democracy of elections is the developed institutions of civil society, which have the leverage to influence the process of preparation,**



***adoption of electoral legislation, control over openness, transparency and transparency of all stages of the electoral process. Fourth, the creation of the necessary organizational, material and financial conditions that will allow participants in the election process to fully exercise their right to vote.***

*Ключові слова: виборче право, інститут виборів, безпосередня демократія, представницькі органи публічної влади, реалізація виборчого права громадян.*

*Key words: suffrage, the institution of elections, direct democracy, representative bodies of public power, the implementation of citizens' suffrage.*

### ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Безпосередня участь народу у здійсненні публічної влади в Україні — найважливіше джерело демократизації української державності. Сьогодні демократія, як спосіб правління, займає домінуюче положення порівняно з іншими моделями управління. Аналіз людської цивілізації можна звести до формули "шлях до демократії", а дослідники-правознавці в сфері публічного права від Ф. Гаєка до Ф. Фукуями визначають право та саме державу в контексті феномену демократії. За будь-яких умов саме демократичне правління дозволило вирішити значну кількість протиріч та проблем між людиною та державою.

Із проголошенням України суверенною, демократичною, соціальною та правовою державою надзвичайної актуальності набувають проблеми дослідження демократичного волевиявлення громадян, яке відповідно до ст. 69 Конституції здійснюється через вибори, референдум та інші форми безпосередньої демократії. Водночас саме пріоритетними формами безпосередньої демократії визнаються вибори і референдуми, на яких право голосу мають виборці — громадяни України, які на день їх проведення досягли вісімнадцяти років і є дієздатними, тобто володіють виборчим правом. Виборче право — право голосу визнається вагомою конституційною гарантією функціонування демократії, фактично чи не єдиним можливим каналом безпосередньої реалізації народного суверенітету [2, с. 508].

Безпосередня участь народу у здійсненні публічної влади в Україні — найважливіше джерело демократизації української державності. Інтеграційні процеси руху України до міжнародних структур зумовили необхідність приділити належну увагу проблемам гарантування прав і свобод людини та громадянина, в тому числі і виборчого права. Отже, втілення правової держави в життя та реалізація в повному обсязі виборчого права громадян є ідеалом.

### АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Питання становлення та розвитку виборчого права, інституту виборів, а з ними й інституту виборців в Україні, досліджувались у працях вітчизняних науковців, серед яких: О.П. Бойко, О.І. Васильєва, І.М. Грищенко, В.Д. Гончаренко, О.В. Євсюкова, В.С. Журавський, В.М. Кампо, Ю.Б. Ключковський, В.В. Кравченко, А.О. Река, А.В. Кожина, А.П. Савков, М.І. Ставнічук, Ю.С. Шемшученко, В.М. Шаповал та ін.

### МЕТА ДОСЛІДЖЕННЯ

Метою дослідження є обґрунтування необхідності модернізації організаційно-правового механізму реалізації виборчого права громадян в Україні як важливої вимоги побудови демократичної правової держави.

### ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

У державах, що стали на демократичний шлях розвитку, вибори є основним інститутом, формою та рушієм демократії. Проте в трансформаційних державах основною проблемою є не стільки формальне забезпечення стандартів демократичних інститутів, скільки наповнення їх

реальним діючим сенсом. Адже демократичне правління лише тоді є власне таким, коли воно є реальним [5, с. 149].

Формування представницьких органів державної влади й органів місцевого самоврядування, обрання Президента, сільських, селищних, міських голів, старост шляхом вільних і демократичних виборів є найважливішою ознакою демократичної правової держави і розвиненого громадянського суспільства [7]. У 2020 р. Центральна виборча комісія дозволила змінювати виборчу адресу без прив'язки за місцем реєстрації проживання громадянина, затвердило Порядок розгляду звернення виборця щодо зміни виборчої адреси, який вступив у силу з 1 липня 2020 року. Новий порядок спрямований на реалізацію виборчих прав внутрішньо переміщених осіб та інших виборців, які змушені проживати не за місцем реєстрації. Можливість змінити виборчу адресу за місцем фактичного проживання безумовно збільшить кількість виборців, які можуть взяти участь у голосуванні. Сьогодні виборець може подати заяву про зміну виборчої адреси до органу ведення Державного реєстру виборців (ГРІ) в паперовій або електронній формі. Заява в паперовій формі може бути подано також через уповноважену особу, повноваження якого оформлені відповідно до законодавства, що дозволить безперешкодно скористатися цією процедурою людям з інвалідністю [6].

Подати заяву можна в будь-який час, але не пізніше ніж за п'ять днів до початку виборчого процесу. Також виборець може звернутися до органу ведення ГРІ з новою заявою не раніше ніж через 180 днів після дати внесення до ГРІ останньої зміни адреси виборця. "Після прийняття цього порядку ми розширюємо можливості для реалізації виборчих прав громадян. Завдяки процедурі в найближчих місцевих виборах зможуть брати участь внутрішньо переміщені особи. Для інших громадян України вона створить можливість голосувати в тих територіальних громадах, де вони фактично проживають" [6].

16 липня 2020 р. на засіданні Верховної Ради України було прийнято Закон України "Про внесення змін до деяких законів України щодо вдосконалення виборчого законодавства", який підтримали 308 народних депутатів України. Цим Законом внесено зміни до більшості статей Виборчого кодексу, що стосуються всіх видів виборів і всіх етапів виборчого процесу, діяльності Центральної виборчої комісії, функціонування Державного реєстру виборців, притягнення до адміністративної та кримінальної відповідальності за правопорушення під час виборчого процесу, а саме:

- посилено відповідальність за порушення виборчого законодавства;
- удосконалено виборчі системи виборів депутатів місцевих рад і сільських, селищних, міських голів;
- модифіковано виборчий бюлетень;
- передбачено можливість упровадження інноваційних технологій у виборчому процесі;
- уточнено положення про старост;
- враховано особливості виборчого процесу чергових і перших місцевих виборів в умовах децентралізації;
- удосконалено законодавство з питань територіальної організації виборів і системи виборчих комісій на місцевих виборах;

## Як змінилася формула виборчої застави?\*



\*для кандидатів на посади міських голів у містах, де 90 000 та більше виборців. Також для партій, місцеві організації яких реєструватимуть свої списки до обласних та міських рад із кількістю виборців від 90 тисяч і більше.

**Рис. 1. Розрахунок застави на місцевих виборах в 2020 р.**

Джерело: [4].

— уточнено строки декларування майнового стану, доходів, витрат і зобов'язань фінансового характеру кандидатами на виборні посади;

— зменшено грошову заставу на місцевих виборах тощо.

Основною метою впровадження зазначеного Закону є усунення прогалин та неузгодженостей виборчого законодавства спрямованого на врегулювання виборчого процесу та спрощення (уніфікації) виборчих процедур.

Внесеними Законом змінами до Виборчого кодексу, зокрема, передбачаються комплексні зміни щодо:

- організації документообігу у виборчому процесі,
- процесу підрахунку голосів,
- висування та реєстрації кандидатів,
- спрощення окремих виборчих процедур тощо.

Нагадаємо, що зазначеним Законом також внесено відповідні зміни до:

- Кодексу України про адміністративні правопорушення,
- Кримінального кодексу,
- Кодексу адміністративного судочинства,
- законів України "Про Державний реєстр виборців",

"Про вибори народних депутатів України", "Про внесення змін до деяких законів України щодо визначення територій та адміністративних центрів територіальних громад", "Про запобігання корупції", "Про державну службу", "Про місцеве самоврядування в Україні", "Про службу в органах місцевого самоврядування", "Про статус депутатів місцевих рад", "Про Центральну виборчу комісію".

2020 рік ознаменувався черговими місцевими виборами (25 жовтня), черговою кардинальною реформою законодавства України про місцеві вибори (Виборчий кодекс України було прийнято у 2019 р.). Цей факт сам по собі є грубим порушенням умов реалізації основних засад загальноєвропейського виборчого доробку, до яких Венеціанська Комісія відносить стабільність виборчого законодавства і його захищеність від партійно-політичних маніпуляцій [1, с. 73]. Водночас зрозумілим є той факт, що стабільність виборчого законодавства не означає заборону внесення до нього окремих змін, що стосуються, наприклад, процедури голосування, гарантій виборчих прав, порядку формування виборчих органів, часу голосування тощо. Так, стабільність має передбачати незмінність основоположних засад виборів і передусім виборчої системи, яка найбільшою мірою впливає на результати виборів. Як засвідчує вітчизняний досвід, бажання "модернізувати або вдосконалювати" виборчу систему є перманентним і, зазвичай, безпосередньо перед початком виборчого процесу [3, с. 111].

Аналіз зазначених вище факторів стосовно українських реалій дозволяє констатувати низку висновків. З кожними наступними виборами падає довіра українських громадян до інституту виборів. Таке ставлення виражено в досить невисокій явці виборців як на загальнодержавні парламентські та президентські вибори, так і особливо на місцеві вибори. Підтвердженням тому є явка виборців 25 жовтня 2020 р. на місцеві вибори — 37 % від всіх учасників виборчих перегонів. Ознакою недовіри громадян у можливість чесно, демократично та прозоро обрати народних представників до представницьких органів публічної влади. Тому є цілком байдуже

ставлення більшості виборців і до можливості їх підкупу під час виборчого процесу. Також недовіра обумовлена високою динамікою зміни виборчого законодавства в Україні. Скільки виборів — стільки законів про вибори. Перед кожними виборами — зміни у виборчому законодавстві, що є значною перешкодою для реалізації виборчого права громадян.

Зауважимо, що під час парламентських і місцевих виборів в Україні були використані всі існуючі виборчі системи. Тому можемо стверджувати, що результатом цього є втрата довіри до інституту виборів.

Вважаємо, що так званий пошук оптимальної виборчої системи для парламентських і місцевих виборів в Україні має, по-перше, суто політичний характер, по-друге, є завуальованим маніпулятивним чинником, що відволікає увагу громадян від більш актуальних проблем виборчого процесу.

Тому головним стратегічним завданням виборів має стати системна, комплексна робота, направлена на створення умов для повернення довіри до виборів як до демократичної цінності, що повинно базуватися на сталому виборчому законодавстві, а також певних обмежувальних процедур тимчасового характеру. Мова йде про можливість тимчасового обмеження пасивного виборчого права відносно народних депутатів України, депутатів місцевих рад, які не більш ніж два строки підряд можуть мати представницький мандат органу публічної влади. Це сприятиме оновленню органів публічної влади новими кадрами, створенню умов для партійних і соціальних ліфтів для молодих політиків.

Необхідно, на наш погляд, чітко врегулювати інститут передчасної агітації, створити дієві умови для неможливості підкупу виборців, впровадити прозору систему фінансування виборчих процедур, яка б унеможливила використання "чорних" або "сірих" схем фінансування виборів, оплати праці суб'єктів виборчого процесу тощо.

Звертаємо увагу на повторення помилок попереднього Закону про вибори 2015 р. у частині формування виборчих комісій, коли було монополізовано право на формування виборчої комісії парламентськими політичними партіями. Зокрема, вони не лише мають гарантоване представництво у складі територіальної комісії, ще й додатково беруть участь у жеребкуванні відносно другого представника своєї партії у виборчій комісії, що є, на нашу думку, неприпустимим.

Зауважимо, що пропорційна виборча система — не найкраща для місцевих виборів, але якщо вже її обрали, то має бути й альтернатива. Право місцевих організацій партій висувати кандидатів нехай залишається, але варто надати пра-

во висувати список незалежних кандидатів, наприклад, до міських рад. Нічого поганого немає в тому, що лікар, адвокат, вчитель зберуть список незалежних кандидатів. Існує необхідність позбавлення місцевих організацій партій монополного права на висування кандидатів до місцевих рад.

Порівняно із виборчою кампанією 2015 р. на виборах 2020 р. застава зросла майже у 40 разів (рис. 1).

Це стосується кандидатів на посади міських голів у містах, де 90000 та більше виборців. Також для партій, місцеві організації яких реєструватимуть свої списки до обласних та міських рад із кількістю виборців від 90 тисяч і більше. Це сталося тому, що змінилася розрахункова формула: тепер буде рахуватися 4 мінімальні заробітні плати на кожні 10 тисяч виборців. Попередня формула цю ж кількість зарплат рахувала на кожні 100 тисяч виборців. Також із 2015 року мінімальна заробітна плата зросла в 4 рази. Наприклад, грошова застава для реєстрації партійного списку до Львівської обласної ради — 3 мільйони 590 тисяч гривень. Для порівняння: застава для кандидата у Президенти України становить 2 мільйони 500 тисяч гривень. Доречно, на наш погляд, було б застосувати формулу президентської застави на місцевих виборах.

Нормативний аналіз повноважень Конституційного Суду України (КСУ) дозволяє зробити висновки про значну обмеженість впливу цього органу на регулювання суспільних відносин у сфері виборів. Практично вони обмежуються процедурою контролю за конституційністю актів про призначення виборів і всеукраїнського та місцевого референдумів. Це єдине спеціальне повноваження КСУ, що дозволяє йому контролювати виборчий процес. Інші стадії виборчого процесу перебувають поза зоною впливу КСУ. І така ситуація не може вважатися нормальною. Отже, можна стверджувати про обмежений порівняно з іншими країнами вплив КСУ — спеціального органу конституційної юстиції на функціонування інститутів безпосередньої демократії в Україні.

## ВИСНОВКИ

Підсумовуючи викладене, дійшли висновку, що на рівні законодавства визначено шляхи захисту виборчого права громадян. Необхідними умовами подальшої модернізації організаційно-правового механізму реалізації виборчого права громадян є проведення саме демократичних виборів, а саме: по-перше, повинна формуватися довіра громадян України, які є учасниками виборчого процесу, до інституту виборів як до законного і легітимного способу формування представницьких органів публічної влади. Чемне та шанобливе ставлення громадян до прозорості виборчих процедур, їх віра в демократичні цінності, в розуміння того, що результати виборів не можуть бути сфальсифіковані, активна участь у виборчому процесі є важливим чинником реалізації суб'єктивних виборчих прав громадян. По-друге, стабільність виборчого законодавства, що дозволяє реалізувати на практиці великий потенціал інституту виборів. По-третє, одним із ключових факторів демократичності виборів є розвинуті інститути громадянського суспільства, які мають важелі впливу на процес підготовки, ухвалення виборчого законодавства, контролю за відкритістю, прозорістю та гласністю всіх етапів виборчого процесу. По-четверте, створення необхідних організаційних, матеріальних та фінансових умов, які дозволять учасникам виборчого процесу повною мірою реалізувати своє виборче право.

## Література:

1. Європейський демократичний дорожчик у галузі виборчого права / За ред. Ю. Ключковського. — Вип. 2, випр. і доповн. — К.: Логос, 2009. — 500 с.
2. Конституція України. Науково-практичний коментар / Редкол.: В.Я. Тацій (гол. ред.), О.В. Петришин (відп.

секретар), Ю.Г. Барабаш та ін. — 2-е вид., переробл. і допов. — Харків, 2011.

3. Кравченко В.В., Река А.О. Проблеми подальшої адаптації законодавства України про місцеві вибори до основних засад європейського досвіду в галузі виборів: Тези доповідей Міжнародної науково-практичної конференції (Київ, 26—27 травня 2016 р.). — К.: Видавничий дім "Стилос", 2016. — 223 с. — С. 111—115.

4. Місцеві вибори 2020 р., якими будуть нові правила URL: <https://decentralization.gov.ua/news/12234>

5. Сліденко І.Д. Компаративістика і конституційна інженерія в контексті забезпечення оптимальності та збалансування повноважень спеціального органу конституційного контролю (на прикладі участі в механізмі виборів та захисті виборчих прав) / Тези доповідей Міжнародної науково-практичної конференції (Київ, 26—27 травня 2016 р.). — К.: Видавничий дім "Стилос", 2016. — 223 с. — С. 148—153.

6. ЦБК спростив і лібералізував процедуру зміни виборчої адреси URL: <https://lenta.ua/ua/v-ukrayini-zmineno-printsip-golosuvannya-gromadyan-na-mistsevih-viborah-50705/?fbclid=IwAR0i8mLBVlk0QT-Nqq85-VASQ7r1LWGp2sRMUNBD33dF9YPS0erQlp8iEc04/>

7. Vasylieva N.V., Vasylieva O.I., Prylipko S.M.; Kapitanets S.V. & Fatkhutdinova O.V. (2020). Approaches to the formation of Public Administration in the Context of Decentralization Reform in Ukraine. Cuestiones Politicas. Vol. 38, № 66, Especial (1era parte), pp. 301—320. (Web of Science) DOI: 10.46398/cuestpol.38e.19o

## References:

1. Kliuchkovs'kyi, Yu. (2008), Yevropejs'kij demokratychnyj dorobok u hahaluzi vyborchoho prava [The European Democratic Excellence in suffrage], 2-d ed, Lohos, Kyiv, Ukraine.
2. Tatsij, V.Ya. Petryshyn, O.V. and Barabash, Yu.H. (2011), Konstytutsiia Ukrainy. Naukovo-praktychnyj komentar [The Constitution of Ukraine. Scientific and practical commentary], Kharkiv, Ukraine.
3. Kravchenko, V.V. and Reka, A.O. (2016), "Problems of further adaptation of the legislation of Ukraine on local elections to the basic principles of the European experience in the field of elections", Tezy dopovidej Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii [Abstracts of reports of the International scientific-practical conference], Vydavnychyj dim "Stylos", Kyiv, Ukraine, 6—27 may, pp. 111—115.
4. Decentralization (2020), "Local election-2020. What will be the new rules?", available at: <https://decentralization.gov.ua/news/12234> (Accessed 05 May 2021).
5. Slidenko, I.D. (2016), "Comparative studies and constitutional engineering in the context of ensuring the optimality and balancing of the powers of a special body of constitutional control (on the example of participation in the election mechanism and protection of suffrage)", Tezy dopovidej Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii [Abstracts of reports of the International scientific-practical conference], Vydavnychyj dim "Stylos", Kyiv, Ukraine, 6—27 may, pp. 148—153.
6. lenta.ua (2021), "The CEC has simplified and liberalized the procedure for changing the electoral address", available at: <https://lenta.ua/ua/v-ukrayini-zmineno-printsip-golosuvannya-gromadyan-na-mistsevih-viborah-50705/?fbclid=IwAR0i8mLBVlk0QT-Nqq85-VASQ7r1LWGp2sRMUNBD33dF9YPS0erQlp8iEc04/> (Accessed 05 May 2021).
7. Vasylieva, N.V. Vasylieva, O.I. Prylipko, S.M. Kapitanets, S.V. and Fatkhutdinova O.V. (2020), "Approaches to the formation of Public Administration in the Context of Decentralization Reform in Ukraine", Cuestiones Politicas, Vol. 38, No. 66, Especial (1era parte), pp. 301—320. DOI: 10.46398/cuestpol.38e.19o

Стаття надійшла до редакції 07.05.2021 р.